

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

DESPRE RAPORTURILE LUI BASARAB CU UNGARIA
ANGEVINĂ ȘI DESPRE REFLECTAREA CAMPAJIEI DIN
1330 ÎN DIPLOMELE REGALE ȘI ÎN „CRONICA PICTATĂ”

MARIA HOLBAN

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO OMUL POLITIC —
UMANISTUL (II)

V. CÂNDEA

DATE NOI CU PRIVIRE LA LUPTA DIN DEALUL SPIRII DE
LA 13 SEPTEMBRIE 1848

G. CĂZĂNIȘTEANU

CONTRIBUȚIA COMITETELOR DE FRONT UNIC MUNCITORESC
ÎN ANII 1944—1947 LA REALIZAREA UNITĂȚII
CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

G. BARBU ȘI V. GIG, IONESCU

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMNAȚII

TOMUL 20 — 1967

1

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; M. CONSTANTINESCU; L. BĂNYAI; V. CHERESIȘIU; V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii“ revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 20 1967 Nr. 1

S U M A R

- MIARIA HOLBAN, Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica pictată” 3
V. CÂNDEA, Stolnicul Constantin Cantacuzino omul politic unanistul (II) 45
DINU C. GIURESCU, Un act inedit de la Ion Eraclid Despot 63



- CĂZĂNIȘTEANU, Date noi cu privire la lupta din Dealul Spirii de la 13 septembrie 1848 67
P. CÎNCEA, Din istoricul radicalismului liberal burghez: activitatea parlamentară a lui Gh. Panu (1888-1894) 81
ANDREI PIPPIDI, Un cronicar întârziat: Manolachi Drăghici 99



- C. BARBU și V. GH. IONESCU, Contribuția comitetelor de Front unic muncitoresc în anii 1944-1947 la realizarea unității clasei muncitoare din România 123
I. SCURTU, Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937 145

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Al VIII-lea Congres internațional de istorie maritimă. Beirut (5-10 septembrie 1966) (N. Fotino); Cel de-al XI-lea centenar chirilo-metodician de la Salonic (Tr. Ionescu-Nișcov); Cronică 163

RECENZII

- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, București, Edit. științifică, 1965, 247 p. + 1 h. (Eugen Stănescu) 171
CONSTANTIN C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Edit. științifică, 1965, 477 p. (Dan Berindei) 174
GEORGIJE OSTROGORSKI, *Серска област после Душанове смрти* (Principala tul de Serez după moartea lui Dušan), Beograd, Posebna izdanja Vizantološkog Instituta. Knjiga 9, Edit. „Naučno delo”, 1965, 171 p. + 1 h. (S. Iancovici) 177
FÉLIX PONTEIL, *Les institutions de la France de 1814 à 1870*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, VIII + 489 p. (Histoire des institutions) (S. Columbeanu) 182

REVISTA REVISIELOR

- „Исторически Преглед”, Sofia, 1965, nr. 1-6; 1966, nr. 1-5, p. 1616 (C. N. Velichi) 187
„Revue historique”, Paris, Presses Universitaires, LXXXVIII-I XXXIX (1964-1965), 2 317 p. (P. Simionescu) 195

Istoria României. VASILE POPEANGĂ, *Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1966, 322 p. (A.P.); MAIOR ILIE CEAUȘESCU, *Căpitanul de panduri Simion Mehedințeanu*, București, Edit. militară, 1966, 81 p. (C.Ș.). **Istoria universală.** * * * *Jobbágytelek és parasztagazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrár-történelméről* (Sesia iohăgească și gospodăria țărănească în perioada legării de glic a țăranilor. Studii cu privire la istoria agrară a comitatului Zemplén în secolele XVI—XVII). Redactare și studiu introductiv de László Makkai; autori István N. Kiss, Éva Veress, Kirilly Zsigmondné și János Román, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1966, 638 p. (L.D.); S. IU. VÍGODSKI, *у истоков советской дипломатии*, Москва, Госполитиздат, 1965, 352 p. (A.L.); BRANISLAV VARŠIČ, *Husilské revoluční hnutí a Slovensko* (Mișcarea revoluționară husită și Slovacia), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej Akadémie vied, 1965, 371 p. (Tr. I.—N.); DOMNA N. DONTAS, *Greece and the Great Powers 1863—1875*, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1966, VI + 223 p. (S.C.); LUCIEN MUSSET, *Les invasions : les vagues germaniques*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, 329 p., „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes”, nr. 12 (R.M); ALFRED LEROY, *Histoire de la civilisation anglaise. L'Angleterre des origines à nos jours*, Paris, Didier, 1965, 439 p. (P.S.). **Bizantinologie.** — H. ANTONIADIS-BIBICOU, *Etudes d'histoire maritime de Byzance. A propos du „Thème des Caravisiens”*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1966, 220 p. (E. Fr.); * * * *Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantine. Travaux et Mémoires*, vol. I, Paris, Ed. Boccard, 1965, 464 p. (E. Fr.). **Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie.** — NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, Craiova, 1966, 525 p. (extras din „Mitropolia Olteniei”, 1964—1966) (I.C.); * * * *Cuadernos bibliográficos de la Guerra de España (1936—1939)*, (Caietele bibliografice ale războiului din Spania 1936—1939), Madrid, Universitatea din Madrid, 1966, 257 p. (E.U.) 201

DESPRE RAPORTURILE LUI BASARAB CU UNGARIA ANGEVINĂ ȘI DESPRE REFLECTAREA CAMPAНИЕI DIN 1330 ÎN DIPLOMELE REGALE ȘI ÎN „CRONICA PICTATĂ”

DE

MARIA HOLBAN

Raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină au oferit multă vreme doar prilejul unor aprecieri grăbite, fără a se lumina poziția domnului român înainte de limpezirea adusă de victoria sa din anul 1330, care și ea a fost adesea înfățișată într-un mod fantezist sau tendențios. O încercare de a căuta un fir conducător care să îngăduie urmărirea desfășurării logice a politicii domnului în cursul evenimentelor care au precedat conflictul din 1330 a fost făcută într-un studiu publicat în 1962. Darea la lumină, într-un articol apărut la Budapesta¹ în 1964, a patru documente inedite în legătură cu Basarab confirmă întru totul și completează perfect concluziile studiului amintit². Ne referim aici la aportul textelor înseși, și nu la interpretarea ce le e dată de editor, care, adoptînd o cronologie greșită, caută să forțeze mărturia documentelor în sensul acestei cronologii, ajungînd pînă în cele din urmă să-i atribuie domnului român o politică de inconsecvență vădită, cu nimic justificată. În paginile ce urmează ne propunem să discutăm atît documentele inedite înfățișate, cît și interpretarea ce li s-a dat, făcînd totodată și o analiză critică a înfățișării campaniei din 1330 în *Chronicon pictum* în legătură cu repertoriul documentelor privitoare la această luptă, ce constituie partea finală a articolului ce îl analizăm aici.

Cele patru documente se deosebesc, după natura lor în două grupe : pe de o parte avem un act particular, în speță o întîmpinare făcută de un nobil în fața comitelui capelei regale, îndeplinind rolul de instanță de adevărare, pe de altă parte avem trei diplome regale date fraților din

¹ Cf. G. Györffy, *Adatok a románok XIII századi történeléhez es a román állam kezdeteihez* (II rész), publicat în „Történelmi Szemle”, 1964, nr. 3-4, p. 537-568.

² M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii”, XV (1962).

neamul Balog. Trebuie observat că adresanții nominali — fiii comitelui Nicolae fiul lui Iwanka — sînt la început în număr de cinci, în diploma din 1317, apoi doar de trei în cea din 1322, și, în sfîrșit, doi în ultima din 1329. În seria aceasta se poate urmări ascensiunea treptată a ultimului frate, Dionisie Széchy, al cărui rol ajunge precumpănitor în ajunul expediției contra lui Basarab.

ANALIZA DOCUMENTELOR

Primul document [I] e din 23. X.1317. Regele, răsplătind serviciile magistrului Petru de „Purustyan”³ și ale lui Ladislau, precum și ale lui Nicolaie castelanul de „Hatsak”⁴ și ale comitelui Pavel de Somogy (?)⁵ ca și ale lui Dionisie fiul lui Nicolaie fiul lui Iwanka din neamul „Balogh”⁶, amintește de un episod din timpul deținerii ilegale a cetății Mehadia de către fiul magistrului Theodor de Weyteh, numit mai departe în același document „banul Theodor”. După pomenirea în treacăt a rolului celor patru nobili credincioși în luptele cu Matei de Trenčin și cu fiii palatinului Omodeu la Rozgony (1312) și după o mențiune specială a unui alt frate bun al lor — Beke — greu rănit în această luptă, în care Pavel și-a pierdut un cal de preț, se ajunge la povestirea incidentului de la Mehadia.

„...Și apoi, cînd l-am trimis pe Theodor banul, prizonierul nostru capturat de către același magistru Pavel și alți credincioși ai noștri sub cetatea numită Mehadia a aceluiași ban Theodor, și acel magistru Pavel a pus ca acel Theodor banul să fie dus sub acea cetate a sa <legat> de cozile cailor (*in caudis equorum*), și cînd Ioan, fiul aceluiași Theodor, împreună cu oști de ajutor ale domnului despot de Vidin s-a încăierat cu magistrul Pavel și cu alți credincioși ai noștri, acel magistru Pavel făcîndu-ne slujbă vrednică de laudă în acea luptă și reușind biruință și triumf asupra acestuia, ne-a trimis nouă în semn de victorie prizonieri dintre oamenii aceluiași Ioan și ai zisului despot. Apoi, cînd aceiași magistri Nicolaie și Pavel au dat luptă contra fiilor lui Ladislau, fostul voievod al Transilvaniei⁷, pe atunci răsculați contra noastră și contra lui Nicolaie, Filip și Ioan, fiii lui Ștefan⁸ în fața cetății Deva, aceiași Nicolaie și Pavel, supunîndu-se pentru maiestatea noastră cumpenelor soartei și aducîndu-ne prinosul slujbelor lor în văzul tuturor, magistrul Pavel a fost greu rănit la picior în acea luptă de lovitura unei săgeți”.

Precum se vede, în acest text nu se pomeneste nicăieri de *ocuparea cetății Mehadia*, cu prilejul demonstrației de sub zidurile ei, ci doar de

³ *Borostyán*, în comitatul Templén, castel de curînd trecut în stăpînirea regelui în urma înfrîngerii răsculaților de la Cașovia.

⁴ Pentru discuția identificării cu Hațeg, cf. mai jos p. 8—9.

⁵ *Symigiensis*. Poate transcriere greșită pentru *Sirmiensis* ? cf. mai jos.

⁶ *Balog*. Pentru antecedentele lor cf. plîngerea din 2 aprilie 1313 publicată în Anjou — *Codex Diplomaticus*, I, p. 287 — despre samavolnicile acestor frați împotriva unor nobili vecini. Regele însărcinează capitulul de Agria să cerceteze adevărul.

⁷ Ladislau Apor a murit în 1315. Fiii lui, siliți să restituie bunurile uzurpate, se răscoală (Fessler, *Geschichte von Ungarn*, II, p. 27).

⁸ Palatinul Ștefan Ákos, www.dacoromanica.ro

luarea unor prizonieri în timpul unei ieșiri din acea cetate pentru a-l elibera pe banul Theodor, trimis anume acolo cu gândul de a-i sili pe ocupanții cetății să se predea.

Ca în toate textele de această natură trebuie multă prudență în tălmăcirea unor expresii superlative care și-au pierdut sensul inițial⁹. De cele mai multe ori când e vorba de un luptător *letaliter vulneratus*, aceasta nu înseamnă „rănit de moarte”, ci doar rănit serios. Dar exagerarea nu e numai în stil, ci și în redarea faptelor. Întocmai ca la cronicarii de curte, care reușesc nu o dată să ascundă întâmplări mai puțin glorioase sub pseudo-succese, tot astfel și în diplomele regilor Ungariei aflăm un procedeu tot atât de ingenios de a ocoli anumite adevăruri neplăcute, îndreptînd atenția asupra unor amănunte cu totul minore. În documentul de față, spre a ascunde realitatea unui insucces — anume nereușita manevrei regelui de a obține predarea Mehadiiei folosind înfățișarea elocventă a banului Theodor în situația neîndoielnică de prizonier — se recurge la invocarea unor mici succese de amănunt¹⁰, socotind foarte glorioasă capturarea unora din luptătorii cetății prinși în cursul acțiunii încercate pentru eliberarea banului Theodor. E de observat că despre această încercare însăși nu se pomenește lămurit în diplomă, ci doar de o *încăierare* ivită cu acel prilej.

La această încăierare de sub zidurile Mehadiiei regele nu era de față, căci el *l-a trimis* pe banul Theodor și nu *l-a dus* cu el în fața cetății. Confruntarea acestui document cu diploma dată de rege în 1324 lui Martin fiul lui Bugar ne duce la o concluzie contrară celei a autorului, și anume că cetatea nu a fost cucerită atunci, ci cedată în alt moment, când regele a pornit în persoană să o supună și când a reușit să o recupereze datorită bunelor oficii ale comitelui de Sălaj Martin fiul lui Bugar. Dacă Mehadiia ar fi fost *cucerită* înainte de 23 I 1317 de ce s-ar mai fi ostenit comitele Martin să o reobțină pe altă cale¹¹ după aceea?

⁹ Astfel, în documentul amintit, unul din frați, Pavel, e rănit „de moarte” la încăierarea din fața Devei, dar se întrecează și luptă mai apoi sub cetatea Medjurača, unde moare lovit de o săgeată [doc. I și II].

¹⁰ Cf. în acest sens în cronica lui Ioan de Küküllő (Tirnava) ce adăos la relatarea dezastrului suferit de oastea voievodului Transilvaniei la cetatea Dîmboviței (1368) înfățișarea glorioasă isprăvi a aducerii cadavrului său în Transilvania spre a fi îngropat acolo (!), ea și cum acest fapt ar fi constituit o adevărată izbîndă asupra dușmanilor (cap. XXXVIII).

¹¹ Cf. articolul nostru citat mai sus *Contribuții...*, în care arătam (p. 317 și urm.) că recuperarea Mehadiiei s-a efectuat pînă în cele din urmă prin bună învoială. Lucrul reiese din analiza termenilor folosiți în diplomă. Pe de o parte, felul în care e apreciat aportul comitelui Martin e destul de lămuritor. Vorbind mai întîi de rolul său în diferite expediții regale și mai ales în cea împotriva Zagrebului, regele trece apoi la cea de sub zidurile Mehadiiei: *et in alia expeditione quam habuimus sub castro Myhald, ubi specialiter studiosa ipsius procuracione et fideli ministerio ipsum castrum, quod Johannes, filius Theodori bani contra nostram maiestatem rebelliter detinebat recuperavimus et nostre subiecimus ditioni*. În această acțiune, regele laudă *grija sa zeloasă și oficiile sale credincioase și nu vitejia unor isprăvi războinice*. Redobîndirea cetății *nu e înfățișată nici un moment ca o recuperare*, ci ca o recuperare și reluare în stăpînire. Pînă și deținătorul cetății nu e calificat de răzvrătit invederat, cum s-ar fi convenit dacă el ar fi stăruit în acțiunea sa pînă la capăt, ci e doar numit „Ioan fiul banului Theodor”. Numai acțiunea însăși a deținerii ilegale a cetății e calificată de rebelă (contra nostram maiestatem *rebelliter* detinebat), dar ansintită ca un lucru din trecut. Mai trebuie subliniat faptul că același comite Martin, fiul lui Bugar, e laudat în aceeași diplomă pentru credința și destoinicia cu care a purtat în mai multe rinduri soliile regelui către Basarab: *ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit*. Termenii folosiți în această împrejurare sînt destul de apropiați de cei folosiți în legătură cu recuperarea Mehadiiei.

Că nu poate fi vorba de una și aceeași acțiune petrecută în întregime înainte de X 1317 reiese clar din faptul că la demonstrația din fața Mehădiei regele *nu era de față*, în timp ce expediția pornită în scopul recuceririi cetății era *comandată de rege în persoană*. Între aceste două acțiuni se situează o serie de operații de o importanță majoră, ca de pildă asaltul dat cetății Deva, despre care va fi vorba într-o altă diplomă din 16 III 1322.

Cînd a avut loc această recuperare a Mehădiei? Al doilea document inedit ce ne este înfățișat aduce o precizare care vine să completeze încercările noastre de datare din articolul amintit, în care adoptam ca punct de plecare data de 28 VIII 1322, cînd banul Theodor împreună cu cei doi fii ai săi Ioan și Nicolaie apar înaintea regelui ca solicitanți ai încuviințării regale la trecerea unei părți însemnate din moșiile lor din comitatele Cenad, Caraș, Timiș asupra notarului osebit al regelui, Gall de Omor, cu prilejul căsătoriei acestuia cu fiica banului Theodor și sora fostului rebel de la Mehădia. Este probabil că această înzestrare cu totul neobișnuită fusese o modalitate de a salva moșiile din Banat ale acestor rebeli și că ea a urmat curînd după predarea cetății. Data trebuie împinsă însă puțin mai înapoi, întrucît în adresa diplomei inedite [II] din 16 III 1322 Dionisie Széchy poartă titlul de castelan de Jdioara (Sydowar) și de Mehădia. Aceasta este prima mențiune cunoscută a unui castelan de Mehădia. Diploma aceasta este dată aceluiași nobil din neamul Balog („Bolog”) amintiți în X 1317 (adică Petru, Ladislau, Nicolaie, Pavel și Dionisie), din care însă lipsesc acum magistrul Pavel, mort sub cetatea „Megeriuche” (Medjurača), și magistrul Ladislau, al cărui devotament este totuși amintit în corpul textului, cu prilejul salvării eroice a regelui, cînd acesta era să se prăpădească sub gheața râului Bodrog, ce se frînsese sub greutatea sa și a însoțitorilor săi. De astă dată beneficiarii milurii regești sînt : magistrul Petru (ce apare fără alt titlu sau calificare), Nicolaie, castelan de „Hoznus” și comite de Sirmiu, și Dionisie, castelan de Jdioara și de Mehădia și mare stolnic al regelui. Față de prima diplomă care amintește luptele cu Matei de Trenčîn și cu fiii palatinului Omodeu la Rozgony (în 1312) în care s-au distins primii patru frați arătați pe nume, împreună și cu alt frate Beke, amintit cu prilejul rănirii sale în această încăierare, și mai apoi capturarea banului Theodor de către magistrul Pavel și acțiunea magistrului Nicolaie și Pavel din fața cetății Deva, textul diplomei din 16 III 1322 mai aduce și alte elemente noi. De astă dată, după ce e amintită mai întîi lupa cu Matei de Trenčîn de la „Cassa” (Kosice), la care au luat parte magistrii Petru, Nicolaie, Beke și fratele lor Pavel. ucis ulterior de o săgeată în fața cetății „Megeriuche” (=Medjurača), apoi expediția generală¹² a regelui (din 1319) împotriva lui „Uroș schismaticul, odinioară rege al Serbiei și pe atunci dușmanul de căpetenie al coroanei, în care expediție s-au distins magistrii Nicolaie și Dionisie care au răpus mulți dușmani și au adus și mulți prizonieri regelui”, în sfîrșit asaltul dat cetății Deva la porunca regelui de către aceiași Nicolaie

¹² *Convocatis regni nostri diversis nationibus.*

și Dionisie¹³, care au luptat bărbătește, jertfindu-și rudele și slujitorii în slujba regelui, diploma se încheie cu sublinierea meritelor lui Ladislau, salvatorul regelui de pe râul Bodrog.

Ultimul document, din 27 III 1329, repetă întocmai textul de mai sus, la care mai adaugă următoarele : „Și încă mai mult, același magistrul Dionisie, străduindu-se cu toată rîvna să sporească puterea noastră, a ocupat pentru noi cu însuflețirea neobosită a credinței sale vrednice de laudă o cetate numită «Guren», aflată în Bulgaria, de pe urma căreia supușii noștri aflați acolo la marginile <regatului> erau bîntuiți foarte adesea de pustiiri grozave și năvăliri dușmănoase <săvîrșite> de către ostașii (*gentem*) despotului sau ducelui de Tirnovo (*Torno*), precum și de robiri, atît de bărbați, cît și de femei. Prin cucerirea acestei cetăți — măcar că el a suferit pierderea a vreo 30 de nobili, rude ale sale și luptători de-ai săi — a adus însă pentru acei locuitori ai noștri folosul nu mic al tihnei și totodată a sporit nu puțin slava cîrmuirii noastre. Și, în sfîrșit, cînd l-am pus pe acest magistrul Dionisie — pe care l-am aflat la încercare plin de credință și de rîvnă arzătoare pentru sporirea cîrmuirii noastre — <mai mare> peste cetatea noastră numită Nogmyhald (= Mehadia mare) aflată la margine, pentru a sta împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voievodul transalpin, a regelui schismatic al Rasciei¹⁴ (= Serbiei) și a tătarilor ce năvăleau neîncetat cu dușmănie, atacînd hotarele regatului nostru, precum și unitatea credinței celei adevărate¹⁵, el¹⁶, cu grija priceperii sale obișnuite, a păstrat în pace și nevătămate hotarele regatului nostru împotriva sus-zișilor dușmani ai noștri și ai regatului nostru sau mai bine zis ai credinței catolice. În această păstrare atentă și neobosită a hotarelor a suferit pentru noi și pentru regatuciderea și pierderea a mai bine de o sută de inși, adică nobili din preajma sa și slujitori de-ai săi”.

CRONOLOGIA EVENIMENTELOR

Aceste trei diplome date fraților din neamul Balog sînt folosite de autor pentru a încerca să stabilească o cronologie a evenimentelor în legătură cu Basarab și cu stăpînirea Severinului. Dar de la început ne izbim de o serie de afirmații neîntemeiate. Pe baza informației privind ajutorul dat de despotul Mihail de Vidin răsculatului Ioan fiul lui Theodor Veyteh, autorul conchide că bineînțeles cetatea și banatul Severinului nu se aflau în stăpînirea regelui, dar nu întrevede singura soluție evidentă

¹³ Faptul că aici sînt amintiți Nicolaie și Dionisie și nu Nicolaie și Pavel, ca în diploma din 23.X.1317, ne arată clar că cetatea Deva nu fusese cucerită pînă în 1317 — cînd e amintită doar o încăierare în fața acestei cetăți — și că abia acum este vorba de cucerirea prin asalt a cetății Deva. Și comparația termenilor e hotărîtoare. În diploma din 1317 e vorba doar de o luptă : *ante castrum Deva conflictum habuissent*. În cea din 1322 : *castrum Deva nuncupatum quod per filios quondam Ladislai voyuode Transilvani infideles in nostri preiudicium detinebatur, per dictos magistros Nicolaum et Dionisium expugnari fecissemus*. E vorba de luarea cu asalt a cetății, ceea ce nu s-a putut face fără pierderi singeroase de slujitori și de rude ale acestor nobili (*non absque suorum proximorum et servientium cede ac sanguinis effusione*).

¹⁴ Ștefan Uroș al III-lea.

¹⁵ *Unitatem orthodoxe fidei*.

¹⁶ *Iidem idem*.

(anume că erau în stăpînirea lui Basarab) și proclamă cu hotărîre că s-aflau în mîna aliaților: *Theodor și despotul de Vidin* (p. 539). Mai departe confundă episodul din fața Mehadiiei cu pornirea la o dată ulterioară a expediției regelui contra Mehadiiei și subliniază rolul de frunte jucat cu acest prilej de Pavel Széchy și de Martin fiul lui Bugar, ca și cum acest rol ar fi fost simultan și de o natură identică. Se afirmă în consecință că cetatea Mehadiiei ar fi fost ocupată înainte de 23 X 1317, fapt contrazis de cu rînsul diplomei date de rege în 1324 comitelui de Sălaj Martin fiul lui Bugar. Tot astfel se confundă cele două momente legate de rezistența cetății Deva, amintite în primele două diplome din 23 X 1317 și 16 III 1322, socotindu-se că cetatea ar fi fost cucerită încă dinaintea dării actului din 1317, și anume în vara anului 1316. Primul argument în sensul acesta ar fi fost constituit de închinarea fiilor voievodului Ladislau și a fiilor lui Ștefan Palatinul la această dată, închinare ce s-ar deduce în chip nîndoielnic din cuvintele *tunc nostros infideles*, ce caracterizează pe fiii fostului voievod Ladislau în diploma din 23 X 1317. Al doilea ar rezulta din calitatea de castelan (*várnagy*) de Hațeg, recunoscută în diplomă lui Nicolaie Széchy. Dar amîndouă aceste argumente sînt șubrede. Căci formula atît de sugestivă *tunc nostros infideles* ce apare în diploma din 23 X 1317 nu se regăsește în diploma din 16 III 1322: *cum castrum Deva nuncupatum, quod per filios quondam Ladizlai voyuode Transilvani infideles in nostrum preiudicium detinebatur per dictos magistros Nicolaum et Dyonisium expugnari fecissemus . . .*

Amintim că diploma din 1317 ne-a parvenit ca transumpt într-un document al lui Ludovic din 1347, în timp ce diploma din 16 III 1322 există și se păstrează în forma sa inițială. Așadar, e foarte probabil ca acel *tunc* din transumpt să fi fost adăugat abia mai tîrziu. De altminteri, diploma din 16 III 1322 arată clar că luarea cu asalt a cetății Deva s-a făcut de către Nicolaie și *Dionisie Széchy*, din porunca expresă a regelui și a costat pierderi însemnate de oameni, în timp ce încăierarea din fața Devei amintită în 1317 s-a purtat de către frații Nicolaie și *Pavel* și s-a soldat cu rănirea lui Pavel Széchy (*letaliter vulneratus*), care a fost ucis ulterior în altă luptă dată sub cetatea „Megeriuche”, ținută de fiii lui Herric „*tunc infideles nostros, nunc vero fideles . . .*”. Așadar, între cele două incidente magistrul Pavel a avut timp suficient pentru a se întrema de rana primită la Deva și de a se distinge în alte lupte, căzînd în sfîrșit răpus de o săgeată sub cetatea amintită „Megeriuche”. Un alt amănunt de luat în seamă mai este și faptul că în diploma din 1317 sînt amintite în încăierarea dinaintea cetății Deva și fiii fostului palatin, pe cînd în diploma din 1322, cînd e menționată cucerirea cetății Deva, nu mai apar decît fiii fostului voievod Ladislau. Așadar, e limpede că cele două momente legate de cetatea Deva nu pot fi confundate. Cît privește argumentul bazat pe calitatea de castelan de Hațeg (Hatzak) atribuită lui Nicolaie Széchy — în 23 X 1317 — el nu se sprijină decît pe o singură mențiune ce a putut cumva fi greșit transcrisă în transumptul din 1347¹⁷.

¹⁷ Amintim că în diploma din 1322, Nicolaie poartă titlul de *Castellanus de Hornus et comes Sirmiensis*, pe cînd în cea din 1317 apare ca *Nicolaus de „Hatzak”*, iar fratele său Pavel e anintit ca *Symigtensis comes*. Nu cumva trebuie să ne gîndim la o transcriere greșită a amînduror acestor nume?

În orice caz știm că în 1315 Hațegul își avea *nu un castelan ci un jude*, anume Nicolaie, fiul lui Ștefan, *rillicus* de Hațeg¹⁸. O mențiune a unui castelan de Hațeg o aflăm tocmai în 1360, când această dregătorie e amintită ca aparținând vicevoievodului Petru al Transilvaniei, care în această calitate prezidează judecățile cnezale din Hațeg. De altminteri nu prea înțelegem ce concluzii practice s-ar putea trage din deținerea unei asemenea dregătorii în 1317, când vedem că în 1315 regele e în măsură să rezolve un litigiu acut între judele de Hațeg și cnejii Dan și Stanislav cu privire la moșia „Bretonia” (= Brătunia) din Hațeg. Deci, stăpânirea Hațegului nu era condiționată de cucerirea Devei și calitatea ipotetică de „castelan de Hațeg” nu implica și ocuparea acesteia.

Dar cronologia adoptată pentru pretinsa cucerire a Mehadii (1317) obligă la o serie de artificii și în interpretarea altor documente, de pildă diploma din 1321 dată lui Martin fiul lui Bugar. Cum în această diplomă mențiunea expediției regale pentru recuperarea Mehadii se află situată între expediția tot regală contra Zagrebului și o acțiune de apărare la granița de vest contra unui atac al „teutonilor” și „boemilor”, se caută a se localiza prima din acele expediții regale, întrucît se recunoaște că *data atacului germano-boem e incertă*. Dar în argumentarea privind data expediției împotriva Zagrebului se afirmă că sub această numire trebuie înțeleasă expediția în Slavonia îndreptată împotriva fiilor lui Heric din neamul Héder „care este amintită și în actul din 16 III 1322 în legătură cu asediul cetății «Megeriuche». Această expediție a avut loc în vara lui 1316” (p. 540). Dar așa cum am arătat mai sus, lupta de sub cetatea cu acest nume e simțitor posterioară datei de 23 X 1317, când se afla încă în viață magistrul Pavel, care fusese rănit în fața Devei la o dată pe care autorul o situează în vara anului 1317, și care a fost răpus doar la asediul cetății „Megeriuche”. Așadar, toată construcția de presupunerii cade dintr-o dată și reiese și mai limpede faptul enunțat de noi mai sus: că între incidentul din fața Mehadii dinainte de 23 X 1317 și recuperarea cetății cu ajutorul comitelui Martin nu există nici o posibilitate de confuzie. Dar noi credem că expediția regală contra Zagrebului se referă la acțiunea de prin 1322 contra banului Mladen Subich, înlăturat din bănie cu acest prilej de către Ioan Babonich, numit atunci ban al Slavoniei, Dalmației, Croației, și care se răscoală și el curînd după aceea, în 1323. În cursul acestor evenimente, prezența regelui și a Curții e atestată la Zagreb în X 1322¹⁹. S-ar părea că în diploma din 1324 arătarea meritelor comitelui Martin nu se face după o ordine cronologică, ci mai degrabă după un criteriu calitativ. După amintirea în general a diverselor expediții și treburi în care s-a distins comitele Martin împreună cu fiii săi, vărsîndu-și singele cu prisosință etc., se accentuează hotărît rolul său deosebit în expediția de la Zagreb („specialiter in expeditione nostra quam fecimus versus Zagrebiam”). Referirea la expediția de la Mehadia pare făcută în subsidiar, ca o paranteză mai lipsită de precizie: „și într-o altă expediție pe care am avut-o sub cetatea Mehadii”. Regele începe cu expediția mai însemnată, amintind apoi și de cealaltă, oarecum

¹⁸ Cf. articolul nostru: *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în „Studii”, 1960, nr. 5, p. 149.

¹⁹ Anjou, *Anjoukori okmánytár*, III, p. 50 și 53.

secundară. Dacă s-ar fi avut în vedere o înșirare cronologică a unor expediții înfățișate succesiv, în mod egal, ar fi trebuit folosită o formulă mai precisă, anume *et in expeditione nostra quam habuimus . . . etc.*, în loc de *et in alia expeditione quam habuimus . . .* Așadar, trebuie înlăturată concluzia că „expediția împotriva banului Theodor și a fiilor săi trebuie să fie situată în toamna anului 1316 și că ea ar coincide deci ca timp cu răscoala palatinului Kopaz din neamul Farsa, a fiilor lui Ștefan din neamul Ákoș, a fiilor voievodului Ladislau din neamul Kán, a lui Petó, fiul lui Petene, și a lui Mayos, fiul lui Mayos”.

ÎNCERCAREA DE IDENTIFICARE A LUI „IWAN DICTUS OROZ”

Tot în legătură cu răscoala banului Theodor se încearcă o identificare cu totul arbitrară a cumnatului banului Theodor, amintit în 1288 într-un document prin care frații banului Theodor își înzestrează cele două surori Caterina și Agnes, măritată una cu „Iwan dictus Oroz”, și a doua cu un oarecare Marcu. S-ar părea că acești cumnați nu stăpâneau vreo moșie nobiliară, deoarece înzestrarea s-a putut face cu pământ efectiv și nu cu contravaloarea așa-zisei pătrimi a fiicelor, după obiceiul regatului. Acest „Iwan dictus Oros” — menționat în 1288 — este identificat de autor în cursul unei digresiuni destul de lungi cu Ἰβανης ὁ Ῥωζ (= Ioan Rusul), comandantul de oști al bulgarilor amintit de Joannes Kantakuzenos în legătură cu expediția lui Gheorghe Terter pornită împotriva cetății Philippopolis în anul 1322! Aceasta în virtutea presupunerii că „Ioan Oroz”, după căderea banului Theodor în 1316 (!), „a putut să fugă cu oștile țarului de Vidin în Bulgaria, căci după aceasta apare în calitate de comandant de oști și diplomat al țarilor bulgari” (p. 540). Dar observăm că el apare mai întâi în slujba *nu a lui Mihail de Vidin*, ci a lui Gheorghe Terter al II-lea (1322—1323), în luptele acestuia cu Voislav. Numai după alegerea ca țar al bulgarilor a lui Mihail (1323—1330) îi slujește acestuia în expediția contra Constantinopolului (1328), ca pseudoaliat al lui Andronic al II-lea în lupta cu răsculatul Andronic al III-lea, iar apoi în 1333, după victoria de la Rosokastron, e trimis să ducă tratative cu împăratul învins Andronic al II-lea.

Dar dacă în 1316 cetatea Mehadia nu a fost cucerită de rege²⁰, și deci nu a fost nevoie să fugă cumnatul lui Theodor — dacă cumva acesta a participat măcar la acea acțiune, ceea ce ar rămîne de stabilit — și dacă în 1322 îl și aflăm pe Ioan Rusul în slujba lui Gh. Terter al II-lea în luptă cu Voislav, nu vedem în virtutea cărui argument s-ar fi operat transformarea bătășeanului „Ivan zis Rusul” din 1288 în Ioan Rusul, cunoscutul comandant al bulgarilor din anii 1322, 1328 și 1333. Ne putem întreba însă ce vîrstă putea avea în 1333 cumnatul banului Theodor, a cărui căsătorie e amintită într-un document din 1288. După toate socotelile, el n-ar fi putut avea mai puțin de 63 de ani, vîrstă care nu pare prea potrivită în vremurile acelea pentru genul de activitate cerută de o carieră ca a sa. Dar o obiecție serioasă la toate aceste presupuneri ne-o oferă o împotrivire la o dare în stăpînire făcută de către capitulul de Cenad în 1329. Într-adevăr, la reambularea moșiiilor Hohtunmonostora și Siria

²⁰ Ci ocupată în urma unor tocmeli în 1322 prin supunerea lui Ioan Veyteh.

în vederea atribuirii lor nobilului Simion Zohay și lui Beke fiul lui Dumitru și altor rude ale lor, se înfățișează ca împotrivor legal pentru jumătate din moșia Șiria Ștefan zis Toth (— Slovacul), în numele și cu împuternicirea lui „Uruz Iwanka”, în urma cărei împotriviri acest „Uruz Iwanka” e chemat să se înfățișeze înaintea regelui spre a sta față cu nobilii amintiți la sorocul de 1 august 1329. E greu de presupus că împotrivorul acesta e unul și același cu șeful expediției bulgare îndreptate atunci spre Constantinopol.

În sfârșit, nu credem că actul regelui Ludovic din 1350, prin care acesta dăruiește lui Nicolaie și Pavel, fiii magistrului Ladislau, moșiile (din comitatul Arad și din alte locuri) ale lui Ioan fiul lui Iwan Oroz, s-ar referi la vestitul comandant bulgar, ci la fiul lui Iwan Oroz, din Banat.

Înceind această analiză a digresiunii privitoare la Ioan Rusul, reluăm firul expunerii oarecum cronologice din articolul amintit.

DESPRE PRETINSA ÎNCHINARE A LUI BASARAB ÎN 1316

Numirea lui Dionisie Széchy drept castelan de Jdioara atestată la sfârșitul anului 1320 (16 XII), e interpretată ca o măsură făcând parte din noua organizare administrativă a teritoriului după alungarea lui Theodor din Banat în 1316 (!). Tot astfel se emite părerea că „probabil tot atunci a obținut Basarab demnitatea de voievod al Țării Românești”. Gîndul autorului apare mai clar în fraza următoare, în care declară : „*Faptul că, pe lângă voievozii locali din Țara Românească, au existat cu 16 ani înainte de aceasta comiți ni-l arată o inscripție de mormînt din 1300 de la biserica din Cîmpulung (Laurentius comes de Longo Campo). Cu explicația dată mai sus putem pune în 1316 începutul domniei lui Basarab ca vasal*”²¹. Ar însemna deci că după ocuparea Mehadiiei în 1316 (!) regele a creat un voievod (Basarab), care nu avusese pînă atunci vreo existență mai bine definită, deoarece pe teritoriul Țării Românești au existat și comiți (?) [v. comitele Laurentiu de Longo Campo mort în 1300]. Despre rolul acestor comiți nu ni se oferă vreo sugestie concretă. La o cercetare mai atentă reiese că presupusa vasalitate a lui Basarab în 1316 rezultă din următorul raționament : În diploma din 1329 e amintită cucerirea cetății bulgărești „Guren” a „despotului sau ducelui de Tîrnovo”. Dar alegerea fostului despot de Vidin ca țar de Tîrnovo a avut loc în 1323. Deci cucerirea cetății a fost posteroară acestei date. În privința localizării cetății amintite lipsesc toate elementele necesare. Totuși, pe baza unor informații din secolul al XV-lea, privind o cetate ce aparținuse Ungăriei numită Gewryn, Gewren, Gyewren și care este amintită în anii 1443 și 1445 între cetățile Severin și Orșova, autorul presupune²² că ar putea fi vorba de cetatea

²¹ Pentru a putea urmări raționamentul de mai sus, trebuie să ne referim la afirmațiile de felul aceleia emise de Lad. Makkai în lucrarea sa asupra istoriei Transilvaniei, publicată în limba franceză în 1946 (*Histoire de Transylvanie*, Paris, P.U.F., 1946, p. 65) cum că primii voievozi de pe teritoriul Țării Românești de mai tirziu au fost rinduiți de regele Ungariei !

²² Autorul trimite la lucrările lui Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, 5 și Pesty. *A szörény hárság es Szörény vármegye története*, Budapesta, 1878, II, p. 86-87. La cel dintîi găsim două sugestii, una în partea introductivă, unde se propune ca situare probabilă vecinătatea Mehadiiei, alta mai largă și neprecisă „în comitatul medieval Timiș”. La Pesty aflăm trimiterele pe baza cărora se încearcă situarea cetății. În 1439, regele

Ada Kale (!). Și cum în descrierea expediției lui Dionisie împotriva cetății Guren nu se pomeniște încă nimic despre cetatea Severinului și despre Basarab, *aceasta înseamnă că cetatea Severin nu se afla încă în mâini străine și că Basarab își mai menținea încă legăturile de vasalitate cu regele maghiar* (!). Așadar, aceasta ar fi situația pînă prin 1323. Se ivește, ce e drept, o dificultate, aceea că în diploma din 1329 se arată că așezarea lui Dionisie în cetatea Mehadii a fost îndreptată „împotriva bulgarilor, a voievodului Țării Românești Basarab, a regelui sîrb și a tătarilor”. Dar la aceasta autorul răspunde că numirea s-a făcut la început numai contra bulgarilor, care își porneau incursiunile din cetatea Guren, și nu contra lui Basarab, *care nu e amintit cu prilejul acțiunii contra acelei cetăți*. La redactarea diplomei din 1329 au fost amintiți toți cei care au atacat cetatea în tot intervalul 1322–1329, adică și cei care s-au manifestat după 1323, anume Basarab, tătarii și regele sîrb. Pentru determinarea ulterioară a politicii lui Basarab sînt folosite cîteva informații răslețe, de exemplu știrea dată de Ioannes Kantakuzenos despre participarea unor trupe ale lui Basarab la expediția din 1324 a țarului Mihai contra împăratului bizantin. Prin această participare ar fi „intrat Basarab în rindurile dușmanilor regelui maghiar”. E amintită și participarea din 1330 la lupta de la Velbujd contra sîrbilor, precum și încuscrirea dintre cei doi stăpînitori. Basarab însă n-ar fi renunțat la libertatea sa de acțiune relativă, asigurată de situația sa geografică, între stăpînirile maghiarilor, bulgarilor și tătarilor (!). El era aliat cu tătarii (!) și toate acțiunile lui le-a săvîrșit împreună cu aceștia (!). În 1324 și 1330 el ajută alături de tătari („scitii” din 1324, tătarii negri din 1330) pe țarul bulgar contra bizantinilor și contra sîrbilor. Părțile mărginașe ale Ungariei dinspre Mehadia vecină cu Basarab erau atacate în 1326 (!) și de tătari, care au putut ajunge aici numai prin teritoriul lui Basarab. Iar în lupta sa cu Carol Robert din 1330 el a avut și ajutorul „păgînilor” (!). Dar pe față el se arăta și mai departe tot vasal al regelui Ungariei, care la 26 iulie 1324 îl pomeniște în diploma dată comitelui Martin ca „voievodul nostru transalpin”.

Am redat pînă aici prima parte a încercării de reconstituire istorică făcută de autor pe baza cronologiei arătate la început, luînd anul 1316 drept dată a închinării lui Basarab și adaptînd în chipul cel mai nefiresc acestei date toate celelalte împrejurări amintite.

Albert Incheie două convenții cu Ioan Corvin, pentru ca acesta să apere cetățile regești Severin, Gewrin, (*Gewren*), Orșova și Mehadia. În 1440, regele Vladislav I *dăruiește* pe frații Corvin pentru apărarea liniei Dunării și a cetăților de margine Orșova, Severin, Mehadia și *Gjeyren*. În 1443 sînt menționate niște cheltuieli pentru apărarea cetăților Severin, *Gewryn*, Sebeș, Mehadia, Orșova etc. Un alt document, tot din 1443, dă o altă înșirare: Severin, *Gewryn*, Orșova, Peeth, Sebeș și Mehadia. Observăm că în înșirarea din 1439, ca și în ultima din 1440, cetatea *Gewryn* e într-adevăr citată între Severin și Orșova. Dar în cea din 1440 e citată la urmă, după Mehadia, iar în prima din 1443 între Severin și Sebeș. Deci locul ocupat în enumerare nu are nici o semnificație. Dar față de problema cercetată de Csanki și Pesty noi avem un element în plus, anume precizarea că *acea cetate se află în Bulgaria* și deci nu trebuie căutată în Banat. În articolul pe care-l analizăm se caută a se folosi informațiile necomplete din cele două lucrări, reținînd ca adevăr definitiv situarea geografică (!) între Severin și Orșova și legendă acest rezultat de precizarea că localitatea se află în Bulgaria. Și, așadar, se ajunge la soluția cu totul absurdă: Ada Kale.

RESTABILIREA CRONOLOGIEI ADEVĂRATE

Dar, dacă în loc de a pleca de la o idee preconcepută, vom porni de-a dreptul de la mărturia textelor, vom observa că în diploma din 1329 se accentuează două merite deosebite ale lui Dionisie, unul privind o ispravă definită în timp (cucerirea cetății „Guren”) și celălalt o acțiune de durată (paza la frontieră asigurată prin postul de comandă din cetatea Mehadia). La amândouă aceste acțiuni se arată sacrificiile făcute de beneficiar: circa 30 de nobili și slujitori la cucerirea amintită și mai bine de o sută de oameni în cursul pazei la graniță din cetatea Mehadia. Nu trebuie căutată neapărat o legătură de succesiune între aceste două acțiuni, întrucât dobândirea cetății Guren s-a făcut mai mult ca probabil în cursul exercitării dregătoriei de castelan de Mehadia, și ea se bucură de o mențiune deosebită numai fiindcă intră într-o calificare deosebită. Faptul că e amintit despotul sau ducele de *Tirnova* nu e o dovadă absolută că acțiunea aceasta trebuie situată după alegerea lui Mihail ca țar al bulgarilor, căci același Mihail avusese un rol destul de activ contra ungarilor și mai înainte ca despot al Vidinului. Folosirea titlului obținut în 1323 într-o diplomă posterioară, adică din 1329 — și care se poate referi și la evenimente anterioare alegerii din 1323 —, nu ne poate da vreo certitudine în această privință. Așadar, nu este imperios necesar să se situeze cucerirea cetății bulgărești în 1323, după alegerea țarului Mihail, și să se prelungească în trecut pînă prin 1321 incursiunile săvârșite de bulgarii din această cetate care ar fi determinat numirea lui Dionisie drept castelan de Mehadia. Practic vorbind, acea cucerire se poate integra în tot cursul intervalului 1322—1329. Dacă, așadar, nu putem avea nici o precizare în timp pentru cucerirea cetății Guren, putem în schimb avea date sigure privind situarea sa geografică? Trebuie mai întii să constatăm că în afară de menționarea ei în acest document din 1329, celelalte mențiuni ale sale din 1439, 1440 și 1443 aparțin unui moment cînd Ungaria stăpînea și părți din Serbia, întocmai ca în 1329. Așadar, posibilitățile de determinare geografică sînt mai puțin limitate, ele depășind teritoriul banatului apusean avut în vedere de Pesty. Desigur că nu putem avea certitudini absolute decît doar negative. Ne dăm seama că nu poate fi vorba în nici un caz de Ada Kale. Dar o cercetare a hărții și a documentelor de la sfîrșitul secolului al XIII-lea ne sugerează o identificare probabilă. E vorba de o veche cetate bulgară din Serbia actuală, aflată la strîmtoarea Zdrelo pe rîul Mlava, la Горњачка. Klisura ținută în secolul al XIII-lea de frații Drman și Kudelin. Împotriva ei a pornit în 1285 magistrul George, același pe care îl cunoaștem din expediția contra lui Litovoy. Cetatea a fost cucerită de sîrbi la sfîrșitul secolului al XIII-lea. În 1319 a avut loc, precum se știe, expediția victorioasă a lui Carol Robert în Serbia, care s-a soldat cu reînvierea banatului de Mačva. În luptele care au urmat după moartea lui Uroš (1320) între Constantin, fiul lui Uroš, și Vladislav, fiul lui Dragutin, pînă la preluarea definitivă a puterii de către Ștefan Uroš, Vladislav Dragutin a fost ajutat de regele Ungariei. Și tot la el a fugit în cele din urmă în 1324. În cursul frămîntărilor din acea vreme, acea cetate a putut ajunge sub stăpînirea despotului de Vidin din imediata apropiere.

Dar dacă nu e vorba de o cetate situată la Ada Kale, nu e nici o nevoie de a căuta neapărat o motivare a faptului firesc că Basarab nu e

menționat de loc în legătură cu cucerirea acelei cetăți și de a trage de aici concluzia că la acea dată Basarab mai era încă vasalul ascultător al regelui maghiar. De fapt, toate aceste presupuneri cad în fața evidenței oferite de diploma din 1329. Dionisie a fost rinduit castelan în cetatea regească de graniță Mehadia contra bulgarilor și a lui Basarab, a regelui sârb schismatic și a tătarilor care năvăleau neîncetat în ținuturile mărginașe ale regatului. Dar când s-a făcut această numire? Puțin înainte de 16.III.1322. Iar închinarea lui Basarab a avut loc peste vreo doi ani, adică înainte de 26.VII.1324. Și în tot acest timp partea oltenească a banatului Severinului nu a putut fi stăpinită în nici un caz de regele Ungariei, care pînă în primăvara anului 1322 nu recuperase încă nici măcar cetatea Mehadia, și desigur nici de despotul de Vidin, care se mulțumea să susțină pe răsculatul Ioan Veyteh, cîtă vreme acest lucru era cu puțință. În 1322, după campania victorioasă din Serbia (1319) și luptele ce au urmat la moartea lui Uroș și după lichidarea acțiunii răsculaților ce se mai împotriveau sporadic în Transilvania, o rezistență mai îndelungată a cetății rebele nu mai avea sorți de izbîndă. Așadar, răsculatul Ioan se supune și regele face din cetatea redobîndită nucleul viitorului banat al Severinului, din care nu avea în stăpînire decît partea occidentală, jumătatea orientală, adică teritoriul din jurul Severinului, fiind deținută de Basarab. Castelanul de Mehadia avea să fie un ban de Severin *in spe* pînă la reîntregirea efectivă a acestui banat și, ca atare, apare chiar pe lista marilor dregători în protocolul final al diplomelor solemne ale regelui din acești ani²³. Dar dobîndirea Severinului nu se putea face în acel moment printr-o cucerire. Și de aceea au urmat acele repetate solii ale comitelui Martin la Basarab pînă la înțelegerea făcută, rezultînd din cuvintele diplomei din 26.VII.1324. Desigur că în tot acest interval trebuia să se exercite cu vigilență paza la graniță²⁴ din cetatea de margine a Mehadii contra bulgarilor de la Vidin, a lui Basarab, a regelui sârb schismatic în luptă pînă prin 1324 cu pretendentul legitim catolic susținut de regele Ungariei și, în sfîrșit, a tătarilor prădालnici. Cînd s-a încheiat în sfîrșit înțelegerea dintre rege și Basarab, ea s-a tradus printr-o soluție de compromis, constituind în ochii regelui un simplu provizorat, avînd a fi înlăturat la primul prilej potrivit. Căci Basarab nu ceda Severinul, ci consimțea doar să se declare vasalul regelui și să continue a-l stăpîni de atunci încolo ca feudă. Așa se explică pornirea campaniei din 1330 contra lui Basarab, îndată după aflarea înfrîngerii de la Velbujd (28.VI.1330) a aliatului acestuia, care fusese sprijinit de oști românești. Și așa se înțelege și rolul de instigator la această expediție a castelanului de Mehadia, ban *in spe* de Severin. Așadar, credem că includerea oficială a lui Basarab printre dușmanii împotriva cărora castelanul de Mehadia trebuia să-și exercite toată vigilența potrivit diplomei din 1329 e valabilă numai doar pentru perioada dintre 1322 și mijlocul anului 1324, cînd nu se ajunsese încă la compromisul amintit, deși paza de la Mehadia continua să se exercite pe tăcute,

²³ Pentru sensul special al acestei prezente pe lista marilor dregători din diplomele solemne, cf. M. Holban, *op., cit.*, p. 3 – 6.

²⁴ Trebuie ținut seama și de faptul că în 1329 regele laudă solicitudinea prudenței obișnuite (*consueae sagacitatis sollicitudine*) a castelanului, ceea ce nu implică niște acțiuni aventuroase, ci o pază vigilentă. De asemenea și numărul de slujitori jertfiți – o sută în șapte ani – nu infirmă acest punct de vedere.

și mai departe față de noul vasal al regelui. După menționarea din 26. VII. 1324 în diploma de dăruire a lui Martin a „voievodului nostru transalpin” dispăre și din lista marilor dregători orice referire la calitatea de castelan de Mehadia (ca un echivalent al banului de Severin), Dionisie Széchy nemaipărînd pe listă decît ca mare stolnic regesc. După închinarea din 1324, Basarab rămîne credincios pactului încheiat cu Carol Robert pînă la pornirea campaniei din 1330, dovadă că în diferitele declarații ale regelui cu privire la motivarea campaniei din 1330 în Țara Românească nu i se aduce vreo altă învinuire decît că ar stăpîni fără drept „părțile transalpine”, iar în cronică pictată pornirea campaniei apare clar ca fiind fără nici o justificare. Ajutorul pe care-l dă în 1323—1324 țarului Mihail în aventura constantinopolitană a acestuia nu poate fi interpretat ca avînd un substrat dușmănos față de Ungaria, care nu avea nici un amestec în aceste frămîntări.

PRETINSA INFIDELITATE A LUI BASARAB ÎN 1325

Dar iată că se invocă acum un alt document inedit, pe baza căruia se afirmă că relațiile dintre rege și Basarab s-au stricat între 26. VII. 1324 (data diplomei constatînd indirect vasalitatea) și 16. IV. 1325 (data documentului inedit pe care îl redăm aici în traducerea noastră) :

„Noi magistrul Ladislav, prepozit al bisericii de Tytel, secretar al cancelariei și comite al capelei²⁵ domnului <nostru> regele, <medic> învățat în medicină și în știință, facem cunoscut că Pavel, fiul lui Iwanka de Ugal, venind însuși înaintea noastră, ne-a declarat în chip de întîmpinare că întrucît în ziua a cincisprezecea a rusaliilor (=8. VI. 1325) din anul 1325 Ștefan, fiul comitelui cuman Parabuh l-a ponegriț pe domnul nostru Carol, din mila lui Dumnezeu ilustrul rege al Ungariei, și l-a preaslăvit pe Basarab transalpinul, necredincios al sfintei coroane, spre vătămarea respectului regesc, <zicînd> că puterea domnului nostru regele nu poate întru nimic să stea împotriva și să se compare cu puterea lui Basarab, el [= declarantul] l-a dojenit pe sus-zisul Ștefan fiul lui Parabuh pentru rostirea unor asemenea cuvinte și, dacă n-ar fi fost împiedicat de către unii din tovarășii săi, ar fi vrut chiar de îndată să-i facă tot răul pe care i l-ar fi putut face pentru aceste cuvinte ale sale neîngăduite și pline de atîta necredință.

În sfîrșit, sus-numitul Ștefan, fiul lui Parabuh, dîndu-și seama de aceste fapte ale sale, <a pornit> la nouă zile după acea a cincisprezecea zi a rusaliilor, în miezul nopții, alăturîndu-și niște părtași de rele, și a venit la el [= la declarant] cu silnicie și cu mîinile înarmate, și dacă nu l-ar fi ajutat cerul ca el să se apere rînind el mai întîi pe acel Ștefan, acesta ar fi voit să-lucidă cu precugetată răutate și dușmănie. El ne-a cerut să-i dăm scrisoarea aceasta de dovadă a întîmpinării. Noi, așadar, am găsît cu cale să-i dăm sus-zisului Pavel, fiul lui Iwanka, scrisoarea noastră de mărturie a acestei întîmpinări.

Dat în Visegrad, în ziua a zecea de la a cincisprezecea zi a rusaliilor. În anul domnului arătat mai sus”. Pe verso : „Întîmpinare făcută pentru

²⁵ Această funcție corespunde cu cea de secretar al cancelariei însărcinat cu păstrarea arhivei regale.

Pavel fiul lui Iwanka [apoi adăugat de o mână din secolul al XV-lea²⁶]: „cum că a voit să-l omoare pe Ștefan, fiul comitelui Paraboh” (*Protestatoria pro Paulo filio Iwanka facta... Quod voluit interimere (!) Stephanum filium comitis Paraboh*).

Dar înainte de toate trebuie bine lămurit că o atare adevărată a unei întâmplări făcute nu implică nicidecum o confirmare a faptelor cuprinse în ea, ci reprezintă pur și simplu o consemnare a unei declarații făcute înaintea emițătorului acelei adevărări. Așadar, *caracterizarea de infidel al sfintei coroane dată lui Basarab în acest text nu îi aparține comitelui capelei regale*, cum se afirmă în mod greșit în articol, *ci pur și simplu declarantului*. Care poate fi substratul unei asemenea declarații nu putem ști. Pare probabil că, izbucnind o ceartă, s-a produs o încăierare între cei doi protagoniști, secondați de oamenii lor. Căci e de la sine înțeles că dacă declarantul ar fi fost surprins singur și neînarmat de către o întreagă ceată de ucigași, n-ar mai fi avut nici o posibilitate de a veni a doua zi să se plîngă înaintea comitelui capelei și să-și întocmească arme de apărare împotriva reclamației lui Ștefan, pe care în chip providențial reușise să-l rănească el mai întâi. Așadar, pe de o parte, declarantul Pavel precizează că se află în legitimă apărare, pe de altă parte îl denunță pe adversarul său că ar fi jignit maiestatea regească, rostind aprecieri neîngăduite, acuzație de natură să-l discrediteze pe pîrît în fața tuturor forurilor. Rămîne deci de văzut la ce împrejurări anume se putea referi Ștefan fiul lui Parabuh în acel moment. Desigur că aici este vorba de tensiunea dintre rege și Basarab, rezolvată în vara anului 1324 cu privire la stăpînirea Severinului. Dacă data întâmplării e redată corect, 1325, și nu s-a făcut vreo confuzie²⁶ în redarea ultimei cifre, atunci critica lui Ștefan cumanul a constat într-o apreciere negativă a rezultatului obținut de rege în compromisul din anul precedent. Dacă însă întâmplarea e din 1324, atunci cuvintele cumanului Ștefan reflectă poate în mod general îndoiala multora în fața șovăielilor lui Carol Robert²⁷. O interpretare a acestor aprecieri în sensul că autorul lor „*desigur că era informat și prin legăturile sale cu cumanii că Basarab se află în alianță cu tătarii*” ni se pare cu totul gratuită. De fapt, cuvintele atribuite lui Ștefan²⁸ nu reflectă atît o laudă a puterii lui Basarab, cît o apreciere negativă a puterii regelui. Ele au putut fi inspirate nu de informații ipotetice culese de la niște cumani

²⁶ Citindu-se adică MCCCXX *quinto* în loc de MCCCXX *quarto*, eroare foarte plauzibilă, avînd în vedere abrevierile atît de asemănătoare dintre ele.

²⁷ Nu înțelegem prea bine de unde provine afirmația (p. 542) că ar reieși din document că în Ungaria s-ar fi discutat atunci despre o eventuală expediție împotriva lui Basarab? Credem că trebuie îndreptată această afirmație în sensul că se manifestă un viu interes pentru modalitatea de rezolvare a crizei ivite în relațiile dintre coroana ungară și voievodul român.

²⁸ În 1266, regele Ștefan cel Tânăr îi conferă comitelui Parabuh o serie de posesiuni ale cetăților Crașova, Keve și Timișoara, ce-i fuseseră date de regele Bela al IV-lea, precum și altele cumpărate de el de la cumani în comitatul Timiș și încă altele în comitatele Arad și Cenad. Toate urmau să-și părăsească vechiul lor nume și să se numească pe viitor Parabuh (Ortvay, *Temes vármegye...*, p. 3-4). Fiul acestui Parabuh — adică tocmai acest Ștefan de care a fost vorba mai sus — apare în 1288 ca meșteș la o vînzare făcută de alți cumani (fiii lui Keyran *de genere Borcho*) lui Ioan fiul lui Petru *de genere Mena* (*ibidem*, p. 5-6). Doisprezece ani după aceea el declară în fața capitlului de Cenad că dă pe veci moșiile sașe dobîndite de tatăl său, așa cum sînt trecute în privilegiul regelui Ștefan cel Tânăr lui Ioan fiul lui Petru și comitelui Benedicț de Waya.

din afara regatului în legături tot atât de imaginare cu Hoarda de aur sau Hoarda albastră, ci de informații directe aflate nemijlocit din gura cumanilor regelui trimiși în Transilvania să înăbușe răscoala sașilor din primăvara anului 1324.

DESPRE PRETINSELE LEGĂTURI ALE LUI BASARAB CU TĂTARI

Dar dacă ne întrebăm cine era acest Ștefan, fiul lui Parabuh, vedem că era moștenitorul unui om înzestrat cu o infinitate de posesiuni, din care el nu mai rămăsese cu nici una, și deci putea fi socotit un nemulțumit dispus să vadă totul în culori negre. Mențiunea în articol a cumanelui Ștefan, fiul lui Parabuh, atrage după sine o digresiune de mai bine de două pagini despre cumani și simbioza cumano-română, despre numele de Basarab redat în diferite variante și derivat din arabul *basaret* (!) etc. etc., ajungând în sfârșit la aserțiunea că forma Basaraba în nominativ figurează o singură dată și că o evoluție normală lingvistică a dat trecerea *basaret* > *basarat* > Basarab, aceasta din urmă putând fi privită ca formă secundară... Despre părintele lui Basarab se afirmă că numele său Tocomer²⁹ derivă din numele turcesc Toqtamer și că el ar putea fi și identificat ca unul din membrii dinastiei hanilor tătărăști care apar în 1295 (!). Aici observăm însă oarecare șovăială din faptul că în izvoare Basarab e numit român și schismatic, dar niciodată tătar. Se ajunge însă totuși la un fel de certitudine: „*Dar totodată este sigur că toate acțiunile lui* politice au fost săvârșite împreună cu tătarii...”. De aici și concluzia că „*pentru un magnat cuman din Ungaria era clar ce alianță și ce forță militară stau în spatele lui Basarab*” (!). În climatul unei convingeri atât de înrădăcinate nu trezește nici o îndoială ciudata informație din cronică prusiană³⁰ privitoare la un puternic atac al tătarilor în Ungaria în 1326. „*În anul 1326 regele Ungariei a răpus 30 000 de oameni din oastea tătarilor care au pus-tiit regatul său*”. Faptul în sine e acceptat fără discuție. Sînt ridicate unele rezerve numai doar asupra cifrei exagerate arătate în cronică, deși absența oricărui indiciu cît de mic în documentele din acea vreme ale regatului Ungariei arată clar că acea incursiune a tătarilor este o pură născocire. Concluziile însă trase de autor sînt destul de neașteptate. Regele s-ar referi la această victorie (!) (= din 1326) în scrisoarea scrisă de el papei (în 1331), prin care caută să acopere cît mai mult înfrîngerea din 1330. Cît privește locul unde a putut fi cîștigată o atare biruință, el este dedus din diploma din 1329, în care se vorbește de paza exercitată la Mehadia împotriva atacurilor vecinilor și ale tătarilor. Dar nicăieri nu se observă pare-se nepotrivirea flagrantă dintre datele celor două izvoare atât de artificial juxtapuse. Căci expediția tătarilor — din care au pierit 30 000

²⁹ Dar credem că citirea Tocomer nu pare cea mai corectă și că e mult mai probabilă citirea Totomer. Se știe că în paleografia secolelor XIII—XIV literele *c* și *t* se confundă în mod constant. Numele Totomer sau Tatomir e destul de răspîndit în această vreme. Însuși vicecancelarul regelui purta acest nume. Așadar, cum nu avem decît o singură mențiune a numelui părintelui lui Basarab și redarea sa nu este la adăpostul unei eventuale confuzii, socotim că nu e cazul să-l căutăm pe strămoșul Basarabilor printre membrii dinastiei hanilor tătărăști de prin 1295.

³⁰ *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. I, Leipzig, 1861, p. 213. Citat de autor la p. 545.

(!!!) — nu putea fi ținută în loc cu forțele castelanului de Mehadia, pe care le putem deduce din cifra pierderilor declarate de el pe tot intervalul 1322–1329, și anume de 100 de nobili și servienți, cifră foarte probabil sporită de el pentru a-și mări meritele față de rege. Iar dacă împotriva tătarilor menționați în 1329 ar fi acționat însuși regele, nu se înțelege de ce s-ar fi trecut sub tăcere acest lucru.

Acestor tătari li-l asociază autorul și pe Basarab, „căci actul din 1329 îl amintește și pe el printre cei care săvârșeau atacuri. Cel puțin el trebuia să știe despre atac căci tătarii au trecut peste teritoriul lui” (!).

Trebuia însă pusă de acord această versiune cu faptul binecunoscut el existenței unei epistole circulare adresate de papă la 1. II. 1327 și lui Basarab, alături de unii din marii dregători ai regatului Ungariei, ca de pildă banul Slavoniei, voievodul Transilvaniei etc. Și atunci nu mai rămânea decât de ales între întrebarea dacă papa cumva nu e informat despre contradicțiile ivite între rege și Basarab sau dacă „poate Basarab, după înfrângerea din 1326 și-a recunoscut situația lui de vasal?...”. Această soluție din urmă i se pare mai probabilă autorului având în vedere și „elasticitatea politicii realiste a lui Basarab” (!)³¹.

Dar ce alte argumente vin să sprijine aserțiunea că Basarab a săvârșit toate acțiunile sale politice împreună cu tătarii?

1. Informația lui Kantakuzenos despre o participare a românilor a expediția bulgărească a lui Mihail în ajutorul lui Andronic al II-lea, la care au luat parte și oști „scitice”³².

2. Cea din letopisețele sirbești privitoare la prezența în lupta de la Velbujd (1330) a unor forțe „basarabești” (= românești), precum și a unor trupe de tătari, venite să sprijine oastea bulgară a țarului Mihail. Aceeași informație se află și în declarația din Zakonikul lui Ștefan Dușan, care înșiră printre dușmanii de atunci pe țarul Mihail și pe fratele său Belaur, pe țarul bulgar Alexandru și pe Ivanka Basarab socrul lui Alexandru³³, precum și pe tătarii negri și pe iași.

3. Afirmația tîrzie (1351) a lui Ludovic I că Basarab în lupta sa din 1330 cu regele Carol Robert ar fi avut ajutorul masiv al „vecinilor păgîni” și ai „celorlalți infideli ai părintelui nostru...”. Ea trebuia să justifice înfrângerea din 1330 prin existența unei coaliții întregi îndreptată împotriva regelui.

³¹ Formula aceasta a fost adoptată mai de mult de o serie de istorici, pentru a explica văditele inconsecvențe ale unei politici incoerente stabilite pe bazele unei informații lacunare sau greșite. Ea e menită în articolul ce-l studiem să împacă contradicțiile flagrante dintre unele momente ale acestei politici, așa cum rezultă ele din analiza ce însoțește documentele inedite, umbrită însă de cronologia greșită semnalată de noi mai sus. După articol, Basarab ar fi fost *instiitul* (!) de rege voievod al Țării Românești în 1316 sau 1317, s-ar fi unit cu dușmanii regelui în 1323, ar fi fost numit de acesta „voievodul nostru transalpin” în 1324, ar fi fost totuși răzvrătit în 1325, cînd e numit în întimpinarea din 1325 „infidel al sfintei coroane”, ar fi reușit totuși să acopere acest fapt în 1327, cînd primește epistola papei, și ar fi din nou „infidel” în 1330 cînd pornește regele expediția sa din Țara Românească! Oricît de elastică ar fi o asemenea performanță, ni se pare lipsită de orice realitate.

³² Nu este fără interes să subliniem că termenul de *sciți* este destul de neprecis. Astfel, în cronică sirbească a lui G. Branković acest cuvînt e luat în sensul de bulgari.

³³ Se accentuează anume legătura de rudenie care explică deajuns participarea lui Basarab la acea expediție, la care trebuia de altminteri să ia parte și împăratul bizantin, care a înfrînat și nu a mai apucat să participe la luptă.

Dar dacă vom analiza mai deaproape singurele mărturii mai serioase, anume cele în legătură cu expedițiile bulgărești din 1323—1324 și din vara anului 1330, vom constata că legătura constantă și directă nu este între Basarab și tătari, ci *între tătari și bulgari*. Participarea lui Basarab se explică, precum am văzut, prin legături de familie. În schimb, prezența tătarilor în împrejurările bulgărești este constatată într-una. La sfîrșitul secolului al XIII-lea, vestitul han Nogai este arbitru și stăpînul formațiilor din Balcani. Gheorghe Terter ajunge vasalul lui și își căsătorește fiica cu fiul acestuia Čaga. În 1285, bulgarii, cumani și tătarii pradă ținuturile sîrbești ale lui Dragutin și cele ale regelui Ungariei³⁴. În anii următori, Nogai pregătește o invazie a Serbiei lui Uroš cu tătari, cumani, alani și cu ruși tributari. Uroš trebuie să dea ostatec pe fiul său Ștefan etc. Dar chiar cînd fiul lui G. Terter, Svetoslav, ucide pe fiul lui Nogai după prăbușirea lui Nogai, înfrînt de hanul Toktai, el nu se rupe de tătari, ci trăiește în bună înțelegere cu noul han victorios. În 1319, tătarii se arată la porțile Adrianopolului. De altminteri, mercenari tătari apar și în luptele bizantinilor, și în ale sîrbilor. În războiul dintre Uroš și Dragutin, cel dintîi are în armata sa mercenari tătari, oseți și turci. În 1282, împăratul bizantin Mihail, în lupta sa cu sîrbii, era ajutat de frinci, turci și tătari de-ai hanului Nogai.

Cît privește invocarea mențiunii din diploma lui Ludovic I din 1351, aceasta nici măcar nu se referă la tătari, ci în mod cu totul nebulos la *vecinii păgîni* alături de *ceilalți infideli* tot atît de mitici.

DESPRE STĂPÎNIREA EFECTIVĂ A SEVERINULUI

Problema stăpînirii efective a Severinului în perioada aceasta este expeditată destul de sumar, din lipsa mărturisită de informații. Se constată doar că în intervalul 1321—1331 (!) nu se întîlnește titlul de ban de Severin nici în titulatura lui Dionisie Széchy și nici în a lui Basarab. Scrisoarea papei din 1.II.1327 îl numește pe acesta doar voievod transalpin. Iar din diploma din 1329 ar rezulta, după părerea autorului, că mai înainte Severinul ar fi fost cîmpul luptelor de graniță dintre unguri și bulgari și că ar fi existat cu siguranță perioade cînd cetatea Severinului ar fi fost sub stăpînirea lui Mihail despotul de Vidin. Dar avem aici o tălmăcire greșită a acestei diplome, care nu aduce nici un element în sensul arătat. De fapt, autorul se referă la diploma din 1317, în care e vorba de ajutorul dat de despotul bulgar răscolutului Ioan Veyteh de la Mehadia. Dar în acea diplomă nu aflăm nici o aluzie la Basarab sau la cetatea Severinului, pentru motivul evident că domnul, stăpîn pe Severin, — desigur încă din anii de criză ai domniei lui Ladislau al IV-lea — aștepta la el acasă desfășurarea ulterioară a evenimentelor, întocmai ca Vlaicu în 1365. Pentru Basarab, consolidarea unui stăpîn al Mehadiiei aliat cu despotul din Vidin putea fi mai primejdioasă decît o victorie locală a lui Carol Robert, mult stînjenit încă de rezistența ce dăinuia prin anumite puncte din Transilvania și din nordul Ungariei. Dovada cea mai bună că el nu s-a amestecat în conflictul de la Mehadia stă tocmai în tăcerea

³⁴ Jireček, *Geschichte der Serben*, p. 334.

absolută în această privință a diplomelor amintite. În realitate, absența titlului de ban de Severin din adresa scrisorii papale din 1327 nu are vreo semnificație specială. Acest titlu e absent și din scrisoarea papală trimisă lui Vlaicu în 1370³⁵, într-un moment când știm precis că acesta poartă acel titlu în diferite documente oficiale ale cancelariei maghiare din anii 1368—1372, precum și în actul emanat direct de la domn în 1372 pentru ruda sa Ladislau de Dobica. Amintim că circulara papală era îndreptată în primul rând către banul Slavoniei și că pe lista adresanților voievodul transalpin urma îndată după voievodul Transilvaniei. Trebuie observată calitatea *sui generis* a titlului de ban de Severin, acordat printr-un fel de ficțiune. Domnul nu apare alături de ceilalți mari dregători ai Coroanei ungare înșirați în lista din protocolul final al diplomelor solemne, ca banul Slavoniei sau al Bosniei, de pildă. Și în același timp în actele interne slavone domnul nu asumă niciodată calitatea de ban de Severin. Ea nu apare decât în unele acte ale domnului în strînsă legătură cu cancelaria oficială maghiară. Așadar, credem că absența acestei titulaturi în anii 1321—1331 nu poate duce la nici un fel de concluzii valabile. În cele din urmă, ni se declară că nu se pot cunoaște împrejurările în care a ajuns cetatea Severinului în stăpînirea lui Basarab, dar se afirmă³⁶ că această stăpînire a fost întărită de „constelația politică favorabilă care s-a format prin 1330”. Este vorba de o legătură încheiată între împăratul bizantin Andronic al III-lea și țarul bulgar Mihail împotriva regelui sîrb Ștefan Uroș al III-lea, „legătură în care a fost atras și Basarab, precum și tătarii negri și domniii alanilor...”.

Dar cum acești aliați au suferit la mijlocul aceluiași an înfrîngerea dezastruoasă de la Velbujd, care a și oferit condiții prielnice regelui Ungariei ca să năvălească în Țara Românească la primul prilej, după cum admite și autorul în alineatul următor, e greu de împăcat aceste două aserțiuni³⁷.

Ca o concluzie la modul de prezentare a celor patru documente inedite se poate spune că problema stăpînirii Severinului nu e tratată direct ca o problemă în sine, meritînd o cercetare proprie, ci mai degrabă ca o chestiune anexă, expedită cu oarecare indiferență, tot interesul fiind rezervat unor digresiuni ca cea privind filiația banului Theodor sau identificarea lui Iwan zis Rusul cu comandantul bulgar cunoscut sub acest nume sau sim-

³⁵ Cf. Hurmuzaki, I 2, p. 159.

³⁶ P. 546.

³⁷ Nu cumva avem aici un ecou rătăcit al unei formule mai vechi a lui Jireček (*Die Geschichte der Bulgaren*, p. 299), care însă se referă la evenimentele *posteroare* înfrîngerii de la Velbujd, și anume la răscoalele bulgarilor contra țarinei sîrboace Ana, impusă împreună cu fiul ei Șișman al II-lea de către învingătorul Ștefan Uroș al III-lea. Ridicarea ca țar cu sprijinul lui Basarab a lui Ioan Alexandru, ginerele său, și încheierea unei căsătorii între sora lui Ioan Alexandru și Ștefan Dušan (care ar fi avut loc, după Jireček, în 1331, iar după Slatarski în 1332) a fost socotită de cel dintîi ca punînd bazele unei *coalitii antiungare și anti-bizantine* căreia i s-ar datora și victoria lui Basarab în 1330 (!!) și victoria lui Ioan Alexandru contra bizantinilor în 1333, precum și cuceririle lui Dušan. Această formulă a fost reluată mai tîrziu de Homan, în *Gli Angioini di Napoli in Ungheria* (Roma, 1938, p. 384), cu tot atîta temei, pentru a justifica acțiunea lui Ludovic împotriva Vidinului în 1365 prin constituirea unui bloc balcanic dedus din legături de familie între Strașimir, Vlaicu și Vukašin (!) printr-o confuzie între acesta din urmă și Uroș.

bioza cumano-română ilustrată prin numele lui Basarab, a cărui formă corectă ar fi cuvântul turcesc Basarat de la arabul Basaret, forma Basarab „putînd fi privită ca o formă secundară” (!).

DOCUMENTELE PRIVIND CAMPANIA DIN 1330

Restul documentelor înfățișate se leagă de campania din 1330. Aceasta este redată într-un scurt rezumat introductiv, care folosește fără deosebire și fără vreo discuțare a contradicțiilor dintre ele, atît date de-ale cronicii pictate, cît și unele informații nesigure ale unor documente îndoielnice pomenind de cetatea Argeșului, completate încă de afirmația gratuită a diplomei din 1351 cu privire la aliații păgîni (!) ai lui Basarab în 1330. În rezumatul francez se precizează chiar că *Basarab ar fi capitulat la Argeș*, dar oștile regești au fost surprinse la 12 noiembrie de români pe drumul lor de întoarcere într-un loc strîmt dominat de stînci etc., unde au fost zdrobite etc. etc.

Din punctul de vedere al metodei, ar fi trebuit ca toate documentele inedite să fie înfățișate *in extenso*. Mai departe vom observa în general că documentele sînt redată într-un mod pușin cam haotic, fără altă sistematizare decît firul cronologic. Ele nu sînt cercetate *din punctul de vedere al autenticității lor*. Așa, de pildă, diploma din 17.X.1336, care vădește o contradicție flagrantă între data documentului ce o cuprinde ca transumpt și propria sa dată, nu este analizată critic și nici măcar nu este indicată această contradicție în nota ce însoțește documentul. Tot astfel, nu sînt urmărite nici *din punctul de vedere al sincerității lor*. Contradicția dintre cele două versiuni oficiale ale relatării luptei din 1330 nu este nicăieri semnalată. De asemenea, ciudățenia expunerii documentului [VII] din 16.III.1331, care este *primul document cuprinzînd o relatare a luptei cu Basarab* și pe care îl folosește (cu tot dinadinsul) autorul pentru a propune propria sa reconstituire a itinerariului urmat la întoarcerea din Țara Românească ar fi trebuit urmărită cu toată atenția. În sfîrșit, nu sînt considerate documentele nici *din punctul de vedere al originalității lor*. Același text care revine de mai multe ori este tratat de fiecare dată ca un document nou. Astfel, avem cazul prezentării unor formule stereotipe cu foarte mici deosebiri, datorate poate și unei citiri greșite, și care puteau fi rezolvate printr-o simplă înfățișare a prototipului comun.

Se observă și o mare inegalitate în extinderea dată aparatului critic, care nu este justificată întotdeauna de valoarea documentului respectiv. Astfel, de pildă, fragmentul documentului [XXVIII] din 2. XI. 1335, care se reduce la o simplă mențiune a pierderii peceții mijlocii a regelui în Țara Românească, însumînd un rînd și jumătate de text, e urmat de 12 rînduri de trimiteri la cote de arhivă, colecții de documente și nume de editori.

Ar fi fost bine ca în notița introductivă să se fi semnalat aportul propriu al fiecăruia dintre documentele inedite referitoare la campania din 1330, stăruindu-se asupra aceloră într-adevăr importante. Integrarea lor în masa materialului cunoscut ar fi putut oferi prilejul unui analize critice a valorii lor istorice, care ar fi dat acestui repertoriu sensul său adevărat și necesar.

Vom trece în revistă materialul inedit, stăruind asupra documentelor mai semnificative.

DOCUMENTE INEDITE

Un fragment [VIII] al unui act dat la 7. IV. 1331, de către conventul de Szekszárd comitelui Ygeyk și fiului său Petru pentru serviciile aduse de ei conventului, menționează participarea acestuia la campania din Țara Românească „*specialiter in presenti exercitu domini Karoli Dei gratia serenissimi regis Hungarie, dum idem dominus rex fuisset percussus et convictus per Bazarab woivodam Transalpem (!) Olacorum*”. El nu aduce nici un element istoric nou. Un alt fragment [X] din 1.VIII.1331 al unui act de danie a comitelui de „Zolio” (Zvolen), Donch, în favoarea slujitorului său Suerchek amintește, printre alte slujbe ale acestuia aduse regelui și stăpînului său, și pe acelea din „terra Bazarab” ca și din alte expediții ale regelui. Urmează unele precizări în legătură cu posesiunea din comitatul Liptov ce îi este dăruită. Acest document oferă un interes îndoit, pe de o parte pentru că emitentul este acel magister Donch, comite de „Zolio”, care apare în cronica pictată ca purtătorul de cuvînt al iubitorilor de pace și dreptate ce nu aprobau expediția regelui în Țara Românească, pe de alta pentru că trebuie opus documentului fals atribuit în mod abuziv aceluiași comite și care este redat *in extenso* în anexa documentelor false de la p. 565.

Documentul [XII] din 16.II.1332 dat fiilor defunctului comite Briccius de Bathor este de o însemnătate deosebită, fiind prima diplomă de răsplătire cunoscută conferită de rege unor nobili participanți la campania din Țara Românească. Sint amintite serviciile a doi din acești fii : Ioan comitele de Sălaj și Leucus, acesta din urmă răpus în Țara Românească ³⁸.

În seria diplomelor lui Carol Robert pentru răsplătirea participanților la campania din Țara Românească, acest document constituie elementul de comparație cel mai sugestiv pentru urmărirea procesului de amplificare și denaturare a datelor inițiale în diplomele ce au urmat.

De un interes mult mai mărginit este fragmentul [XVI] unui act al capitlului de Agria din anul 1332, adevărind dania făcută de fiii comitelui Andrei de Bačka credinciosului lor Petru pentru serviciile sale și mai ales pentru că l-a apărat cu sîngele său pe comitele Nicolae în „țara lui Bazara”, voievodul românilor, „quia dictus comes Nicolaus in terra Bazara (!) woyuode Olachorum, ubi multi ex Hungaris corruerunt ab Olachys, in mortem ipsius anhelantibus, viriliter dimicando cum effusione sui sanguinis ipsum defendisset”.

Documentul inedit [XIX] din 25. XI. 1333 constituie o repetare mecanică a formulei stereotipe alcătuite pentru explicarea noii pecetluirii a actelor întărite cu sigiliul pierdut în campania din Țara Românească și care însoțește peste tot aplicarea noii peceți. În repertoriul din articolul ce-l analizăm ea e precedată de alte două apariții la 2. XI. 1332 [XIII] și 22. XI. 1332 [XIV]. Între aceste două exemplare [XIII și XIV] se pot observa două mici deosebiri. În primul se spune : *Basarab, infidelis noster transalpinus*, iar în al doilea : *Basarab wyvoda noster transalpinus* în

³⁸ In terra Transalpina, ubi cum gente nostra valida personaliter adherentes per gentem Basarab, dictam terram nostram Transalpinam indebite occupantis (!) nobis hostiliter obviantis in nostris servitiis, proh dolor ! exlitit interemptus, dictusque magister Ioannes captivitatem ibidem fuit percussus.

primul avem : *invasionis hostilis insultu*, iar în al doilea doar *invasionis insultu*. În exemplarul inedit [XIX] mai observăm încă și alte abateri de la tipul inițial, probabil datorate unor inadvertențe. De exemplu, se omite la început lămurirea : *cum quadam particulari gente nostra dinaintea verbului accessissemus*.

În primele exemple avem : *exituque nostro abinde*, în cel din urmă *abinde* e înlocuit cu echivalentul *de cadem*.

În primele citim : *preconcepta infidelitatis nequitia sub fide pacis astutia*, în cel din urmă „*preconcepta infidelitatis malitia sub fide pacis nequitia*”.

În primele avem forma : *in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*, care e redusă în cel din urmă la... *nemoroso et condense*.

Documentul inedit [XXII] din 21.VII.1334 nu oferă decât o reproducere identică a formulei din documentul [XXI] din 3.VII.1334, bine cunoscut regestat și în *Documentele Transilvaniei* (XIV/3, p.324). Această formulă, deosebită de cea a repecetlurii documentelor, menționează doar pierderea peceteii mijlocii în Țara Românească. Fără vreun interes istoric și nici măcar statistic sînt rediate toate mențiunile identice din documentele cunoscute, adică doc. [XXVII] din 13.I.1335 ; [XXVIII] din 2.XI.1335 ; [XXXVII] din 2.II.1365 și [XXXVIII] din 6.VI.1401. Și aici observăm mici variații : de exemplu *casualitar amissum... amissum casu accidente... deperdito... casu inopinabili... amissum... casualiter deperdito... deperdito*. Tot astfel, în primele se specifică anume că sigiliul a fost pierdut în expediția regelui din Țara Românească, dar ulterior se spune doar că a fost pierdut „în părțile transalpine” fără a se mai pomeni de expediția regelui.

DOCUMENTE CVASI INEDITE

O categorie aparte trebuie rezervată unor documente care nu sînt inedite, dar nu s-au bucurat de prea mare notorietate. Cităm deci aici și actul [XXXI] din 10.VIII.1347, publicat în *Hazai Okmánytár*³⁹ prin care regele Ludovic, făcînd o danie lui Moogh de Chepel, amintește de moartea fiului acestuia Ioan zis Otel „*qui in terra Transalpina in expeditione domini Karoli olim incliti regis Hungarie genitoris nostri carissimi contra Bozarad Olacum, tunc regni et sacre corone infidelem habita per homines eiusdem Bozarad in servitiis eiusdem domini Karoli... interemptus extitisse perhibetur...*”. Redactarea atît de puțin categorică (interemptus extitisse *perhibetur*) nu aduce nici un element nou pentru istoria expediției din Țara Românească, ci doar pentru statistica participării la ea, pe care o încearcă autorul în finalul notei sale introductive. Dar și aici formularea aceasta oarecum afirmativ-dubitativă nu îngăduie concluzii sigure.

Aceeași atitudine de îndoială e comandată și de documentul următor [XXXII] din 30.III.1351, în care expediția din Țara Românească e folosită doar ca element pentru a situa în timp alte împrejurări străine

³⁹ *Codex diplomaticus patrius*, Győr — Budapesta (1865—1891).

de expediție. Natura faptelor cuprinse în el ar fi cerut totuși o cercetare a autenticității sale.

Un document [XXXIV] mai puțin cunoscut din 29.IV.1351 dat familiei osl amintește de moartea lui Laurentiu . . . , care pe vremea regelui Carol „ . . . in sua expeditione in partibus Transalpinis pro regia sacra corona viriliter dimicando exitit interemptus . . . ”.

Trebuie observat că moartea aceluiși Laurentiu face obiectul și al diplomei [XXXV] din 18.I.1357, date aceleiași familii.

În sfârșit, fragmentele reproduse din documentul din 4. II. 1364 [XXXVI] și din cel din 6.VI.1410 [XXXVIII] amintesc de pierderea sigiliului din Țara Românească și de noua pecetluire a tuturor documentelor purtând acea pecete veche. În primul, dat, cu prilejul întocmirii unei noi peceti în 1364 în urma prăpădirii pecetii regale în Bosnia, se amintește și de pierderea pecetii din 1330. În document se pomenește de trei peceti regale invalidate : prima, cea de la încoronarea lui Carol Robert, înlăturată din cauza săvârșirii multor fraude, a doua, cea pierdută în Țara Românească, în sfârșit, a treia, furată la Ozora în Bosnia.

Al doilea din aceste documente [XXXVIII] care nu a apărut pînă acum decît sub formă de regist în colecția actelor lui Sigismund⁴⁰ datorată istoricului Mályusz, poate fi considerat ca inedit. El atestă invalidarea unei scrisori privilegiale regale din 1324, dată de rege sub îndoita sa pecete mijlocie pierdută în Țara Românească, nobilului Matia de Elephant, întrucît scrisoarea ar fi trebuit să fie înfățișată spre repecetluire atît regelui Carol Robert (prin 1332), cît și urmașului acestuia. la suirea sa pe tron. Din punctul de vedere al campaniei din 1330, aceste documente nu aduc elemente noi.

Despre cele două documente false din anexă va fi vorba mai tîrziu.

După această subliniere necesară a documentelor inedite sau cvasi inedite vom căuta să sistematizăm întregul material înfățișat pentru a putea desprinde liniile generale din haosul de contradicții întîlnite și a trage concluzii valabile din confruntarea reciprocă a textelor.

VERSIUNILE OFICIALE DESPRE CAMPANIA DIN 1330

Am arătat cu alt prilej că toate mărturiile asupra campaniei din 1330 emanate de la rege, fie direct, fie prin mijlocirea cronicarului Curții sau ale diplomelor fiului și urmașului regelui care nu cunoștea desfășurarea faptelor decît din auzite, se reduc la două versiuni oficiale, de circulație generală internă, care însă se combat între ele. Ele sînt precedate de o altă versiune de uz extern, comunicată papei, și deci creștinătății occidentale, dar pe care nu o putem cunoaște direct, ci doar indirect, după răspunsul expedit de la Avignon la 5.VIII.1331. Regele nu s-a hotărît să pomenească de cele petrecute în Țara Românească decît foarte tîrziu, și numai cu prilejul și din cauza plecării provincialului minoriților din Ungaria, care trebuia deci însărcinat să ducă un comunicat oficial acceptabil pentru orgoliul regelui. În textul regelui se vorbește, așadar, de o victorie strălucită contra tătarilor și de o cursă mișelească pregătită de trădători la întoar-

⁴⁰ Zsigmondkori okmánytár. II/3. Budapest, 1958, p. 370.

cere. Despre această victorie asupra tătarilor nu va mai fi vorba în celelalte versiuni autorizate care se adresează în general supușilor din regat. În schimb, va fi folosită invenția cursei miselești la întoarcere, dar formulată într-un mod destul de ambiguu, pentru a sugera mai mult decât a preciza niște fapte bine determinate. Avînd a- explica nevoia peceteluirii din nou a diplomelor regale cu o nouă pecete în urma pierderii pecetei regale în cursul campaniei din XI, 1330, regele nu mai recurge în XI.1332⁴¹ la mitul tătarilor, folosit în cursul primăverii pentru lumea din afară, dar care nu ar fi convins pe nimeni dinăuntrul regatului, ci vorbește de o simplă *plimbare pașnică* prin „țara noastră transalpină”, însoțit doar de o mică escortă, cînd a fost surprins de Basarab „necredinciosul nostru român cu răutatea unei necredințe mai înainte urzite, la *adăpostul viclean al unei păci fățarnice* (sub ficte pacis astutia) năvălind cu dușmănie asupra unei părți din oastea noastră într-un loc crîngos și păduros încins cu dese întărituri”. Deci nu mai e vorba de o expediție războinică cu toată oastea împotriva tătarilor, ci de o *inspecție pașnică* „ad visitandam terram nostram transalpinam ... eam pacifice perambulassemus”. La această stare pașnică se referă cuvintele *sub ficte pacis astutia*, menite să arate că această stare de pace aparentă ascundea o realitate dușmănoasă, și nicidecum la încheierea unei păci înșelătoare, contrazisă de întregul context. Căci se arată clar că pînă la atacul neașteptat al lui Basarab domnea cea mai deplină liniște. Deci fără ivirea nici unui conflict, cum era să se încheie acea pace fățarnică?

Dar această invenție e categoric dezmințită tot de rege în diplomele individuale de răsplătiie date participanților la acea campanie, în care fără excepție e vorba nu de o simplă călătorie de inspecție, ci de o *expediție militară* contra lui Basarab *care stăpînea pe nedrept* „țara noastră transalpină” sau „niște margini ale regatului nostru din... țara transalpină”⁴². În toate documentele, cu o singură excepție, se pomenește de *armata puternică* a regelui⁴³. Într-un singur loc dintr-o singură diplomă a lui Carol Robert [XVII] se vorbește de atacul lui Basarab „contra *particularem gentem nostram*” folosind felul de exprimare din formula de cancelarie pentru repecetluirea diplomelor întărite cu pecetea pierdută în Țara Românească. Textul acestei diplome excepționale va fi analizat mai de aproape în rîndurile ce urmează.

⁴¹ [XIII] 2.XI.1332.

... Cum nos anno domini MCCCXXX ad visitandam terram nostram Transalpinam cum quadam particulari gente nostra accessissemus et eam pacifice perambulassemus, in exituque nostro abinde Basarab infidelis noster transalpinus preconcepta infidelitatis nequitia sub ficte pacis astutia in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato quamdam particulam gentis nostre hostiliter invasisset, in cuius invasionis hostilis insultu magister Endree Albensis ecclesie prepositus, aule nostre vicecancellarius, bone memorie, suam vitam nostrumque sigillum perdidisset.

⁴² ... *dictam terram nostram transalpinam* indebite occupantis [XII] 16.II.1332. ... *quodam confinia* regni nostri que in terra transalpina per Bazarab filium Thocomerii scismaticum in nostrum et sacre nostre corone non modicum derogamen detinebantur et detinentur [XV] 26.XI.1332; ... *pro recuperandis ipsis partibus*... [XVII] 2.I.1333; ... *dictam terram nostram transalpinam*... infideliter detinentes [XXV] 19.V.1335, [XXVII] 22.VI.1333... Cf. și diploma lui Ludovic [XXX] din 30.VI.1347 *ad recuperandas regni sui partes transalpinas*.

⁴³ ... cum gente nostra valida [XII] ... cum exercitum nostrum regio edicto convocatum movissemus [XV]... et valide genti nostre [XXV]... dum nos cum tota genti nostre potentia terram transalpinam visitassemus [XXIX]. Iar în diplomele lui Ludovic : cum valido suo exercitu [XXX]... www.dacoromanica.ro gentis [XXXIII].

Dacă vom urmări învinuirile aduse de rege lui Basarab, vom vedea că, deși ele se amplifică în mod progresiv de la prima declarație mai sobră [XII] din 16.II.1332, în care domnul e acuzat că stăpînind Țara Românească fără drept el a ținut piept regelui în luptă (*nobis hostiliter obviantis*), urmată apoi de cea de la sfîrșitul chiar al aceleiași an [XV], clocotind de indignare împotriva celui schismatic care nu s-a sfiit să se împotrivescă suzeranului său, și prin aceasta chiar lui Dumnezeu, și pînă la ultima din serie, nicăieri nu vom întîlni formulată în diplome acuzația cursei mișelești. Dar vom vedea în schimb cum se îmbogățește schema inițială a diplomelor de dăruire cu împrumuturi din schema formulei de repecetluire. Prima diplomă cunoscută [XII] e din 16.II.1332. E probabil că nu apăruse încă formula de repecetluire, pe care o întîlnim mai întîi în [XIII] la 2.XI.1332. În schimb, în diploma următoare [XV], dată la vreo trei săptămîni după aceeași apariție (26 XI) se constată o vădită influență a formulei de repecetluire. Anume apare amănuntul nou al *infidelității* și *premeditării* lui Basarab. Dar nici aici nu se rostește acuzarea de trădare, căci cuvintele *seditionose et proditionaliter* înfieriază faptul în sine al împotrivirii cu armele la acțiunea suzeranului său. Dar nu mult după aceea se încearcă fuziunea contradictorie a celor două versiuni oficiale în diploma [XVII] amintită mai sus. Contradicția dintre ele este categorică. Într-una e vorba de o plimbare pașnică cu o mică escortă într-un climat de perfectă liniște și de un atac neașteptat și oarecum nemotivat din partea lui Basarab pe drumul de întoarcere. În cealaltă este vorba, dimpotrivă, de o expediție războinică pornită cu o armată puternică pentru a-l goni pe Basarab din Țara Românească, pe care acesta o stăpînea fără drept, și care nu s-a sfiit să se împotrivescă regelui. Cum putea fi pus de acord însuși punctul de plecare al relatării? Expedientul folosit a fost din cele mai simple. S-au cusut împreună prima jumătate a versiunii diplomelor regale cu a doua jumătate a versiunii pentru formula de repecetluire. S-a păstrat deci motivarea oficială a unei expediții contra lui Basarab pentru recuperarea acelor părți, fără a preciza de astă dată că regele avea cu el oastea sa puternică (*valida gens*), această specificare fiind înlocuită prin arătarea că el era însoțit de stările privilegiate ale regatului *cum potioribus regni nostri prelati et baronibus ac nobilibus necnon regnicolis nostris*. La această expunere — din care a fost escamotată cu atîta stîngăcie mențiunea armatei puternice, fără a se renunța însă la mărturisirea scopului întregii expediții, anume *recuperarea acelor părți* — se adaugă atacul neașteptat al lui Basarab (*agregata sibi quadam potentia et societate Olakali*) împotriva escortei particulare a regelui (*contra particularem gentem nostram*), adică în cuvinte abia schimbate înșiși termenii formulei de repecetluire: *quandam particulam gentis nostre*). Se pot pune față în față cele două redactări.

Formula de repecetluire

...Basarab, infidelis noster transalpinus preconcepta infidelitatis nequitia sub fide pacis astutia in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato quandam particulam gentis nostre hostiliter invasisset.

Diploma [XVII] din 2 ianuarie 1333

...Basarab, manifestum et notorium nostrum infidelem . . . idem que tanquam vir iniquus et dolo plenus ac nequitia, contra particularem gentem nostram . . . agregata . . . etc. fraudulenter fide sua mediante in quodam loco condense et obscuro ipsam gentem nostram invasisset.

Paralelismul de termeni este evident *preconcepta infidelitatis nequitia* corespunde la *vir iniquus et dolo plenus ac nequitia*. Se observă însă o nuanță deosebită în redarea circumstanțelor agravante, căci expresia *sub fide pacis astutia* se referă la atacul neașteptat și nemotivat pornit cu premeditare la *adăpostul unei ambiante pașnice înșelătoare*, pe când *fraudulenter fide sua mediante* se referă la trădarea rezultând din călcarea jurământului de fidelitate. E o altă redare a ideii formulate în doc. [XV] *et se nostre maiestati seditiose et proditioaliter opposuit...*

Dar se pare că această soluție hibridă nu a fost totuși socotită satisfăcătoare, deoarece în diplomele următoare regele se mulțumește doar să menționeze expediția contra lui Basarab (*expeditione nostra contra Bazarab similiter infidelem*) [XX] din 2.VI.1334, sau singele vărsat în Țara Românească [XXIII] din 11.IX.1334 (*sanguinem suum qui in terra Transalpina effusus extitit*) (*effusionem sui cruoris in terra Transalpina ... etc.*) [XXIX] din 13.I.1335, fără alte amănunte considerate jignitoare pentru mândria regelui. Într-un singur text din mijlocul anului 1335, reproduș de două ori [XXV] și [XXVI] la 19.V și la 22.VI mai aflăm încă o dată expunerea justificativă a campaniei combinată după cele două versiuni oficiale, dar de astă dată cu mult mai multă îndemânare. Nu se mai rosteste cuvântul de expediție și nici cel de recuperare, ci se declară că Basarab și fiii săi dețineau ca *rebeli* (infideliter) „țara noastră transalpină în dauna sfintei coroane regești și a noastră” și că i-au ținut piept regelui, atacînd cu cea mai mare furie de două ori *oastea puternică* a regelui (valide genti nostre) *în niște locuri strîmte și păduroase etc.*

De astă dată contradicția a putut fi înlăturată numai lăsînd de o parte invenția *plimbării* pașnice din formula de repecetluire, din care s-a reținut doar descrierea locurilor în care s-a produs atacul. E vrednic de subliniat că în acest document nu mai aflăm nici una din acuzațiile sau invectivele la adresa lui Basarab. Cum data acestei diplome coincide cu un moment cînd regele a reușit să recapete prin mijloace ocolite, pentru foarte scurtă vreme (1 — 2 luni) Severinul, ne putem întreba dacă acest fapt nu a influențat cumva tonul atît de schimbat al acestui act. Un amănunt nou îl constituie menționarea lui Basarab împreună cu *fiii săi* ca deținători rebeli ai pămîntului transalpin. Vedem cum de la Basarab singur, se ajunge la formula Basarab „*cum quadam potentia et societate Olakali*” și, în sfîrșit, la *Basarab cu fiii săi*, urmînd ca în diploma [XXXIII] lui Ludovic din 24.IV.1351 să mai apară și *potentia vicinorum paganorum ac aliorum eiusdem patris nostri infidelium agregata caterva*, pentru ca sporindu-se forțele lui Basarab să-și afle o justificare înfrîngerea regelui.

DESPRE „CAPITULAREA“ DE LA ARGES

Cu totul de altă factură e diploma [XXIX] din 17.X.1336, care ar deschide o întregă perspectivă de posibilități noi, dacă nu ar înfățișa o nepotrivire internă flagrantă, ce nu a putut fi încă discutată și rezolvată. Într-adevăr, se constată că, deși poartă data de 17.X.1336, ea conține ca transumpt o judecată a judeului curții cu data de 11.XI.1336 (!). În aceste condiții, această diplomă trebuie socotită suspectă pînă la definitiva rezol-

vare a acestei nepotriviri. Problema e deosebit de imporantă, deoarece acesta este *singurul document a lui Carol Robert* în care se pomeniște de ajungerea regelui și a voievodului Transilvaniei *înaintea cetății Argeșului* („sub castro Argyas”). Diploma răsplătește meritele vicecancelarului regal Thatamer și ale fratelui său Bako, care a urmat Curtea din cea mai fragedă tinerețe și a luat parte la toate expedițiile regelui, înfruntând primejdii în soliile osebite ale regelui, „mai ales atunci cînd noi împreună cu întreaga putere a armatei noastre am cercetat Țara Românească, acesta din porunca măritului bărbat Toma voievodul Transilvaniei, stăpînul său, s-a grăbit în urma noastră și a stăpînului său cu puțini oameni în niște solii și treburi tainice, apărîndu-se de dușmani și de primejdia morții prin iscusința sa isteată și mîntuindu-se printr-un noroc și o întîmplare vrednică de mirare, ne-a ajuns chiar sub cetatea Argeș, unde ne-am minunat împreună cu toată oastea de venirea sa neașteptată și unde s-a descărcat ⁴⁴ în chip vrednic de laudă de însărcinările ce-i fuseseră date și pe care le luase asupra-și. Dar totuși după aceea, la reîntoarcere, nu a scăpat fără o rană grea...”. Rezultă deci că acele solii tainice pe care le îndeplinea fratele vicecancelarului în urma regelui și a voievodului nu se refereau nicidecum la împrejurările de la cetatea Argeș, ci la cele cercetate în locurile străbătute pînă a sosi acolo. Pe baza acestui document supus îndoielii, a fost afirmată cu toată siguranța încheierea unei capitulări a lui Basarab la Argeș (!). Trebuie amintit că identificarea cetății Argeș cu Curtea de Argeș mai este încă supusă discuției. N. Iorga credea că e vorba de o altă cetate pe valea Argeșului.

Staționarea oștirii regești în fața cetății Argeș mai e amintită și în altă diplomă din 1347, dată de Ludovic, care însă nu se putea bizui pe amintirea sa proprie, deoarece în momentul expediției din 1330 era în

⁴⁴ Et recte sub castro Argyas nos adiunxit, ubi nos cum toto exercitu de eius foruito adventu ammirantibus in serviliis sibi iniunctis et per eum assumptis commendabiliter se expedivit... Cum verbum *expedire* se poate traduce și prin a duce la capăt, a expedia, a pregăti și a se achita, a se slobozi de o misiune, textul oferă oarecare ambiguitate. Este vorba cunva de executarea unei misiuni primite la Argeș sau mai degrabă de raportarea făcută regelui la Argeș a executării misiunii primite mai înainte din partea voievodului Transilvaniei? Contextul ar milita pentru această soluție din urmă. O altă nelămurire e pricinuită de prepoziția *post*, care înseamnă: după, în urma, înapoi (de ceva). Înseamnă oare că Bako trebuia să urmeze la oarecare distanță după rege și stăpînul său sau să pornească pe *urmele lor* în sens invers, depărțindu-se de ei pentru a-și îndeplini soliile, urmînd ca să se întoarcă numai după aceea? S-ar părea că această interpretare ar justifica mai degrabă uimirea tuturor la sosirea lui neașteptată în fața cetății Argeșului... Desigur că întrebarea principală rămîne de a ști *în ce constau acele solii și către cine erau adresate*. Să fie cunva vorba de o încercare de a atrage de partea regelui pe cneji și voievozii eventuali de sub ascultarea lui Basarab după cum bănuia și I. Minea? În sensul existenței lor ar pleda paralelismul dintre tratativele pentru strămutarea în „Ungaria” a lui Bogdan fiul lui Mikula, și misterioasa ocupare a Severinului de către unguri în mai iunie 1335, terminată foarte curînd în mod tot atît de misterios. Dacă ne gîndim că în 1247 Bela al IV-lea ceda Ioaniților Severinul împreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș, înțelegem că dominația banilor unguri asupra cetății Severinului în secolul al XIII-lea era condiționată de o cooperare cu unele formații locale de felul cnezatelor amintite și poate de felul formațiilor de mai tîrziu asemenea celei de sub ascultarea voievodului Bogdan al lui Mikula. Este posibil ca să se fi menținut și în stînga Oltului formații cu oarecare autonomie, dar legate totuși de Marele voievod Basarab. Acestea sînt însă doar ipoteze de lucru în eventualitatea confirmării autenticității documentului îndoielnic analizat aici doar provizoriu, rezervîndu-se discuția finală pînă după cercetarea temeinică a manuscrisului original.

vîrstă mult prea fragedă. În această diplomă⁴⁵ [XXX] din 30.VI.1347 se menționează tăbărirea armatei în fața cetății Argeș, fără însă a pomeni de o cucerire sau ocupare a acestei cetăți, așa cum se afirmă greșit într-un registru necomplet și inexact al lui Pray (*Specimen hierarchiae Hungariae*), precum și al lui Katona (*Historia critica*, VIII), după care cetatea Argeș ar fi fost cucerită de marele comis Ștefan Lackfy și păstrată de atunci în stăpînirea regelui (!). În realitate, textul complet infirmă această aserțiune. Iată traducerea sa: „Cînd părintele nostru, mergînd cu puternica sa oștire pentru a dobîndi din nou părțile transalpine ale regatului său, și-a așezat tabăra înaintea cetății Argeș, acel Ștefan, acum voievod [al Transilvaniei], pe atunci mare comis și conducătorul oștirii părintelui nostru, rămînînd de-a pururi nedeslipit de părintele nostru, cu zelul credinței sale obișnuite prinzînd pe șase din schismaticii necredincioși care hărțuiau pe oamenii credincioși ai tatălui nostru, i-a adus tatălui nostru, ucigînd pe cei mai mulți dintre ei; după aceea cînd părintele nostru a apucat drumul întoarcerii, același Ștefan acum voievod [al Transilvaniei] l-a păzit . . . și l-a readus teafăr . . . și acolo a fost doborît sub voievodul Ștefan un cal bun . . . ”etc. Așadar, aflăm că armata și-a pus tabăra în fața cetății „Argeș”, dar că toată isprava de aici a constat din unele capturări răzlețe de români care hărțuiau pe oamenii regelui. Nu e amintită nici o luptă și nici vreun asalt dat cetății. Dacă aceasta ar fi fost cucerită sau ocupată, măcar și fără lupte, de către rege, succesul acesta ar fi fost trîmbițat cu mare răsunset, și deci cu atît mai mult s-ar fi pomenit în toate documentele de o capitulare la Argeș dacă ea ar fi avut cumva loc.

Invenția recentă a „capitulării de la Argeș” e o încercare de a întregi și confirma invenția mai veche a păcii fățarnice a lui Basarab, pusă în circulație de *Chronicon pictum* pe la sfîrșitul deceniului al 6-lea al secolului al XIV-lea, adică aproximativ patruzeci de ani după eveniment.

Nu e lipsit de interes faptul că în 1351, cînd regele Ludovic acuză în diploma sa pe Basarab de a se fi ridicat cu vicleană răzvrătire și blestemată sumeție împotriva suzeranului său și de a-l fi atacat cu toată puterea sa și cu ajutorul „păgînilor vecini și ai necredincioșilor regelui strînși împreună dorind cu tot dinadinsul să pună capăt vieții sale”, el nu pomeneste nici un cuvînt despre pretinsa pace fățarnică și cursă mișelească a lui Basarab. Aceasta este dovada cea mai evidentă că pînă la acea dată nu se crease nici o legendă în această privință. Va trebui deci văzut cînd s-a creat și de către cine? Cea dintîi apariție cunoscută o aflăm în rîndurile cronicii pictate. Știm că acel manuscris prețios a fost executat între 1358 și 1370 și că relatarea expediției din 1330 constituie ultimul său episod. Spiritul în care acesta e tratat reflectă o atitudine dezaprobatoare a campaniei de aventură pornite de rege la instigația lui Dionisie Szechy și Toma Szécheny, lucru de mirare într-o cronică făcută pentru Curte și din care ar putea să lipsească aprecierile negative. Dar acest amănunt capătă un sens nou dacă ne gîndim că în 1367 regele Ludovic a alungat brusc din slujbă pe palatinul Nicolae Kont, instigatorul campaniei contra Vidinului, și l-a înlocuit cu Vladislav de Oppeln, exponentul partidei opuse expansiunii în Balcani, din motive de oportunitate politică în legătură cu problema

⁴⁵ Va trebui discutat cu atenție acest document, cercelîndu-l în întregime și comparîndu-l cu documentul din 10.X.1350 dat aceluiași beneficiar, în care se trece foarte iute asupra rolului său în campania din 1330.

sucesiunii polone⁴⁶. Această explicație ne-ar permite să precizăm că forma actuală a relatării campaniei din 1330 trebuie să fie posterioară schimbării intervenite în mai 1367.

**DESPRE RAPORTURILE DINTRE POVESTIREA CAMPANIEI DIN 1330
ÎN CRONICA PICTATĂ ȘI TEXTUL CORESPUNZĂTOR DIN PRETINSUL
DOCUMENT DIN 9. XII. 1330**

Dar mai trebuie lămurită o problemă extrem de interesantă : anume aceea a explicării mării asemănări de fond și de formă dintre relatarea din cronică și cea din pretinsa diplomă (falsă) din 9.XII.1330, care este reproducă fragmentar și în anexa articolului ce-l analizăm. Această asemănare, care a fost observată și comentată de istoricii maghiari și români⁴⁷, n-a ajuns totuși să fie explicată în mod satisfăcător. Păreră cea mai firească, la prima vedere, ar fi că din textul acelei diplome s-a inspirat autorul compilației. Dar de îndată apar o serie de obiecții. Așa-zisa diplomă din 9.XII.1330 nu ne-a parvenit direct, ci ca o transcriere din 11.XI.1541 a pretinsei diplome de confirmare din 18.V.1364. Încă din 1898, Mór Wertner a arătat în revista „Századok” că o bună parte din dregătorii din protocolul final al diplomei inițiale (9.XII.1330) nu corespundeau cu cei existenți la presupusa dată a diplomei și că deci acest fapt constituie o dovadă hotărâită că acel act e fals.

Dar și *dregătorii din lista diplomei de confirmare din 1364* sînt în cea mai mare parte greșiți⁴⁸, dovadă că această plăsmuire e mult posterioară pretinsei date de 18.V.1364, căci dacă documentul de confirmare ar fi fost plăsmuit pînă în VII—XI 1370 (data limită a terminării cronicii) s-ar fi putut evita desigur acele greșeli.

Așadar, trebuie să renunțăm la ideea posibilității folosirii acestui text de către cronicar. Dar de fapt noi nici nu știm dacă această pseudo-diplomă a avut vreo existență concretă înainte de 11.XI.1541, data manuscrisului care a ajuns pînă la noi. E mult mai probabil să avem de-a face aici cu fenomenul invers celui bănuțit, adică cu plăsmuirea pseudodiplomei folosind textul cronicii⁴⁹.

⁴⁶ Dacă ne vom gândi că acest moment a fost urmat de campania din Țara Românească din toamna anului 1368, *ca rezultat al insigatilor lui Benedict Himfy, banul Bulgariei*, cu toate încercările regelui și ale palatinului Ladislau de Oppeln de a frina veleitățile acestuia, oprind orice comunicări directe între Himfy și voievodul Țării Românești, și hotărînd că ele nu trebuiau să aibă loc decît prin trimisul special al regelui, și dacă mai ținem seama că în 1369 are loc lichidarea definitivă a banatului Bulgariei și îndepărtarea din acele părți a lui Benedict Himfy numit comite de Pojon, comitatul de Timiș fiind ținut de palatinul Ladislau de Oppeln pînă la 11.XI.1371, cînd li va fi încredințat lui Himfy, ne vom putea da seama că linia politică adoptată în 1367 s-a menținut în general și în anii următori, cel puțin pînă după 1374, depășind deci data limită a întocmirii cronicii pictate.

⁴⁷ Popa Lisseanu, I. Lupaș, V. Motogna.

⁴⁸ „Századok”, 1898, p. 836—841.

⁴⁹ Această cronică s-a bucurat de o foarte largă răspîndire. Părți întregi au fost cuprinse în ediția cronicii de la Buda (1473), în cea de la Dubnitz (1479), în cea de la München, ca și în ediția *Cronicii ungarilor* a lui Thurocz (1484). Cf. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI, p. XXII.

În sensul acesta ar pleda și stilul, care se apropie mai mult de genul narativ decât de al textelor de cancelarie. Dar prioritatea cronicii poate fi dedusă și din amănuntul că reconstituirea faptelor pe care o înfățișează constituie prima încercare cunoscută de a rezolva definitiv, și nu de a ocoli doar, contradicțiile dintre cele două versiuni oficiale analizate mai sus. Lucrul e firesc dacă ne gândim că autorul textului avea o dublă misiune: să completeze din diferitele izvoare și versiuni fragmentare ale cronicii ungare o versiune unică, mergînd de la venirea ungarilor pînă la momentul întocmirii compilării, și să stăruie asupra scenelor susceptibile a oferi miniaturistului destule elemente pentru o redare cît mai spectaculoasă și sugestivă. Pentru reconstituirea momentului din 1330 nu se mai punea problema confruntării unor cronici străvechi, ci a unor diplome și piese de cancelarie ce trebuiau puse de acord, întocmai ca vechile cronici pentru veacurile mai vechi. Iar pentru a putea oferi miniaturistului culoarea locală și condițiile reale ale campaniei, trebuia să se apeleze la tradiția orală ce avusese tot timpul să se închege în cei treizeci și mai bine de ani de la război încolo și peste care s-au putut suprapune amintirile mai recente ale campaniei din 1368.

ELABORAREA DESCRIERII CAMPANIEI DIN 1330 ÎN CRONICA PICTATĂ

Așadar, după tradiție sînt luate unele elemente ca cele privitoare la greutățile campaniei din cauza necunoașterii țării, ca și a lipsei de alimente, precum și data extrem de neprecisă cu privire la începerea campaniei („prin septembrie”!)⁵⁰, ocuparea Severinului și numirea lui Dionisie ca ban. Tot unei tradiții orale⁵¹ îi sînt împrumutate aprecierile asupra Țării Românești „*que terra est inhabitabilis genti ignote*” și cele asupra instigațiilor voievozului Transilvaniei și ale lui Dionisie Szechy.

S-ar părea că întregul episod central referitor la scena comunicării ofertei de pace a lui Basarab, întâmpinată cu trufie de rege cu toate sfaturile cumpănite ale comitelui Donch de Zvolen („Zolyom”), trebuie legat de un izvor deosebit de tradiția orală anonimă, întrucît din rolul însemnat atribuit comitelui Donch⁵² atît în acest episod, cît și în descrierea luptei,

⁵⁰ *In mense seplembri*. Indicația pare greșită. Intervalul pînă la înfringerea din 10–12 noiembrie pare prea lung.

⁵¹ Prin tradiția orală nu înțelegem aici o tradiție folclorică, ci o creație colectivă continuă rezultînd din povestirile participanților la campanie, îmbogățită pe rînd de elemente care își pierd conturul lor precis intrînd ea o pată de culoare în componerea tabloului narativ.

⁵² Avem mai multe informații despre comitele Donch de „Zolio” și „Lipto”. Reținem scrisoarea lui Carol Robert din 24.XI.1327 (*Anjou*, II, p. 336–337), prin care lăudînd serviciile sale li conferă deosebita favoare de a purta în expedițiile generale ale regelui arme personale (scut, coif și flamura) aurite sau de aur curat și de a fi volnic de a confisca toate asemenea arme și insigne ale oricărui altor nobili ai regatului oriunde s-ar afla ei, care ar folosi și ei asemenea arme aurite. *||quod quocienscunq̄ue nos cum nostris hostibus personael inimus conflictum tu tue persone arma et armorum quelibet insignia detectiva atque cristam et vexillum habeas et induas deaurata et sive puro omnia accendas in auro, et si quemcumque vel quoscumque milites similia tuis armis et armorum detectivis ferentes militaria insignia seu arma aurea aut deaurata intra nostri regiminis atque dicionis reperieris, ipsi milites tibi cedant et huiusmodi sua arma et armorum detectiva insignia deaurata militaria exponant, tuque eadem ab ipsis auferendi sine contradicione aliqua plenam a nobis concessam habeas ubique potestatem||*.

unde comitele apare împreună cu fiul său ca unul din apărătorii⁵³ principali ai regelui, se poate vedea că avem aici de-a face cu o versiune pornită la origine de la el sau de la cei din preajma lui. Nu putem ști dacă acest episod se afla cumva în cronica din Buda⁵⁴, întrucât nu cunoaștem forma ei anterioară publicării din 1473 și nici extinderea ei.

În sfârșit, descrierea prăpădului cu care se încheie capitolul acesta conține atât elemente luate din tradiția orală, cât și informații scoase din vechea formulă de repecetuire și din diplomele de răsplătire date de Carol Robert unor participanți la expediție, îmbogățite încă de talentul și inventivitatea narativă a compiloratorului.

Căci sub această compoziție mai liberă constatăm totuși ca o rămășiță din vechea schemă ajunsă aproape scheletică ce reconstituie pe dedesubt cadrul fix al întregii relatări, cadrul înăuntrul căruia înțelegea compiloratorului să se mențină. Astfel, regăsim punctele principale ale versiunii oficiale folosite în diplomele regale din 1332—1335: *pornirea la război a regelui contra lui Basarab în fruntea unei oști puternice*, cu gândul de a-l alunga din Țara Românească, după cum regăsim la urmă și *atacul prin surprindere* al lui Basarab prin locurile prevăzute cu șanțuri și prisăci ale românilor din formula de repecetuire a diplomelor. Observăm că aceste date inițiale nu sînt folosite *tale quale*, ci supuse unor reajustări, pentru a ocoli contradicțiile flagrante dintre aceste două scheme inițiale. De aceea, avînd de ales între versiunea dintîi, în care regele vine în fruntea unei armate puternice, și cea din formula de repecetuire, unde e însoțit doar de o mică escortă, autorul cronicii găsește o cale medie: . . . „regele și-a adunat o armată numeroasă, dar nu totuși întreaga sa putere. căci destinase foarte mulți luptători pentru diverse expediții împotriva dușmanilor regelului”.

În 1333 (27. VI) regele face un schimb cu el, dîndu-i cetățile „Strigow” și „Chacktornya” dintre Drava și Mura, în schimbul cetății Arwa, urmat tot atunci de un nou schimb, făcut pentru ca beneficiarul să se poată afla mai aproape de curte și să-i poată presta mai ușor, regelui slujbele sale credincioase. Pentru aceste motive regele înlocuiește cele două cetăți prin cetatea Komorn, din insula Dunării. Comitele va păstra pe veci cetatea, regele rezervîndu-și doar posesiunea comitatului cu același nume (*ibidem*, III, p. 31). În sfârșit, un document amintește de el în 6.X.1335. În 1339 comitatul de „Lipto” are un alt titular.

În cronica lui Thuróczy care duce mai departe firul cronicii pictate întrerupt brusc în manuscrisul de la Viena după comentariul edificator ce încheie episodul prăpădului din 1330, este menționat magistrul Donch îndată după arhiepiscopul de Strigoniu și episcopii de Oradea și de Cenad, printre oamenii de seamă ce au însoțit pe rege și pe tînărul fiu al acestuia, Andrei, în călătoria triumfală din 1333 în regatul Siciliei, a cărui coroană îi era promisă tînărului principe. Observăm că după cei trei prelați magistrul Donch este *singurul taic menționat pe nume*. Cei alții toți sînt cuprinși în formula anonimă: *et alii nobiles plurimi de regno*; cf. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, ed. din Viena, 1746, p. 165. Este evident că el se bucura de o trecere deosebită datorată și rolului său din 1330.

⁵³ Trebuie observat că și celălalt apărător al regelui din campania din 1330, amintit pe nume de *Cronica pictată*, nu este un necunoscut oarecare sau, după cum credea Thuróczy, un sas din cei ce supravegheau exploatarea minelor din Transilvania, ci era comitele de Veszprém, Martin fiul lui Berend, pe care îl aflăm menționat cu această dregătorie încă din anii 1323 (*Anjou*, II, p. 72) și 1324 (*ibidem*, p. 144) și care mai era în viață în 1347, cînd apare prin procurator la împărțeala de moșii dintre el și urmașii fraților săi. Berend și Grigore (*ibidem*, III, p. 124).

⁵⁴ Pentru existența unei cronicii minorite anterioare cronicii de la Buda și celei de la Dubnitz, după presupunerea lui Marczali, și pentru eventualele relații dintre ele, cf. Kálmán Dékány, *A Bécsi Képes Krónika* (Cronica pictată de la Viena) în „Erdélyi Múzeum”, 1910, p. 44.

Cum nu mai e vorba de ocuparea fără drept a Țării Românești *cotropite* de Basarab, întrucît după noua orientare politică întreaga expediție fusese datorată unor instigații interesate, se declară intenția regelui de a-l alunga pe Basarab (*uti de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret*), urmînd oarecum șirul relatării oficiale, dar se adaugă în paranteză comentariul inspirat de noul punct de vedere adoptat față de acțiunea instigatorilor, „sau desigur să dea țara lui spre a fi stăpînită de unul din acești agresori, măcar că domnul își plătise întotdeauna cu credință censul cuvenit maiestății regale”. Se observă bine aici un mod de compoziție oarecum pe două planuri, unul de afirmații simple, celălalt de adăugiri sau atenuări, nuanțări sau precizări, care arată că peste o primă redactare, folosind materialul de cancelarie, s-a așternut o a doua revenire, inspirată de valorificarea versiunii comitelui Donch după noua linie politică⁵⁵.

De aici a fost extrasă și informația prețioasă că domnul a achitat totdeauna cu credință censul datorat regelui, amănunt care inversează cu totul datele problemei înfățișate de rege în diplomele sale, unde Basarab apărea ca fiind cotropitorul țării transalpine, în timp ce după această mărturisire reieșea că însuși regele era cotropitorul țării lui Basarab.

După încheierea episodului ofertei de pace redat după versiunea lui Donch, cronicarul revine la izvoarele de cancelarie, utilizînd acum schema din formula de repecetuire.

De astă dată trebuia tălmăcită caracterizarea atitudinii lui Basarab la pornirea atacului contra regelui „*preconcepta infidelitatis nequitia sub fide pacis astutia*”. Am văzut mai sus sensul expresiei *sub fide pacis astutia*, în contextul ei firesc. Dar prin adoptarea în cronică a versiunii expediției războinice luate din schema diplomelor, împotriva versiunii plimbării pașnice din formula de repecetuire, s-a produs în mod automat o schimbare a contextului, ce singur putea lămuri expresia amintită. În ambianța unei

⁵⁵ Se poate urmări pe textul cronicii pictate firul relației inițiale, tăiat de paranteze și interpolări. Acestea sînt de două feluri: unele explicative, constînd din deducții sau dezvoltări ale unor expresii sau afirmații, și care li aparțin direct compilatorului, celelalte descriptive sau narative și care sînt datorate aportului tradiției orale, fie într-o formă generală și anonimă, fie într-o transmisie indirectă a unui izvor mai individualizat (în cazul de față a unei versiuni legate de persoana comitelui Donch). Iată și exemplificarea ce am încercat-o analizînd începutul capitolului CIII relativ la campania contra lui Basarab. Textul folosit se află reprodus de Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI, p. 144. Firul relației inițiale e redat de noi fără nici o subliniere. Parantezele explicative sînt redată în italică, cele descriptive sau narative sînt subliniate. Prin izolarea parantezelor se ajunge la o formulare destul de asemănătoare cu cea din diplomele regale: ... Cum rex copiosum exercitum congregasset ... ipse vero transtulit se in terram Bazarad Woyvode Vlachorum ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret. Iată textul complet:

Rex vadit cum exercitu contra Bazarad

Nam anno eodem quo Felicianus indigne memorie periit, videlicet anno domini MCCCXXX cum rex copiosum exercitum congregasset, non tamen lolum suum posse, quia ad confinia regni sui in diversas expeditiones contra adversarios eiusdem regni, quam plurimos destinaverat pugnatores. Ipse vero per Zevrim in mense septembris transtulit se in terram Bazarad Woyvode Vlachorum, ad inducendum Thome Woyvode transilvani et Dyonsii filii Nicolai filii Jancha. que terra est inhabitabilis genti ignote ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultancium traderet possidendam: cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persolvisset. Cum autem rex Zevrim et castrum ipsius recepisset Dyonsio tradidit memorato omnia eum dignitate banatus. Quo facto Bazarad sic mandavit nuncios per honestos ... (etc.).

campanii, expresia *fictae pacis astutia* nu se mai potrivea cu aparența înșelătoare a unei păci închipuite, căci fundalul întregii acțiuni nu mai era acum pacea, ci războiul, și astfel, în aceste împrejurări schimbate, ea nu mai putea fi talmăcită decât prin viclenia unei păci mincinoase sau prin viclenia unui simulări de pace. Acesta a fost de altminteri și sensul la care s-a oprit cronicarul în reconstituirea sa. Cum în rîndurile precedente fusese vorba de respingerea ofertei de pace a lui Basarab la începutul campaniei, trebuia motivată nevoia încheierii ulterioare a unei păci de către rege. Pentru aceasta au fost folosite elementele împrumutate tradiției orale: lipsa de alimente și greutățile inerente unei armate aflate într-o țară necunoscută. Condițiile păcii sînt deduse pur și simplu pe cale de raționament din împrejurările existente, fără a se observa totuși lipsa lor de consecvență. Căci dacă Basarab s-ar fi legat într-adevăr să asculte de rege, cu alte cuvinte să-și reînnoiască jurămintul de vasalitate, nu mai era nevoie de specificarea celorlalte două condiții: adică garantarea siguranței reîntoarcerii și obligația de a arăta drumul cel mai drept, căci prin însăși această reînnoire a vasalității se ștergea orice urmă a antagonismului de pînă atunci și îndeplinirea acestor obligații intra de la sine în datoriile domnului. Iar dacă autorul cronicii voia să nu omită nici una din cererile regelui, atunci desigur că surprinde tăcerea manifestată cu privire la întîmpinarea lipsei de aprovizionare, care a fost totuși în mintea cronicarului cauza principală a încheierii acelei suspensiuni de arme. Și totuși, de rezolvarea acestei probleme vitale nu pare să se fi îngrijit nimeni.

Dar încheierea acestei înțelegeri mai era necesară în ochii redactorului cronicii și pentru a explica liniștea desăvîrșită a regelui, *condiție indispensabilă a atacului prin surprindere al lui Basarab*. În împrejurările înfățișate în formula de repetiție, această liniște se explică prin *plimbarea pașnică* prin țara vasalului prefăcut. Dar, potrivit cu versiunea din seria diplomelor, nu mai era vorba acum de o asemenea plimbare, ci de o expediție războinică. De aceea a fost nevoie de crearea unei noi ambiante de liniște și încredere, lucru ce a putut fi realizat de cronicar numai prin introducerea în text a frazei despre suspensiunea de arme, care nu este de fapt decât o dezvoltare a expresiei *ficta pax* din formulă. Numai după asigurarea liniștii regale se reia firul narațiunii (*rex revertebatur securus, confidens de fide perfidi scismatici*), descriindu-se atacul neașteptat al românilor. Descrierea locului unde s-a produs atacul mai adaugă la elementele cuprinse în formula de repetiție (*in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*) o nouă particularitate, care a inspirat pe miniaturist în cele două scene aproape identice ce înfățișau zdrobirea armatei regești de către oamenii lui Basarab, anume *caracterul prăpăstios al drumului* printr-un defileu de munte care nici nu ajungea la lățimea unei luntre.

Ne putem întreba dacă prin aceasta compilatorul nu a adăugat la datele reale un element pitoresc din imaginație, așa cum la datele documentelor a adăugat o explicitare arbitrară care le alterează sensul. Avem poate aici o influență a amintirilor campaniei recente în care oastea s-a văzut închisă *inter indagines et vesprum densitates ac passus strictissimos*, după cum glăsuiește textul *Vieții lui Ludovic*. Și iată-ne în fața unei probleme destul de grele, anume a raportului dintre relația campaniei din 1330 din *Cronica pictată* și cea a campaniei din 1368 din *Viața lui Ludovic*.

DESPRE ROLUL LUI DIONISIE LACKFY ÎN LEGĂTURĂ CU CRONICA DE LA BUDA ȘI CU VIAȚA LUI LUDOVIC

În studiul introductiv la versiunea maghiară a *Cronicii pictate*, *Képes Krónika*, publicată în 1959 după textul latin din ediția lui Szentpétery, cu unele referiri și la textul editat de Schwandtner, autorul studiului, Tibor Kardos, căutând să determine rolul compilatorului Mark Kálti, care a înlocuit textul cronicii pictate ajunsă până la noi în exemplarul prețios executat până la data limită VII—XI 1370⁵⁶, afirmă că acesta a folosit, pentru redactarea sa, prototipul cronicii de la Buda⁵⁷, care preluase vechea cronică *Gesta Hungarorum* a lui Simion de Kéza, continuînd-o și contopind-o cu istoria lui Carol Robert. Această cronică de la Buda ar putea fi opera unui minorit din mănăstirea Sf. Ioan de la Buda, mort în 1355 (după părerea lui Domanowszky) sau mai degrabă a lui Dionisie Lackfy, minorit din Strigoniu și educator al regelui Ludovic (după cum înclină a crede T. Kardos), fără a exclude din lista posibilităților pe Ioan de Agria, care a fost predicator regal. Dionisie Lackfy ar fi foarte probabil inspiratorul *Vieții lui Ludovic*, în care sînt folosite foarte multe documente privitoare la Ștefan Lackfy, voievodul Transilvaniei, precum și o seamă de informații datorate unor membri ai familiei Lackfy.

Această sugestie pare confirmată, după cît ni se pare, și de atitudinea adoptată în această „Viață”, de exemplu față de activitatea lui Nicolaie Kont, palatinul Ungariei, fost favorit al regelui, dușmănit de partidul puternicilor Lackfy, care au și reușit să-l îndepărteze în prima jumătate a anului 1367. Căci se stăruie hotărît asupra nemulțumirii produse printre participanții la expediția din Italia de înlocuirea comandantului acestei armate — Ștefan Lackfy, voievodul Transilvaniei — prin Nicolaie Kont (cap. XXI) și nu se pierde nici un prilej de a se sublinia însuccesele acestuia în diferite împrejurări, ca de pildă la asediul cetății Castelfranco, unde a fost trimis cu multă oaste, dar s-a întors în Ungaria fără a fi realizat vreă ispravă (cap. XXVIII), sau în expediția contra răsculaților din Bosnia, unde de asemenea fiind trimis împreună cu arhiepiscopul de Strigoniu, venit cu multă armată, după ce a asediat fără succes cetatea „Zrenck” (— Zvornik ?) a făcut cale întoarsă cu mari pierderi de oameni și de bunuri (cap. XXXIII). Cu acest prilej a fost furată din cortul arhiepiscopului dubla pecete autentică de aur, care a fost vindută unui giuvaergiu de la Bistrița. În sfîrșit, se trece foarte iute asupra campaniei din Bulgaria și a ocupării Vidinului, fără a se pomeni nici un cuvînt de rolul determinant al palatinului N. Kont la pornirea acțiunii împotriva Vidinului și fără a se schița măcar o justificare categorică a acestei expediții în afară de fraza ambiguă în care se spunea că Bulgaria era supusă sfintei coroane și că Strașimir își spunea împărat al bulgarilor, stăruindu-se în schimb asupra

⁵⁶ Coperta manuscrisului prețios de la Viena înfățișează o miniatură a sfintei Caterina, patroana fiicei lui Ludovic, născută în iulie 1370 și logodită din leagăn cu fiul regelui Franței, căruia i-a fost trimis acel manuscris. Data de XI. 1370 corespunde adoptării de către rege și a stemei de rege al Poloniei, pe lângă cea de rege al Ungariei. Lipsa acestei steme de pe manuscris arată clar că acesta a fost terminat înainte de această dată.

⁵⁷ Această cronică ne-a parvenit în forma remaniată a cronicii pictate. Autorul se referă aici la forma inițială a acestei cronici. Cf. și Kalmán Dékány, *op. cit.*, pentru relația dintre *Cronica pictată* și cronicile anterioare, p. 44 și 57, 60.

bucuriei cu care regele a reinstalat în domnie pe Strașimir ca vasal al său. Se acordă o deosebită atenție condițiilor *onorabile* în care a fost ținut prizonier Strașimir la Gomnech (*sub custodia decenter et honeste conservatum*). În cap. XXXV se arată cu tot dinadinsul lipsa de ispravă a palatinului în tratativele de pace înjghebate la „Broda” îndată după pornirea campaniei contra împăratului Carol al IV-lea. Palatinul N. Kont, trimis împreună cu judele curții Ștefan Bebek ca să încheie pacea, pe care păreau că o cer adversarii, s-a întors fără a o fi încheiat, în timp ce oastea regelui sigură de pace se și debandase (*et interim exercitu regis disperso, sine conclusione pacis revertuntur*). Din cele arătate reiese cu prisosință spiritul în care a fost redactată „Viața lui Ludovic”, indiferent dacă inspiratorul ei trebuie socotit Dionisie Lackfy sau altcineva. Ceea ce importă e că redactarea s-a făcut în spiritul și în vederile familiei Lackfy și ale partidului neintervenției în Balcani și că se vădește și aici influența noii orientări politice din 1367, pe care am aflat-o în tratarea campaniei contra lui Basarab, care constituie *ultimul episod al Cronicii pictate*.

Putem oare merge mai departe și crede că atitudinea vădit dezaprobată a campaniei manifestată în *Cronica pictată* reflectă punctul de vedere al lui Dionisie Lackfy, educatorul regelui, care prin înfățișarea unui fel de morală în acțiune, ilustrând purtarea bună sau rea a unui suveran, îi conferea o valoare exemplară, pentru a feri pe urmașul acestuia de trufia nesăbuită pedepsită de Dumnezeu, cum crede T. Kardos în studiul său introductiv? Dar această teză nu e valabilă decît în ipoteza alcătuirii relației campaniei încă din anii primei tinereți a lui Ludovic, ajuns rege, precum se știe, la 17 ani. Ea se leagă de ideea paternității lui Dionisie Lackfy a textului cronicii de la Buda și *nu se potrivește* cu datarea versiunii ce ne interesează din anii 1367—1370. Un asemenea program educativ nu și-ar mai fi avut rostul pentru călăuzirea unui bărbat în toată firea, de 42—45 de ani. S-ar putea oare ca atitudinea cronicarului să reflecte opinia poporului, care condamnă războaiele nedrepte pornite din dorința de dominație, cum susține acest studiu, în care sînt condamnate expedițiile balcanice ale regilor unguri, care au slăbit rezistența antiotomană și au pricinuit vărsări de sînge inutile? Acest punct de vedere este împărtășit și de autoarea⁵⁸ analizei iconografice a cronicii pictate, ce completează studiul introductiv amintit aici. Am avea tot un ecou al reacției poporului, dușman hotărît al războiului, și în alegerea temei miniaturilor ilustrînd episodul din Țara Românească, în care se scoate în relief nimicirea unei oști viteze, îmbrăcată în zale, de către poporul simplu în straie țărănești, accentuînd și contrastul dintre fuga rușinoasă a regelui, care se strecoară substituindu-se lui Desew, fiul lui Dionisie⁵⁹, și eroismul jertfei acestuia. Faptul că această fugă e repetată în două miniaturi, destul de asemănătoare, ar dovedi că ilustrarea acestui episod a fost făcută într-un spirit destul de necruțător pentru maies-

⁵⁸ Iona Berkowits.

⁵⁹ Acest Desew fiul lui Dionisie nu are nici o legătură cu Dionisie Szechy, banul de Severin, după cum s-ar putea crede la prima vedere. T. Kardos îl identifică cu Desideriu Hedervary, fără a trimite la izvorul folosit de el. Credem că e unul și același cu beneficiarul actului din 24.VI.1330 (*Anjou*, II, 494., prin care regele dăruiește lui Dionisie, zis Leven, „fidelis aule nostre iuvenis” pentru serviciile sale, îndeosebi în expediția generală a regelui contra ducelui Austriei și Stiriei și în alte locuri de prin Moravia, un pămînt ținînd de posesiunea Nesice.

tatea regală. Dar și acest punct de vedere e contestabil. Reprezentarea primejdiei regelui, de care a scăpat mulțumită devotamentului credinciosului Desew (Desideriu) — care e pomenit și slăvit de miniaturist — ilustrează o temă foarte prețuită și de Petrarca în *De remediis utriusque fortunae* și răspîndită în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în tot secolul al XV-lea, anume tema soartei instabile și duble, bună și rea, luminoasă și întunecată, în fața căreia omul trebuie să-și țină cumpătul. Este o temă care a ajuns la o răspîndire generală inspirînd o seamă întreagă de reprezentări iconografice. O aluzie la capriciile soartei aflăm și în capitoul ce precede relatarea campaniei din 1330, și anume în finalul povestirii atentatului lui Felician Zah, unde soarta zbuciumată e reprezentată de imaginea unei navigații cînd furtunoase, cînd liniștite.

EXPLICAREA ATITUDINII DEZAPROBATOARE A CAMPANIEI DIN 1330

Am văzut că textul relatării acestui episod nu este unitar, ci întrerupt de o serie de paranteze și interpolări care îi alterează sensul inițial. De aici rezultă și unele *contradicții*⁶⁰ rămase fără explicație. Înseamnă deci că peste o primă redactare făcută în alt spirit s-a suprapus o nouă interpretare vădit influențată de evenimentele mai recente legate de anii 1367—1370. Numai așa se poate explica ciudata contradicție că într-o cronică de curte întocmită în timpul lui Ludovic de Anjou să se stăruie cu atîta hotărîre asupra dezastrului înfrîngerii părintelui acestuia, cînd am văzut că în diploma din 1351, ce amintește de campania din 1330, regele invocă prezența unor „păgîni” și dușmani coalizați pentru a atenua rușinea vechii înfrîngerii.

Dar în 1368 regele Ludovic, la rîndul său, a fost învins de domnul Țării Românești Vlaicu, în urma unei acțiuni atribuite și ea unor instigatori : Nicolaie Kont, inițiatorul campaniei din Bulgaria (1365) și a planului de încercuire a domnului român (1366), și Benedict Himfy, banul Bulgariei, care s-a îndărătnicit și a reușit să determine pornirea atacului împotriva Țării Românești. Relatarea prăpădului din 1330 trebuia, prin contrast, să minimalizeze înfrîngerea din 1368. Dar și aici, peste textul definitiv încheiat, se mai așterne aportul unei ultime remanieri. Acest fenomen poate fi observat și în redarea campaniei din 1368 din *Viața lui Ludovic*.

REMANIERI DE ULTIM MOMENT OBSERVATE ÎN TEXTUL RELATĂRII CAMPANIEI DIN 1330 ȘI AL CELEI DIN 1368

O comparație a acestor două relatări poate fi destul de sugestivă, căci amîndouă reflectă starea de spirit din anii 1368-1370. La amîndouă constatăm aceste remanieri de ultim moment cu scopul de a atenua sau ascunde gravitatea înfrîngerii.

În relatarea din 1330 surprindem unele repetiții aparente, care nu sînt decît efectul unor adăugiri la text. Așa, de pildă, după menționarea

⁶⁰ Fără a stăruii asupra fluctuațiilor de atitudine față de Basarab, avem unele contradicții categorice asupra unor date concrete : de pildă asupra pretinsei pierderi ale românilor în acele lupte.

celor trei prepoziți pieriți în acea expediție și înainte de propoziția referitoare la niște capelani ai regelui uciși tot atunci, e introdusă fraza despre parohul Andrei din Saros, și fratele Petru călugăr dominican, care ar fi fost martirizați de români⁶¹. Avem aici o interpolaie care se leagă evident de o altă adăugire din finalul acestui text, care întrerupe firul logic al povestirii primejdiei regelui — de care a scăpat mulțumită devotamentului unui mic număr de credincioși — și al ajungerii lui cu bine la Vișegrad⁶². Între fraza arătând acțiunea eroică a salvatorilor, și cea următoare, amintind de venirea regelui la Vișegrad, a fost introdus un fel de corectiv la descrierea patetică a pierderilor ungarilor („... s-a făcut acolo mare măcel, și a căzut acolo o mulțime nenumărată de oșteni și principi și nobili etc. . . .”)⁶³. De astă dată se afirmă: „Cădeau ca muștele de jur împrejurul armatei, pretutindenii, și din mulțimea cîinească a românilor, < ca unii > care au pierdut suavitatea ungerii (= botezului), întrucît au lovit fără milă poporul creștin și pe preoți, unșii lui Hristos. Numărul acestor români uciși acolo de unguri l-a socotit doar subtilul diac de socoteli al iadului”. În sfîrșit, după întreruperea ce o constituie propoziția despre întoarcerea regelui la Vișegrad, urmează retorica mîngîietoare ce opune acestei unice încercări trimise de sus amintirea atîtor lupte glorioase purtate în tot locul pînă atunci. Este clar că autorul frazei despre prăpădul românilor ce cădeau ca muștele (?!) este și autorul frazei despre uciderea neomenoasă a celor doi clerici amintiți mai sus.

Această atitudine față de români, socotiți a nu mai fi creștini, ne duce cu gîndul mai degrabă la spiritul de ură confesională ce se manifestă după campania Vidinului și convertirea silită în masă a ortodocșilor decît la împrejurările din 1330.

Și în relația expediției lui Ludovic din 1368 aflăm o serie de artificii menite a atenua înfrîngerea. Nu se pomeneste de încercarea neizbutită a

⁶¹ Ibi occubuerunt tres prepositi, videlicet: Magister Andreas prepositus albensis ecclesie, vir valde venerabilis, vicecancellarius regie maiestatis existens cum sigillo regis perii. Item Michael prepositus de Posoga et Nicolaus prepositus de Alba transilvana. Item Andreas plebanus de Saros et frater Petrus de ordine predicatorum, vir honestus, dire mortis poculum acceperunt, quia in cerebra capitum eorum ligneos clavos miserabiliter affixerunt. Quidam etiam sacerdotes qui erant capellani regis sunt occisi.

⁶² Rex autem mutaverat armorum suorum insignia quibus induerat Deseu filium Dyonisi, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt. Rex vero ipse cum paucis pro luitione suorum aliquorum fidelium vix evasit. Stabant enim in circuitu eius quasi muri lapidei: magister Donch cum Ladizlao filio suo, et militibus aliis de familia regis et magister Martinus filius Berend, qui omnes ictus gladiatorum et sagittarum super se recipiebant, velut ymbres pluviarum, ut regis vita a mortis impetu servaretur. Cadebant etiam in circuitu exercitus undique de canina multitudo Vlachorum quasi musce que perdiderunt suaviter unguenti, cum christianum populum, et unctos Christi sacerdotes immisericorditer percusserunt. Quorum Vlachorum numerum ibi per Hungaros occisorum subtilis solummodo infernalis compotista collegit. Rex autem cum tali eventu venit in Vyssegrad.

⁶³ Cadebant iuvenes et senes, principes et potentes sine delectu. Duravit quippe sic iste miserabilis eventus a sexta feria usque ad secundam feriam. In quibus diebus collidebantur invicem milites electi, sicut in cumis moventur et agitantur infantes, vel sicut arundines quae vento moventur. Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit militum et principum ac nobilium incomputabilis multitudo, feria sexta in vigilia beati Martini, et post in sequenti... (urmează textul redat mai sus în nota anterioară).

regelui de a trece Dunărea la Severin, ci numai de expediția voievodului Nicolae al Transilvaniei, care ar fi obținut de altminteri o victorie pe riul Ialomița, punînd pe fugă pe „comitele” Dragomir cu numeroasa lui oaste și numai după aceea, înaintînd fără băgare de seamă „incaute procedens”, s-a aflat închis *inter indagines et veprium densitates ac passus strictissimos* și, fiind atacat de mulțimea românilor din păduri și din munți, a fost ucis împreună cu vicevoievodul său și cu mulți alții. Celelalte pierderi s-au datorat risipirii ostașilor unguri din acea oaste, care au luat-o la fugă și s-au aflat închiși *în locuri noroioase și mlăștinoase și pline de obstacole*, unde mulți au fost uciși de români. Dar unii au scăpat cu greu și, luptînd crunt cu românii, le-au smuls acestora leșul voievodului Nicolaie, pe care l-au dus să-l îngroape la Strigoniu.

Cu această ispravă se termina forma dintii a acestui capitol, la care s-a adăugat ulterior descrierea expediției reușite contra Severinului, realizată de Nicolae de Gara în 1375 sau 1376 și care e urmată de menționarea ridicării de către rege a cetății Severinului și mai apoi a cetății Bran (clădită precum se știe în 1377).

Dar dacă în textul inițial ducerea cadavrului voievodului Transilvaniei era socotită un mare succes, vrednic a fi pomenit în chip deosebit, e că se opunea la mărturisirea din *Cronica pictată* privind cadavrele tuturor celor căzuți (în 1330), atît clerici, cît și laici, care zac pe cîmpul de luptă așteptînd acolo ziua învierii: „*nec cari eorum potuerunt suos dilectos propter hostium incursus aliquatenus rehabere*”.

Așadar, am fi ispitiți să credem că în relatarea campaniei din 1330 aflăm și elemente legate de campania din 1368 și că tot astfel relatarea acesteia din urmă (din *Viața lui Ludovic*) e influențată de cea a *Cronicii pictate*, referitoare la expediția din 1330.

Din versiunea *Cronicii pictate* derivă mai apoi textul falsei diplome din 9.XII.1330 (!), în care descrierea luptei, împrumutată aproape aidoma cronicii, e precedată de introducerea unui element nou, anume menționarea unei *sfidări* formale trimise lui Basarab după *consultarea prealabilă a prelaților, baronilor și fruntașilor regatului* și adunarea unei oștiri puternice.

Vedem cum se îmbogățește tema inițială și cum pătrunde tot mai mult ficțiunea în istorie. Se creează și o serie de variante. Istoricul B. Hóman, în *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, închipuiește niște precizări noi la vechea născocire, care-i mai sporesc fantezia. În sfîrșit, chiar acum se mai adaugă o verigă nouă lanțului datorat harnicilor făuritori de legendă din trecut: anume invenția *capitulării de la Argeș*, a cărei netemeinicie a fost suficient demonstrată de noi în paginile de mai sus.

Încheind această sumară analiză a elaborării legendei despre așa-zisa „pace fățarnică” a lui Basarab, a cărei înfiripare se datorește unei interpretări greșite a documentelor despre campania din 1330 și a cărei discuție se leagă deci în mod necesar de cercetarea acestor documente, subliniem încă o dată valoarea netăgăduită a materialului inedit dat de curînd la lumină de cercetătorul maghiar G. Györffy, care ne îngăduie să pătrundem și mai adînc în tainele istoriei noastre.

Pentru acest dar trebuie să-i fim recunoscători. Fie ca publicarea documentelor inedite din secolele XIII—XIV să urmeze și mai departe, cu mărturii tot atât de prețioase din bogatele arhive ungare și ca să se găsească o modalitate pentru organizarea unor discuții între specialiștii maghiari și români într-un spirit cordial de colaborare care să ducă mai departe rezultatele actuale ale cercetărilor ⁶⁴.

A N E X E

I. 1317 X 23

[Diplomă dată de Carol Robert pentru] magistri Petrus de Purustyan et Ladislaus, item Nicolaus de Hatzak et Paulus Symigiensis comites et castellani nostri ac Dionisius filii Nicolai filii Iwanka de genere Bolugh.

...cum nos contra potentiam Mathei de Trenchen, item filios Omodei quondam palatini, Demetrium filium Nicolai et Aba in Ruzgun conflictum habuissemus, iidem Petrus, Ladislaus, Nicolaus et Paulus magistri nobis et baronibus nostris circientibus gratiosa et manifesta exhibentes obsequia, Beke frater ipsorum uterinus in ipso conflictu viriliter dimicans in manu sinistra per gladium letaliter extitit vulneratus et quidam equus (!) noster famosus istii (!) coloris sub eodem magistro Paulo per ictus sagitarum et lancearum extitit interemptus. Ceterum cum per ipsum magistrum Paulum et alios fideles nostros Theodorum banum vinculis nostris mancipatum subtus castrum ipsius Mÿhald nuncupatum transmissemus et idem magister Paulus ipsum Theodorum banum in caudis equorum sub ipso castro deduci faceret, Johannes filius eiusdem Theodori cum potentia domini dozpoth de Budinio cum eodem magistro Paulo et aliis fidelibus nostris conflictum habuisset, ipse magister Paulus in ipsa pugna laudabilia nobis inpendens servitia et victoriam ac triumphum reportans de eodem, de hominibus eiusdem Iohannis et dicti dozpoth nobis captos transmisit in signum victoriae et vinculis mancipatos. Preterea cum iidem magistri Nicolaus et Paulus contra filios Ladislai, quondam woyuode Transsiluani, tunc nostros infideles et Nicolaum, Philippum ac Iohannem filios Stephani ante castrum Dewa conflictum habuissent, ipsi Nicolaus et Paulus fortune casibus se pro nostra maiestate submittentes et obsequia manifesta inpendentes, idem magister Paulus in ipso conflictu per ictum sagite in pede letaliter extitit vulneratus...

În transumptul lui Carol Robert din 1329.III.27, cuprins în transumptul lui Ludovic din 1347.IV.17.

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota Dl. 100 035

⁶⁴ Pentru toată bibliografia maghiară privind chestiunile tratate aici, și îndeosebi cele în legătură cu *Cronica pictată*, precum și pentru urmărirea comentariilor sau notelor redactate în limba maghiară, am avut concursul prețios al colegului L. Demény, a cărui bunăvoință nu s-a dezmăntat nici cu acest prilej.

II. 1322. III. 16

[Diplomă dată de Carol Robert pentru] magistri Petrus, Nicolaus castellanus de Hoznus et comes Sirmiensis et Dyonisius de Sydowar et de Myhald castellanus ac magister dapiferorum nostrorum filii quondam comitis Nicolai filii Iwanka de genere Bolug.

. . . Nam humane inbecilitatis ratio informatur ab exemplo, quemadmodum cera impressionem recipit ex sigillo. Cum enim, ut inde exordiamur, Matheus de Trinchinio dampnate memorie, noster quondam infidelis, assumpta presumptione detestabili aggregataque suorum concupiscentiarum, satane satellitum, nephanda caterva contra nostram maiestatem veniendo prope civitatem nostram Cassa vocatam bellum nobiscum committere non formidasset, ubi nos dei ultionum et domini exercituum pia providentia victoriam obtinuimus triumphalem, palman victorii reportantes, idem magistri Petrus, Nicolaus, Beke et quondam magister Paulus frater eorumdem, qui sub castro Megeriuche vocato, quod per filios Herrici, tunc infideles nostros, nunc vero fideles in obprobrium nostri regiminis detinebatur, in nostris servitiis, pro dolor, ab inclusis in eodem castro sagitta letaliter sauciatus extitit interfectus, non absque sanguinis ipsorum effusione, pro regie corone debita fidelitate observanda, laudabiliter coram nostre maiestatis et fidelium nostrorum oculis decertantes fideles nobis inpendunt famulatus, laudum preconia ceteris relinquentes predicanda. Preterea cum Vrosius quondam rex Rascie scismaticus, eo tempore noster emulus specialis, in devastationibus possessionum nostrorum fidelium et regnicolarum nostrorum interfectionibus et in captivis vinculis abductionibus, atroces iniurias nobis multiplicatis vicibus irrogasset et nos aggregatis et convocatis regni nostri diversis nationibus in virtute valida et brachio extento hostiliter eundem regem, ut fidei preditionem Crucifixi et suum regnum aggressi fuisset, dicti magistri Nicolaus et Dyonisius militie laurea coronati quamplures de pertinentibus ad dictum regem in ore gladii perimentes et multos captos vivos cum equis et armis in signum dominii nostri nobis presentantes, nostri honoris excellentiam non modicum adauxerunt. Ad hec cum castrum Deua nuncupatum, quod per filios quondam Ladizlai vojuode Transilvani infideles in nostri preiudicium detinebatur, per dictos magistros Nicolaum et Dyonisium expugnari fecissemus, iidem non absque suorum proximorum et servientum cede ac sanguinis effusione sub eodem castro viriliter dimicando, nostre sublimitatis benivolentiam pre suis consortibus sibi adipisci meruerunt. Ceterum cum vice quadam super glacies fluvii Budrug consolationis causa cum quibusdam nostris fidelibus graderemur et ipsa glacies pre gravitate nobiscum existentium in plures partes rupta extitisset, prenominate magister Ladislaus, ne in tam formidabili mortis articulo nobis persone periculum immineret, se mortis orrende duritie exponere haud pavescens, nos de discrimine fracturarum glaciei viriliter erexit et eduxit et ipse in medio ipsius glaciei remansit, cui nisi dextra domini faciente virtutem multorum hominum auxilium confestim affuisset, vitam ibidem terminabat. Quid plura! Hii sunt, qui evangelice scripture sequentes doctrinam tulerunt crucem suam, se et sua abnegando, et secuti sunt nostram regiam maiestatem . . .

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota DL 99 892.

IV. 1325. VI. 18

[Act de adevărire al urepozitului bisericii din Tÿtel]

Nos magister Ladislaus prepositus ecclesie Tÿtulensis, secretarius notarius et comes capelle domini regis, artis medicine scientieque professor, damus pro memoria quod Paulus filius Iwanka de Vgal ad nostram personaliter accedens presentiam per modum protestationis nobis

significare procuravit, quod quia Stephanus filius comitis Parabuh Gomani in quindenis Penthecostes anno domini M^o CCC^o XX^{mo} quinto preteritis dominum nostrum Karolum dei gratia illustrem regem Hungarie laudasset et Bazarab Transalpinum sancte regie corone infidelem in preiudicium regalis pietatis eo modo, ut ipsius domini regis potentie potentie ipsius Bazarab non in aliquo posset contraire et equari, conlaudasset, predictum Stephanum filium Parabuh verbis correctibilibus de tali prolatione verborum suorum arguisset et nisi per aliquos consocios suos prohibitus extitisset, mox mala sibi que potuisset, ratione talium illicitorum et infidelissimorum verborum suorum inferre voluisset. Demum prelibatus Stephanus filius Parabuh pro talibus factis suis lucescente ad nonum diem ipsis quindenis Penthecostes proxime sequentem quibusdam complicitibus suis sibi adiunctis medie noctis tempore manibus potentiaris et armatis ad eum venisset et nisi iuvamine divino interveniente ipsum Stephanum vulnerando sibi precavere potuisset, precogitata malitia et rancore ipsum occidere voluisset, In cuius protestationis testimonium ipsas litteras sibi dari postulavit. Nos igitur ad huiusmodi protestationis testimonium iamdicto Paulo filio Iwanka litteras nostras duximus concedendas. Datum in Vÿsegrad decimo die quindenarum Penthecostes predictarum. Anno domini suprascripto.

[Pe verso] Protestatoria pro Paulo filio Iwanka facta.

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota DI. 101 894.

VI. 1329. III. 17

[Diplomă dată de Carol Robert pentru] magistri Petrus comes Neugradiensis et Dionisius magister dapiferorum nostrorum castellanus de Myhald et de Haznus filii Nicolai filii Iwanka fideles nostri suo item domini Andree episcopi Transilvani et Ladizlai fratrum suorum.

[Urmează transumptul documentului din 16. III. 1322, apoi :]

. . . Amplius idem magister Dionisius nisu sollicito satagens vires nostre potentie augmentare, quoddam castrum Guren vocatum in Bulgaria habitum, ex quo per gentem despoti sive ducis de Torno nostri regnicole ibi in confinio constituti diris vastibus et invasionibus hostilibus ac hominum utriusque sexus captivitatibus frequentius vexabantur sue laudabilis fidelitatis studio pervigili occupavit et nostro regimini subiugavit. In cuius castri captione, quanvis ipse fere triginta personarum nobilium proximorum eius et servientum mortem fuerit perpressus, tamen dictis regnicolis nostris non parva quietis comoda adinvenit pariterque regiminis nostri honorem non modice dilavit. Ultimo, quod cum nos ipsum magistrum Dionisium ad nostri regiminis augmentationem fideliter ab experto ferventem in castro nostro Nogmyhald vocato in confinio existente, contra Bulgaros, Bazarab woyuodam Transalpinum, regem Rascie scismaticum, ymo et Tartaros fines regni nostri ubi et unitatem orthodoxe fidei continue hostiliter invadentes constituissemus, iidem de consuete sagacitatis sollicitudine contra predictos nostros et regni nostri potius autem fidei katolice inimicos dictas fines regni nostri illesas et pacificas conservavit. In quarum finium studiosa et strenua conservatione, ultra quam centum personarum nobilium proximorum eius et servientum cedem et excidium pertulit pro nobis et regno. Quid plura! Hii sunt, qui ewangelice scripture sequentes doctrinam se et sua abnegando tulerunt crucem suam et secuti sunt nostram regiam maiestatem . . .

În transumptul lui Ludovic din 1347. IV. 17.

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota DI. 100 035.

VII. 1331. III. 16

{ Act de adevărire dat de capitlul de Alba Iulia }

Nos capitulum ecclesie Transsilvane damus pro memoria, quod constituti personaliter coram nobis Nicolaus ac Martinus filii Blawch protestati sunt, quod cum idem Nicolaus cum domino rege uultra (!) Alpes in terram Bazarab transivisset, et cum in reversione esset sub quodam lapide Martinus frater eiusdem supradictus quoddam privilegium ipsorum cum novo sigillo super quasdam possessiones ipsorum factum et confectum, videlicet Farkasteluk, Keurustelek et Saal vocatas, a domino Karolo dei gratia illustri rege Hungarie eisdem concessas, ad ipsum Nicolaum fratrem suum per eundem Martinum sub lapide, ubi erant, fuisset deportatum propter reitabendam possessionem Saal vocatum, que continebatur in eodem privilegio, quam detinent Saxones de Medies et de Seelk ocupatam (!), super qua nunc lis inter eos ventilatur. Et quia tunc ipsi Saxones de Medies et de Seelk cum domino rege erant sub eodem monte, qui predictam possessionem detinebant, sed quia fortuna adversante feria secunda cum ipsi sub eodem lapide devicti et debellati cum aliis fuissent, predictum privilegium cum omnibus rebus ipsorum, sicut ceteri in eodem exercitu existentes amiserunt. Datum sabato proximo ante dominicam Iudica anno domini M^o CCC^o tricesimo primo.

Pe verso : Protestationalis pro Nicolao et Martino filiis Blauuch super ammissione privilegi (!) sui.

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota Dl. 29 116.

Regesat în Zimmerman – Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I (Sibiu, 1892), p. 441 și *Documente privind istoria României*, U, XIV/3, p. 9.

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINŢO OMUL POLITIC — UMANISTUL (II)*

DE

V. CÂNDEA

Dintre cărturarii români de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor stolnicul a fost fără îndoială cel cu informarea cea mai amplă şi mai disciplinată. La Constantinopol, Cantemir a depins adesea de hazardul care-i pune sub ochi o carte sau alta, ceea ce explică rolul unui gînditor de mîna doua, Van Helmont, în opera sa filozofică sau menţinerea în cercul strîmt al cronicilor turceşti pentru opera sa istorică.

Obligat de împrejurări să întrerupă studiile la Padova, stolnicul revine în ţară cu o bogată provizie de cărţi, pe care o va spori mereu după criterii sigure şi cu mijloace de achiziţii de care Cantemir n-a dispus niciodată¹. Erau în această recoltă, care trebuia să-i asigure în continuare însuşirea unei vaste culturi, opere eminente ale filozofiei, istoriei şi literaturii clasice, medievale sau contemporane. În catalogul cărţilor cumpărate în Italia, pe care-l scrie la 1 iulie 1667², întîlnim *Iliada* şi *Odiseea*, versurile lui Virgiliu, Terenţiu, Horaţiu şi Marţial, scrierile lui Lucian sau Valerius Maximus, istoriile lui Tit Liviu sau Quintus Curtius, operele filozofice, fizice şi cosmologice ale lui Aristotel, comentarii la aceste opere de Alexandru din Afrodizia, Temistius, Simplicius sau Ioan Gramaticul. Tot atunci a cumpărat stolnicul opere etice mai vechi, ca *Manualul* lui Epictet, sau mai noi, ca

* Continuare din „Studii”, XIX (1966), nr. 4.

¹ Despre biblioteca stolnicului vezi bibliografia din articolul nostru *Un mare iubitor al cărţii: stolnicul Constantin Cantacuzino, 1640—1716*, în „Revista bibliotecilor”, XIX (1966), nr. 7, p. 359—362. Studiile la Padova, biblioteca latină şi italiană, relaţiile cu Ferdinand de Marsigli au făcut din stolnic un promotor al relaţiilor culturale româno-italiene. Cf. Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valachia nell'epoca di Constantin-Vodă Brincoveanu (1688—1714)*, Milano [i.a.], p. 11 şi urm.

² Catalogul Bibliotecii de la Mărgineni împreună cu carnetul de însemnări ale stolnicului din anii de studii a fost publicat de Nicolae Iorga în *Scrierile Cantacuzinilor. Operele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 1—12; recent, C. Dima-Drăgan a descoperit încă un catalog, mai tîrziu şi mai complet al bibliotecii de la Mărgineni, semnalat în articolul său *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie”, VI (1964), nr. 2, p. 203, şi descris în studiul aceluiaşi, *Un catalog necunoscut al bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista arhivelor”, VII (1964), p. 286—303.

Adagiile lui Erasm. Gîndirea mai îndrăzneată a evului mediu era prezentă prin *Substanța lumii* a lui Averroes, iar cea modernă prin *Logicile* lui Cesare Cremonini și Zabarelli. Astronomia prin *Harta cerului* a lui Paolo Loredano, istoria prin *Natalis Comitiss*, dreptul prin *Instituțiile* lui Iustinian erau de asemenea reprezentate în achizițiile stolnicului.

Aceste cărți urmau să se adauge la Mărgineni, în Prahova, bibliotecii mai vechi înființate de tatăl lui Cantacuzino, postelnicul Constantin. An cu an, în rafturile acestei biblioteci — cea mai veche bibliotecă umanistă românească pe care o putem cunoaște în toate detaliile sale și pe care o putem reconstitui după volumele păstrate și după cataloage — s-au adunat alte opere de seamă. Sporirea acestei biblioteci a fost o preocupare constantă a stolnicului. Corespondenții săi din Padova, Veneția sau Viena, prietenii săi cărturari — ca Ferdinand de Marsigli din Bologna³, istoricul sîrb George Brancovici⁴, fratele acestuia Sava, mitropolit la Alba-Iulia, medicul grec Iacob Pylarino⁵ sau învățatul englez Edmond Chishull⁶ — erau tot atîtea izvoare de achiziții de cărți cumpărate sau dăruite. Campaniile militare la care participau trupe românești nu puteau întrerupe pasiunea bibliofilă a stolnicului. Ostașii care fuseseră la asediul Căminului în 1672, la asediul Vienei în 1683⁷, ca și curuții lui Tököly în 1691, îi aduceau cărți scumpe, păstrate apoi cu grijă la Mărgineni.

Biblioteca stolnicului era un bun de care, prin lectură sau daruri, s-au folosit apoi mulți iubitori de cultură români sau străini. Însemnări pe cărți, ca aceea din 1696 a lui Damaschin al Rîmnicului pe un exemplar din *Conciones* a lui Didacus de la Vega (Veneția, 1604) pe care-l citise⁸; scrisori din 1708, 1712, 1713 prin care stolnicul își anunță prietenul, Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, că îi trimite „un calendar de Tîrnovo [Tyrnavia] zis

³ Lui Ferdinand de Marsigli îi cerea stolnicul opera lui Segneri (cf. M. Ruffini, *L'influenza*, p. 190-192). Prietenul italian i-a împlinit cererea pentru că aflăm în *Catalogul bibliotecii de la Mărgineni*, sub nr. 79, iar acum în Biblioteca Liceului „N. Bălcescu” (cota 11 187, 26 587) trei volume din opera celebrului predicator iezeit contemporan cu stolnicul, *La manna dell'anima*, Bologna, 1682, cu frumosul *ex libris* cantacuzinenez.

⁴ Cf. Corneliu Dima-Drăgan, *Cultural relations between the serbian Chronicler George Brankovich and the Stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revue des études sud-est européennes”, II (1964), nr. 3-4, p. 553-560. Prin Francisc Lugasi cerea în 1706 din Transilvania opera istorică a lui Wolfgang Bethlen, după ce avea pe Bonfinius, Istvanfi, I. Bethlen (cf. I. Minea, *Ceva despre Constantin Cantacuzino stolnicul*, în „Cercetări istorice”, VIII-IX (1932-1933), nr. 2, p. 77).

⁵ Este cunoscuta *Chronica, succintim comprehendentia res memorabiles...*, de Johannes Nauclerus, Colonia, 1544, astăzi la Biblioteca Academiei, volum trecut de la mitropolitul Dosoftei la Iacob Pylarino, care-l dăruiește apoi stolnicului (I. Bîanu, *Însemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosofteiu Mitropolitul Moldovei (1663-1696)*, în „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. lit., 36 (1915), p. 155-160). Stolnicul va cita din „Nafclir” în a sa *Istoria Țării Românești*.

⁶ Este *Il cardinalismo di Santa Chiesa*, partea a III-a, 1668, azi la Biblioteca Academiei, purtînd *ex libris*-ul cunoscutului învățat englez.

⁷ Este vorba de un manuscris din 1370 al operei lui Guillaume Durand, *Rationale divinorum officiorum*, descris de Al. Ciorănescu, *Un manuscris latin adus de la asediul Vienei în Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cercetări literare”, I (1934), p. 120. Manuscrisul e păstrat astăzi la Biblioteca Academiei, secția manuscrise.

⁸ Didacus della Vega Toletanus, *Conciones quadragesimales vespertinae super septem poenitentiales psalmos*, Venetia, 1604, exemplar în Biblioteca Academiei, provenit din biblioteca de la Mărgineni. Pe forșat, însemnarea episcopului Damaschin al Rîmnicului: „Să știe cînd au învățat jupînul Ștefăniță la dascălul Ermonah Damaschin, mai d<ni> 8, 7204 (1696)”.

al Astrofilului”⁹, apoi alte calendare; cărți dăruite de el găsite în biblioteci din Țara Românească, Transilvania și Moldova, arată că stolnicul transmitea cu bucurie lumina cuprinsă în volumele bibliotecii sale. După moartea sa, în 1716, biblioteca a fost obiectul disputelor pasionate ale altor bibliofili, în primul rând Nicolae Mavrocordat, care își sporește biblioteca de la Văcărești cu o bună parte din cărțile stolnicului¹⁰. Efortul depus în prezent pentru reconstituirea bibliotecii de la Mărgineni scoate la iveală și avaturile neașteptate ale acestor cărți transmise neconținut între oameni care le cunoșteau valoarea.

Din biblioteca sa stolnicul a făcut însă și un cabinet de lucru științific, literar și politic. Principala operă rămasă din acest laborator a fost *Istoria Țării Românești*¹¹.

Constantin Cantacuzino reia și amplifică marile teme ale literaturii noastre istorice a secolului al XVII-lea. Scriind o *Istorie a Țării Românești*, deci a Munteniei, autorul știe că va trata numai despre o parte a poporului român, în realitate mult mai numeros. Dar pentru epoca anterioară separării lui în state deosebite, *poporul român întreg* va fi subiectul cărții, care, de altfel, nu va depăși perioada popoarelor migratoare. Așezarea geografică a românilor, numele lor, originea și unitatea acestui popor sînt elementele ce compun prima parte a unei opere care, începînd printr-o discuție a izvoarelor și a opiniilor anterioare, este prea puțin o expunere istorică.

Prin români, spune autorul, „înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neași sînt, și moldovenii și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și ceva osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi . . . iară tot unii sînt. Ce dară pe aceea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură”¹². Mai sînt români, arată stolnicul, în Peninsula Balcanică, „carii să tind în lung de lîngă Ianina Ipirului pînă spre arbănași lîngă Elbasan”¹³. Ei sînt, după autor, urmașii unei populații dislocate din Dacia de Galienus în 271. Sînt puțini la număr, trăiesc sub aceeași apăsare politico-socială ca și grecii și sînt complet ruralizați. Pot fi recunoscuți după nume și limbă. Descriindu-i, desigur din informații directe, stolnicul face o nouă dovadă de patriotism, apărîndu-i cu căldură de calomniile ce circulau pe seama lor.

Demonstrarea originii romane a românilor are pentru Cantacuzino un înțeles științific, dar și unul politic: urmași ai poporului care a stăpînit cîndva lumea, românii moștenesc noblețea acelei civilizații. Așa cum „dupre Alexandru Macedon voievozii lui cei mai aleși prin țările cele mai mari și mai bune în Asia au rămas și s-au așezat, . . . așa și aici dară au

⁹ Scrisori ale stolnicului către Hrisant Nótaras din septembrie 1708, noiembrie 1712 și 27 ianuarie 1713 la Hurmuzaki, *Documente*, XIV₃, București, 1936, p. 58, 102 și 110.

¹⁰ „. . . Cele mai multe cărți [din biblioteca stolnicului] s-au rădicat dă Niculae-vodă și le-au dus la vivliothichi al său ce făcuse la Țarigrad” (*O descripție a Țării Românești din secolul al XVIII-lea, anonimă*, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, București, 1901; cf. și I. Popescu-Teiușan, *Vechea bibliotecă a Colegiului popular „N. Bălcescu” din Craiova*, în „Studii și cercetări documentare și bibliologice”, VI (1964), nr. 2, p. 187).

¹¹ Păstrată în mss. rom. nr. 441 și 3 443 ale Bibliotecii Academiei, opera stolnicului a fost publicată acum în urmă de M. Gregorian în ed. *Cronicari munteni*, vol. I, București, 1961, p. 1—79. Detalii despre mss., ediții și istoria atribuirii, la N. Cartoian, *Istoria literaturii române rechi*, vol. III, București, 1945, p. 271—172.

¹² C. Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ed. M. Gregorian, p. 52.

¹³ *Ibidem*, p. 45.

rămas de aceia [romani] și pînă în vremile de pre urmă s-au tras”¹⁴. De la Roma în Dacia „mari oameni și de mari neamuri veniia”¹⁵. Legenda transmisă de Simion Dascălul, cunoscută prin cronica lui Ureche procurată în Moldova, e respinsă cu indignare. Ipoteza că moldovenii înșiși s-ar trage din păstori maramureșeni e tratată cu ironie¹⁶. Cantacuzino vrea să ateste o origine nobilă românilor, de aceea chiar cînd părăsește discuția despre vechea Dacie pentru că „nici puțință-mi iaste a șede a pre toți cîți scriu de această Dachie, și astăzi de acești valahi, cum le zici, aici să-i aduc”¹⁷, pentru demonstrarea adevărului privind romanitatea noastră nu precupește nici un rînd. Ideea pe care o apără este lapidar exprimată în fraza „iară noi rumânii sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, duple ce de tot l-au supus și l-au pierdut; și apoi și alalt tot șireagul împărăților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-aceleora rămășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștea”¹⁸.

Tratînd poporul român din provinciile istorice ca pe o unitate, aceleași considerații științifice și apologetice îl fac pe autor să atace sporadic probleme sociale și naționale. Cu mult realism el menționează asimilarea străină în țările române, mai ales în rîndurile clasei dominante. Cunoaște asuprirea socială a românilor din Transilvania, reduși la condiția de iobagi, ca și desnaționalizarea aristocrației românești prin trecere la calvinism. Descrie cu simpatie suferințele grecilor și românilor din Imperiul otoman.

Problemei originilor poporului român îi este asociată aceea a continuității sale în Dacia. Împotriva teoriei retragerii romane în sudul Dunării ridică obiecții științifice. Cum putea o populație înfloritoare „moștenirile lor cele înțelenite de atîția ani să le lase și să meargă de a se așeza pentr-alte locuri mai aspre și mai seci?”¹⁹. Iar dacă toți s-ar fi retras, cum se explică prezența românilor la nord de Dunăre și în Transilvania? Cantacuzino acceptă o retragere parțială sub Galienus în 271, care-i explică populația cuțovlahă din Peninsula Balcanică. Dar continuitatea românilor în Dacia o afirmă ca pe o realitate istorică și ca pe un argument în favoarea însușirilor remarcabile ale poporului român. „Însă nu puțină mirare iaste la toți cîți scriu de aceasta, nici la cîți bine vor socoti de acești rumâni, cum s-au ținut și au stătut pînă astăzi așa, păzindu-și și limba — și cum au putut și pot și pămînturile acestea lăcuiesc? Care acestea la puține limbi și neamuri se vede. Și mai virtos atîtea roduri de oameni, streine și varvare, preste dînșii au dat și au stricat, cari peste alții așa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai știe, nici să mai pomește de aceia... Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt...”²⁰.

Din această evidență a rezistenței poporului român degajă stolnicul explicația rolului său istoric. După încetarea stăpînirii romane, arată autorul, populația romanizată, „acei rumâni dachi ce era aici și al lor traiu și starea își cerca, și cît au putut a să ținea au nevoit, moșteni

¹⁴ *Ibidem*, p. 29.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 51—52.

¹⁷ *Ibidem*, p. 34.

¹⁸ *Ibidem*, p. 52.

¹⁹ *Ibidem*, p. 44.

²⁰ *Ibidem*, p. 68.

vechi și întemeiați acestor pământuri socotindu-se că sînt; pentru că prin sute de ani trecuse și să rădăcinase în toată Dachia lăcuind și șezînd”²¹.

Reiese că stolnicul așează înființarea primelor formații politice locale în perioada apariției popoarelor migratoare și cu elementele de administrație, legislație și organizare militară moștenite din timpul dominației romane. „Așadară, aceștea, domnii și voievozii lor avîndu-i și legi bune țiînd și păzindu-le, și încă și buni ostași fiind, și țara lor osebi au început a-și păzi, hotarăle lor mai tare a le ținea, nimănui nici ei vrînd atîta a să mai suspune”²².

În scrierea istoriei sale stolnicul are ținuta și criteriile cercetătorului modern. Inițiativa sa este datorată *curiozității*, *patriotismului* și *rațiunii politice*: el vrea să deslușească întunericul ce dăinuie asupra trecutului românesc pentru că, după cum constată, „orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat și s-au făcut”²³; din această pricină, despre Țara Românească „cine cum îi iaste voia poate și zice și scrie. Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiu, nici cu palma, a-i sta împotrivă și a-i răspunde”²⁴. Dar istoria are și o funcție politică actuală: evenimentele trecute „de nevoie încă le era și ne iaste a le ști, pentru ca să putem și traiul vieții noastre a tocmi”²⁵.

El premerge scrisul cu o largă documentare și o severă critică a izvoarelor. „Cît am ostenit, cît am cercetat — mărturisește istoricul —, cît am întreat și de știuți și de bătrîni domiriți și înțelepți și în tot chipul m-am trudit și pentr-alte părți și cu cheltuială am nevoit, ca doar aș fi aflat vreun istoric carele și de țara aceasta, de începătura ei, și de lăcuiitorii ei și domnitorii ei, carii cît și cum s-au purtat, și de obiceiurile lor și de legile ei, și de altele multe ce într-însa să vor fi aflat, carele să scrie pe amănuntul toate și cu de-adînsul, precum de alte țări fac și scriu pe larg toate”²⁶. Izvoarele precedente i se par însă insuficiente. El nu ignoră nici un gen de surse: *letopisețele*, redactate însă cu „neștiință” sau „neîngrijire”; *documentele*, „hrisoavele domnilor ce sînt pre la boierime și pre la mănăstiri date și la sate”; numărul lor mare înspăimîntă, pentru că „cine iaste acela să poată ședeia toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu și cum scriu, ca să poată dintr-însele aduna să istorească lucrurile ce au fost ale țării?”; cuprinsul lor informativ este redus, „pentru că răsîpit lucru și foarte pe scurt zic și fără cap povestesc și numai de un lucru vorbesc, adecăte au de cela cui să dă, au de cel ce dă”; *cîntecele populare* nu sînt izvoare sigure, „că și acelea nu numai ce au laudă mai multă, au hulesc... ci și foarte împrăștiat și prea pe scurt pomenesc lucru”; *cărțile populare* sînt mai mult „o gîndire și o aflare de o mare grămadă de minciuni, precum vedem în cea *Alexandrie* ce-i zic”. Aceste avertismente nu sînt cu totul negative, ci doar restrictive, pentru că stolnicul însuși anunță că va folosi letopisețul țării, chiar așa „scurt, întunecat și fără

²¹ *Ibidem*, p. 67.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 5.

²⁴ *Ibidem*, p. 8—9.

²⁵ *Ibidem*, p. 5.

²⁶ *Ibidem*, p. 4 și urm. (citatele despre izvoarele istoriei).

orînduială cum iaste". El adaugă sursele externe: „dupe la istoricii streini, pe la greci, pe la leși, pe la unguri și pe la alții voi umbla a cere și a mă îndatori", sfătuiind însă folosirea cu prudență și a acestora.

Caracteristică, la stolnic, este preferința pentru informarea recentă fie și orală, din surse sigure: „Însă mie, den om de credință și de cinste și aceasta și altele ca aceasta auzind și mai proaspete încă fiind, îmi iaste mai mult a crede decît cele ce să citescu prea vechi și sînt în păreri" ²⁷.

În opera sa sînt folosiți nu mai puțin de 26 de autori antici (Tit Liviu, Diodor Siculus, Quintus Curtius, Strabo, Dio Cassius, Iordanes), medievali (Procopiu, Tzetzes, Zonara) sau mai aproape de epoca lui (Nauclerius, Filip Cloverius, Ioan Sleidanus, Noel Conti, I. Carion, Marius Honoratus, Filippo Buonaccorsi, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Ioan și Wilhelm Blauw). Sînt prezenți majoritatea autorilor care, tratînd despre istoria Ungariei sau Poloniei, au contribuit și la aceea a țărilor române: Bonfinius, Martin Cromer, Laurențiu Toppeltin, Nicolae Olahul, Avraam Bacșai, Callimaco Esperiente, Ioan Sambucus, Mihail Reti Napolitanul. Umanistul împodobește însă expunerea și cu citate din poeți, iar cronicarul se referă uneori la izvoarele sacre. De aici referințele la *Biblie*, la Ovidiu sau Plutarh. Dintre români e folosit Ureche și *Letopisețul țării*, astfel menționat, fără altă precizare.

Efortul stolnicului de a da un tablou coerent și cît mai complet pentru perioada cea mai întunecată din istoria poporului nostru impune prin rezultatele sale. O documentație răbdătoare, o atentă critică a izvoarelor, completarea cu judecăți cumpănite a lacunelor l-au ajutat pe autor să-și atingă scopul pentru întreaga parte pe care a apucat s-o redacteze. Cu mijloacele puține de informare și metodă ale timpului său nimeni n-ar fi putut ajunge la rezultate mai bune. Încheierile sale sînt însă mai aproape de adevăr decît tot ceea ce spuseseră predecesorii săi români sau străini care au scris despre trecutul nostru. Multe din ideile stolnicului au căpătat prin eforturile istoriografiei române moderne o mai bună bază documentară, dar nu s-au modificat în esența lor.

Istoriia Țării Rumânești nu este însă numai o înfățișare veridică a unei părți din trecutul nostru; modul alcătuirii și ideile secundare, stilul și vocabularul sînt la fel de noi și valoroase pentru istoria culturii românești. Autorul are un plan croit, ca și *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, după alte tipare decît vechile cronici: numele țării; dacii; campaniile lui Traian; descrierea Daciei; ocupația romană; formarea poporului român și numele acestui popor; sfirșitul ocupației romane; venirea hunilor. Expunerea însăși este premească de analiza izvoarelor pe categorii și de prezentarea rațiunilor cărții.

Nici un izvor nu este acceptat necritic și multe sînt înlăturate. Confruntarea surselor este însoțită de comparația situațiilor. Colonizarea Daciei cu romani aduce aminte autorului de colonizarea macedoneană; raportul dintre români și romani e comparat cu acela dintre grecii moderni

²⁷ *Ibidem*, p. 74; informatorul (despre originea ungarilor) era cronicarul srb Gheorghe Brancovici, fost în solie la Moscova în 1668, care remarcase afinități de limbă maghiară-tătară.

și cei vechi; persistența conștiinței și a limbii române este judecată prin situația altor popoare contemporane dacilor, a căror urmă s-a pierdut sub stratul noilor veniți. Lipsa izvoarelor e suplinită de judecățile istorice ceea ce face adesea din operă nu o expunere, ci o argumentare.

În fața filelor albe, acest cărturar care a citit atît de mult și a scris atît de puțin nu poate rezista ispitei și adesea părăsește firul istorisirii pentru digresiuni nu lipsite de interes. Așa intră în carte detalii despre Imperiul roman și fazele puterii sale, războaiele lui Aelius Adrianus în Siria și Palestina și insurecția lui Ben Koscheba, starea grecilor sub dominația otomană sau concepții de filozofie istorică ale autorului.

Citind, ca și predecesorii săi, *Biblia* și explicînd fenomenele neînțelese prin voința divină, stolnicul plătește tribut, desigur, concepției idealiste a istoriografiei medievale. Dar *est modus in rebus*: pentru el *Biblia* este de mai multe ori numai izvor de fapte istorice, iar în idealismul său autorul aduce, totuși, o concepție nouă care-l apropie de cugetarea modernă, aceea a evoluției istorice, a trecerii statelor prin trei „stepene”, a creșterii, staționării și decadenței și această idee este formulată de el înainte de Cantemir²⁸. El crede într-un temei al legii a cărei nesocotire atrage pieirea marilor imperii: „Din neorînduală, din nedreptate și din răutate se strică și se mută împărățiile”²⁹. Opera lui Cantacuzino cuprinde o pledoarie pentru lege și contra forței, ceea ce explică osîndirea tiranilor, „acei cruzi tigri și veninați balauri, stîrpituri și terata [monștri] din neamul omenească”. Este în această pledoarie pentru lege o limită a concepției stolnicului, care avea iluzia că respectul legii poate salva ordinea feudală de pieire ca și de tulburări sociale. „Bunii și dreptii — scrie el —, au legi puse și nemișcate le țin ca să poată sta politica și soțuirea omenească ca nici cei tari și mari să nu asuprească și să nu calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărăască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără de tocmeală și fără de lege”³⁰. Vorbește aici aristocratul care ține la dominația clasei lui, dar îngrădirea acestei dominații între drept și morală era o teză nouă în climatul de abuz și bun plac al feudalilor balcanici ai timpului.

În 1700 este imprimată la Padova harta Țării Românești, alcătuită de stolnic, cu titlul (în grecește): *Tabula geografică a prea înălțatei domnii a Ungrovlahiei împărțită în șaptesprezece județe, după descrierea și forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învățatul și prea înțeleptul boier, stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru documentarea prea eminentului medic filozof Ioan Comnen*. Tipărită de Hrisant Notaras și dedicată lui Constantin Brîncoveanu, harta este, după avizul cercetătorilor, prin bogăția informațiilor sale, „cea mai bogată din cîte se făcuseră pînă atunci asupra Munteniei, întrecînd prin varietatea elementelor ei chiar și pe multe din cele următoare”³¹.

²⁸ „... Toate cîte sînt, în naștere și în stricăciune stau” (*ibidem*, p. 56) sau „înfășurîndu-se și desfășurîndu-se de la zidirea lumii” (*ibidem*, p. 57), pasaje în care întâlnim concepțiile despre *generatio et corruptio*, imaginea spirălei care se înfășoară și se desfășoară, elemente prețioase pentru definirea gîndirii stolnicului.

²⁹ *Ibidem*, p. 51.

³⁰ *Ibidem*, p. 50—51.

³¹ *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino* a fost analizată de prof. univ. Constantin C. Giurescu, în studiul cu acest titlu publicat în *Revista istorică română*, XIII (1943), p. 1—28, de unde ne-am luat informațiile.

Datele consemnate de autor sînt de ordin fizic, politic, economic și arheologic, ceea ce corespunde intereselor omului politic și ale cîrturarului. În afara reliefului și a rețelei hidrografice, harta prezintă hotarele țării și împărțirea administrativă internă, 23 de orașe și țîrguri, reședințele politice și ecleziastice, 526 de sate, 73 de mănăstiri, apoi bogățiile minerale, vinicole, silvicole, podurile și, în sfîrșit, monumentele istorice: drumurile romane de la Celei și Islaz spre Rîmnicul-Vîlcea, podul lui Traian de la Turnu-Severin, cel al lui Constantin cel Mare de la Celei, ruinele de la Turnu-Măgurele, Turnu-Roșu și Călugăreni.

Această operă, care dovedește pe lingă metoda științifică a stolnicului și cunoașterea desăvîrșită a țării, a folosit apoi erudiților străini, ca epigrafistului englez Edmond Chishull, care o citează în 1702, sau profesorului lui Cantemir, Meletie din Arta, apoi lui Hrisant Notaras, i-a servit negreșit ca model lui Dimitrie Cantemir și este retipărită în traducere italiană de Anton-Maria del Chiaro în lucrarea *Istoria de le moderne rivoluzioni della Valachia* (Veneția, 1718). În 1771 o citează geograful francez d'Anville, în *Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan*.

Stolnicul a fost la fel de preocupat de toate perioadele istoriei noastre și de toate manifestările poporului român. Lipsa de timp, numeroasele activități publice, poate dorința unei informări mai ample l-au împiedicat să termine opera începută. Dar interesul său îl mărturisește împingerea investigațiilor istorice dincolo de perioada hunilor, în informațiile pe care le furnizează lui Marsigli. Savantul bolognez, care a fost considerat „primul arheolog al românilor”, a datorat negreșit stolnicului introducerea sa în antichitățile Munteniei³². Iorga a presupus și existența unei părți pierdute din *Istoriia Țării Rumânești*, a cărei prezență o recunoaște în scrieri mai tîrzii.

La opera istorică și geografică a stolnicului se adaugă cea filologică. O notă din *Biblia lui Șerban* îl numește printre colaboratorii de seamă ai traducerii și nu este exclus ca tocmai el să fi primit manuscrisul inițial al acestei traduceri datorite, cum știm, spătarului Milescu, cunoscut al lui Cantacuzino³³. Prefața însăși a ediției este neîndoiește alcătuirea

³² În Biblioteca Universității din Bologna se păstrează *Intrebările contelui Marsigli și răspunsurile stolnicului Cantacuzino* privind probleme din istoria românilor din 1694 (fondul Marsigli, ms. 57, f. 192 și urm., semnalat de N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. ist., XXI (1898–1899), p. 69–75); un *Catalogo di principi della Valachia (1290–1694)* și un *Catalogo dei principi di Moldavia (1395–1694)*, ambele scrise în 1694 la București (ms. 57); o scrisoare a stolnicului către Marsigli cu știri politice din Imperiul otoman (aceiași an, ms. 57, f. 203 și urm.); cf. și *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 41–59. Pentru contribuția lui Marsigli la arheologia românească vezi D. Tudor, *Castrele romane de la Jidava lîngă Cîmpulung în Muscel*, București, 1938, 29 p. (extras din „București”, II, 1936), și Dinu Adameșteanu, *Il primo archeologo della Romania – Iuigi Ferdinando Marsigli*, Roma, 1942, 9 p. (estratto dalla rivista „Roma”, anno 1942, fasc. XII – dicembre, reterință comunicată de acad. C. Daicovicu).

³³ Pentru contribuția stolnicului la traducerea *Bibliei lui Șerban*, vezi N. Iorga, *La Biblia lui Șerban Vodă*, în „Revista istorică”, XXIV (1938), p. 193–196, și V. Cîndea, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură”, 7 (1963), p. 67–68, n. 4.

lui³⁴. Frații Greceanu îl evocă recunoscători pentru ajutorul primit la talmăcirea *Mărgăritarelor* lui Hrisostom și a *Pravoslavniceii mărturisiri*³⁵.

De un interes filologic și stilistic este și *Molitva către Dumnezeu Săvaot, foarte de folos, scoasă de pre grecie pre limba rumânească de dumealul Constantin Cantacuzino Stolnicul*, publicată în *Acatistierul* de la Râmnic din 1746³⁶. Remarcabil prin limba curată și fraza curgătoare, textul este un document al luptei pentru introducerea limbii românești în biserică prin eforturile cărturarilor noștri umanști.

Dar capitolul cel mai întins din *Operele complete* ale stolnicului îl va constitui *corespondența sa*. Mai numeroasă decât am crede, din această importantă contribuție adusă de stolnic la istoria europeană a vremii sale se descoperă mereu noi fragmente. Ea va fi însă, negreșit, partea cea mai greu de definitivat din moștenirea literară a lui Constantin Cantacuzino, pentru că numai o cercetare atentă a arhivelor otomane va putea scoate la iveală zona încă total necunoscută a relațiilor sale prin rapoarte, memorii, mesaje³⁷.

Alături de această operă politică și culturală trebuie așezată cea educativă. Reluarea recentă a cercetărilor privind înființarea Academiei domnești a permis punerea într-o și mai vie lumină a rolului pe care l-a

³⁴ Și epistola dedicatorie a lui Dositei din *Biblia lui Șerban* pare alcătuită de stolnic (vezi N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VI, București, 1940, p. 451—452; V. Cîndea, *art. cit.*, p. 67—68, și de același *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii”, XVI (1964), nr. 3, p. 658—659); pentru alte scrieri ale stolnicului, vezi Carlo Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-rumena e un dizionario geografico dello stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revista filologică”, I (1927), p. 167—184, și observațiile lui Ovid Densușianu, în „Grai și suflet”, IV (1929), p. 190 și urm. N. Iorga îi contestă aceste scrieri (*Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, București, p. 92, nota), dar li atribuie o istorie a Veneției (*Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „Revista istorică”, III (1917), p. 23—24), după Șerbanianu care o aflase în manuscrisul unei Cronici a lui Gheorghe Brancovici (*O nouă cronică românească*, în „Revista critică literară”, I (1893), p. 366). Identificarea lui Constantin Cantacuzino cu Ioan Romanul-Frîncul, cunoscutul traducător de calendare pentru Brîncoveanu (propusă de D. Mazilu, *Alcătuitorul calendarelor lui Brîncoveanu*, în „Gazeta cărților”, IV (1934), p. 9—10) a fost argumentat respinsă de I. Vîrtosu, *Foietul novel, calendarul lui Constantin Vodă-Brîncoveanu*, București, 1942, p. XIX—XXI. O *Cronologie tabelară* atribuită stolnicului de Șt. D. Greceanu, B. P. Hasdeu, N. Iorga și G. Pascu aparține de fapt clucerului Dumitrache (vezi Aurora Ilieș, *Autorul Cronologiei tabelare*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Buc., 1965, p. 351).

³⁵ Mulțumiri pentru traducerea *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostom li aduc frații Greceanu în predoslovla ediției operei, Buzău, 1691 (vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1901, p. 320); pentru *Pravoslavnica mărturisire*, Buzău, 1691, predoslovla (I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 323).

³⁶ Descrierea la I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, t. IV, București, 1944, p. 57—58, nr. 88. Retipărită în *Acalistul de la Râmnic [1747?]*, f. 204—214 și Blaj, 1816, p. 410—418. Semnalnd-o cel dintâi, după un exemplar defectuos, George B. Popescu (*O rugăciune a lui Constantin stolnicul Cantacuzino*, în „Revista istorică”, XXV (1939), p. 57—60), crede că volumul în care era imprimată molitva ar fi un *Molitvenic* (cf. și nota lui Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 58). După cuprins cartea lui Popescu nu poate fi însă decât un *Acalistier*, fără îndoială acela din 1747 (paginația corespunde).

³⁷ Risipită în arhive românești, rusești, austriece, engleze, italiene (vezi C. Șerban, *art. cit.*), corespondența stolnicului pune în lumină nu numai legăturile sale culturale, dar mai ales ideile politice și metodele diplomatice ale omului de stat. Compararea memoriilor trimise țarului cu rapoartele sale *concomitente* la Poartă pe care ni le-ar putea eventual dezvălui o cercetare a arhivelor din Istanbul, s-ar dovedi astfel cea mai fericită întregire a cunoașterii procedeele diplomatiei românești la începutul secolului al XVIII-lea.

avut stolnicul în această operă, care a așezat temeliele învățămîntului superior în țara noastră³⁸.

Contemporanii au avut conștiința superiorității stolnicului prin experiență, reflecție și cultură. Aceste însușiri i-au fost recunoscute și de adversari, iar un Radu Popescu, feciorul lui Hrizea, cel ucis în chinuri sub Șerban Vodă, care-l descrie fără simpatie, îl va numi totuși, după moarte, „răposatul și vestitul Constantin Cantacuzino, bivvel stolnic”³⁹.

Autoritatea sa a fost foarte mare și, după cronicar, Brîncoveanu „îl numea tată, că de multe ori și noi am auzit pe Constantin Vodă zicînd că eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără cît pe dumnealui tata Constandin l-am cunoscut părinte în locul tătine-meu”⁴⁰. El însuși va fi uzat de această autoritate, care a definit o lungă perioadă raporturile sale cu domnul.

Mai fin îl caracterizează Cantemir, pentru care stolnicul este, în prosopopeea *Istoriei ieroglifice*, uliul, „brehnacea cea bătrînă, [care] în multe științe și meșteșuguri era deprînsă ... [și care] lucruri învăța și îndemna”⁴¹, subliniind astfel experiența vîrstei, erudiția, dar și rolul de sfătuitor al lui Cantacuzino. Principiile etice ale stolnicului sînt de asemenea puse în lumină de cărturarul moldovean: „Brehnacea mai de folos a fi cineva ale sală hotară pe dreptate a păzi decît toată lumea tirănește a agonesi socotia”, trăsături concordante cu ceea ce se degajă din opera sau activitatea lui Cantacuzino, dar cu atît mai prețioase cînd ele erau recunoscute de un contemporan competent, înrudit ca formație și aspirații.

³⁸ „Nu incapa Indoială că Intemeierea școlii inalte de limbă greacă este rezultatul influenței pe care stolnicul Constantin Cantacuzino a exercitat-o asupra lui Brîncoveanu, în organizarea ei luîndu-se ca model planul de studii de la Padova” (I. Ionașcu, *Cu privire la data înlemierii Academiei Domnești de la Sftnul Sava din București*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 6, p. 1 271); același autor propune data de 1694 pentru înființarea Academiei Domnești (*Învățămîntul superior din București înainte de înființarea universității (1694—1864)*, în *Volumul Universitatea din București, 1864—1964* [București, 1964], p. 11 și urm.). Discuția asupra acestei date a redeschis-o în urmă cu cîtiva ani regretatul Victor Papacostea, în studiul său, *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la școlile din București*, în „Studii”, 14 (1961), nr. 1, p. 115—121, propunînd anul 1695. Se știe că cercetători mai vechi, între care N. Iorga, C. C. Giurescu, N. Bănescu, acceptau ca dată a înființării începutul domniei lui Șerban Cantacuzino; recent, Cl. Tsourkas (*Autour des origines de l'Académie grecque de Bucarest (1675—1821)*, în „Balkan Studies”, VI (1965), p. 265—280) reia această teză pornind de la prezența în București, în 1685 și excelenta gospodărire a unei mănăstiri din oraș, în acel an, de către învățatul Ghermanos de Nissa, ceea ce „ne face să ne gîndim la o școală pe care Ghermanos ar fi instalat-o în această mănăstire”. Cum Ghermanos ar fi venit în țară în 1675, începuturile Academiei domnești ar putea fi puse în acel an. Teza are negreșit nevoie și de alte temeieri documentare pe care Cl. Tsourkas ne-a informat recent că le posedă și le rezervă pentru un studiu viitor. Problema n-ar putea fi lămurită, după părerea noastră, decît documentar. Prezența în București a unor învățați greci și folosirea limbii grecești în studii și traduceri de către clerici sau boieri nu argumentează îndeajuns înființarea și funcționarea unei școli, după cum chemarea de dascăli străini pentru prepararea odraslelor boierești sau domnești (argument al lui C. Dima Drăgan, *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, p. 202, n. 3) nu probează lipsa unei școli publice.

³⁹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 283.

⁴⁰ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959, p. 120—121.

⁴¹ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu, vol. I, București, 1965.

Aceeași superioritate culturală i-o recunosc străinii capabili să-l compare cu alte medii de cultură. Aprecierile sînt unanim elogioase. Călugărul italian Del Monte, agent al Imperiului habsburgic în Țara Românească, unde a stat 22 de ani, îl cunoaște, împreună cu ceilalți frați Cantacuzini, „învățați și buni filozofi”⁴². Pentru patriarhul Gherasim al Alexandriei, stolnicul este „prea-înțeleptul și întru tot vestitul Constandin, mai dinainte marele stolnic, carele cu frumusețele ai prea înțeleptii și dumnezeăștii lui înțelepciuni luminază toată politica și bună înzilita ai dumnezeăștii lui străluciri fietecarele ce să apropie la înbunătățatele lui petreceri, cu mare sațiu o dobîndește”⁴³.

Ambasadorul suedez Hyltén comunica din Tirgoviște, la 20 noiembrie 1713, cancelarului lui său : „Sînt aci cîțiva seniori înțelepți și învățați care au văzut lumea... în special un unchi dinspre mamă al prințului, contele Cantacuzino, un bătrîn cinstit, care prin studii și călătorii în străinătate a dobîndit o mare experiență și o mare abilitate”⁴⁴. Aceleași calități îi impuseseră în 1702 lui Edmond Chishull : „Un om în vîrstă, care a călătorit în multe părți ale Europei, priceput în discuțiile bisericii lor, ca și în unele științi liberale, bine inițiat în politică... Prin sfaturile lui mai ales, el sprijină pe domnul de acum, spre cinstea și folosul țării”⁴⁵. Pentru cronicarul sîrb Brancovici, stolnicul era „un om de cinste și cu cunoștințe și iubitor de a ști multe”⁴⁶; pentru Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, „prea-slăvitul și prea-înțeleptul” Cantacuzino⁴⁷.

Eruditul Constantin Daponte îl numește „cel învățat” și „prea înțeleptul”⁴⁸. Răspunzînd la întrebările stolnicului în al său *Manual despre cîteva nedumeriri* (Snagov, 1697), Ioan Cariofil i se adresează cu „prea nobilului și învățatului arhonte”⁴⁹, iar în același an Nicolae Comnen Papadopol Cretanul, în *Praenotationes mystagogicae ex jure canonico sive responsa sex* (Padova, 1697), își închină lucrarea *ad illustrissimum et excellentissimum Protosebastum imperatoriae nobilitatis Constantinum Cantacuzenum, celsissimi Wallachiae principis avunculum*⁵⁰. La fel „prea-

⁴² „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, V (1893), p. 548.

⁴³ Episcopul Ghenadie, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, in „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. lit., XII (1889—1890), p. 173—174; cf. și I. Bianu și G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române*, t. III, Craiova, 1931, p. 39.

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, IX, București, 1897, p. 224 și 527.

⁴⁵ Edmond Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, p. 78; cf. și I. Bianu, *Un épigraphiste anglais en Valachie*, in „Revue historique du sud-est européen”, I (1924), p. 405 și N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, București, 1928, p. 73—74.

⁴⁶ Cf. N. Iorga, *Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, in „Revista istorică”, III (1917), p. 24.

⁴⁷ *Apud* Mario Ruffini, *L'influenza italiana...*, p. 25.

⁴⁸ *Cronicul lui Chesarié Daponte*, la C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, București, 1888, p. 173 și 111.

⁴⁹ Cf. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 349. Pentru relațiile stolnicului cu Ioan Cariofil, vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, 1939, p. 183. *Manualul* a fost tradus și în românește sub titlul *Întrebări ale blagorodnicului dum. pan Constandin Cantacuzino în prima jumătate a secolului XVIII-lea* (ms. rom. 458 al Bibliotecii Academiei, descris la I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei*, t. II, București, 1913, p. 184—185; cf. în același fond ms. fost Gaster nr. 56; cf. și *Bis. Orł. Rom.*, 1905, nr. 7).

⁵⁰ Cf. Emile Legrand, *Bibliographie hellénique... du XVII-e siècle*, t. III, Paris, 1895, p. 51, nr. 675.

nobilul, prea-înțeleptul și prea-învățatul domn” este stolnicul în dedicația *Vieții prea-cuviosului și nemuritorului împărat și autocrat al romeilor Ioan Cantacuzino*, alcătuită de Ioan Comnen în 1699. Epigrama, în versuri eroice, întărește prețuirea autorului :

„Bucură-te, Constantine, vestit cunoscător al științei,
Vlăstar al vechilor Cantacuzini.
Așa străbun ai avut, mai mare decît alți împărați,
Dar nici tu nu ești mai prejos decît dînsul
Nici ca făptură, nici ca fire, nici ca minte, nici ca fapte.
Cum a fost acela față de Andronic, așa și tu față de Brîncoveanu”⁵¹.

Această amintire va fi păstrată în familie și transmisă apoi de Mihai banul, genealogistul Cantacuzinilor : stolnicul este numit cu mîndrie „mare filozof”, care „din copilăria sa a fost dat cu totul asupra învățaturii”. Se evocă, exagerîndu-se, studiile în străinătate și cunoștințele poliglote. Acest portret de familie este al unui cărturar care, pentru pasiunea studiului și a colocviului „cu dascălii, cu spudeii și cu bărbații procopsiți”, fuge de demnități și de viața politică. Cei din jur l-ar fi împins către activități pe care nu le dorea, Șerban, dîndu-i întîietatea în divan, „protocatedria” și conducerea cancelariei diplomatice, Brîncoveanu avîndu-l prim sfetnic, împreună cu Mihai Spătarul⁵².

Este o interesantă coincidență faptul că cei doi membri ai familiei Cantacuzino, cei doi Constantini — postelnicul și stolnicul —, cei mai îndreptățiți să rîvnească domnia prin mijloacele și calitățile lor, prin avere și relații, cultură și viziune politică, au preferat să lase locul altora și să participe la treburile publice dintr-un loc secundar. Atitudine justificată, desigur, de conștiința nesiguranței domniei pe care, cum crede Iorga, a avut-o postelnicul, cînd a lăsat locul lui Grigore Ghica⁵³ și, la fel, stolnicul, care preferă pe Brîncoveanu în scaun după moartea fratelui său Șerban. Dar se poate ghici în comportarea constantă a Cantacuzinilor și un alt motiv, justificat de istoria acestei familii înainte de așezarea în Moldova și Țara Românească : este acel ideal înalt al restaurării Imperiului de jos, renăscut din cenușa pustiirii otomane. Această idee le-o conservă conștiința descendenței lor imperiale, pe care Cantacuzinii o vor cultiva totdeauna ; cultura bizantină cuprinsă în frumoase biblioteci, salvate chiar sub turci, și din care Anton Cantacuzino vindea în 1554 manuscrise călătorilor europeni, iar fiul său Gheorghe în 1577 și 1579 ; exemplul înaintașilor, a căror memorie o păstrează neștearsă, ceea ce explică însărcinarea dată lui Ioan Comnen de a alcătui *Viața împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino*. În Țara Românească familia venise pentru salvarea sa și a averii primejdite în Constantinopol, pentru continuarea în acest refugiu al turcocrăției a unei opere în a cărei împlinire credeau. De aceea, pentru postelnic, ca și pentru fiul său stolnicul, domnia e un instrument, iar nu un scop ; spre ea poate năzui unul din șase frați, ca Șerban, dar nu creierul familiei, Constantin stolnicul, care trebuie protejat de

⁵¹ Cf. N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. ist., XX (1897—1898), p. 220.

⁵² Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 292—293.

⁵³ N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. LXX—LXXI.

vicisitudinile tronului. Iar pentru Șerban însuși domnia Țării Românești e numai o treaptă spre un scaun mai înalt, pentru dobândirea căruia era gata, în 1688, să treacă la acțiuni pripite și fără folos, de care îl ferește o moarte grabnică.

Constatarea de mai sus ne îngăduie o caracterizare generală a operei stolnicului, ca și surprinderea unui plan politic sud-est european pe care-l vom putea urmări pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Cantacuzinii așezați în Țara Românească sînt la început, pînă la împămîntenirea lor deplină, exponenții acelei convingeri care a hrănit cel puțin două secole speranțele oamenilor politici greci din cuprinsul turcrației, și anume că lupta pentru eliberare poate porni cu cei mai mulți sorți de izbîndă din Moldova și Țara Românească. Ideea era îndreptățită de mai multe împrejurări: cele două țări se bucurau de autonomie internă, cu toate facilitățile de ordin economic, politic sau de organizare militară ce decurgeau de aici; ele erau vecine cu marile puteri ce se ridicau împotriva Imperiului otoman, Austria și Rusia, de unde se putea aștepta sprijin militar; poporul român nutrea aceeași nădejde a eliberării; în afara tradiției de luptă a secolului al XV-lea și al XVI-lea, cel următor se deschisese prin epopeea lui Mihai Viteazul, iar flacăra luptei, gata să fie reaprinsă de Matei Basarab, strălucise o vreme în anii lui Mihnea al III-lea. Nu se putea conta pe boierii mari, ceea ce explică înlăturarea lor în 1659 de Mihnea, ca și conflictele ulterioare dintre partide favorabile alianțelor europene și cele fidele Porții. Dar, din toate punctele de vedere, cele două țări române reprezentau cea mai bună bază de pornire a luptei de eliberare⁵⁴.

Nu este locul să dezvoltăm aici desfășurarea acestei convingeri, care explică atenția particulară acordată țărilor noastre de arhonții constantinopolitani, prezența pe tronul lor a unor voievozi de această origine încă înainte de epoca fanariotă ca Mihnea al III-lea, Radu Leon, Ghiculeștii, Vasile Lupu, stabilirea la noi a numeroase familii, între care și Cantacuzinii, ca și frecvențele călătorii ale unor prelați ca Dositei al Ierusalimului sau Hrisant Notaras, care nu veneau numai pentru subsidii, cît și, mai ales, pentru împlinirea unui ideal politic. Acțiunile de politică externă ale domnilor fanarioți, ca și declanșarea insurecției eteriste aici, în Moldova și Țara Românească, mai degrabă decît în Moreea, cum se hotărîse inițial⁵⁵, vor trebui de asemenea incluse în analiza rolului Principatelor în istoria luptei de eliberare a grecilor, ca și a Europei de sud-est în general.

Este neîndoielnic că postelnicul Cantacuzino, ca și fiii săi, au urmărit împlinirea unui asemenea plan. Toți Cantacuzinii sînt credincioși obiectivului eliberării populațiilor asuprite din Imperiul otoman și contemporanii lor îi privesc drept conducători ai acestei lupte. Numele de „stîlp al națiunii grecești” pe care-l purtase cu un veac înainte Mihai Cantacuzino reînvie în elogiile, epigrame și dedicații pe seama lui Șerban sau a stolnicului. Pentru grecii asupriți ei nu încetaseră a fi niște luptători pentru dezrobire ai neamului lor.

⁵⁴ N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935, p. 126, 142, 179, 181 și urm.

⁵⁵ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești*, București, 1945, p. 126—128.

Fără a părăsi niciodată ideea eliberării popoarelor din Europa de sud-est stolnicul se arată însă, o dată cu maturizarea gândirii sale, purtătorul unei viziuni mai complexe, rezultată din împămîntenirea lui desăvîrșită. Din paginile *Istoriei Țării Rumânești* apare la el, mai puternic, alt sentiment decît acela al descendenței bizantine, anume mîndria originii latine.

Șerban Cantacuzino era slăvit ca „mîndrie a elinilor, slavă a Bizanțului, glorie a Cantacuzinilor și putere a toată Misia”⁵⁶. La fel era flatat, cum am văzut, stolnicul însuși, de prietenii și protejații săi. Dar în opera sa nu găsim nici o aluzie la asemenea titluri și dacă aduce undeva o laudă aceasta este pentru poporul român de viță nobilă, latină. Analiza realistă, obiectivă a condiției grecilor sub dominația otomană, care „dăscălia au pierdut, stăpînirile au răpus, cinstele ș-au stins și de toate cite mai întii au avut slava s-au dezbrăcat”⁵⁷, insistența că „noi, românii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și bărbăție”⁵⁸ dau patriotismului său o nuanță puternică afectivă, mîndria de a aparține poporului român.

Acest patriotism avea însă la stolnic un solid temei cărturăresc.

Portretul acestui mare cărturar poartă pentru prima oară la noi, atît de limpezi, trăsăturile *umanistului*. El este un admirator al antichității greco-romane, format la vechea școală a tradiției bizantine și la cea contemporană a neoristotelismului italian. Bun cunoscător al limbilor clasice — greaca și latina —, înzestrat cu spirit critic, el este la fel de curios pentru vechea cultură, ca și pentru operele contemporanilor săi, pentru discipline speculative, ca și pentru realitățile politice ale vremii sale. Cu mijloacele unei culturi europene temeinice, el lucrează pentru propășirea culturală a țării sale, vrînd să-i deslușească istoria, și scrie în limba poporului.

Convins că datoria de cărturar și-au îndeplinit-o cei care „cu ostenele lor au folosit viața de obște, adică traiul tuturor”⁵⁹, stolnicul ilustrează acel *umanism popular* caracteristic culturii rumânești. A existat în Europa apuseană și un umanism al elitelor, rezervat unei aristocrații a literelor, compusă din intelectuali fini, erudiți, dar avari cu știința lor, din care-și făceau o bucurie numai pentru ei sau pentru un mic cerc de inițiați. Acest umanism, tribut ar abitudinilor vechii scolastici, s-a remarcat prin profunde exegeze ale lui Platon, savante analize filozofice, aprige dispute pentru autenticitatea și valoarea unei vechi codice.

Umanismul românesc a fost însă, de la începuturile lui, o lumină pentru tot poporul. Reprezentanții lui au învățat greaca și latina ca să traducă rumânește „pentru folosul de obște”, au șters praful de pe vechile cronici străine ca să afle în ele trecutul poporului lor, au tipărit nu cărțile de lux *ad usum Delphini*, ci, întii, învățături și pravile „cătră toată semenția rumânească”⁶⁰. Opera stolnicului exprimă acest umanism.

⁵⁶ N. Glykys în prefața *Bibliei*, Veneția, 1687 (apud N. Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Acad. Rom.”, S. II, Mem. ist., XXXVIII (1915—1916), p. 39.

⁵⁷ *Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 41.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 52.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁶⁰ Cf. foi de titlu și predoslovii ale primelor cărți în limba română la I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, *passim*.

Temele cărturarului care-l avea în biblioteca sa pe Aristotel și Platon, pe Virgiliu și Horațiu, nu sînt abstracțiile sau exotismele unui refugiat în înaltele sfere, ci marile întrebări ale unui popor cărui cultura trebuia să-i limpezească începuturile, drepturile și viitorul.

Aprecierea consecințelor activității și operei cuiva intră negreșit în analiza personalității sale. Prezența neîntreruptă în centrul culturii românești moderne și contemporane a marilor idei afirmate de stolnic este un prim indiciu despre influența binefăcătoare a operei sale. Direct, prin lucrările sale de istorie și geografie, prin contribuția sa la introducerea limbii românești în cultură, indirect, prin formarea de tineri învățați în țară sau peste hotare, Constantin Cantacuzino a dobîndit în gîndirea românească un loc pe care nimeni nu-l poate contesta. Opera sa politică merită o cercetare mai nuanțată. Încercarea de a obține eliberarea țării prin asocierea ei la acțiunile menite să dea o soluție Chestiunii orientale nu a dus, cum știm, la rezultate imediate. Inițiativele lui Șerban Cantacuzino, ale lui Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino, ca și aceea din Moldova a lui Dimitrie Cantemir, au exprimat reacția generală și spontană a unui popor ale cărui aspirații nu așteptau decît prilejuri favorabile pentru a se manifesta. Actele politice ale românilor explică măsurile de suspiciune și precauțiune ale Porții, care au adus mai bine de un secol prinți fanarioți pe tronurile Moldovei și Țării Românești. Se poate spune, astfel, că politica lui Brîncoveanu, Cantacuzino și Cantemir a adus o înrăutățire condiției Principatelor Române în locul libertății pe care au scntat-o. Dar premisele acelei politici trebuie judecate în lumina datelor epocii, iar aceste date o justificau. Întîrzierea soluționării Chestiunii orientale a fost datorată jocului de interese al marilor puteri, luptei pentru menținerea unui echilibru de forțe în Europa, echilibru în care Anglia și Franța, mai tîrziu Austria, au înțeles să rezerve un loc Imperiului otoman. Dar meandrele încurcate ale acestei politici nu puteau fi prevăzute la sfîrșitul secolului al XVII-lea și numărul mare de proiecte de împărțire a Turciei, elaborate de mari diplomați europeni, arată îndeajuns că nu numai la București s-a crezut în dezmembrarea grabnică a imperiului ⁶¹. Este greu, deci, să reproșăm lui Brîncoveanu sau Cantacuzino iluzii împărțite apoi de atîția oameni politici.

De aceea nu putem vedea în acțiunile îndrăznețe ale oamenilor politici români de la sfîrșitul secolului al XVII-lea doar încercări imprudente cu rezultate nefaste pentru situația generală a celor două Principate. Aceste acțiuni exprimă în primul rînd un sentiment general: intensitatea și varietatea formelor de protest antiotoman au dat politicii stolnicului și a lui Brîncoveanu un sens larg popular.

Ceea ce a redus eficiența acestei politici îndrăznețe, corespunzătoare vechilor idealuri de libertate și suveranitate ale țării, a fost limita poziției de clasă a promotorilor ei, limită peste care ei n-au putut trece. Unitatea lor se sparge în două rînduri și pentru același motiv: lupta pentru putere, conflictul între concepția statului boieresc și aceea a puterii centralizate de domn. Divorțul apare o dată în 1688 între Șerban și frații

⁶¹ T.- Georges Djuvara, *Cent projets de partages de la Turquie (1281-1913)*, Paris, P. Alcan, 1914, X + 654 p. (Bibliothèque d'histoire contemporaine).

săi Cantacuzini ⁶², iar a doua oară între aceștia și Brîncoveanu în ultimii săi ani de domnie ⁶³. Conflictul a fost suficient de puternic pentru a străbate în corespondența diplomatică străină dînd o notă tragică realităților politice românești ale timpului ⁶⁴: uniți în dorința lor de a cîștiga prin diplomație și luptă o mai bună condiție internațională țării, stolnicul se desparte de Brîncoveanu pînă la distrugerea acestuia pentru rațiuni de politică internă.

Ar fi greșit însă ca din bogata activitate desfășurată în cele aproape patru decenii dintre 1678 și 1716 să desprindem numai aspectele negative. Împlinirea unor vechi idealuri românești de suveranitate și libertate a fost obținută printr-un proces îndelungat de lupte politice, diplomatice și armate. În situația internațională a Țării Românești și a Moldovei la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd Europa de sud-est începe să preocupe cu intensitate cancelariile marilor puteri, prima etapă de străbătut era de ordin diplomatic: *trebuia demonstrat în fața factorilor determinanți ai politicii europene a timpului că Principate'le nu sînt simple provincii otomane, că ele au un statut întemeiat pe drepturi recunoscute de Poarta însăși, că la București și Iași există nu numai conștiința acestor îndreptățiri istorice, dar și voința de a le realiza*. Prin activitatea diplomatică a stolnicului, cancelariile Austriei și Rusiei s-au obișnuit să înregistreze în contactele lor cu Poarta o etapă nouă, de apartenență europeană, și anume cancelaria bucureșteană. Tradiția diplomatică a acestei cancelarii s-a transmis întregului secol al XVIII-lea și la începutul veacului următor prin ea încerca guvernul de la Viena, folosind pana cavalerului de Gentz, să influențeze politica otomană ⁶⁵. *Accreditarea în conștiința diplomației europene a unei personalități politice românești de care trebuie să se țină seama*, introducerea noastră în eșichierul relațiilor internaționale ca factor distinct de Imperiul otoman, cîștigarea unui drept de audiență care va fi neconținut folosit, pînă la Congresul de la Paris, este meritul acelor ani de intensă activitate diplomatică. În această operă cu consecințe durabile constă marele merit al stolnicului Cantacuzino și al oamenilor politici din jurul lui, al lui Brîncoveanu, al diplomaților pe care i-au format și i-au folosit, un Gheorghe Castriotul, un David Corbea, capabili să demonstreze oamenilor politici ai timpului — și între ei Petru I — nu numai conștiința lor europeană, dar și rolul european pe care-l pot îndeplini.

Stolnicul și-a iubit țara și poporul pentru că, mai bine decît alții de pînă la el a cunoscut și a reflectat asupra realităților românești. Dincolo de umbrele care stăruiau asupra acestor realități datorită unor împrejurări politice vitrege, el a întrevăzut calitățile, meritele, drepturile și a crezut într-un viitor mai bun al acestui popor. Din cercetarea atentă a istoriei sale el a desprins noi motive ca să-l iubească și să-l admire. Acest fel de a-și iubi patria, luminat de erudiție și reflecție, el l-a afirmat în

⁶² Eugen Stănescu, *Valoarea istorică și literară a cronicilor muntene*, studiu introductiv la *Cronici muntene*, vol. I, București, 1961, p. GXIV și urm.

⁶³ N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXLIII CXLV; *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 161—162.

⁶⁴ Vezi scrisoarea cancelarului Golovkin către Petru cel Mare, la G. S. Ardeleanu, *Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, I (1950), p. 208, nr. LX.

⁶⁵ Cf. Ioan C. Filitti, *Corespondența domnilor și boierilor români cu Melternich și Gentz*, în „Analele Acad. Rom.”, S. I, t. III, nr. 1 (1914), p. 973 și urm.

cercul contemporanilor săi și l-a transmis urmașilor, care au asociat întotdeauna în viața și opera stolnicului, patriotismul și umanismul. Iată de ce gândul nostru se întoarce cu recunoștință către stolnicul Constantin Cantacuzino la împlinirea a 250 de ani de la moartea sa. Așa cum el însuși a ținut să afirme „cu dreptate iaste a da toți mari mulțămite celor ce au dat învățături și au scris istorii de obște, căci cu ostenelele lor au folosit viața de obște, adică traiul tuturor”⁶⁶.

⁶⁶ *Istoria Țării Rumânești, în Cronicari munteni, vol. I, p. 4.*

UN ACT INEDIT DE LA ION ERACLID DESPOT

DE

DINU C. GIURESCU

Un document inedit din iunie 1563, de la Ion Eraclid Despot, se află în actele familiei Pamfil, de veche obârșie din Odobești¹. Actul întărește lui Petru, fratelui său Băloș, lui Oprea, lui Neanciu și unui alt Petru stăpînirea asupra unei douăsprezecimi din satul Florești „partea de jos”, cumpărată de la Juca diac cu 150 de zolți tătărești.

Actul este original, scris pe pergament ; pecetea lipsește. Are semnătura autografă a voievodului, cu cerneală roșie. A fost scris în Huși, de Ion Neagoe, înainte de 17 iunie, cînd același diac se afla în Iași². Formularul introducerii este la fel cu documentul din 17 iunie ; la fel și înșiruirea marilor dregători, cu deosebirea că în textul de față spătarul Gavril trece înaintea postelnicului Bolea.

Documentul semnalează — lucru necunoscut pînă acum — existența, în cuprinsul actualului raion Focșani, a satului Florești. Identificarea s-a efectuat pe baza unor acte inedite din secolele XVII—XIX privind unele proprietăți din acest sat, aflat pe drumul Odobeștilor, la cîțiva kilometri nord-vest de Focșani, ținînd astăzi de comuna Cîmpineanca³. Satul datează cel puțin din domnia lui Ștefan cel Mare : Stănișor, tatăl lui Stan — vînzătorul din iunie 1563 — stăpînea pămîntul pe temeiul unui act, azi pierdut, eliberat de cancelaria marelui voievod.

¹ Țin a exprina și pe această cale, familiei colonel Vlad, care mi-a pus la dispoziție actul, cele mai vii mulțumiri.

² Succesiunea documentelor emise este următoarea : 14 și 19 mai din Huși ; iunie, tot din Huși (actul de față) ; 17 iunie, Iași ; 24 iunie Cotnari : *Documente privind istoria României*, XVI, A, II, p. 163—167 (nr. 161—163). Actul datat în aceeași colecție (p. 161, nr. 158), „1563 (7071) Huși”, a fost probabil scris cam în aceeași vreme, mai precis după 19 mai și înainte de 17 iunie.

³ *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.*, București, 1956, p. 263. Satul Florești amintit în actele din 13 și 15 martie 1495 este comuna Florești de azi, în raionul Adjud : Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, nr. XXXVI și XXXVIII, p. 73—77.

Din mila lui Dumnezeu, noi Ion voievod, domn al țării Moldovei, nepotul lui Ștefan voievod cel Bătrîn. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri sluga noastră Jurca diac, de a lui bună voie, nesilit de nimeni, nici asuprit, și a vîndut dreapta sa ocină din dreptul său uric de cumpărătură pe care îl are de la domnia-inea, a patra parte din a treia parte a satului Florești, însă partea de jos, pe care el a cumpărat-o de la Stan, fiul lui Stănișor [din uricul]¹ de cumpărătură [pe care]¹ l-a avut Stănișor de la bunicul domniei-mele, Ștefan voievod cel Bătrîn. Aceasta a vîndut-o slugilor noastre, lui Petrea și fratelui său Băloș și lui Oprea și lui Nenci[ul și lui Petrea]¹, pentru o sută și cincizeci de zloți tătărești. Și s-au ridicat sus-numiții, sluga noastră Petrea și fratele său [Băloș]¹ și Oprea [și Nenciul și Petrea]¹ și au plătit deplin toți acești mai sus-zisi și¹ zloți tătărești, în mila sus-numitei noastre slugi, Jurca diac, înaintea noastră și înaintea boierilor noștri.

De aceea noi, văzînd tocmeala lor de bună-voie și plata deplină, iar noi de asemenea le-am dat și le-am întărit și de la noi slugilor noastre, lui Petrea și fratelui său Băloș și lui Oprea și lui Nenciul și lui Petrea, această mai sus-zisă a patra parte din a treia parte a satului Florești, însă partea de jos, să le fie de la noi uic și cu tot venitul, lor și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și răstrănepoților lor și întregului lor neam, cine li se va alege mai de aproape, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestei a patra părți mai sus-zise din a treia parte a satului Florești să fie din tot hotarul a patra parte, iar dinspre alte părți după vechiul hotar, pe unde din veac au folosit.

Iar la aceasta este credința domniei-noastre mai sus zise, noi Ion voievod, și credința boierilor noștri: credința panului Ion Moțoc mare sfetnic, credința panului Spancioc mare vornic, credința panului Dărman căpitan, credința panului Avram și a panului Stîrcea pîrcălabi de Hotin, credința panului Ion Danciul și a panului Sechil pîrcălabi de Neamț, cre-

† Многостію Божию мы Іон воєвода господа рь земли Молдавскон (инок)¹ старого Стефана воєвода, (Знаме)нто чиним исм листом нашим вѣсем кто на нем вѣверит или чтоучи его обсалышит, вж пріде прѣд нами и прѣд (на)ши(ми) болѣре, слѣга наш Жоурка дѣж(к), по его доброн воли, никим непонужен или прислован и продал свою правою штинною шт своего праваго (др)ка цю он имаєт шт господст о ми за кбжежно, шт третен част село Флорещі четвертаа част, але част нижніа цю он соби коупни шт Стан сына Станнш(ор)а.....¹ имал Станншора за коупжежно шт дѣ(да) господстко ми старого Стефана воєвода; та продал слоугам нашим Петри и братоу его Бѣлош и (др)и и Нѣнчу(лоу) с Петри)¹, за сто и пѣтдесят злат татарскиХ. И оуставнса вишереченіи слоуга наш Петра и брат его (Бѣлош)¹ и (др)ѣ (и Нѣнчу(л) и Петра)¹ та запатнан оуси испѣана вишереченіи.....¹ злат татарскиХ, с роуки вишереченномуу слоуга наш Жоурка дѣжк прѣд нами и прѣд нашним болѣре.

Ино ми видѣше нх доверованою токмѣлоу (и) испѣана заплатоу а ми такожде и шт нас им дали и потрѣдани слѣгам нашим Петри и братоу его Бѣлош и (др)и и Нѣнчулоу и (и)с(тр)н тотоу прѣдреченою шт третен част шт село Флорещі четвертаа част але часть нижніа, како да ест им шт нас дрнк и съ вѣсем долодом, им и дѣтем нх и оуноучатом нх и прѣбнучатом нх и прашоурѣтом нх и вѣсемоу родоу нх кто съ вѣберет навближніи, непорѣшенно никомже, на вѣкн.

И Хотар томоу вишереченномуу шт третен част село шт Флорещі четвертаа част, да ест шт вѣсего Хотара четвертаа част а шт нших сторон, по старомоу Хотароу, по коуда из вѣка шжнвали.

И на то ест вѣра нашго господаства вишереченаго ми Іон воєвода и вѣра бошр наших, вѣра пана Іон Моцок велнкн съѣтнк, вѣра вѣра пана Спанчнок велнкн дзорнк, вѣра пана Дърмана капитана, вѣра пана (и)с(ра)ма) н пана Ст(р)ачн прѣкалѣбове ХотинскиХ, вѣра пана Іон Данчу(л) (и) пана (и)кна прѣкалѣбове НемѣцкиХ, вѣра пана (и)дрѣка (и) пана Никоврѣ прѣкалѣбове НовоградскиХ, вѣра пана Бръновскн п(о)д(ар)тѣ Соучавскаго, в(ѣра) пана Гав-

¹ Loc rupt.

dința panului Andreica și a panului Nicoară pircălabi de Cetatea Nouă, credința panului Bărnovschi portar de Suceava, credința panului Gavrilspătar, credința panului Bolea postelnic, credința panului Ion vistiernic, credința panului Mălai ceașnic, credința panului Ivănețe stolnic, credința panului Pașco comis și credința tuturor boierilor noștri, mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn dintre copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cine îl va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre Moldova, acela să nu le clinească dania și întărirea noastră, deoarece le-am dat și le-am întărit, pentru că ei și-au cumpărat cu banii lor drepti și proprii.

Iar pentru mai mare putere și întărire a celor mai sus zise, am poruncit credinciosului nostru pan, Mohila logofăt, să scrie și să atrne pecetca noastră la această adevărată carte a noastră.

A scris Ion Neagoc la Huși, în anul 7071, de la nașterea lui Hristos 1563, luna iunie.

Ion voievod (m.p.)

рѣна спѣтарѣ, вѣра пана Ес<ан> постелника, вѣра пана Іон vistiernика, вѣра пана Мълан чашника, вѣра пана Іввнѣце столника, вѣра пана Пашко комиса и вѣра въскъ боар наших велникъ) и малнх.

И по наш<ем> животѣ кто <вѣд>ет <господниъ> от дѣтн наших или от наш<его> р<о> да или <пакъ> есѣ кого> богъ изберетъ господаръ бити наших <земли> моладарскон тотъ би или непорушна нашего <даннѣ> и потвържденнѣ, занужѣ есмо или ддан и потердан, за що они <соби> коупни за свои правли и питомли пинѣзи.

И на болмоую крѣпост и пот<върженнѣ> е вшшереченим, велѣан есми нашелѣ вѣрномуу паноу Мълана логофетоу писати и нашоу печатн завѣсити къ семоу истинномуу нашелѣ листоу.

Исаа Іон Нѣгое оу Хоуши в лѣто 7071, от Христова рождества 1563, мѣсеца юнѣ.

„Іон воєводн” (m.p.)

DATE NOI CU PRIVIRE LA LUPTA DIN DEALUL SPIRII DE LA 13 SEPTEMBRIE 1848

LE

C. CĂZĂNIȘTEANU

Revoluția din 1848 a pus în lumină caracterul acut al crizei societății feudale românești. Stadiul avansat al destrămării feudalismului și maturizarea forțelor revoluționare din Țara Românească au făcut imposibilă reprimarea mișcării de către contrarevoluția internă. Apelul la armatele străine a apărut, prin urmare, ca unica soluție salvatoare pentru reacțiune¹. Lupta dusă pentru apărarea revoluției în fața intervenției din afară și-a găsit expresia cea mai fățișă în acțiunea de la 13 septembrie 1848.

Rămasă în amintirea posterității și glorificată îndeosebi pentru disproporția — uneori exagerată — a efectivelor angajate de cele două tabere, lupta din Dealul Spirii a continuat să păstreze pînă astăzi o nuanță episodică, fiind înfățișată ca produsul unei conjuncturi întâmplătoare. S-a socotit adesea a fi fost — în chip exclusiv — fie rezultatul unei „neînțelegeri”², fie al „uneltirilor secrete” întreprinse de anumite puteri străine³, sau, în bună măsură, încheierea tragică a incapacității și șovăielilor generalului Cristian Tell⁴. Sînt îndeobște cunoscute interesele și manevrele Rusiei țariste în provocarea sau stimularea unor stări de „dezordine”, care să-i legitimizeze intervenția în țările române, după cum unele inconsecvențe sau suficiențe ale șefului oștirii sînt de notă-găduit.

¹ V. Maciu, *Unirea Principatelor*, în „Contemporanul”, nr. 3 (1 006) din 21 ianuarie 1966.

² S. Albin, *1848 în Principatele Unite*, București, 1910, p. 148. Vezi și col. Gh. Pohrib, lt. colonel N. Lupașcu și căpitan P. Petaleanu, *Istoricul pompierilor militari 1835-1935*, București, 1935, p. 109.

³ Ion Heliade-Rădulescu, în *Scrieri din exil, cu note de N. B. Locusteanu*, București, 1891, p. 120 și 644, ca și în *Amintiri asupra istoriei regenerării române sau evenimentele de la 1848*, București, 1893, p. 279, aruncă totul pe seama intrigilor consulului rus Duhamel. Aceeași părere împărtășește pe de-a întregul și A. D. Xenopol, în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. XII, București, p. 94.

⁴ Într-o scrisoare către A. G. Goleseu, din 8 martie 1849, Nicolae Bălcescu nota, printre altele: „În sfîrșit prin neprevăderea lui (Cristian Tell. — C.C.), prin neluarea de măsuri, și darea de porunci cuvîncioase a fost oarecum pricina martiriului pompierilor (N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, ed. G. Zane, București, Edit. Academiei, 1962, p. 139).

Subliniem totuși de pe acum, că acțiunea garnizoanei militare a capitalei și-a avut rădăcinile împlintate în energiile revoluționare ce clocoteau în păturile cele mai largi ale poporului român. Neînțelegerea tocmai a acestei laturi esențiale a făcut ca evenimentul să fie subestimat în analiza componentelor mișcării, iar literatura istorică ce i-a fost consacrată⁵ să nu depășească titlul citorva lucrări. Puținul transmis îl datorăm citorva dintre participanți — ca P. Zăgănescu sau D. Papazoglu —, care au reușit să consemneze faptele de care sînt legate numele amîndurora la o îndelungată distanță după consumarea lor. Istoricii, care au urmărit în treacăt sau mai stăruiitor lupta din Dealul Spirii, au reluat una sau alta din variantele acestora sau ale celor vehiculate în presa vremii imediat după 13 septembrie 1848, fără a sonda mai atent înapoia învelișului lor exterior. Se mai fac încă confuzii și greșeli în privința unităților care au luat partea la acțiune, a numărului combatanților, a pierderilor suferite, elemente de altfel greu de descifrat dintr-o informație contradictorie. Asemenea date nu sînt lipsite de importanță pentru înțelegerea și încadrarea momentului 13 septembrie în coordonatele reale. Este ceea ce ne vom strădui să evidențiem — pe baza unor materiale inedite, nefolosite de istoriografie⁶ — în paginile articolului de față, fără a avea bineînțeles pretenția de a fi izbutit integral în intenția noastră.



Pornite la începutul lui septembrie din Giurgiu, după o ședere de cîteva zile la Sîntești, trupele otomane au staționat în ziua de 10 septembrie pe cîmpul Cotrocenilor⁷. Intrarea lor în București devenise iminentă.

Conform hotărîrii Locotenentei Domnești, comandantii unităților reținute în oraș au primit ordin, la 12 septembrie, din partea generalului Cristian Tell, să fie pregătiți, încît la chemarea colonelului Radu Golescu, șeful Regimentului 2 infanterie și comandant al garnizoanei capitalei, să meargă la cazarma din Dealul Spirii. Acolo trebuiau să prezinte „onorurile” cuvenite armatelor suzerane⁸. În dimineața următoare dispoziția a fost reînnoită⁹.

⁵ În afara documentelor culese și publicate în cele șase tomuri ale colecției *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, și mai recent în culegerea *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, se cunosc doar cîteva lucrări memorialistice cu referire expresă la această problemă. Cea dintîi a maiorului D. Papazoglu, *Catehismul soldatului român sau adevărata descriere a vitejiei luptei a românilor din Dealul Spirii cu Oștirea Otomană la anul 1848, sept. 13...*, București, 1862, republicată sub titlul, *Viteaza luptă a oastei române cu coloana de invasiune otomană din Dealul Spirii — București anul 1848, sept. 13, luni la 4 ore după amiază*, București, 1866, apoi manuscrisul col. Pavel Zăgănescu, *Amintire de fapte glorioase săvîrșite de pompieri în ziua de 13 septembrie 1848*, București, 1895, aflat în biblioteca Muzeului militar central, sub nr. inv. 134. Tot aici poate fi inserată broșura lui I. Niculescu, fotograf, *Luptele pompierilor din Dealul Spirii (la 1848) istorisite cu viu grai de către veteranii care au luat parte la serbarea inaugurării monumentului lor comemorativ ridicat în Dealul Spirii la 13 septembrie 1901*, București, 1902.

Aflăm totodată descrieri sau aprecieri asupra acestei lupte atît sub forma unor prezentări mai întinse, cît și în majoritatea covârșitoare a cazurilor, sub forma unor fugare notări în publicațiile ce tratează istoricul anului revoluționar 1848, în diversele istorii ale orașului București sau ale armatei române etc.

⁶ Alături de materialele de arhivă semnalate în cursul lucrării, subliniem relatarea col. P. Zăgănescu, izvor deosebit de valoros prin informațiile noi pe care le oferă.

⁷ Mr. D. Papazoglu, *Catehismul soldatului român sau adevărata descriere a vitejiei luptei a românilor din Dealul Spirii cu oștirea otomană la anul 1848, sept. 13*, București, 1862, p. 21.

⁸ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 2.

⁹ Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 22.

După ce în ziua de 13 septembrie, către ora prinzului, Fuad Pașa arestase, în împrejurările cunoscute, pe membrii protestatari ai delegației celor 200 de bucureșteni, tabăra de la Cotroceni a fost ridicată și cei aproximativ 20 000 de turci¹⁰, dispuși pe trei eşaloane, s-au îndreptat spre capitală.

O coloană comandată de Mehmed Pașa a trecut pe la Văcărești și a pătruns prin bariera Podului Beilicului (actuala Calea Șerban Vodă). Un al doilea eşalon, cu efectivele cele mai numeroase, condus de Fuad Pașa și Omer Pașa, a forțat intrarea pe la ulița Podului de pământ (Calea Plevnei), în condițiile unei îndârjite opoziții populare. În fine, a treia coloană având în frunte pe Cherim Pașa, a pornit spre cazarma din Dealul Spirii, prin ulița Mihai Vodă¹¹. Aici, după terminarea ceremoniei de primire stabilite, colonelul R. Golescu urma să predea generalului turc cazarma infanteriei, necesar încadrării trupelor invadatoare din sus-amintita coloană.

Unitățile române, un batalion din Regimentul 2 infanterie¹², compania a 7-a din Regimentul 1 infanterie¹³ și Compania de pompieri, dinainte rînduite în vederea săvîrșirii solemnității, erau gata pentru îndeplinirea misiunii.

Cei aproximativ 600 de ostași¹⁴ ai batalionului, alături de cei circa 150 ai companiei a 7-a¹⁵, împărțiți în patru formații, se aflau adunați în curtea cazarmii sub comanda maiorului Nicolae Greceanu, comandantul batalionului 1 din Regimentul 2 infanterie. Printr-o coincidență, în aceeași

¹⁰ *Anul 1848 în Principatele Române*, t. IV, p. 460. Cf. și Gh. Smarandache, *Aimata Țării Românești și revoluția de la 1848*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1963, p. 51.

¹¹ C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluționare*, București, 1898, p. 339.

¹² Greșit s-a considerat că ar fi fost vorba de batalionul 1 cu subunitățile alcătuitoare — companiile 1, 2, 3, 4 — plus compania a 5-a din batalionul 2 (informație preluată după Mr. D. Papazoglu, *Istoria fondării orașului București — capitala regatului român*, București, 1891, p. 212), după cum tot atât de neconform realității s-a afirmat că batalionul 2 ar fi întîmpinat pe turci (vezi *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 109 și *Istoria orașului București*, Muzeul de istorie al orașului București, vol. I, București, 1965, p. 270). Unitatea din Reg. 2 infanterie însărcinată cu prezentarea onorurilor era într-adevăr de mărimea unui batalion; întrunea însă ostași din toate cele opt companii ale celor două batalioane componente (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 106/1848, f. 152—161).

¹³ Compania a 7-a, de sub comanda cpt. Scarlat Lăzureanu, făcea parte din unitățile garnizoanei București, de la începutul lunii iulie, cînd a fost scoasă de la paza punctelor Zimnicea și Islaz, și mutată în capitală (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 19/1848, f. 356). Participarea ei la evenimentele din 13 septembrie este semnalată de către D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 212, și confirmată de un document al Regimentului 1 infanterie din noiembrie 1848, în care se arată că „roatele” acestuia s-au „răspîndit” din tabăra lui Gh. Magheru, „iar roata 7-a încă de la 14 (septembrie.—C.C.) din București” (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 11/1848, f. 39).

¹⁴ Numărul precis al acestora a fost de 609, din care 21 de ofițeri, inclusiv col. Radu Golescu (vezi mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 22—34), 34 de sergenți și 554 de soldați, cu următoarea repartizare a gradelor inferioare pe companii: compania 1 cu 4 sergenți și 77 de soldați; compania a 2-a cu 3 sergenți și 80 de soldați; compania a 3-a cu 5 sergenți și 77 de soldați; compania 4 cu 9 sergenți și 90 de soldați; compania a 5-a cu 7 sergenți și 91 de soldați; compania a 6-a cu 2 sergenți și 46 de soldați; compania a 7-a cu 2 sergenți și 37 de soldați; compania a 8-a cu 2 sergenți și 46 de soldați (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 106/1848, f. 152—161).

¹⁵ Dintr-un raport privitor la „starea” Regimentului 1 infanterie, întocmit în apropierea datei desfășurării luptei, reiese că în compania a 7-a din batalionul 2 erau însumați 157 de oameni, din care 5 ofițeri, 13 sergenți și 139 de soldați (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 130/1848, f. 49—50).

zi de 13, cu puțin înaintea sosirii turcilor, a avut loc înminarea noilor drapele Regimentului 2 infanterie. Solemnitatea a influențat desigur asupra moralității ostașilor și a constituit una din principalele cauze imediate ale manifestării, la numai câteva ceasuri, a celui protest armat, demonstrație de incontestabil devotament față de țară și revoluție. Totodată, la poarta Regimentului 2 infanterie se găsea aliniată, sub ordinele sublocotenentului Ioniță George, ofițerul de serviciu pe unitate, o grupă de 20 de soldați; aceasta era menită să întregească suita colonelului Radu Golescu, formată din aghiotantul său, sublocotenentul Scarlat Mareș, ce deținea și funcția de casier al regimentului, din căpitanul D. Papazoglu, comandantul companiei a 5-a, ofițer de serviciu peste „străji”, și din căpitanul C. Caragea comandantul companiei 1, interpret, adunați laolaltă pentru întimpinarea oastei otomane¹⁶.

Compania de pompieri, încazarmată în localul Agiei sub comanda căpitanului Pavel Zăgănescu, avea ordin ca la ivirea turcilor să pornească imediat în Dealul Spirii, unde să se alătore infanteriștilor în vederea executării protocolului fixat. Luni 13 septembrie, după orele 14, când observatorul din foisorul Agiei a anunțat că turcii își croiesc drum spre capitală¹⁷, căpitanul Pavel Zăgănescu, influențat în intențiile și în hotărârea sa de un impuls popular de loc neglijabil¹⁸, a încolonat pentru defilare: 165 de ostași, constituiți în două plutoane, din care 150 de soldați, 6 sergenți, 2 gorniști, 2 toboșari și 5 ofițeri¹⁹.

¹⁶ Mr. D. Papazoglu, *Catehismul soldatului român sau adevărata descriere a vitejiei luptei a românilor din Dealul Spirii cu oștirea otomană la anul 1848, sept. 13...*, București, 1862, p. 22-23.

¹⁷ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 3.

¹⁸ În câteva din ultimele lucrări care amintesc, printre altele și lupta din Dealul Spirii, ca de pildă *Istoria orașului București*, p. 270, se preia în întregime versiunea lui A. Pelimon, din *Revoluțiunea română din anul 1848 — Mușatoiu*, București, 1868, p. 218—222, după care plecarea pompierilor spre cazarma infanteriei s-ar fi făcut doar la îndemnul și chemările la luptă ale maselor populare, printr-o acțiune comună, fără a fi existat vreun „ordin special de la guvern pentru a merge la cazarmă”. Că intervenția populației bucureștene a exercitat o anumită înrlurire este nelndoielnic. O declară într-un fel, în memoriul său de la sfârșitul anului 1895, și comandantul pompierilor, cînd scrie: „O mulțime de popor de toate condițiile ne urma de la plecarea noastră din curtea poliției” (col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, p. 4). Să nu uităm că în această privință exista totuși un ordin dat din ziua de 12 septembrie de capul armatei, ordin reimprospătat la 24 de ore, spre siguranța executării lui, conform căruia compania de pompieri urma a se îndrepta spre cazarma Alexandria la intrarea turcilor în București. În plus, cînd s-a aflat vestea apropierii trupelor otomane, cpt. P. Zăgănescu a fost chemat de col. Radu Golescu prin într-adins trimis (Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 161/1849, f. 4—5). Este adevărat că unele știri ale lui A. Pelimon, neglijate pînă acum, sînt confirmate de documentele editate recent. Altele, și nu puține, rămîn totuși total sau parțial — rodul imaginației autorului. Deoarece, în multe dintre acelea A. Pelimon se așază pe o platformă avansată, există tentația de a le accepta fără o confruntare judicioasă și cu alte mărturii.

¹⁹ „Dreptatea”, an. 1, 1896, nr. 72, p. 2. Tot 165 de oameni indică și col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 8. Deci nu toți pompierii au fost luați în Dealul Spirii. Efectivul companiei după „catastife” era de 7 ofițeri, 22 de sergenți și 224 de soldați, din care se aflau prezenți în unitate la acea dată 7 ofițeri, 21 de sergenți și 204 soldați (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 132/1848, f. 29—30). Cei cinci ofițeri prezenți în Dealul Spirii au fost cpt. P. Zăgănescu, lt. N. Dănescu și sublocotenentii Pandelescu Stărotescu, Dincă Bălșan și Vasile Fochianu sau Fochiescu.

Din datele de care dispunem putem preciza efectivele viitorilor beligeranți. Armata celor 5—6 mii de turci²⁰ a fost întâmpinată de peste 900 de ostași români, din care 750 erau infanteriști și 165 pompieri. Fixarea adevăratelor proporții ne îndreptățește să conchidem că lupta ce s-a declanșat la scurt timp a depășit limitele a ceea ce s-a considerat ulterior a fi constituit măcelărirea ostașilor români, incapabili în fața superiorității otomane de a opune o rezistență serioasă.

Solicitată cu insistență de către șeful garnizoanei orașului în două rânduri, într-un interval foarte scurt, o dată prin sergentul Grigore Badea Dogaru și mai apoi printr-un alt soldat, ce-și va găsi sfârșitul în lupta cu turcii²¹, compania de pompieri nu a reușit să ajungă la vreme, deși strângerea ei se făcuse cu aproape două ore înaintea sosirii armatei otomane la cazarmă. Întârzierea fusese provocată de eforturile șefului pompierilor pentru a stăvili entuziasmul și dorința unanimă a ostașilor companiei de a merge în Dealul Spirii. Aceștia erau convinși de iminența unor întâmplări grave, la care voiau să fie toți prezenți. Soldații lăsați pentru paza bunurilor companiei de pompieri și a Agiei s-au adresat astfel comandantului lor : „... Luați-ne și pe noi, nu ne lăsați la cazarmă, ca pe niște nevrednici, căci dacă acolo în Dealul Spirii va fi vreun război, noi vrem să murim ca frații noștri...”.²² Declarații de acest fel dovedeau că în armata Țării Românești se crease un climat de nemulțumire, de pornire împotriva dușmanilor revoluției, climat care-și căuta doar prilejul exteriorizării sale. Tocmai pentru a împiedica o asemenea posibilitate sau măcar a-i îngrădi proporțiile, Locotenența Domnească a luat măsura scoaterii din capitală a grosului armatei și reținerii doar a strictului necesar pentru nevoi exprese²³. „Locotenența se teme de un conflict și, spre a-l preîntâmpina, dă ordin celor două escadroane de cavalerie și bateriei de artilerie din București de a se uni cu corpul lui Magheru, care se afla în vechiul lagăr al lui Traian”²⁴, spune I.G. Bibicescu și nu numai el. Nu este exclus ca inițiativa Locotenenței să fi fost dictată și de teama de a vedea realizându-se solidarizarea armatei cu populația, ceea ce ar fi compromis, desigur, încercările de a se ajunge la un acord cu Poarta.

²⁰ Cele mai multe informații indică acest efectiv. Cf. col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 1; I. Heliade-Rădulescu, *Scieri din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, București, 1891, p. 644; C. Colescu-Vartie, *op. cit.*, p. 401; N. B. Locusteanu, *Amintiri din trecut*, București, 1896, p. 37; *Anul 1848...*, t. IV, p. 443; t. V, p. 292. Unii, îngroșându-le, le-au amplificat la 9 000 de oameni (Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 27) alții le-au depins chiar mai departe, pînă la 12 000 de ostași (I. Niculescu, *Luptele pompierilor din Dealul Spirii (la 1848)...*, București, 1902, p. 6).

²¹ Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 161/1849, f. 4 5 și 7.

²² Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 3.

²³ Cam 1/3 din cei 3 000 de ostași ai garnizoanei Bucureștiului au fost opriți în capitală (M. A. Melik, *L'orient devant l'occident*, Paris, 1856, p. 48).

²⁴ I. G. Bibicescu, *1848 în România*, București, 1898, p. 121. La o concluzie similară ajunsese cu mult înainte și A. Ubicini (*Anul 1848...*, t. V, p. 818), iar generalul I. Anastasiu mult mai târziu va scrie : „guvernul spre a evita unirea trupelor românești cu poporul scoate din oraș cavaleria — două escadroane și bateria de artilerie — trimițându-le în lagărul lui Traian...” (gen. I. Anastasiu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, 1933, p. 708—709).

Pe la orele 15—16, în timp ce infanteriștii așteptau cu nerăbdare sosirea pompierilor, dinspre ulița Cotrocenilor a început să vină o mulțime de oameni. Alergau îngroziți și cereau să li se dea arme sub cuvânt că „a pornit a intra oștirea otomană”. Nu se sfârși bine scurgerea acestora și își făcură apariția patrulele de călăreți lăncieri ale avangărzii otomane. Apoi, în fața porții cazarmii, se înfățișă Cherim Pașa, împreună cu un colonel și un maior arab, comandantii regimentului de infanterie ce mărsăluia înapoia primelor elemente înaintate. A urmat, bineînțeles prezentarea onorurilor într-un cadru restrâns și mai cu seamă precipitat, delegații coloanei otomane arătându-se puțin preocupați de formalitățile protocolare ale celui dintii contact. Între Cherim Pașa și colonelul Radu Golescu s-a purtat o discuție revelatoare pentru starea de spirit care cuprinsese, cel puțin la această dată, cu foarte mici excepții, toată oștirea Țării Românești. Somat de către Cherim Pașa să predea cazarma, colonelul Radu Golescu refuză, sub pretext că nu ar avea nici un ordin în acest sens din partea șefilor săi, deși, cum bine se știe, generalul Cristian Tell dăduse dispoziții precise în privința „golirii” încăperilor ce adăposteau „pedestrimea”²⁵. Iar atunci când i s-a cerut să dezarmeze întreaga unitate, el a declarat plin de mândrie că „datoria unui soldat este să moară cu arma în mână și că mai mulțumit este în acest caz decît să se vadă dezarmat”. Răspunsul, temerar, depășea granițele unui simplu act izolat de onoare și demnitate militară. Sintetiza și simboliza în același timp convingerile unei întregi armate față de trupele intervenționiste.

Iritat de atitudinea fermă a șefului garnizoanei române, Cherim Pașa și-a continuat drumul coborînd Dealul Spirii de-a lungul cazarmii. La numai cîteva sute de pași, turcii aveau să se întâlnească cu compania de pompieri, care urca în pas grăbit spre locul dinainte știut, însoțită încă din curtea Agiei de nenumărați cetățeni „de toate condițiile”. Personal Cherim Pașa a încercat să-i oprească, făcîndu-le insistente semne de întoarcere.

Fără a ține cont de cerințele lui repetate și fără a-și pierde cumpătul la întâlnirea armatei turcești, compania de pompieri și-a tăiat drum prin chiar mijlocul coloanei otomane, despiciînd-o de o parte și de alta a uliței. Cînd nu mai era mult pînă ca primele rînduri de ostași să ajungă la poarta cazarmii, la aripa stîngă a companiei s-a produs o busculadă care a declanșat lupta. O detunătură de pușcă slobozită din arma sublocotenentului Dincă Bălșan²⁶ a fost semnalul dezlănțuirii.

Alternînd focurile de armă cu lupta la baionetă, manevrînd cu iscusință, surprinzîndu-și adversarul, pompierii au făcut să dispară treptat

²⁵ A. Ubicini, *Memoire justificatif de la révolution roumaine du 11 (23) Juin 1848*, Paris, 1849, p. 25; cf. și C. Colcescu-Vartic, *op. cit.*, p. 401.

²⁶ Varianta acreditată în ultima vreme pornește de la relatarea nr. D. Papazoglu în 1862, reluată *ad litteram* în scrierile anilor următori. Cu mici schimbări de detaliu, o surprindem în istoricul batalionului de pompieri, publicat în *Anuarul armatei române*, București, 1870, p. 76 și pe 1871, p. 82—83. Confirmată și redată în rezumat de colonelul Locusteanu (Radu Crutzescu, *Amintirile colonelului Locusteanu...*, București, 1935, p. 168) este reluată de gen. I. Anastasiu, *op. cit.*, p. 710. Recent a fost repusă în actualitate de articolul lui M. Ionescu, *Episoade din anii 1848—1849. Însemnări despre Dincă Bălșan*, în „Studii”, t. 18, 1965, nr. 5, p. 1 081.

Despre ce este vorba în esență. Un ofițer turc, în învălmășeala iscată în primele momente ale întîlnirii unităților otomane cu pompierii, a izbit cu sabia pe subit. Dincă Bălșan. Acesta a răspuns împoșcînd primele focuri de armă ale luptei din 13 septembrie 1848.

avantajele superiorității numerice și de dotare ale adversarului. Deși împresurați din toate părțile de turci, singura cale liberă, cea care ducea spre intrarea în cazarmă, fiind barată la scurtă vreme de la începerea ostilităților²⁷, ostașii români nu s-au descurajat. Luptînd cu curaj, doborîndu-i fără cruțare pe cei care încercau să-i răpună, pompierii au produs o adevărată derută printre rîndurile otomane, provocîndu-le pierderi grele.

Din ordinul lui Cherim Pașa a intrat în acțiune artileria. Două piese din apropierea cîmpului de luptă au deschis un foc dens și necruțător de mitralii, care a făcut numeroase victime printre pompieri. Văzînd ravațiile pe care le produc și dîndu-și seama că dacă nu le anihilează sînt pierduți, pompierii au trecut fără întîrziere la capturarea și folosirea tunurilor împotriva inamicului. La chemarea „Pe tunuri, copii, că ne prăpădesc”, cîțiva dintre ei, în frunte cu soldatul Petre Buzdugan²⁸, s-au aruncat asupra servanților celor două piese. După lichidarea acestora, tunurile au fost încărcate, iar acțiunea lor distrugătoare îndreptată asupra turcilor. Efectele au fost dezastruoase. Zeci de morți și răniți și o panică ce a îmbrăcat forme de nedescris. Dar lipsa munițiilor și intervenția unui escadron de cavalerie otomană a determinat abandonarea lor, nu însă înainte de a le fi scos din poziția de tragere.

Treptat cordonul din jurul companiei, mai întii rărit, a fost în cele din urmă rupt, permițînd pompierilor să se desprindă de vrăjmași și să se repleze în cazarmă pentru a ocupa o poziție de luptă favorabilă. Primii șase soldați pătrunși pe poarta regimentului s-au prăbușit în mijlocul curții, izbiți din urmă de gloanțele dușmanului. Al doilea grup a cuprins alți 30 de militari români, împreună cu căpitanul Pavel Zăgănescu și cu purtătorul drapelului companiei, sergentul Ion Vasile Mincea²⁹. Este de remarcat faptul că drapelul era cel „ridicat la Celei” în ziua de 9 iunie și acordat apoi pompierilor, „ca o răsplătire a devotamentului lor de către guvernul de atunci”³⁰. Apărarea lui însemna, așadar, apărarea revoluției însăși, amenințată în ființa ei de baionetele străine.

Odată pătrunși în cazarmă, majoritatea pompierilor s-au alipit ostașilor infanteriei și au acționat cot la cot asupra turcilor. De altfel, spargerea încercuirii și acoperirea retragerii lor se efectuase sub protecția tirului permanent și bine dirijat al infanteriei masate în curtea regimentului.

Între timp, la poarta cazarmii infanteriei, după plecarea lui Cherim Pașa și a însoțitorilor săi, a avut loc un incident între un pluton de cavalerie turcă și pichetul de soldați români de la intrare. Încercarea de diversion, respinsă cu promptitudine, a înăsprit animozitățile și a determinat se pare pe maiorul Nicolae Greceanu să comande ostașilor strînși în centrul curții deplasarea spre magazia regimentului pentru luare de muniții suplimentare³¹.

²⁷ O singură grupă condusă de sublt. Dincă Bălșan a reușit după primele schimburi de focuri să se desprindă și să ajungă în curtea cazarmii. Cf. col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 4.

²⁸ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5.

²⁹ *Anul 1848...*, t. IV, p. 376—377.

³⁰ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5. Trebuie să fi fost unul din drapelele despre care I. Heliade-Rădulescu spunea: „Din cele două stindarde sfințite cu aghiasmă unul a fost luat de Heliade și celălalt de generalul Tell. Cel dintîi vorbi poporului și-i încredință stindardul său, celălalt vorbi soldaților și le încredință pe al său” (I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 3).

³¹ *Anul 1848...*, t. IV, p. 375—376.

N-a trecut mult și ecoul primelor schimburi de focuri dintre pompieri și avangărzile otomane au ajuns pînă la locul de staționare a pichetului. Atunci, din propriu îndemn sau, mai plauzibil, din ordinul colonelului Radu Golescu³², ostașii de la poarta cazărmii au descărcat fără șovăire armele asupra turcilor din dreptul lor. Ciocnirea scurtă, dar violentă a provocat, printre alte victime, și rănirea colonelului Radu Golescu, împiedicat astfel să-și comande unitatea³³.

Restul militarilor, retrași la magazia de muniții din spatele cazărmii, executa cu febrilitate ordinul primit. Nu mai era însă vreme ca operația să decurgă conform instrucțiunilor prevăzute în regulamentele militare. Dorința de intervenție se putea citi pe fața fiecărui soldat. Atunci, maiorul N. Greceanu ordonă umplerea armelor „liberă și fără comandă”. A fost de fapt ultima dispoziție dată înainte de a se face nevăzut. Bine aprovisionați cu cartușe, militarii au ocupat în grabă poziții avantajoase și, din inițiativă personală³⁴, au deschis focul asupra trupelor inamice din afara cazărmii, în sprijinul pompierilor și al celor din garda de onoare de la poarta unității. Se produsese așadar spontan, spre stupefacția otomanilor, un act de colaborare activă între soldații infanteriști și cei ai companiei de pompieri.

Otomanii au răspuns fără întârziere. Precauți, își dispuseră unitățile pedestre și artileria însoțitoare în așa chip de-a lungul cazărmii, încît să poată interveni nestingheriți oricînd asupra trupelor din interior.

Angajarea inamicului pe alt „front”, cum s-a subliniat, a dat posibilitate pompierilor ca, treptat, să se desprindă din împresurare. Trebuie remarcat că soldații corpului de infanterie s-au bătut admirabil pentru a le acoperi retragerea, cu toate că cei mai mulți nu aveau lîngă ei comandanții respectivi, pentru a primi îndrumările și încurajările lor. Este știut că în clipele grele ale acelei împrejurări nu toți ofițerii unităților de infanterie s-au ridicat la înălțimea înțelegerii momentului. Este greu de presupus că în condițiile în care ei ar fi rămas la datorie turcii ar mai fi recurs la actul criminal prin care au vrut să pedepsească cutezanța ostașilor români. Retragera de pe poziție a majorității ofițerilor îl va face pe căpitanul I. Deivos să declare cu mîhnire justificată că „ei (ofițerii. - C.C.) au abandonat pe frații lor în voia întîmplării și fără nici o comandă”³⁵.

Într-adevăr, pe cîmpul de luptă n-au rămas pînă la sfîrșit, dintre ofițerii infanteriști, decît căpitanul I. Deivos, sublocotenentul Scarlat Mareș și sublocotenentul Ioniță George, iar de la pompieri căpitanul Pavel Zăgănescu. L-au părăsit după primele ordine — speriați de amploarea luptei și consecințe — căpitanul D. Papazoglu și maiorul N. Greceanu. Colo-

³² Radu Crutzescu, *op. cit.*, p. 168—169. Colonelul Locusteanu nota: „Apoi Golescu văzînd că pompierii au început focurile, au comandat și dînsul regimentului foc la rîndu-i”.

³³ *Anul 1848...*, t. IV, p. 498.

³⁴ Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 149/1849, f. 11. În plîngerea cpt. N. Greceanu (fostul maior din vremea revoluției) înaintată Înaltei curți, la procesul ce i s-a intentat după lupta de la 13 septembrie, acesta mărturisește că soldații „au tras fără comandă, precum se cunoștea chiar din chipul neregulatei sloboziri”. O va recunoaște și Omer Pașa în depoziția depusă la același proces (Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 149/1849, f. 9). Dacă ambele pot trezi rezerve, declarația cpt. I. Deivos, care spune că soldații „de sub comanda cpt. D. Papazoglu deschisera focul „fără să mai aștepte comandă” este edificatoare (*Anul 1848...*, t. IV, p. 376).

³⁵ *Anul 1848...*, t. IV., p. 376.

nelul Radu Golescu, rănit destul de grav, a stat tot timpul în spatele magaziei de muniții, înconjurat de câțiva subalterni³⁶. Restul, poate demoralizați de rănirea și lipsa de la comandă a colonelului Radu Golescu, poate robi ai disciplinei și ordinelor pe care le primiseră de a nu deschide foc sub nici o formă asupra armatelor suzerane, nu s-au raliat inițiativei de luptă și fraternizare întreprinsă de soldați în totalitatea lor.

Sub comanda căpitanului I. Deivos, ofițerul cel mai mare și mai vechi în grad, umăr la umăr infanteriștii și pompierii secerau fără cruțare rîndurile inamicului, bucurîndu-se în continuare de avantajul unui amplasament bine ales, la adăpost de efectele proiectilelor bateriilor dușmane și de focurile trase de infanteria otomană. Acest lucru explică în parte numărul redus al celor (8 sau 9 ostași) căzuți în incinta cazarmii³⁷ pe toată durata luptei, în raport bineînțeles cu pierderile însemnate ale otomanilor.

Muniția ostașilor români era însă pe sfîrșite. Soldații nu mai aveau în cartușiere decît maximum 6-7 gloanțe. La ordinul căpitanului I. Deivos, pe poziție a rămas un număr limitat de ostași, pentru a susține mai departe lupta și a împiedica inamicul să forțeze intrarea în cazarmă. Cealalți s-au îndreptat în cea mai mare grabă spre magazia de muniții a regimentului, în fața căreia se găsea un furgon încărcat cu cartușe. Aici sublocotenentul Scarlăt Mareș, transformat ad-hoc în distribuitor de muniții, a împărțit tuturor suficiente „patroane, umplîndu-le gibernele”. Cu cartușierele pline, răspîndindu-se din nou în trăgători pînă către mijlocul curții cazarmii, soldații au început a descărca „puști bine nimerite”. Otomanii deznađăjduiți se aruncau cu furie asupra liniilor noastre, dar „fără nici un rezultat”³⁸.

Văzînd că nu pot înfrînge dîrza rezistență a garnizoanei din Dealul Spirii opriră orice acțiune și un ofițer otoman se prezintă și propuse în numele lui Cherim Pașa ca trupele române să înceteze focul și să depună armele, garantîndu-li-se în schimb „libera ieșire din cazarmă”³⁹. Între căpitanul I. Deivos, căpitanul P. Zăgănescu și sublocotenentul Ioniță George a avut loc un scurt colocviu în legătură cu noua situație creată. Consiliul celor trei ofițeri a hotărît ca sublocotenentul Ioniță George să se prezinte la Cherim Pașa personal pentru a discuta și stabili condițiile concrete ale încetării ostilităților și retragerii trupelor române din cazarmă⁴⁰.

După tratativele purtate în tabăra adversă, însoțit și asistat de doi ofițeri otomani și de pretorul Grigore, din Giurgiu, tîlmaciul adus de inamic, sublocotenentul Ioniță George s-a reîntors, aducînd la cunoștință superiorilor săi punctul de vedere al comandantului coloanei turce, identic aproape celui formulat de întîiul emisar: trupele române din cazarmă să dezarmeze, asigurîndu-li-se securitatea în retragerea acestora spre oraș sau în orice altă parte. Încrezător în spusese și corectitudinea turcilor, căpitanul I. Deivos, împreună cu vreo 200-300 de ostași fără arme, au ieșit pe poartă pornind către comandantul coloanei otomane, în vederea efectuării ultimelor formalități. Restul soldaților, refuzînd să dezarmeze

³⁶ *Anul 1848...*, t. IV, p. 377-378. Vezi și I. C. Bibicescu, *op. cit.*, p. 124.

³⁷ *Anul 1848...*, t. IV, p. 377.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Cf. I. Niculescu, *op. cit.*, p. 8.

⁴⁰ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, t. 5.

și să-i urmeze pe ceilalți, „au rămas pe loc”. Apoi au părăsit curtea cazarmii, salvându-și astfel viața. O dată cu aceștia s-au retras și căpitanul Pavel Zăgănescu în pofida afirmațiilor lui de mai târziu —, precum și colonelul Radu Golescu, însoțit de doi sau trei subordonați apropiați. Înseamnă, pe de o parte, că șeful garnizoanei militare a Bucureștilor nu a părăsit nici o clipă teatrul de luptă, cu toate că fusese serios rănit încă de la începutul ei, iar pe de alta că predarea trupelor române din cazarmă s-a făcut, fără puțința de tăgadă, de către căpitanul I. Deivos.

Ieșind pe poartă în fruntea coloanei militarilor români, căpitanul I. Deivos se prezintă generalului Cherim Pașa. Între cei doi ofițeri a avut loc o întrevvedere de câteva minute, în cursul căreia comandantul trupelor otomane s-a purtat cit se poate de amabil, pentru a înălțura orice bănuială după care ostașii români au fost lăsați liberi să se retragă în josul cazarmii. Întorcându-se și aruncându-și privirile în jur, căpitanul I. Deivos observă cu surprindere că modul de așezare al trupelor otomane le permitea acestora ca la primul semnal să măcelărească pe soldații români care ar fi părăsit cazarma. Abia apucă să dea comanda de marș și primele gloanțe se și desprinseră din armele trupei otomane. Îngroziți de moartea pe care invadatorii le-o hărăziseră, ostașii români s-au împrăștiat, încercând prin fugă să-și salveze viața. Numărul victimelor a fost mare, fără a-l depăși pe al tuturor celor căzuți în lupta propriu-zisă, cum au fost unii înclinați să creadă.

O parte din forțele otomane au luat în stăpânire cazarma, iar restul au ocupat capitala, prădind-o și săvârșind numeroase abuzuri.

Către orele 19, când liniștea se așternuse în Dealul Spirii, bilanțul luptei înregistra de o parte și alta numeroși morți și răniți.

Asupra numărului celor căzuți în lupta de la 13 septembrie datele care s-au publicat sînt la fel de neconcordante ca și cele privitoare la efectivele participante. Un lucru este recunoscut, cu mici excepții, de toată lumea. Anume că turcii au lăsat pe ulița Mihai Vodă mai mulți ostași decît trupele române, un coeficient cel puțin îndoit.

Și dacă numărul otomanilor răpuși nu s-a putut ridica pînă la 800 de oameni, cum consideră M. A. Melik⁴¹, îngroșînd vădit pierderile, nici la 400 sau 500⁴², și nici măcar nu a atins acceptabila cifră de 300 pe care ne-o transmite colonelul P. Zăgănescu și alții⁴³, a ajuns totuși la 158 de grade inferioare, un maior, comandant de batalion, și cîțiva ofițeri inferiori, cum apreciază maiorul D. Papazoglu⁴⁴. Presupunînd existența inevitabilă și a unor decesuri postluptă, putem admite că turcii au pierdut circa 200 de oameni. Cadavrele celor uciși au fost ridicate în noaptea de 13 spre 14 într-o strictă conspirație și înmormîntate la „mecetul turcesc, într-o cîmpie spre răsărit de oraș”⁴⁵.

⁴¹ M. A. Melik, *op. cit.*, p. 49.

⁴² Vezi I. Niculescu, *op. cit.*, p. 9, și I. C. Bibicescu, *op. cit.*, p. 124.

⁴³ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 8. La fel I. Maiorescu în scrisoarea către A. G. Golescu (*Anul 1848...*, t. V, p. 154).

⁴⁴ Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 34. În istoria fondării orașului București, capitala regalului român, București, 1891, p. 69, mărește pierderile turcești la 367 de oameni.

⁴⁵ Mecetul (cimitirul) turcesc se afla în mahalaua Popa Soare. În 1874 este desființat pentru a lăsa loc unui teren „de preumblare”. Cf. Fl. Georgescu, *Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyń între 1844—1846*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, Muzeul de istorie a orașului București, vol. I, București, 1964, p. 71.

Răniții, ca de obicei și ținând seama de condițiile specifice în care s-a desfășurat lupta, au depășit substanțial numărul morților.

În ceea ce privește pierderile proprii, potrivit aceluiași izvoare și raționamente, ele pot fi approximate la 80 de soldați și doi ofițeri: locotenentul Nicolae Dănescu și sublocotenentul Pandelescu Stărotescu, ambii din compania de pompieri⁴⁶. Corpurile neînsuflețite ale pompierilor români au fost abandonate timp de trei zile în mijlocul drumului, pentru a înspăimînta și pe această cale pe toți care s-ar gândi să reediteze asemenea „nesocotință”⁴⁷. În mormintarea lor, transformată într-o manifestare de simpatie și solidaritate a multor bucureșteni, a avut loc în curtea bisericii Farmazonilor de peste drum de cazarma cavaleriei de la Sf. Gheorghe (actuala biserică Malmaison de pe Calea Plevnei, 122)⁴⁸.

Cu toate că spitalul oștirii din București nu a internat decît 5 ostași, totalul răniților va fi trecut peste sută⁴⁹.

Bună parte din ostașii rămași în viață, dintre aceia ce acceptaseră încetarea focului, împreună cu majoritatea celor care respinseseră ideea încheierii luptei și depunerii armelor în fața turcilor⁵⁰, s-au îndreptat spre tabăra lui Gh. Magheru de la Rm.-Vilcea⁵¹, în speranța unei rivnite revanșe. Printre aceștia se numără și grupul de pompieri condus de sublocotenentul Dincă Bălșan⁵². Nu pușini au fost militarii care s-au îndreptat însă spre propriile lor case. Din aceste cauze, Regimentul 2 infanterie și Compania de pompieri aveau să se destrame după 13 septembrie 1848⁵³. Au trecut apoi luni de zile pentru stringerea celor „fugiți” și refacerea unităților⁵⁴. Lipsite de grade inferioare și cu parte din ofițeri morți, plecați, îndepărtați din armată sau trimiși în judecată, abia către finele anului 1848 și începutul lui 1849 își întregesc forțele și reintră într-o activitate normală.

⁴⁶ Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 210 (50 de morți, din care 48 de soldați și 2 ofițeri). *Anuarul armatei române*, București, 1870, p. 76 (49 de morți, din care 47 de soldați și doi ofițeri); I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 120 (60 de morți); col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 8 (aproximează 60–70 de morți); I. Niculescu, *op. cit.*, p. 9 (47 de morți, din care 45 de soldați și 2 ofițeri).

⁴⁷ A. Pelimon, *op. cit.*, p. 230.

⁴⁸ Biserica Farmazon, ctitorie a fraților Vasile și Chiriac Farmazon, construită în 1838 (cf. C. Alexandrescu, *Dicționar geografic al județului Ilfov*, București, 1892, p. 61) se găsea așezată vis-à-vis de cazarma cavaleriei de la Sf. Gheorghe de pe Calea Podului de pământ (cf. Fl. Georgescu, *op. cit.*, p. 80).

⁴⁹ Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 108/1848, f. 79. La data de 15 septembrie sînt internați în spitalul oștirii 5 soldați din compania de pompieri „aduși răniți fără forme”. S-ar putea deci crede că numărul răniților a fost redus. Adevărul este că numai cei care au fost loviți foarte grav, de nu s-au mai putut ridica sau nu au putut fi ajutați de populație au nimerit în spital. Majoritatea răniților, din care unii cu plăgi serioase, speriați de urmări, au preferat, cu suferințe și riscuri deosebite, să ajungă în mijlocul familiilor lor. Luni de zile după luptă administrațiile locale depistau cazuri de ostași răniți la 13 septembrie în București și raportalau de starea lor (vezi Arh. st. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dos. 1/1848, f. 780, și Arh. st. Rm.-Vilcea, Prefectura jud. Vilcea, dos. 667/1848, f. 110 și 153).

⁵⁰ *Anul 1848 . . .*, t. IV, p. 341. Comandantul pompierilor povestește că „unii din acei soldați erau mai îndărătnici, zicîndu-mi că nu lasă armele și că trebuie să ne batem cu turcii”. Vezi col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5.

⁵¹ *Anul 1848 . . .*, t. IV, p. 490–491. Cf. și Gh. Smarandache, *op. cit.*, p. 54.

⁵² Cf. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 1082. Vezi și A. Pelimon, *op. cit.*, p. 229.

⁵³ Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 108/1848, f. 74 și dos. 106/1848, f. 152–162.

⁵⁴ Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 108/1848, f. 96–97, 119–120 și 135, dos. 101/1848, f. 166 și dos. 106/1848, f. 201–207, 239–245 și 270.



Succinta trecere în revistă a faptelor așa cum s-au desfășurat ele în decursul a 3 sau 4 ceasuri, cu unele sublinieri pe care le-am socotit absolut necesare, permite situarea luptei de la 13 septembrie într-un cadru dacă nu nou, oricum mai apropiat adevărului istoric. Așa cum am arătat, pentru prima dată sîntem în măsură a preciza unitățile cu efectivele angajate în luptă și succesiunea exactă a întîmplărilor.

Fost-a Dealul Spirii un nefericit joc al hazardului? Sîntem cumva în fața unei abile înscenări de culise în ițele căreia s-au prins naiv sau inconștient români și turci laolaltă?

Pînă acum nu s-a stăruit îndeajuns asupra unor fapte sau atitudini care, integrate în contextul evenimentelor, relevate de noile materiale prezentate, justifică unele ipoteze. Credem că există temeiuri pentru a considera că unii dintre comandanții militari români erau deciziși să dea o ripostă armată intervenției străine.

Cum altfel putem explica inițiativa cpt. P. Zăgănescu, care, în pofida ordinului primit în noaptea de 12 spre 13 septembrie, către orele 2, din partea lui Ion Brătianu personal, prefectul Poliției capitalei, de a merge la cazarmă cu „armele descărcate”⁵⁵, a plecat totuși cu ele pregătite pentru luptă?⁵⁶

Întîmplător oare a refuzat colonelul Radu Goleșcu să predea cazarma infanteriei lui Cherim Pașa⁵⁷, trecînd peste ordinul dat de șeful oștirii, generalul Cristian Tell⁵⁸, în ajunul intrării trupelor otomane în București?

Iată cîteva întrebări asupra cărora ne îngăduim să atragem atenția în speranța că cercetările ulterioare, întemeiate pe o bază documentară lărgită, vor oferi răspunsuri mai complete, înnoind astfel, în chip fundamental, cunoașterea tuturor laturilor desfășurărilor revoluționare din 1848.

Dacă intenția unora dintre cadrele de comandă ale armatei de a rezista turcilor păstrează deocamdată un caracter ipotetic, dorința de luptă a masei de soldați este o certitudine.

Îzvoarele sînt unanime în a sublinia starea de spirit antiotomană a ostașilor români. Revoluția din 1848, cu perspectivele sale de eliberare socială și națională, potența această stare de spirit. Lupta de la 13 septembrie apare, așadar, drept consecința firească a atitudinii adoptate de masa soldaților în timpul desfășurării revoluției. Socotim că sîntem îndreptățiți a afirma că dacă incidentul declanșator al luptei din Dealul Spirii — descărcarea armei sublocotenentului Dincă Bălșan — a avut un caracter fortuit, conflictul între armata invadatoare și forțele mili-

⁵⁵ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 2-3. Într-o primă deplasare la Agie, la ora 22, I. Brătianu dăduse indicații comandantului companiei de pompieri ca toți ostașii să aibă armele încărcate pentru că de vor „întra turcii ca vrăjmași să le dăm o lecțiune”. Descumpănită de propriile-i măsuri, dezvăluindu-și slăbiciunile și dezorientarea ce-o stăpîneau, Locotenența Domnească anulează ordinul peste cîteva ceasuri, prin același I. Brătianu.

⁵⁶ O declară la procesul căpitanului P. Zăgănescu sergenții și soldații interogați : „puștile s-au umplut din porunca d-lui Zăgănescu duminică seara” (Arh. st. Buc., Înalta curte criminali-cească, dos. 161/1849, f. 7).

⁵⁷ Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁸ C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 402.

tare românești era inevitabil și că el decurge din însăși logica desfășurării faptelor. Voința de a rezista a ostașilor români s-a manifestat răspicat și cu vigoare: cum am mai spus, pompierii lăsați pentru paza cazărmii de la Agie au cerut stăruitor să-i însoțească pe camarazii lor — care primiseră ordinul de a pleca în Dealul Spirii —, pentru a fi împreună în eventualitatea izbucnirii unei ciocniri⁵⁹; inițiativa deschiderii focului a aparținut ostașilor români atît în încăierarea produsă în fața cazărmii la sosirea pompierilor, cît și în acțiunea întreprinsă de infanteriști în sprijinul acestora⁶⁰; după începerea tratativelor de încetare a focului, o însemnată parte a soldaților aflați în interiorul cazărmii au cerut comandanților să continue lupta⁶¹.

Toate acestea conturează limpede încheierea că unitățile garnizoanei militare a Bucureștiului, la nivelul gradelor inferioare și al unor ofițeri, erau dinainte pregătite moral și material pentru a riposta eventual forțelor externe contrarevoluționare. Pornirile lor erau stimulate și de prezența în tabăra de la Rîmnicu-Vilcea a unor serioase forțe armate populare și a unor unități militare regulate, ce erau gata să se arunce în luptă pentru apărarea revoluției sau a oricăror altor acțiuni întreprinse în acest sens.

La o asemenea stare nu s-a ajuns, fără îndoială, printr-o simplă suprapunere a unor factori favorizanți. Avem de-a face cu rezultatul firese al unei profunde munci pentru atragerea militarilor de partea ideilor înaintate. Acțiunea de ciștigare a armatei, considerată pe bună dreptate drept esențială pentru izbînda și menținerea cuceririlor revoluționare, a fost începută înainte de izbucnirea ei și urmărită stăruitor după aceea pe diverse căi.

La realizarea obiectivului enunțat s-a mers de la atragerea unor ofițeri și grade inferioare în diferite organe, inclusiv comitetul revoluționar⁶², pînă la îndepărtarea camuflată sau fățișă a elementelor reacționare din armată⁶³. Nu s-a omis promovarea cadrelor militare, care-și dovediseră adeziunea față de mișcare⁶⁴, și nici ducerea, pînă la ultimul soldat, a unei vaste și susținute munci propagandistice de explicare a țelurilor urmărite⁶⁵.

La unitățile oprite în București regăsim reunite roadele acestor strădanii în forma cea mai convingătoare⁶⁶. Ilustrate parțial de comportarea militarilor din vara anului 1848, ele și-au găsit confirmarea deplină în conflictul armat de la cazarma infanteriei.

⁵⁹ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 3.

⁶⁰ Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 149/1848, f. 19.

⁶¹ Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5.

⁶² Cf. Matei Ionescu, *op. cit.*, p. 1078.

⁶³ Vezi Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos: 18/1848, 96/1848, 128/1848 și 130/1848.

⁶⁴ *Ibidem*, dos: 18/1848 și 68/1848.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 98/1848.

⁶⁶ Ca urmare a acțiunilor politice organizate printre unitățile din capitală, acestea, cu unele excepții neconcludente, au constituit un reazem statornic al revoluției. Peste nivelul celorlalte unități s-a ridicat compania de pompieri, a cărei comportare din clipele de cumpănă ale zilelor de 11, 19 și 30 iunie a determinat guvernul provizoriu să emită decrete speciale de mulțumire și să-i înmîneze unul din cele două drapele date la Celei, la 9 iunie 1848.

Atunci, ivindu-se prilejul, ostașii români aveau să-și arate hotărârea nestrămutată de a apăra țara și revoluția. În îndrăzneța tentativă ei au contat evident pe concursul orașenilor și țăranilor concentrați în București. Din păcate, prezența maselor populare s-a simțit mai pregnant în momentele dinaintea luptei și cu totul ocazional și sporadic în timpul desfășurării ei⁶⁷. Ele nu s-au putut ralia acțiunii ostașilor datorită lipsei de arme și muniții. Toate eforturile și cererile formulate până și Locotenentei Domnești au fost zadarnice. Înarmarea populației și înfăptuirea unității de acțiune a maselor populare cu trupele de infanterie și din compania de pompieri ar fi dat, desigur, o altă înfățișare situației. Lucrările nu au căpătat această îmbinare fericită, încît se poate afirma, fără teamă de a greși, că lupta de la 13 septembrie 1848 a fost susținută exclusiv de militarii garnizoanei București, ale căror merite se împart egal. Pompierii au dat semnalul și primii eroi; infanteriștii, prin intervenția lor, au susținut acțiunea în continuare și au dat posibilitate primilor să se descleșteze din strînsoare și să se refugieze în cazarmă. Rezistența comună ulterioară i-a forțat pe otomani să ceară oprirea focului și deschiderea tratativelor.

A existat tendința de a se restrînge proporțiile evenimentelor de la 13 septembrie și de a le prezenta drept o ciocnire fără speranță a unui pumn de ostași cu o zdrobitoare forță inamică, de a le reduce în ultimă instanță la un „masacru”.

Că lucrurile nu au stat așa ne-o demonstrează proporțiile efectivelor, spargerea încercuirii de către compania de pompieri, cererea turcilor de a se opri mersul luptei, durata acesteia, numărul victimelor de o parte și de alta.

Ținînd seama de toate aceste considerente, acțiunea ostașilor din igarnizoana București împotriva coloanei otomane de la cazarma din Dealul Spirii, fără a putea fi socotită o bătălie în accepția militară clasică a noțiunii, cum au denumit-o mulți, depășește totuși cadrul unei ciocniri oarecare, înscriindu-se ca o luptă în sensul deplin al cuvîntului, cu toate atributele caracteristice.

Lupta de la 13 septembrie 1848 rămîne în istoria țării noastre ca cea dintîi acțiune armată întreprinsă de oastea română modernă împotriva puterii otomane, acțiune purtată în scopul apărării revoluției, salvărdării intereselor naționale ale poporului român.

Dacă pe plan social mișcarea revoluționară din 1821 este considerată prologul revoluției din 1848, pe tărîm militar lupta din Dealul Spirii anunță eroismul ostașilor români din grelele încelestări ale războiului pentru independență din anii 1877—1878.

⁶⁷ A. Pelimon recunoaște că „în toiul luptei... au fost numai cîțiva vînători dintre voluntarii de afară și cîțiva străini cei ce veniseră armați cu sinețe cu două țeve, de a susține lupta, despre partea orașului” (A. Pelimon, *op. cit.*, p. 228).

DIN ISTORICUL RADICALISMULUI LIBERAL BURGHEZ: ACTIVITATEA PARLAMENTARĂ A LUI GH. PANU (1888 — 1894)*

DE

P. CÎNCEA

La începutul deceniului al IX-lea al secolului trecut se afirma în viața politică Gh. Panu, unul dintre colaboratorii lui C. A. Rosetti. Integrarea lui Gh. Panu în partidul liberal și în gruparea radicală condusă de C. A. Rosetti, deci acceptarea principiilor politice liberale și apoi radicale, nu constituia însă punctul de plecare în evoluția gândirii sale politice. În primii ani ai deceniului al 8-lea al secolului trecut, Gh. Panu, fiind membru al Junimii, ca eseist și critic, fusese desigur influențat de ideile politice ale junimiștilor, deși afirma contrariul. După perioada de studii în Franța și Belgia, din anii 1875—1879, reîntors doctor în drept, distins cu cea mai înaltă mențiune, Panu era adept al ideilor politice liberal-burgheze din apusul Europei, ceea ce constituia un impediment în reluarea colaborării cu Junimea conservatoare. Declararea divergențelor de opinii a avut loc într-o ședință a Junimii în care Panu a afirmat că erau inadmisibile pamfletele junimiștilor la adresa lui C. A. Rosetti, personalitate politică liberală, cu vederi înaintate comparativ cu ale majorității contemporanilor săi¹. De la începutul deceniului al 9-lea, pînă la jumătatea ultimului deceniu din secolul trecut, activitatea politică a lui Gh. Panu, ca membru al partidului liberal, al disidenței liberal-radicală conduse de C. A. Rosetti, și ca inițiator și conducător al unei noi grupări radicale constituite după moartea lui Rosetti, s-a desfășurat în opoziție față de conservatori; în 1894—1895, Panu a revenit însă la vechea sa colaborare cu conservatorii, de astă dată colaborarea fiind nu de natură îndeosebi istorico-literară, ca în trecut, ci politică.

Activitatea parlamentară a lui Gh. Panu a început cu prilejul revizuirii constituției, în anii 1883—1884, cînd Panu era membru al

* Articolul prezintă ideile de orientare politică, juridice și administrative. Problemele social-economice au fost incluse în *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, de Tr. Lungu (manuscris).

¹ *Amintiri de la Junimea din Iași*, vol. I, București, 1942, p. 5; vol. II, p. 345 și 357.

disidenței rosetiste. În cadrul activității parlamentare a acestei grupări, Panu depășea unele acțiuni ale grupării în totalitatea ei, avea inițiative acceptate de ceilalți membri ai grupării și de conducătorul ei. Contemporanii afirmau că Panu a inițiat acțiunea grupării pentru susținerea colegiului unic: V. Lascăr numea acest criteriu de constituire a legislației electorale „sistema d-lui Panu”, deși colegiul unic era susținut de întreaga disidență radicală și de C. A. Rosetti însuși. Demisia protestatară a deputaților rosetiști de la sfârșitul sesiunii parlamentare 1883—1884 — demisie cauzată de neacceptarea propunerilor lor referitoare la modificări legislative, îndeosebi electorale — a fost desigur inițiată de Gh. Panu, el fiind primul deputat rosetist care a demisionat la sfârșitul lunii aprilie 1884; restul grupării rosetiste, inclusiv C. A. Rosetti, a demisionat la începutul lunii iunie a aceluiași an.

Panu și-a reluat activitatea parlamentară în 1888, după destrămarea grupării rosetiste. Între timp Panu încercase constituirea noii grupări radicale; nucleul ei era format dintr-un grup de avocați, inclusiv decanul baroului avocaților din Iași, medici, profesori, ziaristi, comercianți². În scopul susținerii ideilor sale, Panu editase ziarul „Lupta” în 1884, la Iași, iar din 1886 la București. În perioada 1884—1888, prin articolele sale din „Lupta”, Panu a susținut necesitatea aplicării unor măsuri pentru îmbunătățirea situației țăranimii și muncitorilor din orașe, pentru dezvoltarea industriei și aplicarea impozitului progresiv pe venit și a afirmat evidente idei antimonarhice.

Dacă prin articolele sale din „Lupta” Panu s-a afirmat ca un iscusit ziarist, în cadrul activității sale parlamentare, din perioada prezentată aici, el se dovedea un redutabil orator, foarte activ, prezentînd opinii interesante, într-o remarcabilă înlănțuire logică a ideilor, în majoritatea problemelor politice, social-economice și culturale discutate în parlament în anii 1888—1894.

Susținerea unor idei noi sau puțin dezbătute în cercurile politice burgheze ale României din acea epocă i-a creat lui Panu denumirea de „semănătorul de idei”, menționată într-o încercare istoriografică din prima jumătate a secolului al XX-lea³; alte lucrări din aceeași epocă au prezentat îndeosebi activitatea lui de eseist-istoric sau critic literar⁴ și amănunte ale vieții sale personale, pe baza cărora s-a încercat uneori criticarea poziției sale politice din 1886—1888, ca opozant al liberalilor conduși de I. Brătianu⁵. Nu s-au făcut încercări de prezentare a activității parlamentare a lui Panu în anii de existență a grupării radicale al cărei conducător era el, deși parlamentul era terenul unei mai serioase activități a oamenilor politici burghezi, comparativ cu aceea de publiciști, chiar cînd erau autorii unor articole axate îndeosebi pe probleme politice.

În noua istoriografie, din activitatea parlamentară a lui Panu, dintre 1888 și 1894 s-au menționat intervențiile sale în cadrul comentării

² C. D. Anghel, *Gh. Panu*, București, 1933, p. 7—8.

³ C. D. Anghel, *op. cit.*

⁴ Gr. Tocilescu, *Doi istorici: Gh. Panu și P. Cernătescu*, București, 1873—1874; Cecilia Caroni Chilom, *Gh. Panu, eseist și critic*, București, 1942.

⁵ *Gh. Panu și actualitatea*, Iași, 1888; D. Longinescu, *Discursul . . . la inaugurarea monumentului lui Gh. Panu*, Iași, 1914; D. Hoge, *Gh. Panu la Durău*, Piatra-Neamț, 1931.

răscoalei țărănești din 1888 și participarea sa la discutarea proiectelor de legi referitoare la vânzarea moșiilor statului, tocmelile agricole, creditul agricol, repausul duminical, probleme fiscale și culturale. S-a ajuns la concluzia că în aceste chestiuni, unele de importanță social-economică, Panu a avut o poziție înaintată, cu unele limite specifice personalităților politice burgheze; de asemenea s-au menționat relațiile de colaborare parlamentară a lui Panu cu deputații socialiști⁶.

Ne propunem să prezentăm aici opiniile politice generale ale lui Gh. Panu — exprimate de el paralel cu criticarea situației politice existente în România —, opinii declarate în cadrul activității sale parlamentare din anii 1888—1894, când era recunoscut în parlament în calitatea sa de conducător al grupării politice radical-burgheze.

Exprimarea ideilor politice generale ale lui Gh. Panu cuprindea un larg spațiu în cadrul discursurilor sale parlamentare, deși el era conștient de importanța crescândă a problemelor sociale cărora le-a destinat de asemenea unele intervenții parlamentare, după cum s-a menționat mai sus.

Comentînd chestiunile politice în principiu, el comunica în parlament opiniile sale referitoare la: intervenția statului în raporturile dintre particulari, activitatea generală a partidelor politice, parlamentarism, rolul ministerelor și regelui în conducerea statului, al cărui caracter de clasă Panu îl remarca, politica externă.

În dezbaterile parlamentare din anii 1888—1894, plecîndu-se de la comentarea unor chestiuni social-economice, se ajungea la o largă discuție de principiu în problema necesității sau inutilității, legalității sau ilegalității intervenției statului în raporturile dintre particulari, incluzîndu-se aici și raporturile dintre clasele sociale. Opiniile erau divergente nu numai între partide, ci și între persoane aparținînd aceluiași curent politic. Conservatorii combăteau această intervenție, liberalii nu aveau o opinie unitară, iar socialiștii, fără a susține în parlament principiul în sine, îl admiteau prin acceptarea ideii de necesitate a creării unei legislații muncitorești și țărănești de către statul burghez, evident în limitele impuse de conținutul de clasă al acestuia.

Panu se declara pentru intervenția statului, combătînd opiniile neintervenționistilor și expunînd, cu acest prilej, păreri asupra esenței statului, care concordă cu vederile economiștilor și istoricilor materialişti.

Combătînd afirmațiile lui P. Carp, după care principiul intervenției statului în raporturile dintre clase ar fi avut o aplicare practică numai în antichitate, când asemenea încercări s-ar fi soldat cu eșec, Panu afirma că „chestiunea reglementării raporturilor dintre clase a existat de cînd e lumea” (înțelegîndu-se, evident, prin această ultimă expresie: de la apariția claselor înseși). Părerile sale se bazau pe următoarele considerente: statul medieval a intervenit pretutindeni în favoarea claselor dominante, iar principiul nou al neintervenției statului era o consecință a Revoluției franceze. „Marea greșeală a acestei revoluții” a fost proclamarea libertății angajamentelor de muncă dintre particulari și susținerea principiului „laissez faire, laissez passer”, ceea ce, „sub cuvînt de a suprima robirea legală, a întemeiat o robire mult mai teribilă, robirea celor tari asupra

⁶ N. Adăniloaic, *Răscoala țăranilor din anul 1888* (manuscris), Tr. I.ungu, op. cit.

celor slabi, robirea capitalului asupra muncii” ; Revoluția franceză nu ar fi trebuit să proclame libertatea angajamentelor, ci ar fi trebuit să răstoarne principiul intervenționist medieval și să proclame intervenționismul în favoarea celor oprimați. „Aceasta voim noi democrații — afirma Panu — să facem astăzi, după o sută de ani de experiență nenorocită”⁷.

Referindu-se la realitatea social-politică din România și criticând poziția partidului conservator în problema ce se discuta, Panu afirma că acest partid a aplicat în trecut principiul intervenției statului, dar în favoarea claselor dominante, „nu în sprijinul claselor muncitoare”. Atunci când oamenii politici conservatori au aplicat acest principiu în folosul claselor exploatare, ei au fost forțați de împrejurări, siliți să dea soluții urgente unor chestiuni social-politice a căror rezolvare imediată se impunea dar doctrinariii politici conservatori au protestat împotriva acestui gen de acțiuni. „Intervenția în favoarea claselor muncitoare — afirma Panu — este o idee democratică, născută din reacțiunea în contra capitalismului și a industrialismului modern”⁸.

Susținând necesitatea intervenției statului în raporturile dintre țărani și moșieri, atingând cu acest prilej și chestiunea muncitorească în orașe⁹, Panu răspundea deputaților care afirmau că ideea intervenției statului era nouă, neaplicată și chiar neaplicabilă în România, dovedindu-le că, dimpotrivă, intervenția statului data de veacuri. „Societatea actuală — afirma Panu — așa cu nedreptățile ei . . . este fructul intervenției de veacuri a domnilor, a boierilor, a clasei dirigente. Ei i-au dat calpului de azi, ei au fasonat proprietatea, ei au dat societății organizarea actuală . . . cu distribuirea neegală a tuturor forțelor economice și sociale. Acum ce voiți dv. ? — se adresa el deputaților care susțineau neintervenția statului — . După ce v-ați stabilit o situație puternică . . . veniți pe urmă să vă treziți cum că intervenția statului nu e bună? Atunci de ce ați uzat de dînsa de veacuri și de ce nu dați voie ca și alții să uzeze în favoarea celor apăsați?”. Panu demonstra că legile naturale nu erau sortite să domine o societate civilizată. Teoria lui Darwin, dispariția speciilor slabe înaintea celor tari trebuia să devină valabilă exclusiv pentru regnul vegetal și animal. „Toate silințele oamenilor culți și drepti sînt tocmai în a face să dispară acea lege teribilă, lege a unei societăți de animale în stare de natură. Dacă nu o admiteți, trebuie să admiteți — susținea Panu — intervenția statului și principiul restabilirii justiției în nedreptățile seculare”¹⁰. Ideea intervenției statului pătrundea în cea mai mare parte a legislației din România, încît era absurd să se respingă în principiu ceea ce exista în fapt, numai din încercarea apărării unor interese social-politice retrograde¹¹.

În susținerea acestor idei Panu era combătut nu numai de conservatori, ci și de unii dintre liberali, sub pretext că el ar fi tins spre introducerea în România a „socialismului de stat” și că, în general, asemenea

⁷ *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1892—1893, p. 192. Ședința din 21 ianuarie 1893.

⁸ *Ibidem*, sesiunea 1891—1892, p. 453. Ședința din 20 mai 1892.

⁹ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1888—1889, p. 1 892. Ședința din 1 decembrie 1888.

¹⁰ *Ibidem*, p. 193.

¹¹ *Ibidem*, p. 283. Ședința din 8 decembrie 1888.

tendințe sau încercări erau sortite eșecului¹². Date fiind aceste afirmații, Panu stabilea deosebiri de principii dintre ideologia radical burgheză și cea socialistă. În primul rînd, atît el însuși, cît și restul grupării radicale, deci adepții ideilor sale, nu erau socialiști. Stabilind demarcația dintre radicalism și socialism, Panu declara: „Socialiștii sînt adepții ideii naționalizării pămîntului¹³... și a abolirii proprietății individuale... voesc punerea în comuna a tuturor instrumentelor de muncă... și declararea lor de proprietate socială. Radicalii... respectă starea actuală de lucruri, decît voesc ca să aducă îmbunătățiri reale în raporturile dintre patroni și muncitori... Deosebirea între socialiști și intervenționiștii de stat este că pe cînd socialiștii voesc... să înlocuiască starea socială actuală cu o alta, cei din urmă voesc numai să îndrepteze relele actualei societăți”¹⁴. Limitele gîndirii radicale din acea epocă erau însă vizibile din negarea necesității luptei de clasă și din încercarea situării unei grupări politice în afara luptei claselor. Remarcăm însă faptul că opiniile lui Panu asupra socialismului nu porneau de pe poziția critică, vădit rău intenționată, a majorității burgheziei și moșierimii române din parlament, ci de pe o poziție de aparentă neutralitate, de sub care se întvedea aprecierea pozitivă. Răspunzînd unei afirmații a lui P. Carp, care, în acest caz, exagera rolul social-politic al radicalilor, considerînd că ei provoacă lupta de clasă, Panu declara că radicalii nu erau adversarii nici uneia dintre păturile sociale și că aspirau spre egalizarea condițiilor economice și politice ale diferitelor straturi sociale¹⁵. Era însă utopică speranța realizării acestui deziderat progresist, fără lupta împotriva elanelor dominante interesante în nerealizarea lui.

În privința desfășurării vieții politice interne, Gh. Panu remarca și critica lupta și frămîntările sterile dintre partide și din interiorul lor, lipsa lor de consecvență în aplicarea principiilor de guvernămînt, formulate în perioada cînd erau în opoziție. Cele mai multe dintre partidele și grupările politice, atunci cînd erau în opoziție, recunoșteau faptul că laturile principale ale vieții politice interne erau bazate pe procedee neconstituționale: alegerile se falsificau, corpurile legislative erau servile guvernelor, care erau servile regelui, dirigiuitorul politicii interne și externe a statului. În 1890, Panu demonstra că partidele liberal și conservator, în perioada ultimilor douăzeci și cinci de ani, în care dobîndiseră pe rînd puterea guvernamentală, nu au făcut suficiente eforturi pentru asigurarea libertății alegerilor, pentru independența ministerelor și parlamentului, precum și pentru îngrădirea puterii regale. Dimpotrivă, după ce, fiind în opoziție, au combătut ingerințele electorale ale adversarilor, dobîndind puterea politică au aplicat aceleași procedee, inclusiv adularea regelui.

În privința relațiilor dintre partide și rege, Panu dezaproba lipsa unei poziții energice a partidelor pentru a limita acțiunile regelui la cele strict constituționale. Partidele trebuiau întărite prin democratizare, pentru a se putea stabili echilibrul constituțional; în acest caz, regele

¹² *Dezbatările Senatului*, sesiunea 1892—1893, p. 170. Ședința din 19 ianuarie 1893.

¹³ Cu alt prilej, Panu se declarase în principiu — deși nu în aplicare imediată — de acord cu naționalizarea pămîntului.

¹⁴ *Dezbatările Senatului*, sesiunea 1892—1893, p. 192—193. Ședința din 21 ianuarie 1893.

¹⁵ *Ibidem*, sesiunea 1891—1892, p. 152. Ședința din 20 mai 1892.

nu s-ar fi putut opune reformelor propuse de guverne. „În Anglia — menționa Panu — se fac reforme și când partidul liberal de acolo se va democratiza complet... se vor putea realiza... mari îmbunătățiri sociale, fără ca regele sau regina să se poată opune... Același lucru [s-ar putea realiza] la noi, dar pînă acum partidele sînt așa de departe de democrație, încît va trebui întii să se democratizeze dînsule și apoi să ne gîndim la rege...”¹⁶. În aceeași ordine de idei erau descrise și dezaprobrate servilitatea ministerelor față de rege și despotismul lor față de autoritățile subordonate¹⁷.

În acțiunea de criticare a diferitelor laturi ale regimului politic din epoca sa — partide, parlament, ministere, rege — Panu le-a comentat nu numai global și în relațiile dintre ele, ca mai sus, ci și în parte, propunînd soluții pentru schimbarea situației existente. Remedierea luptei sterile a partidelor era văzută în formarea „partidelor de idei”, care să se opună și să înlocuiască în viața politică „partidele de corupere, de coterie” Subliniind faptul că asemenea partide de idei erau pe cale de constituire în România, existînd sub formă de mici grupări politice (se referea probabil la radicali și socialiști), Panu era conștient că în condițiile pasivității politice, indiferenței față de viața politică de care dădeau dovadă majoritatea membrilor păturilor sociale burgheze, ecoul propagandei acestor partide era minim în rîndurile lor. Succesul politic al partidelor de idei ar fi putut fi asigurat prin democratizarea sistemului electoral și lărgirea preocupărilor politice ale diferitelor pături sociale, îndepărtate de la participarea la viața politică prin sistemul electoral în vigoare. În situația politică creată de legislația și procedura electorală existentă la acea dată, „totdeauna partidele de idei vor fi bătute de cele fără idei — arăta Panu —, căci ce influență pot să aibă bieteile grupuri pe idei față de celelalte partide lipsite de orice scrupule. Și în starea actuală a colegiilor dacă este să facem partide pe idei, ar trebui să fii condamnat să îmbrățișezi cele mai meschine interese ale cutărei părți de cetățeni sau să cultivi și să lingusești de multe ori idei care altminteria inteligența și cinstea refuză de a le aproba”¹⁸. Panu vedea că mijlocul de obținere a succesului politic era concesiia degradantă, compromisul reprobabil, coborîrea omului politic de la lupta pentru aplicarea ideilor sale la satisfacerea intereselor meschine și uneori incorecte ale unor straturi sociale burgheze, pentru a le obține voturile. Conducătorul radicalilor, care dezaproba aceste procedee, în 1889, s-a asociat totuși cu cei care le aplicau, prin alianța sa politică cu conservatorii, în ultimii ani ai secolului trecut.

În perioada prezentată aici, Panu își exprima opiniile sale asupra parlamentarismului în străinătate și în România, asupra nerespectării uzanțelor parlamentare și a unor prevederi constituționale în cadrul activității parlamentare din țară.

Considerînd preferabil regimul parlamentar regimului personal — a cărui critică o făcea cu prilejul comentării modului de constituire a guvernului junimist —, Panu vedea însă și unele lipsuri ale celui dintîi. În

¹⁶ *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1893—1894, p. 101. Ședința din 1 decembrie 1893.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1889—1890, p. 138. Ședința din 11 decembrie 1889.

primul rînd trebuia lichidată confuzia dintre noțiunile parlamentarismul înaintat și guvern parlamentar — avînd majoritate în corpurile legislative — și dintre principiile politice înaintate sau retrograde de guvernămînt, deoarece un guvern putea fi parlamentar și totuși foarte reacționar. „Este o luptă a ideilor noi în contra parlamentarismului — afirma Panu — și dacă aceasta este adevărat acolo unde parlamentele ies din sufragiul universal cu atît mai mult este adevărat la noi, unde 4 500 000 suflete trimit numai 37 deputați”¹⁹. Văzînd totuși parlamentarismul ca unica formă de viață politică acceptabilă pentru epoca sa, Panu făcea deosebirea între diferitele nuanțe de parlamentarism din străinătate și cerea aplicarea în România a formei celei mai apropiate de democrația burgheză. Astfel, el nu era de acord cu excesivul conservatorism din viața politică engleză — unde inițiativa parlamentară nu era posibilă în diferite domenii ca, de pildă, în cel fiscal — și cerea aplicarea uzanțelor parlamentare franceze, pe temeiul cărcra se putea desfășura inițiativa parlamentară, inclusiv aceea a deputaților opoziției. Regimul politic parlamentar trebuia bazat pe principii democratice de guvernămînt.

În cadrul comentării activității generale a guvernelor și ministerelelor se includea cererea insistentă a lui Panu de a se aplica legea responsabilității ministeriale în toate cazurile, dar, pentru anii 1889—1890, îndeosebi în cazul fostului guvern liberal condus de I. Brătianu, prin urgentarea lucrărilor pentru darea în judecată a acestui guvern²⁰. La obiectiile adversarilor săi că, în acest caz, n-ar fi apărătorul unui principiu, ci și-ar manifesta un sentiment personal, Panu susținea necesitatea aplicării prevederilor constituționale și legii responsabilității ministeriale — chiar sub forma aparent dură a dării în judecată a unui guvern — pentru asanarea moravurilor politice din România, deși, în trecut, acțiuni similare fuseseră lipsite de efecte pozitive. Răspunzînd afirmației că darea în judecată a unui guvern era un fapt întîlnit numai la popoarele insuficient civilizate, Panu declara că asemenea procedee s-au aplicat în Franța și Suedia și adăuga: „... Peste tot locul unde există un regim constituțional-parlamentar... este în vigoare principiul responsabilității ministeriale, cu deosebire că aiurea se manifestă sub o formă și la noi sub o altă formă”²¹.

Panu dovedea că și în cazul responsabilității ministeriale, ca și în alte chestiuni politice, în România nu puteau fi adoptate identic și fără discernămînt forme de viață politică din alte țări, ci ele trebuiau adaptate realității din țară. Panu amintea exemplul răsturnării guvernului Jules Ferry chiar de către amicii politici și personali ai acestuia, din cauza falsificării unei telegrame referitoare la o acțiune externă nehibzuită. Conducătorul radicalilor considera foarte eficace în Franța această formă de aplicare a responsabilității ministeriale, dar dovedea că ea era impracticabilă în România, în condițiile existenței unei opinii publice îngăduitoare față de abuzurile politice. În România, singurul mijloc de controlare a miniștrilor, de respectare a principiului constituțional al responsa-

¹⁹ *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 1 294. Ședința din 31 martie 1889 (Panu se referea astfel la participarea redusă a țărănimii la alegerile parlamentare).

²⁰ *Ibidem*, sesiunea 1889—1890, p. 118 și 532—539, Ședințele din 8 decembrie 1889 și 22 ianuarie 1890.

²¹ *Ibidem*, p. 540—541. Ședința din 23 ianuarie 1890.

bilității ministeriale era aplicarea legii cu acest conținut; prin neaplicarea ei se tindea la stabilirea neresponsabilității miniștrilor, la asimilarea lor, în privința funcțiilor de conducere, cu regele, singurul factor politic absolvit de responsabilitate, prin prevederile constituției.

Rolul regelui în viața politică a epocii fusese comentat în ziarul „Lupta” din anii 1885—1887 de pe o atît de aspră poziție critică²² încît Panu suferise o condamnare de lèse-majesté, neexecutată prin refugiul lui în Franța și revenirea în țară numai după alegerea sa ca deputat, ceea ce îl absolvea de executarea condamnării.

În perioada 1888—1894, respectînd uzanțele și limbajul parlamentar, Panu comenta acele acțiuni ale regelui care erau neconstituționale sau neconvenabile relațiilor tradiționale de politică externă a României.

La sfîrșitul anului 1889, Panu afirma: „Prerogativele regale sînt exorbitante”²³. Panu considera necesară restrîngerea prerogativelor regale: „Pînă atunci — menționa el — avem să fim destinați a merge neconținut din frămîntări în despotism și din despotism în frămîntări”²⁴.

Cu prilejul discutării legii pentru organizarea magistraturii, Panu propunea asigurarea independenței magistraților față de rege²⁵.

Panu dezaproba utilizarea unor expresii, în relațiile corpurilor legislative cu regele, expresii care nu redau o realitate. În decembrie 1888, cu prilejul discutării proiectului de răspuns la mesajul regal, Panu se opunea formulării: „țara este recunoscătoare către maiestatea-voastră că s-a deslegat în liniște o situație îngrijorătoare”, referire la schimbarea guvernului liberal în martie 1888. Opinia lui Panu se baza pe următoarele considerente: regele era dator să dizolve și să înlocuiască guvernul liberal — date fiind abuzurile sale — și nu i se putea aduce prinos de recunoștință pentru că își făcuse, îndeajuns de tîrziu, numai datoria. Afirmarea acestei „recunoștințe” era considerată de Panu un act neconstituțional. Același neconstituționalism și încălcarea uzanțelor parlamentare se manifestase în acțiunea regelui de constituire a guvernului junimist, lipsit de popularitate, de majoritate parlamentară. Pentru această acțiune de constituire a unui guvern personal, în afara partidelor politice existente în țară, de asemenea nu i se putea declara „recunoștință” regelui²⁶.

O latură a vieții politice din România mai îngrijorător dependentă decît celelalte de opiniile și acțiunile regelui erau — după părerea lui Panu — relațiile externe.

În 1888, criticînd intențiile vizibile ale guvernului junimist de a menține aceeași linie politică externă, acceptată, la dorința sau ordinul regelui, de guvernul anterior liberal, Panu demonstra că stringerea excesivă a legăturilor cu Germania, prin neglijarea și slăbirea altor relații externe, era defavorabilă intereselor externe ale României. Asocierea României

²² *Ibidem*, p. 542—543.

²³ *Ibidem*, sesiunea 1889—1890, p. 139. Ședința din 11 decembrie 1889.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Vezi paragraful referitor la probleme juridice.

²⁶ *Dezbatările Adunării Deputaților*, sesiunea 1888—1889, p. 189. Ședința din 1 decembrie 1888.

la acțiunile triplei alianțe era un început de amenințare externă pentru Rusia și Franța; consecințele negative ale acestei politici externe exclusiv filo-germane nu se manifestau numai în domeniul politic, ci și în cel economic, remarcă Panu, prin favoruri comerciale acordate Germaniei și diminuarea relațiilor comerciale cu celelalte state.

Deoarece politica externă rămăsese neschimbată în decursul a două guvernări succesive de orientare politică diferită (liberală și junimistă), Panu amintea faptul pentru a dovedi că regele era inițiatorul și conducătorul acestei politici externe filogermane. Regele fiind un factor constituțional care, spre deosebire de ministere și guverne, nu era responsabil, Panu demonstra că acțiunea regelui de dirijare a politicii externe era neconstituțională. A recunoște că regele avea *dreptul* de a conduce politica externă însemna a contribui la schimbarea caracterului regalității. „Astăzi regele devine șef de drept divin”, arăta cu prilejul acestei discuții Panu, amintind că, prin funcționarii săi, regele încerca să încurajeze, în acest sens, transformarea caracterului regalității prin cultivarea unor idei care aminteau monarhia de drept divin. Panu cerea ca jurisconsultii să anuleze ceea ce încercau a face măgulitorii, datorită tuturor oamenilor politici fiind aceea de a îngădi acțiunile regelui, încât ele să nu depășească prevederile constituției. Nici o manifestare, cît de neînsemnată aparent, care ar fi constituit o cît de mică încercare de întoarcere la monarhia de drept divin, formă de conducere caracteristică evului mediu, mai retrogradă decît monarhia constituțională, nu trebuia să fie îngăduită a pătrunde, susținea Panu, nici în gîndirea contemporanilor, nici în acțiunile vizibile²⁷.

Amintind faptul că I. Brătianu și P. Carp afirmaseră că politica externă poate și trebuie să fie condusă de rege, Panu opunea opiniilor lor argumentele sale, potrivit cărora politica externă trebuia încredințată ministerului respectiv. El susținea că un guvern parlamentar care ar avea răspunderea politicii externe ar trebui să fie foarte circumspect: cînd un guvern sau ministerul de externe ar lua hotărîri greșite în domeniul politicii externe, hotărîri care ar periclita relații externe convenabile României, faptul putea fi îndreptat prin înlocuirea guvernului sau ministrului responsabil de greșeala comisă. Dacă regele conducea politica externă, același procedeu era, dacă nu inaplicabil, în orice caz mult mai greu de aplicat.

Răspunzînd adversarilor săi parlamentari care susțineau că încredințînd politica externă ministerelor de externe nu s-ar putea asigura continuitatea acestei politici pe o lungă perioadă, Panu vedea că această continuitate putea avea un dublu conținut. Continuitatea unei politici favorabile țării putea fi impusă de bunul simț, prin dorința de securitate, prin controlul exercitat de opinia publică care putea cere consecvență de idei și de acțiuni externe unor ministere succesive, fie și de nuanțe politice diferite. Era însă și o altfel de continuitate, aceea care brava împrejurările, timpul și evenimentele, care devenea o idee fixă și pe care un singur om căuta cu orice preț să o aplice, fie și împotriva intereselor vitale ale țării. „Acest fel de continuitate îl veți găsi — continua Panu — mai ușor la un singur om și foarte rar la un guvern sau o serie de guverne.

²⁷ *Ibidem*, p. 191.

Aceasta se poate ușor explica : un guvern nu poate să se identifice cu o idee în gradul în care un om se poate identifica. Un șir de guverne nu pot... persista în o politică preconcepută, cu toată evidența că evenimentele ar fi contrarii. Un om, mai cu seamă cînd este iresponsabil, pe viață și deasupra partidelor poate ușor luneca, întocmai ca un jucător de bursă care se îndărătnicește în contra norocului și joacă pînă se ruinează”²⁸.

Subliniind faptul că prin înseși prevederile constituției, regele nu putea conduce politica externă, Panu menționa că existența ca stat independent a României putea fi periclitată printr-o politică externă greșit orientată. „Este destul ca să ne angajăm într-un răzbel nenorocit sau în o alianță dezastruoasă, pentru ca să dispărem a doua zi de pe harta politică a Europei. Ce ar însemna ca noi să lăsăm această politică în mîna unui singur om? Ar însemna să ne dăm cu toții, cu țară cu tot, în mîna lui...”²⁹.

Dezaprobind relații externe strînse cu o singură mare putere străină, Panu propunea dezvoltarea legăturilor cu micile state din Balcani, împreună cu care s-ar fi putut eventual realiza o forță capabilă să se opună unei mari puteri. În cadrul aceleiași discuții, Panu sublinia identitatea de origine și interese între toți românii, inclusiv cei din Transilvania. „Chestiunea românilor din afară ni se impune ca o chestie de viață și de moarte. Să nu ne gîndim că de vreme ce românii de dincolo sînt încorporați în Imperiul austro-ungar, apoi nu este nimic de făcut în privința unei uniri sau a unei apropieri de interese”. Combătînd pe D. Sturza, care afirmase că Austro-Ungaria își va prelungi mult timp existența sub aceeași formă politică, Panu susținea că acel stat va trebui să-și modifice structura, fiind o expresie politică schimbătoare prin însăși componența lui : sau va deveni o confederație de state autonome sau va dispărea dînd naștere unor state independente, care se vor clasa după origine și interese în diferite alte state europene. „Prin urmare — afirma Panu —, cînd ne ocupăm de frații noștri, să nu ne ocupăm . . . ca de un element pierdut pentru noi . . . pe vecie . . . prin forța de coeziune a agregatului politic în care sînt înglobați; ne ocupăm ca de un popor care face parte din o aglomerație politică foarte șubredă, popor care miine poate căpăta autonomia, iar poimîine poate dispune de soarta lui, după afinitatea naturală”³⁰.

Panu vedea interese comune între unguri și români pentru desmembrarea Imperiului austro-ungar și posibilitatea stabilirii unor relații prietenești viitoare între aceste popoare.

În chestiunea națională, Panu dezaproba excesul de prudență al majorității oamenilor politici burghezi români și declara deschis că el „aspiră la unitatea națională” și că era necesară pregătirea opiniei publice internaționale pentru realizarea acestor aspirații, care, deși nedeclarate, existau în rîndurile unor largi straturi sociale. El da exemplul luptătorilor pentru unitatea Germaniei, care au pregătit îndelung timp opinia publică externă, dar și puterea armată internă, sugerînd indirect aplicarea acelorași procedee în România, deci renunțarea la ideea că Transilvania ar putea fi

²⁸ *Ibidem*, p. 1 295. Ședința din 31 martie 1889.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1893—1894, p. 435.

eliberată fără eforturi interne, mergînd pînă la conflictul armat. „Dar ce facem noi? — întreba Panu —. Am scoborit chestiunea [Transilvaniei] la nivelul patimilor și discuțiilor personale; am făcut dintr-însa armă de partid”³¹. Panu recomanda observarea cu seriozitate a problemei, găsirea unei căi unanim acceptată în scopul colaborării tuturor grupărilor politice, pentru realizarea unității naționale.

În concluzia principiilor sale de orientare politică internă și externă Panu propunea, ca primă soluție pentru schimbarea situației politice criticate de el, modificarea sistemului electoral prin desființarea colegiilor și introducerea votului universal, supraevaluînd însă importanța și efectele acestei reforme; prin această modificare urma a fi întărit corpul electoral, „singura origină din care pot ieși Camere curate, minister curat și rege constituțional”. Nu numai pentru schimbarea situației politice, dar și pentru realizarea tuturor reformelor social-economice cu caracter de actualitate pentru acea epocă era necesară, ca o condiție esențială, introducerea votului universal, deoarece „colegiile electorale puteau fi considerate o anomalie într-o țară unde egalitatea tuturor cetățenilor în fața legilor era proclamată prin constituție, ca și „emanarea puterilor de la națiune”. Pe baza acestui considerent, Panu afirma că menținerea colegiilor era neconstituțională, căci „cea mai mare parte din națiune era redusă la îngrădiri așa de mari, încît voința ei mai că nu se recunoaște”³². „Alegeri libere, cu modificarea regimului electoral, cu o organizare superioară a partidelor, cu garanții mai mari pentru secretul votului, iată — conchidea el — soluțiunile noastre, ale democraților...”³³. Așadar, aceste principii politice erau prezentate în parlament de Panu, după ce fuseseră acceptate de gruparea radicală, care considera — ca și conducătorul ei — că organizarea vieții politice interne pe baze democratice avea să aibă ca urmare orientarea politicii externe în direcția realizării unității naționale.

Chestiunea reorganizării magistraturii constituia una dintre preocupările cercurilor politice ale epocii. Constituția din 1866 nu da indicații suficiente în scopul stabilirii cu precizie a principiilor inamovibilității și electivității magistraților și îndeosebi pentru a impune separarea puterii executive de cea judecătorească. Diferitele grupări politice propuneau metode diferite pentru reorganizarea magistraturii. De pildă, teoretic, junimiștii erau adepți ai principiului inamovibilității magistraților, excluzînd principiul electivității lor, susținut, în deceniul al IX-lea al secolului trecut, îndeosebi de radicalii rosetiști. Continuînd, prin dezvoltare, susținerea principiilor lui C. A. Rosetti, radicalii nu negau utilitatea introducerii inamovibilității magistraturii, dar o considerau insuficientă pentru garantarea independenței corpului judecătoresc — deținătorul puterii judecătorești, a treia putere în stat, după cea legislativă și executivă — mai ales sub forma limitată în care înțelegeau conservatorii, inclusiv junimiștii, să aplice această inamovibilitate.

În sesiunea parlamentară 1888—1889, arătînd că protestează împotriva ideii inamovibilității magistraților numai în cazul în care ar fi înțe-

³¹ *Ibidem*, sesiunea 1894—1895, p. 146. Ședința din 13 decembrie 1894.

³² *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1890—1891. Ședința din 27 noiembrie 1890, p. 61.

³³ *Ibidem*, p. 150—151. Ședința din 5 decembrie, 1890.

leasă ca în Franța medievală — obținerea, în genere prin cumpărare, a funcției pe viață, Panu declara că admite această idee cînd ea este văzută ca un sistem de măsuri, de garanții menite să apere corpul judecătoresc față de bunul plac al guvernelor, îndeosebi al miniștrilor de justiție. Dar stabilitatea în funcții nu putea avea efecte pozitive pentru componența magistraturii, dacă nu era completată cu măsuri de garantare a numirii și înaintării magistraților, căci fără cele din urmă rezultatul ar fi fost menținerea unor elemente a căror probitate și cultură juridică nu ar fi fost verificate înainte de numire³⁴.

Pe baza acestor considerente, în sesiunea parlamentară 1889—1890 Panu cerea aminarea discutării proiectului de lege pentru organizarea judecătorească prezentat de guvern; el arăta că principiile generale pe care era bazat proiectul erau în dezacord cu opiniile radicalilor în această chestiune. Conducătorul radicalilor considera că guvernul junimist grăbea în mod nejustificat legiferarea acestui proiect, deoarece voia să-și creeze prin noua lege o armă politică cu care ar fi putut influența, mai mult ca în trecut, organizarea magistraturii. Pe baza faptului că proiectul asigura numai inamovibilitatea, pe trei sau șase ani, a 96 de magistrați, din totalul de circa 450, Panu îl numea „meschin”, considerînd improprie asocierea ideii de inamovibilitate acestui proiect cu prevederi atît de limitative. Pe plan internațional, termenul de inamovibilitate pierduse mult din vechea lui semnificație istorică, avînd un conținut mai restrîns decît cel medieval, dar în epoca modernă nu era totuși admisibil a-l reduce la asigurarea stabilității unei treimi din magistrați, pe un interval de timp atît de scurt ca cel menționat. Incluzînd în proiect asemenea limite, creatorii lui admiteau ca regulă generală nestabilitatea magistraților, stabilitatea fiind o excepție deși, în orice stat modern stabilitatea ar fi trebuit să fie regula nu numai în privința magistraților, ci și în aceea a profesorilor și a tuturor categoriilor de funcționari ai statului.

Panu demonstra că chiar prin aplicarea totală, generală a inamovibilității magistraților, dar cu atît mai mult prin absența sau aplicarea parțială a ei, era exagerată afirmația că justiția era a treia putere în stat, deoarece corpul judecătoresc aplica legi votate de o reală putere, cea legislativă, și executată de o alta, cea executivă. Suprimînd dreptul ministrului de justiție de a destitui 96 de magistrați, dar rezervîndu-i dreptul de a destitui pe alți 350, de a-i numi și înainta pe toți (inclusiv cei 96 inamovibili pe scurt timp), proiectul devenea prin legiferare o armă de partid, un instrument de favorizare. Stabilirea inamovibilității unui număr restrîns de magistrați, numiți după bunul plac al ministrului de justiție, fără garantarea condițiilor morale, de merit și capacitate, ar fi avut efecte negative mai puternice decît excluderea totală a acestei așa-numite inamovibilități.

Întrebat care era sistemul acceptat de radicali în privința organizării magistraturii, Panu se dovedea din nou susținătorul principiilor lui C. A. Rossetti, propunînd, în primul rînd, electivitatea magistraturii, considerînd-o compatibilă cu o organizare socială democratică. La baza acestui principiu sta însă și ideea ca magistrații să fie dependenți de lege, iar nu de voința miniștrilor, legea asigurînd independența magistraților față de diferiți factori politici. Cunoscînd și reafirmînd faptul că Adunarea deputaților,

³⁴ *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 426—427.

cu majoritate fie liberală, fie conservatoare, nu a admis principiul electivității magistraturii, Panu declara posibilă înțelegerea asupra a ceea ce el numea „un mijloc de oportunitate”, anume asupra garanțiilor și independenței magistraturii la numiri. Deși considera îndoielnică moralitatea examinatorilor, totuși Panu propunea concursul, crezând că limita astfel posibilitățile de intervenție ale miniștrilor. Garantarea condițiilor morale și intelectuale ale numirilor și înaintărilor în magistratură era mult mai importantă decât o stabilitate, impropriu numită inamovibilitate, limitată numeric și în timp ca cea propusă de junimiști³⁵.

Pentru realizarea în principiu a independenței magistraturii față de rege, Panu, în colaborare cu I. Nădejde, C. Dobrescu-Argeș și alții, propunea un amendament la proiectul de lege asupra organizării magistraturii prezentat de guvernul junimist în mai 1890; acest amendament cuprindea suprimarea cuvintelor prin care magistrații jurau credință regelui, cu apel la divinitate. Jurământul față de rege nu numai că era de prisos într-o monarhie constituțională, dar amintea epoca de existență a monarhiei de drept divin; în acea trecută epocă, jurământul magistratului însemna a fi credincios persoanei regelui, care avea enorme prerogative legislative, executive și judecătorești. Într-o monarhie constituțională, devreme ce existența monarhiei era inclusă în însăși prevederile constituției, magistratul jurând respectarea constituției, era inutilă formularea separată a jurământului față de rege. Panu întreba în ce situație puneia proiectul de lege discutat, odată legiferat, pe magistratul care a jurat „credință” regelui, când acel magistrat ar avea să judece un proces în care regele ar fi inclus. În acest caz legea, cuprinzând jurământul față de rege, ar obliga pe magistrat să fie la ordinele altcuiva decât ale legii însăși. Referindu-se la formularea religioasă a jurământului, Panu afirma că sînt oameni perfect onorabili, care din anumite considerente nu primesc să jure altfel decât pe onoare și conștiință; prin suprimarea jurământului față de rege și a apelului la divinitate pe care se baza jurământul, alineatul ar fi avut următoarea formă, corespunzătoare demnității de magistrat: „Jur a observa constituția și legile țării și a îndeplini cu onoare, conștiință și nepărtinire funcțiunile ce-mi sînt încredințate”³⁶. Argumentele lui Panu — dezvăluind ateismul și rezervele sale față de regalitate — și formularea propusă de el acestui alineat al legii nu au fost acceptate de majoritatea Camerei.

Prin admiterea principiilor sale de organizare a magistraturii, Panu spera că s-ar fi realizat un aparat judecătorec care să excludă din activitatea sa arbitrarul, că funcțiile înalte în magistratură n-ar mai fi fost acordate ca recompensă a devotamentului sau servilismului către o persoană — ministru, rege — sau către un partid, iar guvernele n-ar mai fi reușit să stăpînească așa-zisa putere judecătorească pentru a o subordona intereselor unui partid.

Conform prevederilor generale ale Constituției din 1866, organizarea administrativă avea o structură centralizatoare a aparatului de stat, adîncită prin legile județene și comunale din deceniul VIII—IX ale secolului al XIX-lea. Prefecții, subprefecții și primarii, cei din urmă fiind subordonați celor dintîi, erau în strictă dependență de Ministerul de Interne; toți acești

³⁵ *Ibidem*, sesiunea 1889—1890, p. 1 580—1 584. Ședința din 3 mai 1890.

³⁶ *Ibidem*, p. 1 685. Ședința din 11 mai 1890.

funcționari erau numiți de reprezentanții unor autorități de stat, nu aleși de cei pe care urmau a-i supraveghea și constrânge. Prefectul era numit prin decret regal, la propunerea ministrului de interne, subprefectul era numit de ministrul de interne la propunerea prefectului, funcționarii locali erau numiți de prefect. Legea care realizase în cea mai mare măsură acest sistem administrativ strict centralizat fusese elaborată de conservatori în 1874, prin modificarea reacționară a legii comunale din 1864. La începutul guvernării liberale din anii 1876—1888, legea din 1874 era în vigoare. Legea comunală din 1882 luă conștiența în unele cazuri o revenire totală nici măcar la principiile legii comunale din 1864. De pildă, în privința primarului — funcționar cu activitate deosebit de însemnată în mecanismul sistemului administrativ centralizator —, legea din 1864 prevedea alegerea lui, ca și a membrilor consiliului comunal, de către alegătorii comunei; modificând în sens reacționar prevederile acestei legi, conservatorii au impus, prin legea din 1874, numirea primarului de către prefect. Legea comunală din 1882 prevedea că primarul se alegea de consiliul comunal, dar se confirma de prefect. Această „confirmare” făcea posibilă indicarea persoanei care trebuia să fie „aleasă” în funcția de primar. În general, legea din 1882 promova numai un început de descentralizare, nesatisfăcător după părerea grupurilor politice demodate ale epocii, deoarece principiul descentralizării administrative figura în programul coaliției liberale din 1867 și al coaliției de la Mazar-Pașa din 1875.

În anii 1881—1884, liberalii roșetiști au dus o vie activitate publicistică și parlamentară pentru realizarea descentralizării administrative.

În anii următori, vii dezbateri parlamentare erau destinate în mod special problemei reorganizării administrației, care era tangențial comentată și cu diverse alte prilejuri.

Chestiunea reorganizării aparatului administrativ era inițial prezentată, în cadrul discursurilor parlamentare ale lui Panu, în asociere cu aceea a magistraturii, prin cererea de extindere a garanțiilor de stabilitate a magistraturii asupra întregului aparat administrativ. Față de opinia larg răspândită în gândirea epocii, că funcționarismul era o „plagă socială”, Panu arăta că o asemenea afirmație era valabilă numai în cazul în care numărul funcționarilor creștea mult peste necesitățile administrative și când ei erau totalmente la discreția guvernului, deci complet lipsiți de independență, de siguranța stabilității lor profesionale. Prin menținerea vechii stări de lucruri — dependența absolută de guvern, instabilitate în funcții — funcționarismul, arăta Panu, dacă nu devenise, era pe cale de a deveni o plagă socială, deoarece guvernele aveau interesul majorării numărului funcționarilor, care erau și agenți electorali, deci constituiau instrumentul prin care guvernele își asigurau o forță însemnată în alegeri. Panu considera că stabilitatea în funcții, fixată printr-o legislație judicios întocmită, ar fi realizat independența aparatului administrativ față de guverne și ar fi asanat, în parte, moravurile politice³⁷.

Ca și în alte probleme, în aceea a descentralizării administrative, Panu se dovedea un consecvent susținător al principiilor lui C. A. Rosetti. Arătând că mai multe grupuri politice s-au declarat, în principiu, pentru

³⁷ *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 194. Ședința din 1 decembrie 1888; sesiunea 1889—1890, p. 1 581—1 582. Ședința din 3 mai 1890.

descentralizare, conducătorul radicalilor, exprimînd opiniile acestei grupări politice, susținea că era o deosebire între admiterea principiului și aplicarea lui practică. În acest sens, el combătea sistemul propus de junimiști, care cuprindea o pseudodescentralizare : o parte dintre funcțiile ministerelor urmau să fie încredințate agenților ministeriali din județe. Panu susținea că o adevărată „descentralizare democratică, în sensul de emancipare sau dezrobire a instituțiilor“, se putea obține numai prin încredințarea unor funcții administrative de importanță comunelor și prin „o mai mare autonomie cetățenească”³⁸.

Panu își prezenta, în amănunte, opiniile sale asupra organizării administrative, cu prilejul discutării diverselor proiecte de legi cu acest conținut, prezentate Camerelor din inițiativă guvernamentală. Astfel, în 1892, cu prilejul discutării proiectului „Legii pentru organizarea autorităților administrative exterioare dependente de ministerul de interne”, lege care se referea la atribuțiile inspectorilor administrativi, prefecților și colaboratorilor lor administrativi direcți, Panu demasca tendințele reacționare ale legislatorilor de a anula începutul de descentralizare realizat sub guvernămîntul liberal. Remarcînd că aceeași reprobabilă încercare de centralizare se manifestase și în conținutul proiectului legii instrucțiunii, Panu susținea, relativ la legea administrativă menționată mai sus : „Ministrul ia atribuțiunile care erau deseminate în alte rodaje și le concentrează în mîna funcționarilor săi, prefecți și subprefecți . . . Comitetul permanent al consiliilor județene este suprimat și înlocuit cu prefectul, comuna [consiliul comunal] este redusă la nimic, județul [consiliul județean] asemenea”³⁹. Prin art. 107 al Constituției se prevedea elaborarea unor legi care să creeze descentralizarea administrativă ; pe această bază, proiectul putea fi considerat neconstituțional. Panu întreba pe reprezentanții guvernului în parlament ce principiu sta la baza acestui proiect de legislație al conservatorilor de vreme ce acest partid, pe de o parte, se declara adept al autonomiei comunale, pe de alta, prin proiect, funcționarii administrativi comunali și județeni erau strict supravegheați de prefect, fără aprobarea căruia nu puteau acționa. În fond, pentru conservatori nu era importantă chestiunea de principiu, ci asigurarea unui aparat administrativ centralizat, care, spre deosebire de cel descentralizat, putea, cu mai multă ușurință fi pus în mișcare pentru a colabora la reprimarea mișcărilor sociale. Conservatorii își mascau această intenție, afirmînd că experiența unei activități de treizeci de ani a administrației, organizată pe principiul descentralizării nu a dat rezultatele așteptate. Panu dovedea că era nejustă această afirmație, susținînd că pînă în deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea, administrația era organizată pe baze centralizatoare, iar din acea epocă abia se făcuse un început de descentralizare.

Menționînd numeroasele atribuții, dar și abuzurile, procedeele nelegale ale prefecților și subprefecților, Panu propunea micșorarea numărului lor. Problemele de administrație județeană urmau să fie rezolvate de consiliile județene și comitetele permanente electivă cu o mai largă componentă decît cea în vigoare ; consiliile comunale electivă aveau să aibă în sarcina

³⁸ *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 1 425. Ședința din 16 mai 1889.

³⁹ *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1891—1892, p. 413. Ședința din 18 mai 1892.

lor probleme de administrație comunală. În acest caz, controlul administrativ nu s-ar fi exercitat de la persoană la persoană, ci de la corp electiv la corp electiv, ele fiind — spera Panu — nu la dispoziția prefectilor și miniștrilor, ci a opiniei publice și a legilor bazate pe principii corespunzătoare⁴⁰.

În anul 1893, cu prilejul discutării proiectului relativ la modificarea unor articole din legea pentru consiliile județene, Panu își reafirma opiniile sale în materie de organizare administrativă. El demonstra că proiectul era retrograd, deoarece lua o mare parte din atribuțiile consiliilor județene, desființa consiliile permanente, da administrația locală în mâna prefectului, distrugând începutul de autonomie comunală ulterior realizat și transformând județul într-o simplă circumscripție administrativă a puterii centrale; dezaprobarea proiectului era cauzată și de prevederea relativă la micșorarea numărului membrilor consiliilor județene, când, dimpotrivă, era necesară atât majorarea numărului atribuțiilor acestor consilii, cât și a membrilor lor, pentru realizarea unei conduceri administrative locale, colectivă și electivă, a județului⁴¹.

În același an se discuta *Proiectul de lege pentru organizarea comunelor rurale*, care diminuea rolul consiliului comunal comparativ cu atribuțiile primarului. Posibilitatea deliberării necesităților administrative locale era mult redusă prin prevederea proiectului ca membrii consiliului comunal să se întrunească numai de patru ori pe an; în intervalul acestor întruniri, toate hotărârile administrative urmau a fi luate de o singură persoană, primarul, fapt dezaprobat de Panu, care și în acest caz propunea înlocuirea conducerii personale prin cea colectivă⁴².

În perioada prezentată aici, din considerente de securitate social-politică a clasei sociale și regimului politic pe care îl reprezentau, conservatorii care au guvernat în acești ani au rămas însă la vechile lor opinii în privința organizării administrative.

În general, dintre ideile de orientare politică susținute de Panu în anii 1888—1894, se remarcă îndeosebi ideea necesității intervenției statului în raporturile dintre particulari, inclusiv cele dintre clase, pentru realizarea unui minim de legislație protectoare a țăranilor și muncitorilor din orașe. Prin propunerile sale social-economice, încadrate în această idee politică generală, Panu nu depășea limitele realizărilor posibile într-un stat burghez, după cum recunoștea el însuși atunci când prezenta paralel programul radical-burghez român de la sfârșitul secolului al XIX-lea și cel general socialist.

Panu observa esența statului ca instrument al claselor dominante, pentru realizarea intereselor lor economico-politice; el spera însă „restabilirea justiției în nedreptățile seculare”, prin intervenția statului burghez, deoarece menționa el însuși că radicalii nu aspirau la schimbarea orînduirii de stat existente în acea epocă, ceea ce prin desfășurarea istorică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a celui următor s-a dovedit fapt nerealizabil.

Încercarea situării grupării radicale deasupra intereselor de clasă era de asemenea neconformă realității, radicalii fiind reprezentanții burghe-

⁴⁰ *Ibidem*, p. 417—419.

⁴¹ *Ibidem*, sesiunea 1892—1893, p. 297—304. Ședința din 4 februarie 1893.

⁴² *Ibidem*, p. 524—528.

ziei avansate, acționînd conform unor tendințe înaintate pentru acea epocă, dar și limitelor de gîndire și acțiune ale acestei păături sociale.

Propunerea de constituire a unor „partide de idei” era o încercare de lichidare a lipsei de principialitate, de consecvență în aplicarea unor idei economico-politice, lipsă de care dădeau dovadă partidele liberal și conservator. Observarea lipsurilor parlamentarismului burghez, atunci cînd nu era bazat pe principii democratice de guvernare, constituie un indiciu al gîndirii politice înaintate a lui Gh. Panu, într-o epocă în care parlamentarismul era considerat de numeroși oameni politici cea mai înaltă expresie a unei organizări politice avansate. Stricta aplicare a principiului responsabilității ministeriale era o necesitate a acelei epoci, pentru limitarea abuzurilor, acțiunilor ilegale ale deținătorilor puterii de stat. Încercarea reducerii acțiunilor regelui la cele conturate de prevederile constituției nu constituia o abandonare a principiilor republicane — afirmate de Panu în „Lupta” — sau acceptarea totală, prezentă și viitoare a monarhiei constituționale, ci era singura posibilitate, în cadrul activității parlamentare, de criticare și limitare a acțiunilor politice ale regelui.

Propunerile și încercările de modificare a modului de funcționare a puterii legislative și a organelor superioare ale celei executive erau paralele, în activitatea parlamentară a lui Panu, cu sugestii pentru restructurarea unor organe inferioare ale puterii executive — cele administrative — și ale celei judecătorești. Independența puterii judecătorești față de primele două puteri ale statului, ridicarea nivelului moral-intelectual al corpului judecătoresc erau ideile centrale în care se concentrau propunerile radicale exprimate de Panu în parlament, pentru organizarea magistraturii. Conducerea administrativă locală, colectivă și electivă, bazată pe descentralizare, propusă de Panu, era preferabilă regimului administrativ promovat de conservatori și modificat numai în mică măsură de liberali, deoarece ar fi prilejuit o mai largă participare socială la treburile obștești.

Pentru anii 1888—1894, aceste principii de orientare politică și idei asupra reorganizării magistraturii și administrației erau în general înaintate comparativ cu cele susținute, în aceleași domenii, de majoritatea membrilor vechilor partide politice burghezo-moșierești. Critica unor sisteme politice burgheze generale — mergînd pînă la observarea, prin efectele în timp, a limitelor celei mai mari revoluții burgheze, Revoluția franceză — și a unor laturi ale vieții politice interne atrăgea atenția opiniei publice asupra lor, ceea ce contribuia la conturarea și răspîndirea ideii necesității transformării lor.

Continuarea cu fermitate și consecvență a susținerii ideilor radicale menționate mai sus — deși aveau limitele determinate de baza socială a grupării — ar fi putut constitui un pas spre întărirea democrației burgheze, dar din 1894 Panu recunoștea, în parlament și în afara lui, apropierea radicalilor de conservatori, cu toate divergențele de opinii arătate. Panu declara însă că alianța radical conservatoare nu constituia o identitate de idei și își propunea să susțină dintre legile prezentate de conservatori numai pe cele conforme principiilor radicale și să le combată

pe celelalte. Cu toate acestea, alianța dintre radicali și conservatori nu putea avea ca urmare o menținere strictă a principiilor celor dintâi, ci acea alianță presupunea compromisul, cu concesiile de ambele părți nefavorabile laturii progresiste a ideologiei radicale.

În același timp însă se afirmau socialiștii ca susținători ai unei orientări politice democratice a României, pentru realizarea căreia — după depășirea momentului de temporară stagnare de la sfârșitul secolului al XIX-lea — se va dezvolta, pe o linie mereu ascendentă, activitatea lor în secolul următor.

UN CRONICAR ÎNTÎRZIAT : MANOLACHI DRĂGHICI

DE

ANDREI PIPPIDI

Lacuna ce se constată în istoriografia Moldovei după pacea de la Kuciuk-Kainargi, așa încît ultimele domnii fanariote vor fi celebrate numai prin versificații stîngace despre răzlețe evenimente sîngeroase, pune problema care timp îndelungat a descumpănit pe cercetători, aceea a sfîrșitului perioadei cronicarilor. „De un secol și mai bine nime nu s-a încercat a face letopiseștului”¹. Primul, desigur, care a căutat o explicație a fost autorul de care ne ocupăm aici. Este de crezut, scrie el în 1857, „că scriitorii de pe urmă, dizgustați de crîncene apăsări ce vedeau că suferă acest popor, se oțîră de a lua condeiul și a mai însămna urmașilor lor fapte atît de scandaloasă, atît de împilătoare și atît de umiltoare pentru pogoritori de ai renumiților Romani... seau că asprimea măsurii întreprinsă de tiranii cîrmuitori de atuncea îi împedecau de la orice scriere amintitoare despre viitorime a faptei acelor...”². Parcă din retorica Școlii ardelenе ar răzbate ecouri îndepărtate în cuvintele la care, în 1890, adăuga N. Iorga : „Într-o atmosferă împregnată de străinism, în care toată lumea adopta chipul de vorbă și de purtare al Grecului ce avea sabia și topuzul în mină, cugetările românești nu puteau să încolțească și să dea rod”³. Mai tîrziu, după 1898, învățatul istoric avea să judece cu totul altfel fanariotismul, ca formă generală de viață comună a Europei sud-estice. Împotriva cui vorbea de înstrăinarea românilor în sens grecesc și de influența greacă distrugătoare după 1714 a simțului național românesc, a venit de la Iorga cel dintîi afirmarea răspicată a *întrepătrunderii* celor două culturi. Așteptînd o dezlegare nouă, intervine o altă întrebare : hiatusul cronologic — pe care nu ajung să-l umple Alecu Beldiman sau bocitorul anonim al lui Grigore Ghica-vodă — înseamnă oare și o rupere a firului continuității de gîndire între cronicari și primii istorici ?

¹ I. M. Codrescu, în „Buciumul romanu”, foac lunară, I, Iași, 1875, p. 414.

² *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani pînă în zilele noastre scrisă de post. Manolachi Drăghici*, vol. I, Iași, 1857, p. II.

³ N. Iorga, *Pașini de critică din tinerețe*, Craiova, 1921, p. 31, reeditare a studiului publicat în „Arhiva Societății științifice și literare”, I, Iași, 1890, p. 628—698.

Dintru început trebuie să respingem presupunerea că absența la sfârșitul feudalismului a oricărei surse narative în românește, fără a se uita cele două excepții de mai sus⁴, s-ar datora întâmplării. Nimic nu ne îndreptățește să atribuim faptul lipsei fortuite a cuiva care să ia asupra lui sarcina povestirii istorice, ori accidentului prin care s-a pierdut o astfel de însăilare. De astă dată, lacuna capătă un înțeles mai adânc, în raport cu principalele probleme ale vremii care au influențat nemijlocit dezvoltarea pe făgașuri noi a scrisului istoric moldovean. Începuturile relațiilor capitaliste în atmosfera de criză a sistemului feudal a cărui lentă descompunere o reflectă ultimele cronici, formarea burgeziei revendicând autoritatea politică, strădaniile maselor populare de a dobîndi libertate socială și națională corespund unor transformări în concepția istorică anterioare anului 1848. Slăbirii economice și politice a boierimii îi datorează burgezia progresul său și pe plan ideologic. Cronicarii, strîns legați, prin însăși condiția lor, de sistemul feudal în destrămare, de pe pozițiile de clasă ale căruia priveau, n-au putut supraviețui timpurilor lor. Schimbarea în structura societății, sensibilă chiar înainte de revoluție, a atras prefaceri în ideile ei, răspîndite de acum înainte între intelectualii burghezi. *Mai tîrziu* se va constata în acest sens o democratizare a culturii istorice, ca o cerință obiectivă a momentului '48; în anii dinții ai secolului al XIX-lea, în spiritul nou care se înstăpînea, nu-și deschisese încă drum preocupări analoge curiozității intelectualilor boieri pentru trecutul țării lor. Numai că e desigur prematur, chiar dacă cercetarea se reduce la Moldova, să fixăm astfel sfârșitul vechii istoriografii. În miezul epocii de tranziție care, începînd din acei ani, creează ca o punte spre literatura modernă — din care pricină un merituos critic a denumit-o de curînd „literatura română premodernă”⁵ —, rămîn scriitori aparținînd vizibil tradiției. De altfel, obiectul studiului de față este să arate că a existat o linie cronicărească, ale cărei manifestări se întrevăd de-a lungul literaturii istorice din perioada romanticilor, chiar alături cu activitatea acelor. În același moment, cele două tendințe se concurează, coexistă așa cum coexistă clasele sociale care se exprimă prin ele. O încercare de a le confunda mi se pare sortită eșecului. Alecu Beldiman este contemporan cu reprezentanții Școlii ardelenene, apoi Manolachi Drăghici cu Mihail Kogălniceanu. Așezarea fiecăruia din ei pe cîte o linie diferită de dezvoltare a societății și prețuirea lor cu o altă cumpănă în conștiința posterității sînt neîndoielnice. Contrastul e izbitor între laborioasele rapsodii, din care ultima este *Jalnica tragedie* de la 1821, și opera plină pînă azi de învățăminte și de un mare răsunset în epocă a lui M. Kogălniceanu. El s-a format în străinătate, la Berlin, după popasul din Lorena, învățînd cu Humboldt, cu Ranke. Tentativa îndrăzneată a celui din urmă de a îmbrățișa istoria universală într-o mare sinteză întregeste personalitatea savantului capabil de înțelegere pentru fiecăre dezvoltare națională încadrată în ansamblul general. Cînd se apropie cineva de M. Kogălniceanu, observă, într-o formație intelectuală din cele mai multiple ce se pot închipui, locul important pe care-l ocupă studiile de istorie cu un asemenea profesor. Istoric național, într-un

⁴ Referindu-se la evenimente izolate, ele nu modifică datele problemei.

⁵ Spre deosebire de Al. Piru, Paul Cornea, în cartea sa recentă, tratînd despre *Aspecte-figuri-idei. De la Alexandrescu la Eminescu*, desparte „prima epocă a literaturii moderne dintre 1780—1830” (p. 36).

sens mai larg decât dacă s-ar fi interesat doar de mica lui patrie, el se afirmă în lucrarea sa din 1837, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Daces transdanubiens*. În fond, faptul că liniile directoare ale romantismului istoric de tendință democrat-revoluționară au putut fi cele care, abia schițate, călăuziseră în perioada luminilor activitatea predecesorilor din toate trei țările române grăiește prin sine despre lărgimea de orizont de care beneficiază știința în preajma Unirii politice. Întrucât, firește, nu numai spiritul larg al lui Ranke, direcția nouă pe care o arăta în istoriografia europeană îl deprinseseră pentru atare analiză cuprinzătoare, ci transformările social-politice din Principate, către 1830, făcuseră să se întâlnească ideile înaintate în scrisul lui Kogălniceanu și Bălcescu, deopotrivă însuflețiți amândoi de un patriotism luminat, de entuziasm în fața cercetării critice a istoriei, înțelese ca mișcare. Concepția poporului drept creator al acesteia este la temelia comună a operelor lor. Caracterul progresist al gândirii sale, care face din Kogălniceanu unul din exemplarii precursori ai eforturilor științifice de astăzi, l-a împiedicat, când aduna și publica sursele narative din secolele XVI—XVIII, să-și lege crezul politic de dănuirea vechii forme statale, la prăbușirea căreia tocmai a contribuit căpetenia unificatorilor moldoveni.

În toiul vrajbei acesteia dintre separatiști și unioniști, întrucâtva legată — cum s-a spus, fără ca ideea să fi fost pînă azi relevantă⁶ — de editarea letopisețelor, se situează la 1857 o apariție singulară, care nu s-ar fi meritat uitată. Vom întâlni îmbinate aici trăsături care vin de la două concepții istorice deosebite. Am văzut că alăturarea lor nu are cum să mire într-un moment de tranziție. „Manolachi Drăghici, bătrînul Postelnic, născut în vremi altele decât ale noastre, a știut să fie în același timp istoric conștiincios și — pe alocurea — cronicar de valoare”⁷. Merită întreprinsă examinarea particularităților operei sale, care, singură, ne-ar putea instrui într-o măsură îndestulătoare, așa încît să-l facem să figureze printre adepții unei orientări sau ai alteia.

Soarta cărții îndeamnă și ea la luare aminte. S-a bucurat de o relativă răspîndire, însă interesul pentru ea a trecut o dată cu conjunctura care o zămislișe. Cîțiva o mai citeau în mediul provincial, de bătrînească tradiție, rămas neatins un sfert de veac după Unire. În acest sens mărturisesc memoriile viu evocatoare ale atmosferei moldo-fanariote, ale istoricului Radu Rosetti⁸. Alți contemporani, neînțelegători și nerespectuoși, au găsit de cuviință să osîndească opera unui antibonjurist care cutezase „a blama cu amar guvernul lui Grigorie Al. Ghica”. I. M. Codrescu, care azvîrle de la început acuzația de plagiat, venea dintr-o familie de aprigi răzeși răi de gură, pe care, între alți „tineri din popor”, îi folosise domnul moldovean Gr. Ghica într-o curajoasă încercare de reformă. „Buciumul romanu”, foaie lunară, I, Iași, 1875, p. 414; „D. Manolachi Drăghici (Postelnicul), în vederea unor minuscrite ce le avea de la vlădicul Meletie Sardion Racoviță, ș-a propus a scrie Istoria Moldovei pentru periodul de 500 ani, ceea ce a și făcut : dară scrisa acestui istoriografu nu poate fi clasată între istorii propriu-

⁶ N. Iorga, *Sfaturi pe întunerice, conferințe la radio (1936—1938)*, vol. II, București, 1940, p. 32 și urm.

⁷ Idem, *Pagini de critică . . .*, p. 31; „Gazeta de Moldavia”, nr. 82, 94/1857.

⁸ *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 21.

disu. Motoriul bătrînului autoriu, scriind istoria Moldovei, care s-a tipărit cu spesele unui altui și cu adunătură (colectă), a fost mai cu seamă de a găsi ocasiunea să laude obləduirea domniei Principelui Mihai Gr. Sturdza, sub care cu dulce a servit și și-a petrecut anii juneței, și de a blama cu amar guvernul lui Grigorie Al. Ghica, imputîndu-i că a disrobit țiganiu contra obiceiului pămîntului, remiînd ogrădile boerilor fără slugi”.

Aceleași invinui, cu noi aluzii la scăpătarea înjositoare în care se aflase bătrînul autor al cronicii criticate, se găsec sub pana altui Codrescu, Teodor (*Uricariul*, XIII, p. 308) : „în tomul II din Istoria Moldovei de postelnicul Manolachi Drăghici, p. 246, se văd nisce aprețieri veninoase asupra Domniei lui Grigorie Ghica-vodă ; pe cînd aceia a lui Mihai Sturdza este suită în vîrfurile nourilor. Suntemu convinși că acel ce va scrie Istoria adiverată a țerei va căuta purul adiver în actele ce s-a săvîrșit și de un Domn și de altul și-și va da verdictul său nepărtinitoru . . . Mobilul cel adiverat ce au făcut pe istoricul Manolachi Drăghici să fie așa de amărît au fost miseria în care au trăit el în ultimii sei ani, într-o căsuță din Păcurari. Este adevărat că Gr. A. Ghica au adunat prin prejurul seu tineri ca Anastase Panu, Ralleti, Mavroyeni, cu a căror lumini el s-au ajutat în cîrmuirea Moldovei. Oamenii de trampa lui Manolachi Drăghici n-aveau trecere în acea epohă de regenerare”. Asemănarea dintre cele două factumuri se întreveđe lesne. Violența lor polemică nu uimește mai puțin, chiar dacă știm că sînt un răspuns, probabil la următorul pasaj din *Istoria Moldovei* : „Grigori Ghica Vv., ajungînd la Domnie în epoha revoluției anului 1849 (sic), și am putea dzice sub a ei influenție, adoptînd un sistem cu totul opus de a moșului său Mihaiu Vv., au socotit a agiunge la scopul său și a întiniri patria, înlăturînd din slujbe pe boerii bătrîni practicați, și a încredința posturile publice tinerilor ce să închineau ideelor moderne, predicau o reformă radicală, încît asemenea sistem au trebuit neapărat să aducă o descordie între cii bătrîni și cii tineri”⁹.

Prefațatorul poeziilor lui Conachi în ediția Miron Pompiliu, Emanuil Vogoride -Conachi, a judecat mai clement pe Drăghici în termenii care urmează : „Un istoric prea mult uitat de generațiunea noastră și care într-adevăr supără prin încurcătura copilărească a stilului său și limba sa incultă, dar sănătos la judecată și care va rămînea un izvor de informații neprețuite în cît privește istoria, atît de puțin cunoscută și așa de schimbată, a Moldovei în secolul nostru”¹⁰.

După pilda și recomandarea aceasta, istoricii încep să-și culegă înformația din scrierea lui Drăghici ; între ei, în primul rînd, A. D. Xenopol¹¹. Cronica nu prilejuise încă nici o intervenție documentată. În 1890, N. Iorga, pe atunci în vîrstă de nouăsprezece ani, dădea „Arhivei”, organul Societății științifice și literare din Iași (unde, alături de Xenopol, contribuiau geologul

⁹ *Istoria Moldovei* . . . , vol. II, p. 229.

¹⁰ Logofătul Costachi Conachi, *Poesii, Alcătuirii și tălmăcirii*, ed. a 2-a, partea I, Iași, 1887, p. 77. În notă : „În ce privește istoria noastră mai recentă, nu pot decît să recomand cetera betrânului Drăghici acelor ce simt un disgust bine meritat pentru fleacurile lui Vaillant și Ubicini. Cu toate lipsurile care sunt într-însa, vor găsi în *Istoria Moldovei* a lui Drăghici o comoră de fapte relatate cu credință și aprețuite cu judecată sănătoasă”.

¹¹ *Istoria războaielor dintre ruși și turci și întinuirea lor asupra țărilor române*, vol. I—II, Iași, 1880 ; *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, X și XI, Iași ; *Epoca Fanarioșilor*, Iași, 1892 ; *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București, 1897 ; *Răsturnarea domniilor fanariote*, în „Arhiva”, II, p. 69, n. 14 : „Drăghici cel totdeauna părtinitor boerilor”.

Cobălcescu și filologul Tiktin), „portretul pe care am căutat a-l face deplin și viu al bătrînului Postelnic din Păcurari și de la vie Manolachi Drăghici”. Influențate de Taine, unele studii de critică literară ale tînărului învățat însoțeau, cu judecățile lor sigure asupra psihologiei moderne și moștenirii literare lăsate de antici, acel eseu. Sînt înșirate într-însul „știri de familie și amintiri personale”¹², dezvoltate cu mîndria strămoșilor boieri, dintre care la acesta va reveni duios în multe rînduri. Avem totodată de-a face cu o analiză a operei care nu se va mai repeta. Ar fi de ajuns ca să impună atenției noastre un articol unde, ca totdeauna la marele istoric pe care l-am numit, un admirabil dar literar, reînviind prin puterea evocării sale trecutul, este alături de perspectivele pătrunzătoare. Iorga, care se adresează oricînd lui Drăghici pentru relatarea vreunui fapt puțin cunoscut¹³, a încheiat șirul autorilor contemporani cu creatorul izvorului. Cei mai din urmă ocolesc cu grijă o apreciere hotărîtă a lucrării, citată rar, pentru ce fapte trăite cuprinde. Creditul său nu merge mai departe¹⁴. După 75 de ani de la ultimul studiu închinat activității postelnicului, rămîn încă explicații de adus, atîtea lucruri de adăugat ca împospătare a datelor despre om și operă. Astăzi se simte nevoia unei reeditări, care să pună la dispoziția unui public mai larg pagini care-și au însemnătatea în istoriografia și în literatura românească, precum și a unei mai temeinice a lor judecăți.

Regimul fanariot a înlesnit pătrunderea în țările române a spiritului filozofic raționalist înainte de 1789, a ideilor revoluției după aceea. Dar pentru ca un curent de opinie să se îndrepte în direcție antifeudală, care e cea a două generații, trebuia mai mult decît toleranța „despoților luminați”, anume o dezvoltare economică rapidă. În primul pătrar al secolului al XIX-lea, dorința firească de a înnoi organizarea provinciilor noastre, așa încît să fie respectat Contractul social mai întii, apoi după charta de la Saint-Ouen, modelul francez ieșit din frămîntarea Imperiului și a Restaurației — ceea ce nu mai înseamnă chiar sistemul lui Rousseau — năzuința

¹² N. Iorga, *Orizonturile mele — O viață de om, așa cum a fost*, vol. I, *Copilărie și tinerețe*, București, 1934, p. 172.

¹³ E cazul să menționăm *Două conferințe*, București, 1898; *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, București, 1901; *Istoria poporului românesc*, vol. IV, București, 1927, trad. rom. O. E. Ionescu; *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*, vol. I, București, 1907; *O foaie de popularizare igienică și economică în 1844—5. Rolul fraților Vîrnav în Renașterea românească*, „Revista istorică”, V, 1919, 8—10, p. 170—187; *Istoria românilor*, vol. VIII—IX, București, 1938.

¹⁴ Din literatura în care se va întîlni citată lucrarea, fără zăbava unei mai ample analize, vezi T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*. Iași, 1915; general M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan (Genealogie și istoric)*, București, 1942; idem, *Întregiri la lucrarea publicată de Academia Română relativ la familia Racoviță-Cehan*, București, 1942; general R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I—II, București, 1938—1940; A. H. Golimas, *Despre capucheaietele Moldovei și poruncile Porții către Moldova pînă la 1829*, Iași, 1943; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești*, București, 1945; G. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947; D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihai Sturdza*, Iași, 1940; Dan Berindei și C. Istrate, în *Studii și cercetări științifice — istorie*, VIII (1957), fasc. 1; Val. Popovici, în același periodic, VII (1956), fasc. 1, și în *Studii și cercetări de istorie*, Iași, I, 1957; Gh. Ungureanu, în „Studii”, XI, 1958, nr. 2; N. Corivan, în *Studii și cercetări științifice-istorie*, X (1959), fasc. 2; Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964; Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, 1963; Vlad Georgescu, *Din corespondența diplomatică a Țării Românești*, București, 1965.

aceasta era la fiecare din reformatorii moldo-valahi. În cea mai mare parte a Sud-Estului european rezultatul au fost, de timpuriu, acțiuni de eliberare națională, răscoale populare. Împotriva rînduieilor feudale, tutelate de Poarta otomană, o agitație revoluționară s-a produs tîrziu în Principate, pentru motivul că o putea duce la bun sfîrșit numai burghezia șovăitoare și conciliantă. Ceea ce a ținut locul unei asemenea mișcări au fost o serie de tentative de a înfăptui cu prudență reforme, în cadrul unui proces de durată. E lesne de surprins limita ideologică pe care o conținea inițiativa micii boierimi, nelipsită de egoism de clasă, cum vom vedea din drumul străbătut între „cărvunari” (1822) și cvasirevoluția din 1848. Contribuția uneia din figurile reprezentative ale timpului, marele vornic Iordachi Drăghici, s-a observat adesea în manifestările liberale și constituționale anterioare anului 1830. Cunoscind căderi și înălțări, personajul a făcut o carieră surprinzătoare, pe care n-o putem relata aici. De bună seamă, înțelegerea sarcinilor momentului și, eventual, un neastîmpăr temperamental pe care nu l-a moștenit fiul său, l-au împins pe primul plan, între marii boieri ai țării. Cu această avidă oligarhie, rămasă îndărătnic dușmănoasă „parvenitului” care avea încrederea domnului pămîntean, el a dus o lungă luptă, la capătul căreia s-a regăsit principalul șef revoluționar al Moldovei. Prosopografia epocii cunoaște puține personalități de un interes analog pentru noi. Alături e un boiernaș mai degrabă obscur, a cărui activitate este înfățișată într-o conferință celebră a lui Nicolae Iorga, *Un „jacobin” moldave au XIX-îme siècle*¹⁵. Între Drăghici și Ionică Tăutul a trebuit să existe o apropiere — ea este chiar atestată documentar —, dar deosebirile dintre ei sînt caracteristice. Tăutul, de pildă, n-a făcut niciodată carieră. E adevărat că o dată a avut nesăbuința să candideze la tron, tentativă fără precedent în condiția sa inferioară, în care a desfășurat o energie-insolentă și care s-a încheiat cu un eșec. Nobilimea avea toate motivele să-i refuze situația rîvnită, în virtutea opiniilor lui fățiș critice și revoluționare. Atunci el se gîndea să impună dreptatea socială prin mijloace a căror violență se anunță în operele de luptă ale lui Tăutul, „unul din marii oratori politici români”¹⁶. Spre deosebire de el, Iordachi Drăghici, înalt dregător, cultivă prietenii politice cu rușii și turcii deopotrivă. Mi-am luat libertatea de a-l socoti pe acest *carbonaro* cu giubea și ișlic exemplar pentru acea aripă a luminismului din ce în ce mai contrară ideii de revoluție.

Fiul mai mare al vornicului¹⁷, Manolachi, se născuse la Iași în 1802, spune Iorga¹⁸. Indicația „decembrie 1801” aparține unui bibliograf neobosit, Barbu Theodorescu, al cărui studiu, vechi de mai mulți ani, nu

¹⁵ „Revue historique du Sud-Est Européen”, XIII, nr. 7—9, p. 277—292.

¹⁶ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 418, elogiind și la p. 146 „muza cu energice accente” a acestui traducător din Volney. Vezi Emil Virtosu, *Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutul*, București, 1939; același a pus în lumină *Ideile politice ale lui Ionică Tăutul, candidat la tronul Moldovei în 1829*, „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 2, 1965, p. 260—285. Cf. și Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1965. În „Revista de istorie și teorie literară”, t. 15, 1966, nr. 1, p. 139—149, Dan Mănuacă aduce un interesant catalog de cărți și scrisori bine alese: *Ionică Tăutul — pagini inedite*. „Filanșeri” (p. 146) e Gaetano Filangieri, jurist și istoric.

¹⁷ C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 81.

¹⁸ *Pagini de critică din tinerețe*, p. 35.

trădează originea informației¹⁹. Educația primită cuprindea câteva limbi : franceză, elină, greacă, germană, puțină latină și rusă, apoi cunoștințe de istorie și geografie și însemnata deprindere a dreptului moldovean cutumiar și scris. Chiar el ne spune, cu obișnuitu-i zîmbet caustic, într-un loc unde amintește paginile contemporanului Ion Ghica : „...Dascălii ce se purta obicinuit prin Moldova nu era alta decît niște gramaticali, mai mult practicanți decît sistimatici... alfabetari seau halva-betari îngînați de mîndrie, fără creștere și fără metodu, a căroră sistemă de învățatură era fâlângă, socotind că prin această vor învăța copiii ceea ce nu putea tălmăci ei, avînd de măximă a să făli numai în epitete de loghiotatos și sofologhiotatos, pe care abie le ducea în spate și era vai de copiii Moldovenilor” (II, p. 199—200). Spusele lui Drăghici despre alți dascăli greți, Lambru, Govdelas²⁰, Gheorghe căminarul, nu pot lăsa vreo îndoială asupra învățăturii căpătate la Școala Domnească din Iași, al cărei lăcaș îl statornicise Grigore Ghica lingă Mitropolie, căci, născut la începutul secolului, fiul lui Iordachi Drăghici n-avea cum învăța la pensionul lui Cuénim, care înlocui în 1831 institutul Lincourt²¹.

De timpuriu are rangul de căminar, acordat probabil de caimacamul Șt. Vogoride²². La 11 ianuarie 1824, noul domn l-a numit spătar²³ : guvernarea lui Ioan Sandu Sturdza încuraja ascensiunile rapide, față de care marea boierime reacționară nu-și putea stăpîni indignarea. Cîteva luni mai tîrziu, conspirația din 1824 este de fapt tresărirea unei aristocrații mîndre și tiranice în apărarea privilegiilor sale. După vremelnica ei biruință (1827), Iordachi Drăghici și odraslele sale — de fapt, un clan întărit de numeroase legături de rudenie sau clientelă — fac experiența dizgrației. La această vreme se arată numărul de scutelnici la care mai avea dreptul ca biv-vel spătar²⁴. Ni-l putem închipui pe tînărul boier, în portul obișnuit al „cuconășilor” : îmbrăcat cu „poturi, cu mintean și cu cepchen”, legat la cap cu „tarabolus” și avînd „sileaful” de la briu încărcat de o războinică panoplie. În 1828 ocupă importanta dregătorie de postelnic, dovadă că Sturdza încerca zadarnic, de altfel, formula unei politici de echilibru între facțiuni. Cînd intră în țară, oștirile ruse îl găsesc pe Manolachi Drăghici ispravnic al ținutului Dorohoi. În calitatea asta figurează în cele patru atestate pe care le solicită și primește între 20 și 28 august de la ofițerii

¹⁹ *Contribuțiuni la cunoașterea strămoșilor lui Nicolae Iorga*, București, 1948, p. 50. Data se cere corectată, ca la N. Iorga, după Biblioteca Academiei, ms. 5 382, „Vidomostie de toți boierii moldoveni de la Ținutul acesta (Dorohoi) alcătuită după instructivă poronca cinst. Divan din 4 Ghenar 1830” — f. 253.

²⁰ Dimitrie Panaiot Govdelas, directorul Academiei grecești, traducătorul lui Fénelon, „doctor și profesor de artele libere și de filosofie” (era plătit pe lună 180 de lei, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI, București, 1902, p. 496).

²¹ Cf. O. Mărculescu, *Un pension în Vaslui în anul 1859—60*, „Revista istorică română”, 1943, p. 105 ; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 241 ; „la 1833 se întemeiasă”. Dar ni se spune despre Cuénim că era la Iași din 1826 („Anale parlamentare”, XVI₂, p. 409—410).

²² Bibl. Acad., ms. rom. 2 767, f. 6. Vogoride „au numit pe veliții boeri în slujbe precum să obicinuia mai înainte, însă fără caftan” (M. Dr. II, p. 127).

²³ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, X, 1915, p. 273.

²⁴ T. Codrescu, *Uricariul*, VII, Iași, 1886, p. 138 și 143. Vezi Bibl. Acad., doc. CLXV—192, din 1 aprilie 1824, prin care era rînduit la Departamentul Pricinilor Străine.

împărătești²⁵. După plecarea lor se va da ascultare suplicii²⁶ prin care ceruse intrarea în magistratură. De data numirii sale am avut cunoștință doar prin indicația lui B. Theodorescu : 20 mai 1834. În lunga viață obscură care urmează, data de apariție a cărților lui e întotdeauna un jalon.

Cea dintâi e dată la lumină sub titlul *Iconomia rurală și dumesnică sau Învățătură gospodăriei de câmp și de casă, culeasă din cărți în limbi străine de postelnicul Manuil Drăghici, prezident tribunalului de la Dorohoi*²⁷. Compilația ar fi încă din primele lucrări de acest fel la noi, după cele „3 cărți moldovinești pentru iconomia câmpului” din 1819, primite de vornicul Balș de la negustorul ieșan Atanasie Gani²⁸. În serioasa cercetare a lui V. Slăvescu îndreptată asupra literaturii economice românești din anii premergători Unirii, *Învățăturile postelnicului* deschid seria celor mai vechi lucrări de știință economică din amândouă Principatele²⁹. Volumul a apărut și cu frățescul ajutor al agăi Costachi Drăghici, în 1834, după 1 iulie, data închinării care îl însoțește și unde se vedește convingerea scriitorului că „de la îndeplinirea meșteșugului de agricultură va răsări acea adevărată fericire a oamenilor”. În continuare se cerea protecția domnului „dorit de nație”, căruia, în entuziasmul său naiv, magistratul îi da drept pildă pe... „împăratul Hinei”. Omagiul poate să surprindă³⁰.

Măcar o dată constatăm felul în care își îndeplinea noile funcții juridice. Ele nu erau o sinecură când, de exemplu, da dreptate într-o hotărnicie răzeșilor din Dvorcăuți contra bogatului proprietar grec³¹ : „Comisia nu poate astăzi socoti că lucrarea d-sale Drăghici, cuprinsă în jurnalul din 4 august 1834, s-ar putea numi aducere întru îndeplinire a hotărârii desființatului departament, ce mai virtos aducerea proprietarilor la învățare și a comisiei de astăzi la obosire, pentru că lucrarea d-sale Drăghici arbitrală și neporuncită să găsește potrivnică celei pe care ocîrmuirea

²⁵ Bibl. Acad., doc. CCCXXIII, 122, 123, 124 și 125 ; ms. rom. 5 382, f. 253.

²⁶ „Promu moi même dans un âge peu avancé au grade de postelnic j'ai cherché a justifier par mon zèle et ma bonne conduite une nomination qui pouvait paraître prématurée ; sur ces articles j'en appelle a l'opinion publique avec confiance” (B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 50). „Îndatoririle preșidenților giudecătorilor” sînt reproduse de Gh. Ungureanu, *Înființarea și organizarea judecătorilor în Moldova — anul 1832. Contribuțiunea la centenarul magistraturii*, Iași, 1932.

²⁷ O semnalează și I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834 — 1848)*, București, 1915, p. 617.

²⁸ N. Iorga, *Un mare negustor ieșan și clienții săi*, „Revista istorică”, XXVIII, 1942, p. 52. Gani mai este menționat în *Correspondance de Daniel Démétrius Philippidès et de J. — D. Barbié du Bocage (1784 — 1819)*, ed. Al. Ciorănescu, Thessaloniki, 1965, p. 55, 56 și 58.

²⁹ *Literatura economică românească pînă la Unirea Principatelor, schiță bibliografică*, în „Analele economice și statistice”, XXVI, 10 — 12, 1943, p. 387 (din greșeală, Mihail în loc de Manuil).

³⁰ *Iconomia rurală*, p. 1. Moldovenii par să fi păstrat tenace iluzia începerii unei ere de fericire la fiecare domnie nouă. Cea a lui M. Sturdza, „unsul poporului”, este salutată de versurile unui anonim, care, după convenții de mult stabilite, mulțumea „sfintei Providinți”, îndemnînd : „În această zi augustă/ Cînd serbăm a lui numire/ Cîntați bucuria justă/Supt a lui ocîrmuire” („Revista istorică”, VII, 1921, 4 — 6, p. 105 — 106). Nu Conachi, el însuși candidat la tron (cf. Al. Vianu, *Rusia și numirea primilor domni regulamentari*, „Analele Universității București”, seria Istorie, 26, XI, 1962, p. 55, n. 5 și 63) era să celebreze succesul rivalului său.

³¹ Postelnicul Costachi Plagino, moșier la Broscăuți. „Și nu ne îngădui nici să are lăcutorii pe acele locu, cari cu hapca vra să-lu stăpîniască. Însușu Plagino li dusu de atunce piste Prutu... mare struncinare ne face, plătiască-i Dumnezău” (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XIX, București, 1910, p. 39 — 41).

i-au trimes ca să o aducă întru întocmai împlinire”³². După jalba moșierului din 17 august 1836, hotărârea nouă care sărăcea obștea se tipărește în „Jurnalul Dorohoiului” din 18 decembrie 1838, a cărui copie a fost poslăduită de judecătoria ținutului la 18 martie 1839. Dar cazul, atât de rar în justiția timpului, al unui președinte de tribunal provincial care dă ascultare mai curînd răzeșilor decît stăpînului de moșie n-a fost dat uitării și „prin un decret a Pre Înaltului Domn din 27 ghenari, D. Postelnicul Emanuil Drăghici s-au numit prezident la tribunalul giudecătoresc de Galați”³³. El mai zăbovi în Iași pînă la 13 februarie, iar știrea plecării sale apărea în „Albina românească”³⁴. Îndată după intrarea sa în funcție, „Gazeta de Transilvania”, prin glasul redactorului ei, G. Barițiu, întîmpina „asemenea simțiminte nobile și fapte patriotice, care au de țință singura fericire a compatrioților”³⁵.

Drăghici a luat de soție pe Maria Peristeri, despre care s-a spus că „nu era de neam boieresc”³⁶. Autorul afirmației, deși citează la altă pagină cartea lui G. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, nu cunoaște documentul care se găsește acolo privitor la familia de greci românizați Peristeri, mergînd cu obîrșia pînă la Dimitrie vel-stolnic în secolul al XVIII-lea. După cît ne putem da seama, Maria pare fiica boier-nașului basarabean Fotăchi Peristeri și a Sofiei Bernadski³⁷.

Mai departe, în 1846, s-ar zice că, stăpînit de rîvna de a-și immortaliza numele, harnicul polihistor nu pregetase să traducă un Cod comercial³⁸

³² Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XII, Iași, 1924, p. 27. Aceleași locuri din hotarul Dorohoiului se pomenesc într-un act de la mijlocul secolului al XVII-lea, cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. cit., p. 7–10. Răspunsul lui Drăghici la convocarea adunării electivă din 1838, în „Anale parlamentare”, IX₂, II, Anexe, p. 61 și 64.

³³ „Albina românească”, nr. 11 din 5 februarie 1839.

³⁴ *Ibidem*, nr. 14 din 16 februarie 1839.

³⁵ „Gazeta de Transilvania”, nr. 18 din 30 aprilie 1839 * *Știțe mai Ilrzie din Moldova*. O corespondință din Galați de la 6 aprilie a. c. iscălită de doisprezece neguțători de acolo și îndreptată către noi, dorește a să face cunoscută obșteasca mulțumire „pentru înțeleptele măsuri ocir-muitoare” a înălțatului domn stăpînitoriu Mihail Sturza, care și mai de curuud le-au dovedit către acel oraș și obști de acolo orîindu de prezident pe domnul boier postelnic Manolache Drăghici, „carele, din ceasul intrării sale în slujbă, îmbrățișînd cu silință și durere dreptățile fieștecaruia, făgădueste prin aceasta cea mai desăvirșită fericire a oamenilor”.

³⁶ B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 50 și în schița sumară a înrudirilor familiei Drăghici (p. 60) e rău scris Pistiner!

³⁷ G. G. Bezviconi, p. 104–105. Un Iancu Peristeri vel-stolnic înainte de 1810, la R. Rossetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău și ocupația rusească de la 1806–1812*, III, p. 61, în „Analele Academiei Române”, XXXII, 1909–10. Nu putem ști cu certitudine cine era a doua soție a postelnicului, Catinca Drăghici, cf. Ghibănescu, *Spița de neam Dediul* (după actele moșiei Hrițeni); „T. Codrescu, *revistă istorică*”, IV, 10, Iași, 1934, p. 159; „Foaie satească”, nr. 10, 7 martie 1843.

³⁸ I. Bianu, *Catalogul manuscrisurilor din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, p. 122, nr. 51, in-folio mic, 266 p. : „Codică emboriciască al Franții tălmăcită întăiaș dată moldovineșle în zilele pre înălțatului și pre îndurătorului nostru domn stăpînitoriu Prințipatului Moldaviei, Mihail Grigoriei Sturza Vvd. și al ministrului Dreptății D. Marele Logofăt și Cavalier Neculai Cantacuzin. Di către Postelnicul Emanoil Drăghici prezident treburanului de comerț din Galați. Anul 1841, Ghenarii” (ms. cunoscut de N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, p. 454, Bibl. Acad., ms. MCCLXVIII/60. „Toți boierii de toate rangurile din tot cuprinsul țării cunoscuți pînă astăzi după lămurită cercetare făcută de Departamentul din Lăuntru, 1842, martie 15”, f. 251 r. Pentru procesul spătarului Iancu Kogălniceanu cu serdăreasa Soltana Păun, la 7 noiembrie 1845, Ghibănescu, *Surete*, XXV, Iași, 1933, p. 229, a publicat regestul CCVI, din care reiese că Drăghici făcea parte din Divanul de apel. Ca membru în Divan este amintit de aga Pavel Samsonov : *Meșoar asupra unei epitropii nerăfuite prelucratu de...*

și publica *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar a Curții Franciei*. Pentru încălcarea „îghemoniconului” aristocratic cere iertare, „protimisind trebuința publică ce se urmează la noi de asfeliu de cărți povățuitoare a economiei casnice și de care nici o nație civilizată nu este astăzi lipsită”. În marginea preocupărilor pedagogice, înțeleptul postelnic nu se sfia să adauge, meticulos și cu simț practic, un capitol *Iconomieii rurale*³⁹.

Acaftistul a cuvioasei noastre maice Paraschiva e scris trei ani după aceea. Când vedem personajul alcătuit cu aceeași grijă cărți de bucate și cărți de rugăciuni, nici un motiv nu ne îndeamnă să le atribuim unor răstimpuri de păcate și pocăință, ci o vom socoti mai degrabă o contradicție posibilă omului din veacul al XVIII-lea.

Dintr-o lărgire a cadrului cunoștințelor privitoare mai ales la partea întâi a vieții postelnicului Manolachi, ca și din analiza cronicii sale însăși, ar câștiga fixarea sensului cărții apărute în 1857. La 8 ianuarie, articolul ziarului „L'Étoile du Danube” relatează de la Bruxelles trimiterea de către caimacamul Th. Balș a boierilor M. Drăghici și M. Gherghel în Țara de Sus și a lui M. Străjescu la Bacău în campania antiunionistă⁴⁰. După câteva luni (= 22 mai 1857), Vogoride succedându-i lui Balș, îl aflăm pe Drăghici la Iași, în capul listelor electiv pentru Divanul ad-hoc⁴¹. Vom stărui mai departe asupra acestor împrejurări, semnificative prin ele însele, capabile de a fi puse în relație cu scopul activității lui de cronicar. Ne este oare îngăduit să-i presupunem o vocație politică zădărnicită de împrejurările istorice în mijlocul cărora urma să se afirme? Ea s-a dezvoltat târziu, mai ales stînjinită de o fire reflexivă, observatoare și indolentă. Treizeci de ani de acum încolo cărturarul, simplu și arhaic în smerenia lui, tipărește numai literatură religioasă: *Rînduiala slujbei sfintei împărtășiri*, Iași, 1860; *Acaftistul a cuvioasei noastre maice Paraschiva, tipărit cu cheltuiala D-sale Logofătului Al. Dim. Ghica*, Iași, 1862; *Acaftistul la celui întru Sfînții părintelui nostru Spiridon, episcopul Trimuthundiei făcătorul de minuni*; *Acaftistul sfîntului mare mucenic Mina*⁴²; *Acaftistul sfînților patruzeci de mucenici muriți în Eraclia Sevastei*, Iași, 1862⁴³; *Acaftistul sfintei mare mucenică Ecaterina*. Totuși, lecturile îi erau îndeajuns

și publicatu de Ioan Georgie Beker pe a sa răspundere, Iassi, 1861, p. 40. Același Samsonov, desigur un profesionist al cauzelor pierdute, a scris *Holboca și Țufora, procesu din timpurile reglementare publicat de prințul Gheorghie Cantacuzin pe respunderea sa*, Iași, 1863, nepag., dovedind că Drăghici figura în funcție în martie-iunie 1850.

³⁹ Vezi și G. Baiculescu, *Cartea de bucate a lui M. Kogălniceanu și C. Negruzzi*, „Arhiva românească”, VI, 1941, p. 431–432. Împreună cu Leon Mavrocordat, el adevărate o copie poslădăuită în divan la 15 martie 1847, cf. Ghibănescu, *op. cit.*, VIII, Iași, 1913, p. 192.

⁴⁰ D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, III, București, 1889, p. 1 035; N. Corivan, *art. cit.*

⁴¹ *Documente privind Unirea Principatelor*, I, p. 45. Separatiștii fiind înfrinți în primul scrutin, părăsește sala înainte de sfîrșitul votului.

⁴² Cu același sprijin, în 1862. *Acaftistul Sf. Mina*, reeditat în 1872, transcris la B.A.R.S.R., ms. rom. 4 023, f. 236 r. — 251 v.

⁴³ La Indemnul vlădicăi Chesarie Sinadon.

de profane : Lamartine⁴⁴ ; Hugo⁴⁵ ; „Convorbirile literare”⁴⁶. Evenimentele zgomotoasei vieți politice din România nouă, independentă, nu mai agită traiul retras al bătrînului în casa mare și goală din Păcurarii Iașului. Cu figura lui răzleață, încheind către sfîrșitul secolului al XIX-lea declinul mentalității boierești feudale, o societate dispăre. Asupra morții istoricului, în 1887, N. Iorga a dat o tulburătoare pagină, ascunsă în cele două volume *România — așa cum era pînă la 1918*⁴⁷.

De la prelucrarea economiștilor occidentali la cărțile de rugăciuni, trecînd prin faza preocupărilor istorice, drumul e clar, firesc și exemplifică evoluția ideologică a multor contemporani. Care e baza ei de clasă ? Părerea lui Drăghici despre „libertate și egalitate, două cuvinte care atrag după sine mii de nenorociri” (II, p. 208), ilustrează atitudinea boierului potrivnic marilor mișcări sociale al căror martor a fost. Atît de semnificativ sună pasajul citat, încît cercetătorii au căzut de acord în aprecierea anacronismului pe care-l exprimă, fără să-și dea osteneala unei interpretări. La o analiză mai amănunțită, faptul că Manolachi Drăghici e mai apropiat ca spirit de oamenii veacului al XVIII-lea, tendințele conservator-clericale din cugetarea lui vădesc mai puțin categoric poziția socială a cronicarului, reprezintă oricum o atitudine pe care clasa sa o depășise în bună măsură. Aceasta, venind împotriva opiniei obișnuite, are nevoie de o lămurire.

Pînă la Regulamentul Organic solidaritatea de interese materiale și de gîndire politică a clasei conducătoare a fost știrbită de acțiunile divergente ale boierimii mari și mici, contradicții neantagonice a căror ascuțire se manifestă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor. Cu descendenții acelora vom fi ajuns la o epocă în care, conștient sau nu, există efortul pentru consolidarea unității de clasă a boierimii⁴⁸, care se menține divizată ; în acest sens, în 1822, acțiunile unei grupări aristocratice au fost neputincioase în a determina reorganizarea clasei boierești. Într-o perioadă de criză, necesitatea de a-și modifica programul politic era, în cele din urmă, resimțită de aproape totalitatea clasei dominante, în ciuda caracterului ei neomogen. Tinzînd să prefacă regimul proprietății funciare grevate de sarcini feudale, marea boierime renunța la integritatea privilegiilor sale. Reprezentanții ei își administrau rareori moșiile singuri, pe cînd, boierimea mijlocie și mică sta mai mult

⁴⁴ N. Iorga, *O viață de om*, vol. I, p. 56.

⁴⁵ Idem, *Pagini de critică din tînerțe*, p. 35.

⁴⁶ Idem, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 178. De la sine se înțelege cît de restrînse sînt informațiile pe care le putem avea despre biblioteca postelnicului. Ioan Bianu, *Catalogul...*, vol. I, p. 109 : nr. 48, in-folio mic, foi 4 + 246 + 1, secolul al XVIII-lea, scris pe hîrtie de aceeași mină ; titlurile și inițialele capitolului scrise cu roșu. Scoarte de lemn învelite în piele, pe dos tipărit : Χρονογραφία. Lucrarea îmbrățișează timpurile biblice „împărăția lui Alecsandru Machedon, pre scurt”, „moartea lui Odisăiu cum s-au întimplat”, „pentru Enia Craiu feciorul lui Anhis”, Roma și Bizanțul. O însemnare identică pe copist cu Conștandin Veisa, diac de vîstierie, care l-a „scris în zilele Mării sali Alexandru Ioan Mavrocordat Vvd. la veleat 1785 de la Hs.” (p. 115). Altă notă marginală, f. 1 : „Acestu hronografu l-am cumpărat de la Postelniculu Manolachi Drăghiciu”.

⁴⁷ II, *Moldova și Dobrogea*, București, 1940, p. 106—107, după „Floarea darurilor”, II, 13, București, 24 iunie 1907, p. 199.

⁴⁸ Realitatea istorică dezmințe afirmația lui Șt. Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 55, după care „cele două facțiuni se prefăcură în două clase aparte, dușmane de moarte”. Vezi I. I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, București, 1944.

la țară, fiind îndeaproape interesată în pătrunderea capitalismului în agricultură, când nu întemeia chiar întreprinderi industriale (cazurile lui Kogălniceanu și Asachi nu sînt izolate⁴⁹). Dezvoltarea unor inițiative mai vechi în domeniul acesta a fost frînată de producția de mărfuri încă precumpănitor feudală, de forma cooperăției simple⁵⁰. „Peste tot în cele trei țări române a avut loc alianța burgheziei cu boierimea liberală și chiar cu unele elemente opozante ale boierimii conservatoare... [Alianța] se întemeia pe acceptarea de către aceasta [boierimea liberală] a noii orînduiri capitaliste, cu condiția ca schimbarea să se facă cu cît mai puține concesii din partea ei și cu păstrarea marii proprietăți...”⁵¹. Autorul pe care l-am citat consideră pe bună dreptate fenomenul ca tipic pentru Moldova unde, cu alt prilej⁵², îi arată pe boiernași deosebiți de burghezi numai prin faptul că o parte din veniturile lor își aveau mai departe originea în munca clăcașilor, iar altele în retribuirea funcțiilor pe care le dețineau de drept. Prin colaborarea cu marea burghezie comercială și cămătărească, boierii de starea a doua și a treia căutau să-și asigure stăpînirea asupra mijloacelor de producție și cîrmuirea statului. Apoi boierimea veche se reduce în scurt timp la puține familii autentice, din protipendada din ce în ce mai instabilă în compoziție făcînd parte tot mai mulți parveniți cu caftanele agonisite de curînd. Se observă, așadar, adîncă descompunere a formelor tradiționale ale boierimii. De aceea ea va opune o rezistență minimă schimbărilor în structura social-economică ce premerge reformei agrare din 1864.

Iordachi Drăghici urmărise să întemeieze un domeniu pe potruva rangului său, pe care cultiva cereale și, ca pe mai toate moșiile din preajma Iașilor, creștea la Lungani cișle de vite⁵³. După moartea vornicului, patrimoniul se destramă: Șepticeni sînt vînduși la 12 septembrie 1839 lui Iorgu Suțu beizadé⁵⁴, la 31 ianuarie 1841 mănăstirea Neamțul cumpăra moșia Bălțați⁵⁵, doar Lunganii rămînînd mai departe ai vornicesei Marioara⁵⁶.

⁴⁹ Gh. Georgescu-Buzău, *Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și în Moldova*, în volumul *Studii privind Unirea*, București, 1959.

⁵⁰ De exemplu, sticlăria lui R. Racovița la Călugăra, a lui Sc. Manu la Tazlău, a lui Dimitrakî (?) Sturdza în ținutul Roman, vezi C. Șerban, *Studii de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 353 și urm.; Gh. Ghibănescu, „T. Codrescu”, VI (1936), p. 54—57.

⁵¹ V. Maciu, în *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 173.

⁵² *Unirea Moldovei și Țării Românești în opera istoriografică a lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea*, p. 220.

⁵³ G. I. Lahovari, C. I. Brătianu și Gr. G. Tocilescu, *Marele Dicționar geografic al României*, vol. IV, București, 1901, p. 202, s. v. Lungani.

⁵⁴ M. Costăchescu, *Satul Goești*, în „Ion Neculce”, buletinul muzeului municipal Iași, III, 1923, p. 43. În vremea imediat anterioară tranzacției, „Albina românească” semnala citeva drumuri ale beizadelei la Goești, începînd din februarie. „Foaia sâtească a prințipatului Moldaviei”, nr. 26 din 24 septembrie 1839; „Divanul apelativ al Țării de Sus, 9 septembrie 1839, nr. 5 678. D-ei vorniceasa Maria Drăghici prin particularnică alcătuire au vîndut Luminării sale beizadé Iorgu Suțu pe preț de 2 000 galbini una din siliștile moșiei Lungani de la ținutul Eșii, și anume Șepticeni, ce au fost cumpărată de răposatul vornic Drăghici și s-au dat D-sale vornicesei împotriva lipsurilor de zestre”.

⁵⁵ M. Costăchescu, *Satele Bălțați, Codrești, Mădrăjești, Mădrăjacul și Bojila*, 1928, extras din „Ion Neculce”, fasc. 7 (1928).

⁵⁶ Idem, *Satul Goești*. În casele sale din Iași a funcționat Divanul de apelație al Țării de Sus între 30 aprilie 1833 și 1835, cf. *Îndrumător în Arhivele statului din Iași*, vol. III, București, 1959. Vezi jalba vornicesei către Departamentul Trebilor din Lăuntru, pentru aflarea unui rob fugar, „Foaie sâtească”, 20/1843.

Importanța proprietății scăzu⁵⁷. În 1847 era un stăpîn nou acolo, Costachi Tolmazichi, înlocuit în 1856 de Ecaterina și Mihail Mavrodi⁵⁸. La o dată nesigură, anterioară războiului pentru independență, moșia trecu în posesiunea colonelului Christodul Cerchez, a cărui familie a avut-o pînă în martie 1945. Casa de la Iași, în valoare de 20 000 de lei cel puțin, în care îl găsim așezat pe Manolachi din 1857⁵⁹, nu era poate cea părintească, vecină cu casa Miclescu⁶⁰. Cronicarul moldovean nu mai este, în consecință, cu tot titlul de postelnic, un proprietar funciar, ci un boier scăpătat, slujbaș al statului. Declinul nobiliar e cuprins întreg aici. Nefiind asociat la beneficiile clasei sale, în vreme ce istoriografii precedenți au exprimat opinia unui grup numeros, Drăghici face probabil opinie separată cu vederile sale legate în chip nemijlocit de revenirea la un ideal social și politic depășit. El nu e mai puțin conștient de criza vechiului regim, identificat de el cu „țara”, dar o crede datorită „războaielor turcilor cu rosienii . . ., intrigilor domnitorilor și împărăcherilor boierilor . . ., diființării puterii armate . . ., introducerii unui nemărginit lucș și altor rele deprinderi, rodul cel rău al streinizmului” (I, p. III). În aceste capete de acuzare, care atrag după ele condamnarea „stăpînirii grecilor”, se cuprinde și remediul întrevăzut de istoric: 1) pacea externă și internă, 2) organizarea miliției naționale și 3) legi sumptuare severe.

Soluția de politică internă a lui Drăghici, cum se va vedea, se cade considerată în raport cu gîndirea unui grup boieresc restrîns și indistinct, în cadrul căruia poziția lui nu va fi fost cu totul singulară. Alături de obișia autorului, ne pare lămuritoare experiența lui personală de viață, care acoperă aproape tot secolul: legăturile de familie, educația sa intelectuală, raporturile sociale, poziția sa de înalt slujbaș care-l împinge la dependență față de autoritate, episoadele de carieră, de unde resentimentele felurite dintr-o existență plină de vicisitudini, a căror oglindire în paginile cronicii este neîndoioasă.

Omul era un administrator integru, un birocrat grijuliu: o privire de ansamblu asupra carierii lui ne arată pe plan politic un conservator. În activitatea sa publicistică găsim adesea o dezmințire, semn că, deși sistemul de valori la care se conforma rămînea cel perimat, feudal, spiritul său se frămînta în căutarea unei îndreptări. Conștiința necesității progresului se desprinde inegal din cărțile în caracterizarea cărora nu trebuie pierdut din vedere faptul că unele au constituit la apariția lor un mijloc de propășire culturală și economică. De altă parte au a fi judecate acatis-

⁵⁷ Th. Codrescu, *Uricariul*, XV, p. 402, statistica populației în 1846. „Lunganii de Sus, sat de steara a II-a” (Adaos la „Foaia satească”, 7 ianuarie 1845).

⁵⁸ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 289. Aga Tomazichi era spătar în 1839. D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente*, vol. VII, p. 983; C. Gane, *Neamurile Mavrodinești din Țara Românească și din Moldova și monografia familiei Ion Mavrodi vel-hatman*, București, 1942, p. 152—153 se referă la vînzarea moșiei cnezului Gh. Cantacuzino pentru 8 000 de galbeni.

⁵⁹ Condiția înscrierii electorilor Divanului ad-hoc, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, 45.

⁶⁰ *Doc. Hurmuzaki—Iorga*, X, p. 364, doc. CCXXXVII, pe locul cumpărat de Iordachi Roset-Roznovanu de la stolniceasa Ileana Miclescu în mahalaua Muntenimei de Sus, precum rezultă din două scrisori inedite, la Bibl. Acad., CXL—24 și CXXXVI—196, din iunie 1810. Th. Codrescu, *Uricariul*, XIII, p. 308: „o căsuță din Păcurari”, cită vreme N. Iorga, *O viață de om*, vol. I, p. 55, își amintește „o casă largă cu geamlic în față” și „vechea locuință arătoasă a Drăghicștilor”. În 1852 era cuprinsă în „clasa a 3-a”, „Anale parlamentare”, XVII₂, 205.

tele, atît de numeroase. Negreșit, această lirică sacră nu poate fi apreciată cu mijloacele întrebuițate de critica literară; dacă ne gîndim însă că, scriindu-le, cucernicul boier avea convingerea însemnatului folos sufletesc pe care îl vor afla în lectura lor contemporanii, se precizează punctul de plecare comun cu încercarea de propagare a științei economice apusene. Din entuziast patriotism, Manolachi Drăghici dorea să fie un binefăcător și propovăduitorul neistovit al unui crez etic. Totuși, dincolo de filantropia sentimentală care însuflețise generația precedentă nu mergea cugetarea învățatului postelnic. Avem dovada în cronica sa.

Înainte de a trece mai departe, se pune o problemă preliminară, a eventualelor mobiluri ale istoricului, îndeobște puțin luate în seamă⁶¹. E cu putință ca inițiativa autorului, în atenția căruia au stat „cele mai însemnate întîmplări, de multe ori nenorocitoare țării... , amintirea faptelor eroice a vechilor pămînteni... , legile înșămnațoare țării în deosebitele timpuri și documente de spiță genealogice a eroilor țării”, să fi urmărit numai împlinirea unei lipse din cultura scrisă moldovenească, — o ramură ea însăși a culturii unitare a românilor. După cum au observat N. Iorga și, de curînd, I. Iordan⁶², o asemenea necesitate resimțită de timpuriu explică faptul că, în compilațiile manuscrise din secolul al XVIII-lea, letopisețele se găsesc într-o succesiune cronologică ce nu suferă lacune. De astă dată, evenimentele (consemnate și comentate după criteriul domniilor, comun textelor de acest fel) pornesc de la descălecarea și se desfășoară „pe timp de 500 ani pînă în dzilele noastre”, lucrarea cuprinzînd nu o continuare-imitație a cronicilor precedente, ci o simplă înfățișare a trecutului Moldovei, unde se adăugau, pentru ultima parte, știri noi. Față de presupunerea după care ideea cărții ar fi circulat dinainte în mediul cărturăresc, rămîne nelămurit în ce măsură cercul oamenilor de cultură activă, deci predicatori, era (cu o excepție: Asachi) și al lui Drăghici, pe care un trecător rost politic îl lega mai curînd de boierimea moldoveană luptătoare. Dincolo deci de simplul interes față de trecut, ca un aspect al curiozității intelectuale, dincolo de intenția didactică, pare mai probabilă menirea nemărturisit militantă a operei, cea de a apăra anumite tendințe și vederi politice. A vedea manifestarea lor în cronica lui Manolache Drăghici, a-i recunoaște implicit caracterul ascuțit de clasă cere o argumentare și ne duce la judecata ostilă a lui I. M. Codrescu. Potrivit spuselor sale, reproduse mai sus, scopul lucrării ar fi fost rîvna postelnicului spre justificarea domnului Mihai Sturdza, de a cărui carieră fusese legată magistratura lui de provincie. Mărturie trunchiată, pîrtinitoare. A-i interpreta sensul și a-i discuta valoarea nu-i desigur, de prisos. Elogiul administrației domnitorului poate fi imparțial. Felul în care reiese din povestire înfrîngerea revoluției din 1848 exprimă aprige antipatii îndreptate contra „demagogilor”, autorul adoptînd poziția fruntașilor conservatori cărora li s-a datorat reprimarea mișcării. Însă capitolul din cronică nu are tonul encomiastic pe care l-am ghici din cuvintele lui Codrescu: Sturdza e criticat ca accesibil la lingușiri. Se știe doar că în 1857, dată care e și a apariției

⁶¹ În preambul, autorul declară: „ca să vadă fieștecare, moldovan îndeosebi, plecările și urmarea acestor stăpînituri în ce s-au închiet pentru țară, ca nici faptele bune să fie uitate, nici acele răle nelnculpate în amintirea poporului”.

⁶² *Introducere* la Ion Neculce, *Letopiseșul țării Moldovei*, București, 1955, p. 5.

cărții, Mihai-Vodă se străduia să revină pe tronul pierdut. Oricît de greu ar cîntări în cumpănă această ultimă împrejurare, sîntem datori să remarcăm că scrierea nu susține decît pînă la un punct interesele partidei Sturdza. Era și firesc. În cîteva rînduri recunoaștem în textul lui Drăghici o ostilitate contra marii boierimi, surprinzătoare pentru cine a luat aminte la conservatismul cronicarului. Aprecierea cea mai elocventă este aceasta : „Duhurile nestîmpărate a unora din boieri nu continea a face feliuri de invitări obștei locuitorilor, îndemnîndu-i să ceară dreptăți cît le vinea în minte, unii, adecă, mergînd pe o bază de constituție slobodă și democratică, alții pe principiul aristocrat, ce cu prerogative mai înădușe sărăcimea, încît agiunsesă a se face feliuri de dizbinări între partizi și prevestea un conflict ce putea să aducă mare struncinare în viitorul țărilor” (II, p. 182). Lipsa de disciplină și de tact a marilor feudali abuzivi devine o crimă în ochii istoricului. Comentarea indignată a trădărilor lor are un pronunțat caracter patriotic : „...Unii însă din boieri, orbiți de dușmănia ce purta asupra Ghicăi, au lepădat simțul patriotizmului” (II, p. 11). Întrucît între 1834 și 1845 marii boieri au intrat cîteodată în conflict cu Mihai Sturdza, atributul domnului de „cel mai vajnic apărător al intereselor boierești de clasă”⁶³ apare oarecum umbrit. El reiese însă limpede în condițiile luptei pentru realizarea Unirii și a reformelor, cînd candidatura fostului principe, cel mai mare moșier din Moldova, este susținută de elementele conservatoare, reacționare. Nu e aici locul să ne oprim asupra compoziției sociale a acestei formații politice, identificată totdeauna cu marii proprietari rurali. Din poziția cronicarului Drăghici, potrivit preeminenței absolute a latifundiarilor, rezultă că nu a fost propagandistul tendințelor de restaurare a unei domnii autoritare⁶⁴. Dacă trebuie să înălțurăm opinia unei inițiative domnești în compunerea lucrării, este clar că avem de căutat în altă parte. Opera tinde să dea la iveală ideile unei minorități boierești care nu poate fi tot una cu gruparea lui M. Sturdza. Cine era candidatul ei ? O dezlegare definitivă cată a fi dată problemei pe temeiul unei proclamații adresate „Domnilor Alegători din Prințipatul Moldovei” în favoarea beizadelei Grigore Sturdza. Apărută în *Constituționariul*, 9, 28 nov./10 dec. 1858, Iași, o altă variantă a fost reprodușă (fără semnături !) în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, VII, București, 1892, nr. 2 269. Pe exemplarul din colecțiile Bibliotecii Academiei iscălesc⁶⁵, între alții, A. Mavrocordat logofăt, A. Ghica logofăt, C. Hurmuzaki, Scarlat Roset vornic, hatm. N. Mavrocordat, D. Cantacuzino, D. Corne post., N. Millo, *Em. Drăghici*, Gane, Gh. Eminovici jîtnicer ! Nevoia clasei dominante de a păstra o istoriografie care să comenteze din punctul ei de vedere evenimentele a răbufnit în momentul unor pasionate lupte politice, cînd îi răspunde, adesea excesiv și indocil, cronicarul nostru, scriînd *Istoria Moldovei* cu sprijinul autorității oficiale și în profitul idealurilor care însufleșteau, mai mult sau mai puțin limpede, partea separatistă a boierimii moldovene.

Cine ia condeiul în condițiile arătate nu e unul din marii boieri, care de mult încetaseră să mai scrie istoria pe care n-o mai făceau — cu

⁶³ *Istoria României*, vol. III, p. 996.

⁶⁴ Deși s-a spus de către D. Ciurea, *op. cit.*, p. 98, n. 6, că „postelnicul Manolachi Drăghici li făcea propagandă în lucrarea sa”.

⁶⁵ Ms. rom. 5 385, f. 80 și urm., provine de la N. V. Docan.

încetul ei pierzându-se ca forță socială —, ci un provincial, postelnicul Manolachi Drăghici. Este semnificativ faptul că în dezbaterea paternității operei au fost sugerați ca autori posibili doi mari boieri, un Ghica și un Racoviță, credință îndreptățită pînă la un punct de caracterul conservator al gândirii politice pe care o exprimă cronica. Temeiul afirmațiilor lui I.M. Codrescu, din 1875, a fost combătut, din istoriografia mai veche, de N. Iorga⁶⁶. Autorul scrierii istorice de care ne ocupăm ar fi, după Codrescu, un autentic urmaș de domn, fost egumen la Sf. Spiridon din Iași, *locum tenens* în scaunul Mitropoliei după exilul lui Sofronie Miculescu la Slatina, Meletie Racoviță, episcop *in partibus* de Sardes, în Cilicia⁶⁷. „Arhiereul Sardion avea mai multe mînușcripte, rămase de la bezedé Scarlat Ghica, unul din fiii Domnului Gr. Al. Ghica, tăiat de turci, și căruia lumea îi dăcea bezedé celu sărac. Aceste scripte printr-un mister au devenit în proprietatea D-sale Postelnicul M. Drăghici cu care s-au îndămînat mult la plagiarea opului său...”⁶⁸. La aceleași apoi dispărute manuscrise, grecești sau românești, se va fi gîndit Drăghici însuși cînd scrie: „...Lui [Sc. Ghica] i-au rămas multe manuscrise nesocoasă la lumină, pentru că îi lipsé înlesnirea de a le tipări, și o bibliotecă din cele mai renumite pe atunci în Moldova”⁶⁹. Născut la 1775, a fost numit hatman, stîrnind împotrivire divanului, în 1810 și a murit înainte de 1828⁷⁰. Pe „preosfințitul arhiepiscop Meletie Sardion din familia Racovițească” îl întîlnim în fruntea listei subscriitorilor pentru *Istoria Moldovei*. Nu e de crezut ca ierarhul să fi acceptat astfel ceea ce socotea Codrescu furt de proprietate literară. În sfîrșit, este vădit caracterul oral al informației mai noi a scriitorului, trăsătură ce s-a întipărit și textului, ceea ce face mai greu de susținut nemijlocita influență a unei opere străine. Se pot desprinde atît de clar aici accentele graiului viu, încît nu mai avem cuvînt să ne îndoim de identificarea autorului cu Drăghici.

Cronica sa cuprinde 33 de părți și este împărțită în 115 capitole. Subiectul se reduce la trecutul Moldovei singure. Pe lingă conflictele moldo-muntene dezvăluite intenționat în scopuri politice, evoluția paralelă a Țării Românești este neglijată mai mult decît se cădea de purtătorul de cuvînt al separatiștilor. Neînfricat de greutățile începutului, pe care le expunea în precuvîntare, postelnicul se înfățișează cu patriotica năzuință de „a folosi țara mea cu ceea ce pot”, înzestrînd-o cu ceea ce, în limbajul epocii fanariote, numea el „o mică profora”. În judecata urmașilor pe care îi îndemna la „descrieri mai înavuțite în toată privirea”,

⁶⁶ *Istoria literaturii românești în secolul al XIX-lea*, p. 77—78.

⁶⁷ Mihail-Meletie Racoviță, fiul bezedelei Mihai Ștefan Racoviță (m. 1808) și al Mariei N. Suțu, născut în 1776. În 1803, călugărit, avea 7 scutelnici. General M. Racoviță-Cehan, *op. cit.*, vol. I, p. 36, și vol. II, p. 84, face din Meletie locțiitorul mitropolitului în 1819. Vezi G. Bezviconi, *Călători ruși*, p. 246, n. 4 și R. Rosetti, *Amintiri din copilărie*, p. 3—4. Ca episcop de Sardes îi succede lui Varlaam Cuza la 20 ianuarie 1833, vezi N. Iorga, *Condica de hitronii a Mitropoliei Moldovei*, Bul. Comisiei istorice a României, XXIX, 3, 1924, București, p. 36.

⁶⁸ „Buciumul romanu”, I, p. 414, n. 1.

⁶⁹ Biblioteca amintită nu trebuie confundată cu cea rămasă la Constantinopol după mișlescul omor din 1777, de care vorbește C. I. Karadja, *Sur les bibliothèques du Sud-Est européen*, RHSEE, XII, 10—12, p. 321.

⁷⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI₂, p. 212; R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 35 și 239; Bibl. Acad., XXV 168. Efor al tipografiei grecești la Iași în 1812, vezi N. Camariano, în „Balkan Studies”, vol. 7, nr. 1, Thessaloniki, 1966, p. 62—63 și 75.

M. Drăghici stăruie încă dincolo de eleganța frazei de mândră înfruntare : „Eu însă pe de o parte ne-ndeminat de materia trebuincioasă, iar pe alta de talentul ce dă numele unui bun scriitoru, îndănuit numai de o simplă dorință, am făcut atita pe cit m-au ertat putința și împrejurările”. Urmează descrierea în detaliu a provinciei, arătându-se originea daco-romană a băștinașilor, întinderea, climatul și apele, munții și bogățiile metalice, pământul roditor al Moldovei, caracterul și obiceiurile locuitorilor țării, împărțirea ei administrativă, completată cu observații „despre împoporarea și venitul Moldovei” și „despre puterea înarmată”. Istoricul constată dezvoltarea statului feudal în funcție, după el, de criteriul dinastic (înlocuirea prin străini a „viții Dragoșizilor” a adus declinul principatului) și de reformele pe care le-au inițiat domnitorii. Perindarea lor interesează mai puțin pînă la Dimitrie Cantemir. În continuare, lucrarea se ocupă de întii domni greci, de războiul ruso-turc din 1769 — 1774. Luarea Bucovinei are un loc deosebit, ca și stăpînirea militară a lui Potemkin. Despre acea iarnă a anului 1788 s-ar „putea alcătui un tom întreg la istoria țării, de era prin putința a se ține un jurnal de toate urmările cele mai însămnate”. „Înbunătățiri mai nouă” fac obiectul capitolelor care preced ocupația din 1806—1812. Mai departe, istorisirea Zaveriei introduce întâmplările contemporane : domniile lui Ioan și Mihai Sturdza, revoluția și petrecerea în scaun a lui Grigore Ghica. Cartea cuprinde informații de ordin economic și social, juridic, demografic și politic, care așteaptă să fie confruntate cu vastul material al arhivelor Moldovei din epoca regulamentară pentru care lucrarea reprezintă singurul izvor narativ intern.

Un detaliu vrednic de notat : pentru mentalitatea lui Drăghici este caracteristică nevoia de a îmbrăca într-un strai colorat și familiar situațiile memorabile din trecut. El, care avea certă vocația memorialistului, gusta negreșit specia romanului istoric, abia inaugurată în Moldova. Fără să intrăm în această privință în amănunte, semnalăm că „domnia lui Bogdan al 3-le” îi dă autorului nostru ocazia unei incursiuni în ogorul vecin, căci îmbelșugatele detalii despre pețitul prințesei iagellone Elisabeta se citesc în culegerea *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, Iași, 1859, de Asachi⁷¹. Acesta plăsmuise himericului pretendent Trifăilă o biografie de un romantism despletit, din care Manolachi Drăghici n-a schimbat o iotă.

Pe cînd secolul său a intrat într-un alt făgaș, postelnicul formulează, ca nimeni altul poate, un crez tradiționalist în care se strecoară amărăciunea feudalului scăpătat. Concepția împărțirii în stări a societății reprezintă o trăsătură esențială în gîndirea politică, purtînd pecetea dogmelor teologice, a epigonului cronicarilor. Tocmai la jumătatea veacului al XIX-lea importanța burgheziei crescuse într-atît, încît nu mai era posibil să fie nesocotită. De aceea autorul *Istoriei Moldovei* îi recunoaște funcția economică. Cu toate acestea, în judecata istoricului, influențată de apartenența-i de clasă, locul întii i se cuvine, într-o ierarhie riguros stabilită, boierimii. Se înțelege că el nu conservă opinia că boierii alcătuiesc singuri

⁷¹ P. 205—211. Re luarea unor clișee de la Asachi se observă și în „scrisoarea către Răreșoae”, unde modelul imitat e o pagină din nuvela *Petru Rareș*, abia apărută într-un almanah, o dată cu *Calendarul pentru români*, la 1854, vezi G. Asachi, *Nuvela istorice*, ed. P. V. Haneș, București, 1915, p. 174.

grupul social cel mai reprezentativ, și Drăghici își îndreaptă așadar simpatia către țărănimea năpăstuită. Recunoaște că „lucrătorii de pământ cu adevărat acii să pot zice că ridică toată greutatea țării prin mînilor pentru că ei aduc agiutorința bănească și cè lucrătoare statului Moldovei” și aceasta „de la înființarea lui pînă astăzi”. „Românii”, nume purtat de țărani, au de suferit citeodată mizeriile unui istovitor război, care se adaugă exploatării obișnuite. Cînd străbat țara convoaiele de prizonieri ruși robiți de otomani, „o ștenă jalnică de privit văzînd cineva mii de popor bătut de străinătate, gol... ce nu sémănă altă decît o colonie de sălbatici strecurîndu-se pe acest pămînt” — „Moldoveii însă primindu-i la Prut... cu ospitalitatea obicinuită lor către toate națiile, i-au hrănit cu îndestulare, i-au găzduit și i-au îmbrăcat punînd mînă de la mînă”. Caracterizarea observatorului merge către firea plugarului, temă frecventă de meditație, fiindcă „nu este plecat la buzunărit și la țesmecuri dezbrăcătoare... neștiind mai de mult țăranul ce vrea să zică încueteri de fier sau lacată” (II, p. 85, 251—52). Chiar în limitele considerațiilor psihologice și ale sentințelor morale nu pierdem sentimentul poziției sociale și obîrșiei cronicarului. După părerea sa, „românul cu greu se deprinde în o viață nouă, fie și mai bună decît care au avut pentru că s-au trezit într-însa și au crescut după urmarea părinților” (II, p. 16). M. Drăghici nu pune în discuție antagonismul esențial al orînduirii feudale, cel dintre țărănime și stăpînii de pămînturi. Dimpotrivă, din clasele de jos, mai cu seamă țărănimea e asociată, în *Istoria Moldovei*, la poziția proeminentă — firește, nu economică și politică, mai degrabă morală — pe care în societatea timpului o deține necontestat boierimea. Asupra ei stăruie cu vădită satisfacție cărturarul, pledînd pentru privilegiile sale, „agonisiri răscumpărate prin mult sînge vărsat de străbuni... în povățuirea oștilor spre a-și apăra țara”. Aici găsim rostită mai răspicat soluția postelnicului, ale cărei particularități interesează considerabil pe cei ce caută să desprindă fețele multiple dezvăluite, în împrejurările de acum un veac, de gîndirea politică feudală : „... Prin adunare și consfătuire obștească a proprietarilor mici și mari” (II, p.251). Cronicarul apără cu pasiune drepturile imprescriptibile ale clasei sale, puse la îndoială de „radicalii” vremii. După Drăghici, „dignitatea boierilor au scăzut”, căci cu cît ne-am îndepărta în trecut, i-am descoperi mai favorizați de relațiile sociale. Se arată despre „dritul nobleții” că „să cîștiga cu mari jărtve ce făceau pentru țară” și că în acele *acta tempora* ale imunității fiscale absolute exploatarea vecinilor putea să se exercite nestingherită, „mai mult decît precum să obicinuieste astăzi cu craponii în Rosiia”. După înșirarea copioasă a tuturor dregătorilor cuprinse în protipendadă — cu scopul de a sublinia însemnătatea acesteia în viața țării —, este grăitoare exasperarea provocată autorului de înmulțirea boierilor titulari în Moldova, „seau paielicuri o mulțime de la agă pînă la sătrariu, lucru ce demult nici să pomenē”. Un alt pasaj face aluzie la caracterul recent al aristocrației : „... Nici vedeai alte fețe la curtea lui Ioan Voevod Sturdza, decît cu barbă în toate ungherile”⁷². Pe aceeași linie, Drăghici

⁷² „Înnoindu-le cinurile luate prin pitaci în vremea Căimăcămiei cu caftanul” (II, p. 166 i I, p. 92) : poate o referire la sine. Scandalul căftănirii unor personaje de origine plebea strînise mai demult critica învățatului vornic Iordachi Goleacu : „acum îi vezi ca furnicile pe pod, te împiedici pretutindena de barbe” (*Istoria Țării Românești, starea Țării Românești în vremea străinilor și a pămîntenilor*, apud G. Călinescu, N. Filimon, București, 1959, p. 223).

încuviințează distingerea pentru vitejie a țăranului, împrejurare mai frecventă în trecutul în perspectiva căruia a fost elogiată, rară în perioada recentă și pe care o face tolerabilă caracterul său etic. Schițând psihologia poporului nostru — „războielnic și viteaz” —, istoricul își sprijină spusele cu „o anecdotă urmată în zilele noastre în ținutul Neamțu”. Digresiunea este atrăgătoare expunere pitorească a isprăvii unui vânător care, „ajungând la auzul Domnului, au porocit să-i deie... o răsplătire bănească și să-l scutească de toată darea pentru pilda și a altora”. Rezultă chiar din text că evenimentul era excepțional.

Dacă ținem să dezlegăm obiectiv problema sentimentelor istoricului pentru clasa lui, apoi trebuie să ne amintim că Manolachi Drăghici a fost fiul unui om de stat în conflict adesea cu vîrfurile marii boierimi. Reacția sa proprie față de derinduielile labile ale timpului pornea fără îndoială de la acea origine, de la o timpurie experiență și de la o psihologie care imprimă scrisului său nota caracteristică de scepticism sentențios și ironic. Să ținem în seamă felul cum a evoluat puterea neamului Drăghici : pînă în 1830 ea a mers pe o linie ascendentă, nu fără întortochieri, culminînd cu încercarea lui Iordachi vornicul de a asigura puterii centrale colaborarea micilor boieri izvoditori de „constituții”. După ce aceuia i se pierde urma, autoritatea Drăghiceștilor a început să scadă. Paralel, crezul familiei a rămas imutabil, în ansamblu. În ce-l privește pe ministrul lui Ioan Sturdza, documentele dau doar o slabă idee despre acțiunea sa de gînditor revoluționar. Pe măsură ce vremea trece, fiul personajului, ciudat lucru, nu mai rostește decît cuvinte de reprobare pentru convulsunile sociale violente și osîndește agitația primejdioasă pentru formele politice atunci în ființă. Sintem cumva înaintea unei renegări? Pe cît deslușim, drumul vieții lui Manolachi Drăghici a fost altul. Departe de a se fi rupt vreodată de ideologia „cărvunarilor”, postelnicul i-a rămas atașat statornic, pînă la inadaptarea la realitate. Inconsecvența concepțiilor este mai mult aparentă : numai împrejurările se schimbaseră. Programul politic de la 1822, reclamînd numai o reformă incompletă, era depășit în societatea în evidentă prefacere de la jumătatea veacului și, rămînîndu-i credincios, cărturarul aristocrat se dovedește neînțelegător față de revoluția din 1848. Alunecarea progresivă spre dreapta — dacă e vreuna — explică faptul că Drăghici nu arată generației luminate decît o admirație temperată. Acesta e răspunsul nefățărît la întrebarea de mai sus și, fără a pretinde să generalizăm fără măsură o traiectorie originală, destinul ultimului cronicar ni se pare reprezentativ.

Reluînd șirul ideilor sale, impresionează frecvența criticilor pe care le aduce marilor boieri. Cînd cronica sugerează deosebiri între un dregător și altul, acestea sînt de ordin moral. Cei mai vinovați duc o politică anti-națională și antidomnească. Despre o personalitate ca Lupu Costachi vornicul se spune că „nu s-au purtat ca patriot, ci ca dușman țării sale”. De aceea pedeapsa pe care o primește, închis la Varna, va fi pe deplin meritată. Autorul numește uneltirea lui Iordachi Costachi contra domnitorului „o resculare desnădăjduită”, amintind apoi în acești termeni trădarea hatmanului D. Racoviță, refugiat la tătari, „au lepadat simțul patriotismului”. Un complice al lor este executat ca „trădător patriei sale”. Asemenea calificative, mînioase și răzbunătoare, confirmă constatarea lucidă : „Boierii moldoveni în cursul nestatorniciei politice au avut

slăbiciunea a se ademeni de intrigi și a năzuși la partizi, în toate cînd s-au născut vreo nemulțămire între dînșii cu stăpînitorii lor, de la slujbile țerii, mai ales dorind fiecare să impue în duhul guvernului, pentru ca să nu facă stăpînitorii fără dînșii nimică, lucru ce nu s-au putut dobîndi de la nici un domn ca se fie în favor neschimbat cu toți, fiindcă acel stăpînitor trebuia să fie numai o păpușă în ochii oamenilor, și dignitatea guvernului ca a unui domn de teatru care să-l poarte cine ar veni mai timpuriu” (I, 2). Tema vinovăției păturii conducătoare reapare insistent, „făcînd feliuri de intrigi între popor ca să rădice comploturi asupra domnului, din dzi în dzi să lățea între magnați ura”⁷³. Deci prejudecata boierească nu-i ascundea orgoliosului postelnic adevărul istoric. Desigur, recunoscînd că exponenții acestei clase n-au fost la înălțimea menirii lor, Drăghici nu a înțeles cîtuși de puțin să o combată la modul pașoptiștilor disprețuiți. Regretînd deopotrivă de sincer abuzul de putere al unora și exuberanța reformatoare a altora, el își închipuia probabil că clasa lor se justifică prin oameni ca dînsul, cu dragoste de țară și neam. De aceea păcatul cel mai greu al domnilor rău sfătuiți a fost împietarea asupra privilegiilor boierimii care, moldoveană de baștină, se identifica — în concepția autorului *Istoriei* — cu poporul. Așa, Ioan Mavrocordat „treaba ocîrmuirii o încredințase desăvîrșit curtezanilor și boierilor celor mai răi din țară, care lucra ce vra și prăpădește poporul” (II, p. 20). Mai departe, cronicarul pătrunde lesne scopurile demagogice în care Matei Ghica a folosit discordia dintre boieri și judecă aspru favoarea pe care a acordat-o „stării a 2-a” : „cum s-au suit pe tron s-au arătat foarte aspru către boierii stării I-iu și către cei de al 2-le cu nesuferită primire prin care chipuri grosolane au putut face cu țara ce voia... dar nici un folos n-au avut nici au gustat fericirea cît au șezut în scaun, din pricină că toate veniturile intra pe mîna Grecilor ce avè cu sine și-l răfuiè de nu mai găse Ghica capătul” (II, p. 23). Ceea ce ar demonstra dreptatea proniciei. Alte portrete, idealizate prin contrast, cuprind însușirile cele mai apreciate la un domnitor: spiritul de dreptate, indulgența în materie fiscală, la care se adaugă o calitate prețuită numai din epoca luminilor : dragostea de cultură. Virtuțile princiare nu sînt doar cele creștine, ci, prin alegerea lor, oglindesc măsura în care respectivul domn s-a încadrat sau ba în idealul filantropic, căruia, de fapt, istoricul îi atribuie progresul țării. În timpul lui N. Mavrocordat, dacă ar fi să-l credem, „locuitorii nu știe cum să mulțumească pe asemenea stăpînitor ce se îngrijè pînă la atîta pentru dînșii, așa s-au dat la lucrul cîmpului în care se sileau cu toată inima spre înflorirea negoțului” (II, p. 6). Altă dată „poporul întreg se simțè fericit cu asemenea domn, chemîndu-l părintele patriei” pe Al. Suțu, care guvernează „cu mare înțelepciune și blîndețe” (II, p. 64).

⁷³ Sînt de alăturat și alte dovezi ale unei stări de spirit tot mai răspîndite la sfîrșitul orînduirii feudale, ceea ce autorul nostru a numit „a critica duhul boierilor în grămadă” (II, p. 164). De exemplu, nu sînt o vorbă goală „reflecțiile generale”, de fapt concluziile scrierii unui contemporan, A. Valli („Revue historique”, XVII, 10—12, p. 321—324), care observă că „instabilitatea, lipsa de statornicie” în cîrmuirea țării sînt izvorul tuturor nenorocirilor sale. „Intriga, lăcomia, ciocnirile necurmate între facțiuni” sau „spiritul de discordie din sinul nobilimii” reprezintă „unul din germeii distrugători ai prosperității publice în Moldova”. Același se ridică împotriva „abuzului de promoții” într-o clasă care „o spun cu părere de rău... prin dezbinările sale a înșingurat adesea pămîntul patriei și a adus groaza și deznădejdea printre locuitori”.

Cu câțiva ani înaintea lui, A. Callimachi „s-au arătat cu mare înțelepciune și blîndețe” și el „ca să facă pe oameni fericiți” (II, p. 60). Am crede că „oamenii” aveau moșii. Ce concluzie se poate trage, în afară doar că aceasta reprezenta, în gîndul lui Drăghici, dacă nu culmea gloriei pentru clasa sa, de el închipuită în zilele „stăpînitorilor celor de demult”, dar o situație de stabilitate și siguranță la care aspira să se întoarcă un număr de boieri? Nu încapă iar nici o îndoială că printre ei se găsea autorul *Istoriei Moldovei*, nemulțumit de stăpînirea „ca autocrator” a lui Gr. Ghica, fiindcă în 1855 a luat măsura dezrobirii țiganilor particulari. Robii mănăstirilor fuseseră eliberați din 1844, iar ai statului din 1849, ceea ce nu-l împiedica să cirtească pe juristul încrezător în calea lungă și ocolită a reformelor, „rămînd a delibera proiectul de binefacere, ar fi venit la o prosfora generoasă, negreșit, că așa este caracterul românului”. Această ocazie îi vătămase pe proprietari atît în „ambîția aristocrată”, cît și în „interesul casnic, curățîndu-i odată de toți oamenii ogrăzii”⁷⁴. Sînt nevoit să dau aici dreptate clevetitorului Codrescu, revoltat de cazistica cu care bătrînul boier își apăra prerogativele.

Personalitatea și cugetarea lui M. Drăghici mai cunosc un aspect fundamental: patriotismul. După pilda lui D. Fotino, textul nostru relatează întemeierea — „s-au întors Daco-românii din Maramureșul Transilvaniei, cu Dragoș fiul lui Bogdan ce au domnit pe locurile Daciei numite apoi Moldova” —, apoi se încâlcește în detaliul unor toponimii fanteziste, care însă apropiiau vedenia Romei și de Ardeal și de Valahia (Valea-Acvii). În anii următori revoluției, cînd se ocoleau cuvintele „român”, „românesc”, răscolitoare de năzuinți primejdioase, precum și de neiertate amintiri, le corespund aici termenii „moldovean”, „moldovenesc”. Nu se poate gîndi ceva mai șters decît pasajul în care s-a rătăcit „Teodor Vlădemi-rescu din Valahia” (II, p. 121), dovedind în ce limite ale regionalismului feudal se mai închidea informatorul nostru de acum un veac. Totuși, ce mîndru respinge el spusa lui Bonfini, care „zice pentru Mircea Voievod din Valahia că s-au supus Ungurilor . . . , ca și multe alte de asemenea fabule”, cu argumentul care-l mulțumea pe războinicul boier că, „biruind pe Baiazet Sultan Ilderim”, domnul muntean nu s-ar fi închinat învinșilor de la Nicopole!

Osebit de judecata trecutului, un punct de vedere înaintat se desprinde din comentariul cu care întîmpină o seamă de evenimente din apropierea Unirii. Aprecierile istoricului despre dezvoltarea economică și culturală a Moldovei se întîlnesc cu ale democraților-revoluționari contemporani lui. „D. Gh. Asachi au deschis întîia oară un curs de inginerie teoretică și practică în limba romînă, din care au eșit mulți învățați boieri hotarnici și ingineri a țării” (II, p. 96). „Învățătura publică în limba română” e proclamată un „interes național”, iar instalarea școlii primare la Trei-Ierarhi trece drept „un fact foarte însemnătoriu” (II, p. 173—174). Elogiul lui M. Sturdza, sub cuvînt că întemeiase Academia Mihăileană o dată cu „școala politecnică de la Sfîntul Ilie și institutul pentru învățarea fetelor cetățene”, manifestă implicit credința luministă a cărtu-

⁷⁴ *Istoria Moldovei*. . . , vol. II, p. 251. Vezi „Foaia sătească a Prințipatului Moldaviei” din 1843, nr. 5, 6, 10, 20, 33, 36, 40 și 47, unde se citesc numele unor robi ai postelnicului sau ai rudelor sale.

rarului în importanța preocupărilor culturale, sprijinite pe tradiție, pe care le hrănea încă un grup boieresc. De aceea îl găsim totdeauna între cei pe care îi îmbia dezvoltarea culturii autohtone; împreună cu Calinic Miclescu, D. Petrino, Ion Creangă ș.a., va fonda la sfârșitul anului 1866 „Societatea pentru învățătura poporului român”⁷⁵.

Această situație, susceptibilă să inspire cea mai bună opinie despre Manolachi Drăghici, va motiva întrebarea: ce poate fi comun între învățatul dornic de progres pe care ni-l dezvăluie opera lui și latura „vechi-boierească”, în ultimă instanță retrogradă, a personalității cronicarului? Într-adevăr, concepția lui socială și politică se prezintă sinuoasă, nu o dată opoziția trecut-prezent are un caracter pătimaș polemic, ce nu cruță prezentul. Spre pildă, și-a ris de fricoșii miniștri ai lui Scarlat Calimachi, dar și de oratorii revoluționari baricadați la Copou, „fără a se sfii de guvern și a giudeca că poate să-i împrăstie și să-i dedepsească pentru asemenea cutezare neiertată lor”⁷⁶ (II, p. 208). Până și în fragmentul privind datina nunților, pe care postelnicul îl copia conștiincios după Cantemir, se înscrie, ca o notă marginală, un exemplu al nemulțumirii lui Drăghici, care gândea că, treptat, „are să fie ca o poveste monotonia nepilduită a bătrînilor ce viețuie giumătăți de veacuri bărbatul cu o femeie nedispărțiți, desfătîndu-să în o familie patriarhală”. Fără a pierde din vedere ținta didactică, istoriograful poartă cu sine regretul unei perioade cînd boierii erau „buni”, trăind bine cu Vodă, fără „vraja dușmăniei în țară”. Totodată, resentimentul cronicarului împotriva ideilor de „egalitate și libertate, două cuvinte ce trag după dinsele mii de nenorociri”, dat în vileag de relatarea evenimentelor dramatice ale lui 1848, contribuie la patosul izbucnirii: „Iată urmarea intrigilor și a făptașilor unei nații neunite ce ispravă aduc țării, fără a se folosi măcar acii ce le stîrnesc, cu vre un scop personal, la care nu izbutesc mai niciodată, fiind că prefacirile politice aduc și fețe și rînduieți nouă pe scenă, precum s-au pierdut gloria și fericirea Moldovei, măcinîndu-se puțin cîte puțin de zavistii, de cînd au murit Ștefan cel Mare încoace”. Nu-i greu de văzut că ne aflăm înaintea ideii dominante a cărții. În cea mai curată dragoste de patrie, revelată de aceste rînduri chiar, cred că se găsește trăsătura de unire între cele două aspecte, desigur contradictorii, pe care le deduse cercetătorul cronicii.

La capătul acestei expuneri, care nu istovește laturile interesante ale *Istoriei Moldovei*, e de așteptat o precizare: ce loc ocupă autorul ei în istoriografia modernă a României. După ce a fost nedreptățit de polemicii în căutare de victime, uitarea s-a așternut asupra lui Drăghici, făcînd extrem de rare contribuțiile la definirea lui. Încă N. Iorga a impus observația că postelnicul e, din descendența cronicarilor, cel din urmă. Cu prilejul discuțiilor inițiate de revista „Studii” în jurul unei încercări de fixare a principalelor curente și tendințe istoriografice⁷⁷, problema a

⁷⁵ *Îndrumător în Arhivele statului din Iași*, vol. II, București, 1956, p. 95.

⁷⁶ Scepticismul cu care majoritatea boierimii privea mișcarea din 1848 reiese în chip semnificativ din cuvintele lui C. Sion, tipice pentru poziția și caracterul acestui reacționar: „Eu șădcam în casa mî și jăleam de cele ce au pătîmi (ei)”. Vezi „T. Codrescu, *Revistă istorică*”, IV.

⁷⁷ Ștefan Pascu și Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României, proiect de tematică*, „Studii”, XVII, 1964, nr. 1, p. 133–158.

fost redeschisă ⁷⁸. C. Șerban a susținut aderența lui Manolachi Drăghici la „luminismul de tendință burgheză timpurie”, cită vreme un an mai târziu P. Cernovodeanu găsea cu cale să-l încadreze printre „romanticii de tendință conservatoare”, în tovărășia de mirare a maiorului Pappasoglu și a lui C. Erbiceanu. Din păcate cercetătorii amintiți n-au avut răgazul să expună argumentele pe care se întemeiază cele două atribuții contradictorii. Vrednică de atenție este părerea exprimată de Vlad Georgescu ⁷⁹, care, influențat poate de pilda lui N. Iorga, a sugerat reconstituirea unui curent „tradiționalist”, cuprinzând „cronicari tîrzii” ca Drăghici și Ilie de la Butoi. Interesul unei asemenea dezbateri nu va scăpa nimănui, întrucît ea pune în cauză existența istoriografiei *luministe* în țările române. Dimensiunile disputei nu ne îngăduie să zăbovim decît asupra unui singur caz. Reflexele luministe din *Istoria Moldovei* și, cu atît mai puțin, din activitatea autorului ei nu sînt hotărîtoare, le-am evocat doar spre a înfățișa contradicțiile dramatice ale personajului. Ni se pare că raportarea lui la romantismul burghez încalcă adevărul ca o antedatatură a spiritului modern. În ciuda acelor particularități ce reprezentau influența, inevitabilă pînă la urmă, a epocii în care Drăghici a trăit, el este tradițional prin metodă și structura gîndirii lui. Pentru apropierea de individualitatea puternică a scriitorului încă o cale se deschide prin medierea stilului personal și, nu de puține ori, nuanțat, care vedește însușirile unui memorialist, pitorescul și verva scriitorilor de istorie medievală față de care acest cronicar întîrziat în plin secol al XIX-lea are sensul unui cîntec de lebedă ⁸⁰.

⁷⁸ C. Șerban în „Studii”, 1964, nr. 2, p. 376 ; P. Cernovodeanu, în 1965, nr. 2, p. 431 ; D. Ciurea se mărginește la o aluzie : „ar trebui inclus în tematică”, 1965, nr. 3, p. 692.

⁷⁹ În „Studii”, 18, 1965, 2, p. 435—436.

⁸⁰ Fixînd astfel locul cronicii *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani pînă în zilele noastre* în istoriografia românească, ea ar putea constitui, în lipsa altor mărturii circumstanțiate, un interesant punct de plecare pentru cercetarea unor registre de cultură în care mai dăinuiau, la jumătatea veacului al XIX-lea, forme medievale (după o sugestie a profesorului Eugen Stănescu, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre).

CONTRIBUȚIA COMITETELOR DE FRONT UNIC MUNCITORESC ÎN ANII 1944 — 1947 LA REALIZAREA UNITĂȚII CLASEI MUNCITORE DİN ROMÂNIA

DE

C. BARBU și V. GH. IONESCU

Înfăptuirea insurecției armate din august 1944 a constituit un moment de cotitură în destinele poporului român. Doborîrea dictaturii militare-fasciste, eliberarea țării de ocupația străină au marcat începutul revoluției populare în România, deschizînd o etapă nouă în dezvoltarea țării noastre. „Sub conducerea partidului comunist, lupta antifascistă și de eliberare națională se dezvoltă într-o largă acțiune de masă pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice”¹.

O condiție hotărîtoare pentru îndeplinirea sarcinilor istorice în fața cărora se găsea poporul nostru era înfăptuirea unității politice, organizatorice și ideologice a clasei muncitoare. Factorul determinant al realizării unității depline a proletariatului a fost Partidul Comunist Român, conducătorul încercat al oamenilor muncii din țara noastră. În întreaga sa activitate, partidul comunist a fost purtătorul ideii de unitate politică și organizatorică a clasei muncitoare, a mișcării muncitorești, militînd consecvent pentru înfăptuirea acesteia. El a îndeplinit cu succes acest rol de covîrșitoare însemnătate pentru succesul revoluției, datorită fidelității sale nestrămutate față de învățătura marxist-leninistă, pe care a aplicat-o creator la condițiile țării noastre, datorită indisolubilei sale legături cu masa largă a celor ce muncesc.

Grija pentru continua consolidare a unității de acțiune a clasei muncitoare, realizată în aprilie 1944 sub forma Frontului unic muncitoresc, pentru ridicarea la luptă a întregului proletariat din România, s-a reflectat în activitatea conducerii partidului comunist încă în zilele insurecției armate. Astfel în manifestul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, publicat la 25 august 1944, se arăta : „Muncitori uniți în Frontul

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 55—56.

unic muncitoresc, puneți-vă imediat în fruntea luptei de eliberare a poporului român! Refaceți imediat organizațiile voastre sindicale!"².

Manifestându-și adevărată încredere în consolidarea unității de acțiune a proletariatului din țara noastră, Partidul Social-Democrat, în editorialul primului număr al ziarului „Libertatea”, declara: „... În acest front unic partidul nostru n-a văzut un vremelnice mijloc de acțiune, oricât de important ar fi el, ci primul pas hotărâtor spre unitatea organică a clasei muncitoare din România”³.

Declarația era în totală concordanță cu starea de spirit a masei membrilor P.S.D. Organizațiile regionale ale Partidului Social-Democrat din Valea Prahovei⁴, Dobrogea⁵, Oltenia⁶ etc. și-au exprimat voința, din momentul reorganizării lor, de a se acționa în direcția înlăturării tuturor piedicilor care au stat în calea unității de luptă a P.S.D. și P.C.R.

Dând viață cerințelor vitale ale proletariatului, Partidul Comunist Român—organizându-și activitatea în noile condiții de legalitate—a condus munca de constituire a sindicatelor unice, a organizațiilor de tineret, desfășurând o largă acțiune pentru consolidarea în continuare a Frontului unic muncitoresc. Această muncă a contribuit în măsură covârșitoare la rezolvarea sarcinilor de importanță istorică pe care le ridica procesul democratizării reale a țării, a înlăturării reformelor economice și sociale impuse de nevoile dezvoltării României. Unitatea de acțiune a clasei muncitoare s-a consolidat în cadrul eforturilor depuse de masele de oameni ai muncii din țara noastră pentru înfringerea totală a fascismului, pentru transpunerea în viață, zi cu zi, a lozincii „Totul pentru front, totul pentru victorie”.

Frontul unic muncitoresc a avut un rol hotărâtor în lupta intensă pe care forțele democratice, în frunte cu P.C.R., au dus-o împotriva reacțiunii interne, sprijinită de cercurile imperialiste străine, luptă al cărei țel era înlăturarea transformărilor revoluționare democratice în România. Mergând în front unic, proletariatul, în fruntea forțelor democratice, a desfășurat o vie acțiune pentru cucerirea de libertăți democratice, pentru curățirea aparatului de stat de elementele fasciste, pentru realizarea reformei agrare, pentru răsturnarea guvernelor cu majoritate reacționară, luptă încununată cu instaurarea la 6 Martie 1945 a guvernului de largă concentrare democratică în care clasa muncitoare avea rol precumpănitor.

În munca pentru realizarea unității depline politice și organizatorice a clasei muncitoare, pentru apropierea între membrii partidului comunist și ai celui social-democrat, se impunea ca o necesitate obiectivă asigurarea unității de acțiune în rezolvarea problemelor fundamentale ale țării, clarificarea divergențelor de ordin tactic existente între cele două partide, se impunea o adâncă clarificare ideologică, pentru a se putea adera la principiile pe care trebuia să se întemeieze viitorul partid unic al clasei muncitoare. În această activitate susținută, un rol de seamă l-au avut comitetele de Front unic muncitoresc constituite după 23 August 1944.

² „România liberă”, nr. 12 din 26 august 1944.

³ „Libertatea”, nr. 1 din 25 august 1944.

⁴ „Presa” (Ploiești), nr. 3 din 1 noiembrie 1944.

⁵ Arh. Com. reg. Dobrogea al P. C. R., Registrul de procese-verbale ale organizației P.S.D. Constanța, f. 13.

⁶ Arh. Com. reg. Oltenia al P. C. R., Registrul de procese-verbale ale organizației P.S.D. Dolj, procesul-verbal din 27 august 1944.

Intervalul dintre 1 Mai și 23 August 1944, în care s-a realizat și consolidat Frontul unic muncitoresc, a constituit pentru proletariatul din țara noastră o perioadă plină de învățăminte, de educare în spiritul unității traînice, în înțelegerea rolului hotărâtor al clasei muncitoare unite în momentul de cotitură istorică în care se afla România. Aceasta s-a concretizat în lupta muncitorilor în mărețele zile ale insurecției armate.

În împrejurările când insurecția armată victorioasă a însemnat începutul unor mari bătălii de clasă, proletariatul din țara noastră, îndrumat de Partidul Comunist Român, s-a orientat spre organizarea comitetelor de fabrică, expresie a unității de acțiune a clasei muncitoare. La făurirea acestei forme organizatorice a contribuit experiența proletariatului din țara noastră. Astfel, în nenumărate acțiuni de luptă ale clasei muncitoare—între cele două războaie mondiale—s-a realizat în numeroase rînduri, sub forma comitetului de fabrică, unitate de acțiune „inițiată, condusă și urmărită cu perseverență de partidul comunistilor, sprijinită de mulți dintre socialiști, social-democrați, de numeroase elemente progresiste convinse de imperativul unității de clasă”⁷. De asemenea, în pregătirea de către Partidul Comunist Român a insurecției armate — pentru mobilizarea muncitorilor la lupta împotriva dictaturii militare-fasciste—în principalele întreprinderi se creaseră și activau comitete de front unic⁸.

Muncitorii din întreprinderile bucureștene „Vulcan”, Atelierele C.F.R. „Malaxa”, „Ford-Româna”, „Gaz și electricitate”, S.T.B., U.C.B., din industria textilă și industria pielăriei s-au adunat, la 27 august 1944, în prima întrunire liberă. Discutîndu-se despre rolul proletariatului, despre necesitatea unității sale de acțiune și subliniindu-se că „datoria noastră, în momentele istorice prin care țara noastră trece, este de a sta la înălțimea sarcinilor puse de partidul clasei muncitoare, partidul comunist, de a întări Frontul unic muncitoresc realizat după atîția ani de dezbinare, el fiind chezașia de reușită a luptei poporului nostru pentru dezrobirea lui”⁹, s-a hotărît constituirea comitetelor de fabrică.

Alegerea comitetelor de fabrică a început chiar în zilele insurecției armate, deci înainte de constituirea Comisiei de organizare a sindicatelor¹⁰, continuînd după acest act¹¹.

Organizarea muncitorilor, alegerea comitetelor de fabrică s-a făcut în luptă împotriva elementelor fasciste rămase din timpul regimului antonescian, care mai dețineau posturi de răspundere în lupta împotriva patronilor care, dacă nu mai puteau împiedica organizarea muncitorilor,

⁷ Ștefan Voitec, *Cuvîntare rostită la Congresul al IX-lea al P. C. R.*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1965, p. 492.

⁸ C. Barbu și V. G. Ionescu, *Constituirea și activitatea comitetelor de front unic muncitoresc în întreprinderi în perioada aprilie-august 1944*, în „Studii”, t. 17, 1965, nr. 4.

⁹ „România liberă”, nr. 15 din 20 august 1944.

¹⁰ I. Chiper, *Organizarea comitetelor de fabrică (23 august—octombrie 1944)*, în „Studii”, t. 17, 1964, nr. 4.

¹¹ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 1, dos. 1, f. 1; Serv. reg. Galați al Arh. st., fond. Inspectoratul Muncii Galați, dos 737/1944, f. 296, 334; Serv. reg. Hunedoara—Alba-Iulia al Arh. st., fond. Inspect. reg. de poliție Mureș-Alba, dos. 4/1944, f. 452; Arh. Rafinăriei „9 Mai” Ploiești, fond. Colombia, dos. 1/1944, f. 168; Arh. Rafinăriei Teleajen-Ploiești, fond. Româno-Americană, serviciul personalului, dos. 35/1942, f. 231; „Scnteia”, nr. 17, 25 și 26 din 7, 16 și 17 octombrie 1944, „România liberă”, nr. 28 din 12 septembrie 1944; „Luptătorul bănețean”, nr. 13, 14 și 16 din 2, 4 și 6 octombrie 1944; „Cuvîntul poporului” (Turda), nr. 28 din 3 iunie 1945; „Înainte” (Bacău), nr. 16, 18 și 21 în 24, 28 noiembrie și 5 decembrie 1944.

încercau să îngreueze activitatea sindicală și politică în incinta întreprinderilor¹².

Astfel, muncitorii uzinelor din Turda, întruniți la 25 august 1944 pentru alegerea comitetelor de fabrică, au trebuit să înfringă opoziția armată a comandantului militar al orașului, element fascist¹³. Muncitorii de la întreprinderea „Industria linei” din Timișoara au putut să aleagă comitetul de fabrică „după o acțiune comună și hotărâtă”, deoarece comandantul militar a vrut să oprească cu armele organizarea lor¹⁴. Muncitorii de la fabricile Boszak, precum și cei de la Hammer și Ney, ambele din Timișoara, au trebuit să facă față împotrivirii patronilor pentru a putea alege comitetele de fabrică, „din care fac parte muncitorii cei mai cinștiți și curajoși”¹⁵. Conducătorii întreprinderilor „Metafer”, Leibovici și altele¹⁶ din Bacău au încercat să concedieze muncitorii care activau în direcția oraganizării comitetelor de fabrică. La Brăila, la „Industria sîrmei”, „Cimentul”, „Franco-Româna”, organizarea muncitorilor și rezolvarea revendicărilor lor a avut loc în luptă cu elementele fasciste care, aflîndu-se încă în conducerea întreprinderilor, invocau legile dinainte de 23 August 1944¹⁷.

Pe măsura constituirii, organizațiile Partidului Comunist Român din întreprinderi au îndrumat munca comitetelor de fabrică. Greutățile și sarcinile, aproximativ aceleași în întreaga țară, au determinat o activitate în esență asemănătoare pentru toate comitetele de fabrică. Desigur că nu din primele zile comitetele de fabrică au reușit să desfășoare o activitate pe deplin satisfăcătoare, muncitorii trebuind să învețe, pe parcurs, prin propria lor experiență, cum să se organizeze mai bine.

Normele în alegerea comitetelor de fabrică și direcțiile principale ale activității acestora au fost aceleași în toate întreprinderile. „Comitetele de fabrică—spunea tovarășul Gheorghe Apostol—aveau pretutindeni caracterul unor comitete de acțiune imediată, alese pe baze democratice, în spiritul unei largi unități de către toți salariații întreprinderii, indiferent dacă erau sau nu membrii de sindicate”¹⁸.

În primele luni după 23 August 1944, atribuțiile comitetelor de fabrică—organe ale unității de luptă a clasei muncitoare—s-au referit la o sferă largă de probleme politice, sindicale, profesionale, după 1 septembrie 1944 avînd sarcina de organe sindicale în întreprindere¹⁹, existența lor însemnînd începutul muncii de refacere a mișcării sindicale unice. În această perioadă, comitetele de fabrică și-au dovedit rolul lor important în mobilizarea tuturor muncitorilor la realizarea sarcinilor istorice pe care proletariatul trebuie să le rezolve²⁰. De asemenea, numai datorită intervențiilor

¹² Arh. Com. reg. Iași al P. C. R., fond. 17, dos 36, f. 1 ; Serv. reg. Crișana al Arh. st., fond. Legiunea de jandarmi, inv. 1, dos. 105, f. 49 ; Serv. reg. Oltenia al Arh. st., fond. Tăbăcăria Bucovăț, inv. 167, dos. 6/1944, f. 8 ; „Luptătorul bănățean”, nr. 16 din 6 octombrie 1944.

¹³ „Cuvîntul poporului” (Turda), nr. 28 din 3 iunie 1945.

¹⁴ „Luptătorul bănățean”, nr. 16 din 6 octombrie 1944.

¹⁵ Ibidem, nr. 12 din 1 octombrie 1944.

¹⁶ „Înainte” (Bacău), nr. 1 din 15 octombrie 1944.

¹⁷ „Înainte” (Brăila), nr. 12 din 29 septembrie 1944.

¹⁸ Gh. Apostol, *Sindicatele din R. P. R. în lupta pentru construirea socialismului*, în *50 de ani de la crearea C. C. S. din România*, București, Edit. C. C. S., 1958, p. 34.

¹⁹ Vezi I. Chișer, *art. cit.*

²⁰ Vezi E. Mănguț, *Făurirea unității mișcării sindicale*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al* www.dacoromanica.ro

energice făcute de comitete, muncitorii din întreprinderi au putut să-și capete drepturile materiale care de-a lungul anilor le fuseseră sustrase de patroni²¹.

În principal, aceste comitete cumula sarcinile comitetului de front unic din întreținere și pe cele ale comitetului sindical, având în vedere că organizațiile sindicale își desfășurau întreaga lor activitate pe baza hotărârilor adoptate de Frontul unic muncitoresc²².

În mod treptat, o dată cu constituirea organizațiilor P.C.R. în fabrici și a încheierii procesului de organizare a mișcării sindicale unice, în activitatea comitetului de fabrică a căpătat o pondere din ce în ce mai mare rezolvarea sarcinilor de ordin sindical. Astfel, la sfârșitul anului 1944, comitetul de fabrică a devenit pe deplin organ al mișcării sindicale unice în întreținere²³. Pentru coordonarea activității în domeniul sarcinilor politice

²¹ „Prahova democrată”, nr. 7 din 25 februarie 1945.

²² V. Liveanu, *Din lupta P. C. R. pentru unitatea clasei muncitoare*, în „Studii”, 1959, nr. 4

²³ Acest proces este ilustrat de modul cum și-a desfășurat munca pînă la sfârșitul anului 1944 și comitetul de fabrică ales de muncitorii Uzinelor „Bozsak” din Timișoara.

În septembrie 1944 a fost ales un comitet de inițiativă pentru organizarea muncitorilor, Activitatea acestuia a constat în mobilizarea la luptă pentru unele revendicări imediate. Astfel, după ce a fost ales, a cerut mărirea salariilor, aprovizionarea muncitorilor cu lemne pentru iarnă, precum și desființarea carcerii din întreprindere („Luptătorul bănățean”, nr. 12 din 1 octombrie 1944).

Bazîndu-se pe faptul că muncitorii erau de-abia în curs de organizare și mai ales pe existența și activitatea comandamentului militar, patronii au refuzat, la început, satisfacerea revendicărilor (ibidem), dar mai apoi — ca urmare și a marilor demonstrații care s-au desfășurat la 8 octombrie 1944 în întreaga țară — au majorat unele salarii („Luptătorul bănățean”, nr. 17 din 7 octombrie 1944).

Experiența acumulată în aceste zile a făcut ca munca comitetului de inițiativă să fie mai precis organizată. Astfel, la 16 octombrie 1944, comitetul a supus adunării generale a muncitorilor un memoriu pe care, după aprobare, l-a prezentat direcției întreprinderii. Pe lângă o serie de revendicări cu privire la mărirea salariului, îmbunătățirea condițiilor de muncă, în acest memoriu a fost înscris: „Cerem curățirea întreprinderii de fasciști; cerem demilitarizarea întreprinderii și înlocuirea cu garda formațiunilor de luptă patriotică” (Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1). Un memoriu asemănător a fost înaintat și de Comitetul tinerilor muncitori și ucenici ai fabricii (ibidem, f. 2 și 3). Paralel cu tratativele pentru realizarea revendicărilor cuprinse în memoriu, comitetul de fabrică a mobilizat muncitorii la lupta pentru destituirea comandantului militar al întreprinderii, care, încercînd să lovească în organizarea salariaților, anulase ordinele de mobilizare pe loc a doi din membrii comitetului. („Luptătorul bănățean”, nr. 31 din 23 octombrie 1944). Luna noiembrie a marcat ridicarea activității comitetului de fabrică pe o treaptă superioară. Din rîndul membrilor comitetului a fost exclus un fost hitlerist (Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1). S-au stabilit sarcini permanente precise pentru fiecare membru al comitetului. S-a întocmit un plan de muncă de perspectivă (ibidem, f. 4). În activitatea sa, comitetul de fabrică a depășit faza preocupărilor numai de ordin economic. Astfel, comitetul de fabrică a mobilizat muncitorii la lupta pentru a sili patronii să accepte măsuri de îmbunătățire a condițiilor de muncă și de salarizare (ibidem, f. 9), reducerea stagiului de ucenicie la 3 ani, precum și înființarea cantinii întreprinderii („Luptătorul bănățean”, nr. 65 din 27 noiembrie 1944). În mod deosebit, comitetul de fabrică s-a preocupat de lămurirea muncitorilor de a îndeplini cu rigurozitate sarcinile de producție, precum și de „forțarea direcțiunii pentru aprovizionarea cu materii prime . . . , direcțiunea vînd a sabota continuitatea muncii” (Serv. reg. Banat al Arh. statului, fond. 435, dos. 2/1944, f. 1). Comitetul de fabrică a desfășurat o largă muncă de demascare a elementelor fasciste din întreprindere, care făceau încercări de a împiedica producția și astfel de a lovi în muncitori. În fruntea acestora se situa directorul fabricii, care în timpul dictaturii militare fasciste dăduse pe mîna poliției muncitorii antifasciști (ibidem, f. 10). Tot pe această linie, comitetul de fabrică a mobilizat muncitorii pentru manifestația din 10 decembrie 1944, cînd „au arătat voința de a distruge fascismul” (ibidem, f. 15). Începînd de la jumătatea lunii decembrie 1944 s-au luat

s-a simțit nevoia creării comitetului de Front unic muncitoresc din întreprindere, care avea să ia ființă în prima parte a anului 1945.

De la începutul activității lor, comitetele de fabrică—expresie a unității de acțiune a clasei muncitoare—au mobilizat masele în vederea obținerii revendicărilor de ordin economic, pentru demilitarizarea întreprinderilor și eliminarea elementelor fasciste, iar în multe locuri au trecut la exercitarea controlului asupra producției.

Prin memoriile redactate și prezentate de comitetele de fabrică, muncitorii au cerut patronilor satisfacerea unor drepturi ca : mărirea salariilor pentru asigurarea unui trai mai omenesc ; salarii egale la muncă egală (pentru femei și tineret) ; plata orelor pierdute în timpul bombardamentelor aeriene ; reprimirea imediată în întreprinderi a muncitorilor eliberați din închisori și lagăre—unde fuseseră deținuți pentru activitate antifascistă—, precum și a acelor care fuseseră concediați în timpul dictaturii fasciste ; plata concediilor ; respectarea demnității omenești de către personalul de conducere al întreprinderilor ; desființarea închisorilor și carcerelor din întreprinderi ; interzicerea angajărilor sau concedierilor fără avizul comitetului de fabrică etc.²⁴ Datorită unității de acțiune, luptei hotărâte duse de muncitori, împotrivirea patronilor a fost în mare măsură înfrântă, ajungându-se la câștigarea a mai tuturor revendicărilor cuprinse în memoriile înaintate de comitetele de fabrică²⁵.

O acțiune de mare însemnătate politică întreprinsă de comitetele de fabrică a fost mobilizarea tuturor muncitorilor pentru eliminarea din întreprindere a elementelor fasciste și pentru demilitarizarea întreprinderilor.

Încă din primele zile ale lunii septembrie 1944, muncitorii rafinăriei „Standard” din Ploiești²⁶, minerii din Vulcan²⁷, „muncitorii de la „Regie” Sibiu²⁸, de la întreprinderile „Carpați” și „Bistrița” din Piatra-Neamț²⁹ etc.

o serie de măsuri organizatorice care au accentuat caracterul comitetului de fabrică de organ sindical în întreprindere. Astfel, s-au ales comisii care să se ocupe de munca sindicală în rândul tineretului și al femeilor (ibidem, f. 16), comisia cultural-sportivă, comisia presei și propagandei etc. (ibidem, f. 17). De asemenea, preocupările zilnice ale comitetului au fost din ce în ce în mai mare măsură cele de ordin sindical (ibidem, f. 18, 19, 20 și 21). În cadrul activității depuse în cursul anului 1944, comitetul de fabrică a analizat în 15 ședințe problemele întreprinderii, luând măsurile necesare, a convocat două adunări cu toți muncitorii pentru rezolvarea unor probleme de însemnătate generală și a avut 9 întâlniri cu direcția întreprinderii pentru discutarea chestiunilor referitoare la salarizare și producție (ibidem, dos. 2/1945, f. 58).

²⁴ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 4, dos. 36, f. 152 ; „România liberă”, nr.47, din 1 octombrie 1944 ; „Luptătorul” (București), nr. 2 din 8 septembrie 1944 ; „Libertatea”, nr. 34 din 30 septembrie 1944 ; „Prahova democrată” (Ploiești), nr. 1 din 14 ianuarie 1945 ; „România viitoare” (Sibiu), nr. 28 din 23 ianuarie 1945 ; „Zori noi” (Deva), nr. 5 din 13 decembrie 1944 ; Serv. reg. Galați al Arh. st., fond. Inspectoratul Muncii Galați, dos. 737/1944 — 1945, f. 296 și 334.

²⁵ „Scinteia”, nr. 99 din 1 ianuarie 1945 ; „Înainte” (Bacău), an. I, nr. 16, 18 și 21 din 24, 28 noiembrie și 5 decembrie 1944.

²⁶ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 2, dos. 160, f. 13 ; „Prahova democrată” (Ploiești), nr. 3 din 28 ianuarie 1945.

²⁷ „Zori noi” (Deva), nr. 4 din 10 decembrie 1944.

²⁸ „România muncitoare” (Sibiu), nr. 19 din 19 ianuarie 1945.

²⁹ „Înainte” (Bacău), nr. 23 din 19 ianuarie 1945.

au alungat din întreprinderi elementele care slujiseră regimul de dictatură militară fascistă și care acum încercau să saboteze producția. În același timp, muncitorii de la C. F. R. Grivița, „Malaxa”, „Laromet”, „Lemaître”, „Voința” din București, muncitorii tuturor întreprinderilor din Ploiești, Timișoara, Sibiu, cei de la Astra - Orăștie³⁰ etc. cereau îndepărtarea imediată din fabrici a legionarilor, a tuturor sabotorilor.

Comitetele de fabrică s-au aflat în fruntea maselor muncitoare în lupta pentru demilitarizarea întreprinderilor³¹. În cadrul acestei acțiuni, care a cuprins toate întreprinderile industriale din țară, arătând că muncitorii sînt capabili să păstreze disciplina muncii fără pază militară condusă de ofițeri superiori, al căror loc este pe front³², s-a cerut, după îndemnul ceferiștilor bucureșteni, ca paza întreprinderilor să fie asigurată de formațiile de luptă patriotice³³.

Reprezentînd întreaga masă a salariaților, comitetele de fabrică au început în multe întreprinderi să exercite controlul asupra producției. „În exercitarea acestui control, comitetele de fabrică nu au așteptat împuterniciri legale din partea miniștrilor reacționari, ele se bazau pe puterea organizată a muncitorilor, funcționarilor și tehnicienilor din întreprinderi”³⁴.

Pînă spre sfîrșitul anului 1944, în întreprinderi nu s-au constituit comitete de Front unic muncitoresc, comitetele sindicale mobilizînd muncitorii la lupta pentru transpunerea în viață a sarcinilor politice în realizarea cărora era antrenată întreaga clasă muncitoare³⁵. Prin aceasta ele au contribuit efectiv și substanțial la consolidarea unității de acțiune și unității politice a clasei muncitoare, la întărirea Frontului unic muncitoresc.

O dată cu alegerea organelor sindicale în întreprinderi, acestea au activat în conformitate cu sarcinile și metodele de muncă specifice sindicatului. Acum s-a impus în mod hotărît problema constituirii comitetelor de front unic în întreprinderi.



La 2 octombrie 1944, în condițiile desfășurării muncii de organizare a proletariatului după eliberare, a avut loc ședința comună a delegaților comitetelor centrale ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat, consacrată întăririi unității de acțiune a clasei muncitoare. În

³⁰ Arh. Rafinării Teleajen, fond. Româno-Americană, Serv. personal, dos. 35/1942, f. 131, 132 și 231; Arh. Rafinării „9 Mai” Ploiești, fond. Colombia, dos. 1/1944, f. 168; Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1, 4, 5 și 18; „România liberă”, nr. 47 din 1 octombrie 1944; „Presa” (Ploiești), nr. 3 din 1 noiembrie 1944; „România viitoare” (Sibiu), nr. 28 din 23 ianuarie 1945; „Zori noi” (Deva), nr. 5 din 13 decembrie 1944.

³¹ Serv. reg. Galați al Arh. st., fond. Inspectoratul Muncii Galați, dos. 737/1944—1945, f. 311; Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1.

³² „România liberă”, nr. 47 din 1 octombrie 1944.

³³ „Luptătorul” (București), nr. 11 din octombrie 1944.

³⁴ Gh. Apostol, *Sindicatelor din R. P. R. în luptă pentru construirea socialismului*, în *50 de ani de la crearea C. C. S. din România*, București, Edit. C. C. S., 1958, p. 34—35.

³⁵ În luna iunie 1945, în cadrul măsurilor luate pentru îmbunătățirea activității sindicale, Confederația Generală a Muncii a elaborat regulamentul de funcționare a comitetelor de fabrică prin care stabilea principalele atribuții ale acestor organe. Abia atunci s-au delimitat precis sarcinile acestora față de sarcinile comitetelor de F. U. M.

rezoluția adoptată cu acest prilej se sublinia că pentru îndeplinirea sarcinilor care stăteau în fața clasei muncitoare Frontul unic trebuie să devină o forță puternică, atât pe teren politic, cât și pe teren sindical, bine organizată³⁶. În cadrul ședinței a fost adoptată o platformă, în care erau cuprinse revendicările esențiale ale clasei muncitoare, ale întregului popor, și prin care proletariatul, conducător în revoluție, se adresa totodată tuturor forțelor democratice, chemându-le la lupta pentru realizarea Frontului național-democrat și pentru instaurarea unui guvern expresie a acestui front.

În vederea creării unor condiții cât mai bune de conlucrare și de mobilizare a întregii clase muncitoare în lupta pentru îndeplinirea grelelor sarcini care stăteau în fața întregului popor, Comitetele Centrale ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat au hotărât constituirea Comitetului central al Frontului unic muncitoresc, precum și a comitetelor locale, în toată țara, acolo unde existau organizații ale celor două partide³⁷, cu sarcina de a coordona acțiunile clasei muncitoare atât pe teren politic, cât și pe teren sindical.

Constituirea Comitetului central al Frontului unic muncitoresc a însemnat un nou pas pe calea consolidării unității de acțiune politică a clasei muncitoare, pe calea dezvoltării unității organice dorită cu insistență de întregul proletariat, în direcția făuririi partidului unic.

Comitetul central al F. U. M. a luat o serie de măsuri cu caracter organizatoric, menite să ajute la consolidarea unității de acțiune. Astfel, la 20 decembrie 1944 a elaborat circulara nr. 1, în care, făcându-se referiri la rezoluția din 2 octombrie 1944, se spunea: „Atragem atenția tovarășilor comuniști și social-democrați să se conformeze întocmai spiritului de colaborare care stă la baza principiului de front unic. În acest scop li se cere un contact permanent și o aprofundare matură a acțiunilor ce își propun să rezolve în interesul clasei muncitoare și o desăvârșită loialitate în aplicarea hotărârilor ce se iau în comitetele de front unic. În localitățile unde există organizații ale celor două partide și nu s-au realizat încă comitete de front unic, trebuie să se facă neîntârziat”³⁸.

Ca urmare, a început să se desfășoare munca de organizare, precum și activitatea comitetelor de front unic în întreprinderi. Trebuie remarcat că această organizare a mers destul de lent, în primele luni ale anului 1945, comitetele de front unic creîndu-se numai în unele întreprinderi³⁹, una din principalele cauze constînd și în faptul că nu în toate întreprinderile erau organizații ale P. S. D. și deci în mod practic nu existau condițiile necesare constituirii comitetului F. U. M.⁴⁰.

Cu toate greutățile existente s-au constituit comitete de front unic în întreprinderile din București, Ploiești și Valea Prahovei, Hunedoara,

³⁶ „Scnteia”, nr. 16 din 17 octombrie 1944.

³⁷ „Scnteia”, nr. 95 din 25 decembrie 1944.

³⁸ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 8, dos. 3, f. 3.

³⁹ Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 2, dos. 26, f. 38 și 86, fond. 5, dos. 519, f. 44, 47 și 55.

⁴⁰ Arh. Com. reg. Galați al P. C. R., fond. 4, dos. 18, f. 10.

Lupeni, Petrila, Ghelar, Simeria, Cluj, Turda, Galați, Timișoara, Sibiu etc.⁴¹.

După făurirea Comitetului central al Frontului unic muncitoresc s-a trecut și la constituirea comitetelor regionale și județene. Această acțiune s-a desfășurat începând din ultima decadă a lunii noiembrie 1944.

Munca de organizare și activitatea comitetelor Frontului unic muncitoresc, mai întâi la nivelul județului, s-a desfășurat pe baza îndrumărilor cuprinse în circulara nr. 1 a C. C. al F. U. M. În spiritul acesteia, la 23 decembrie 1944, comitetul F. U. M. al județului Covurlui a discutat măsurile necesare menținerii contactului permanent între reprezentanții celor două partide muncitorești, hotărând, între altele, ca întâlnirile să aibă loc în mod regulat, în fiecare săptămână⁴². În același spirit de colaborare, de întărire a unității de acțiune, și-au început activitatea comitetele de F. U. M. din județele Prahova⁴³, Constanța⁴⁴, Alba⁴⁵, Năsăud⁴⁶, Botoșani⁴⁷ și altele.

Realizarea structurii organizatorice a Frontului unic muncitoresc, activitatea desfășurată de comitetele create au însemnat un moment important pe calea făuririi unității depline a clasei muncitoare. Activitatea comitetelor județene ale Frontului unic muncitoresc s-a desfășurat în condițiile unei înțelegeri mai adânci a rolului clasei muncitoare și a sarcinilor ce-i revin în revoluție; munca dusă în comun pentru rezolvarea problemelor locale de ordin politic și economic a făcut să se dezvolte și să se consolideze spiritul de colaborare între comuniști și social-democrați, ceea ce a însemnat un nou pas pe calea făuririi partidului unic al clasei muncitoare.

Dorința de consolidare și dezvoltare a unității clasei muncitoare pînă la făurirea partidului unic s-a manifestat chiar din momentul constituirii comitetelor județene ale F. U. M., acest lucru făcându-se simțit din întreaga desfășurare a primelor activități în județele Prahova, Buzău, Ialomița, Dorohoi, Someș⁴⁸ etc.

Necesitatea intensificării activității comune a membrilor Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat pentru rezolvarea sarcinilor politice, economice și culturale cu caracter local au impus luarea în continuare a unor măsuri de realizare și consolidare a structurii organizatorice a Frontului unic muncitoresc de la Comitetul central pînă

⁴¹ Arh. Comit. orașenesc București al P. C. R., fond. 6, dos. 67, f. 1; Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 2, dos. 2, f. 51; Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 2, dos. 37, f. 97; fond. 10, dos. 1 350, f. 9, 17 și 18; Arh. Com. reg. P. C. R. Hunedoara, fond. 2, dos. 26, f. 38 și 86; fond. 5, dos. 519, f. 44, 47 și 55; fond. 7, dos. 1 271, f. 60 și 61; Arh. Com. reg. Galați, fond. 2, dos. 18, f. 21, 22, 24, 28, 40, 41, 44, 46 și 48; Șerv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1945, f. 4; „România viitoare” (Sibiu), nr. 23 din 17 ianuarie 1945.

⁴² Arh. Com. reg. Galați al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 1.

⁴³ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 2, dos. 97, f. 14.

⁴⁴ Arh. Com. reg. Dobrogea al P. C. R., fond. P. S. D., Registrul de procese-verbale al org. P. S. D. jud. Constanța, f. 53.

⁴⁵ Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 1, dos. 1, f. 82.

⁴⁶ Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 4, dos. 620, f. 3.

⁴⁷ Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 1, dos. 1, f. 1.

⁴⁸ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 2, dos. 97, f. 8; Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 2, dos. 13, f. 16 și fond. 6, dos. 869, f. 12; Arh. Com. reg. București al P. C. R., fond. 3, dos. 146, f. 2; Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 7, dos. 210, f. 44; „Chemarea Buzăului”, nr. 19 din 29 aprilie 1945.

la comitetele de întreprindere. În acest scop, cu prilejul zilei de 1 Mai 1945, Comitetul central al Frontului unic muncitoresc a redactat circulara nr. 2.

Analizând succesele clasei muncitoare în lupta pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, circulara scotea în evidență rolul F. U. M. în marile cuceriri obținute de popor. „Frontul unic între Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat înseamnă mai mult decât o asociere numerică a forțelor ambelor partide; el este o putere enormă de atragere, de concentrare și orientare a maselor democratice”⁴⁹. Rezulta în mod clar că sarcinile istorice care stăteau și în viitor în fața clasei muncitoare puteau fi îndeplinite numai prin continua întărire a unității de acțiune a clasei muncitoare, prin consolidarea colaborării dintre membrii celor două partide muncitorești.

În acest scop, circulara a precizat sarcinile și atribuțiile organelor F. U. M., arătând că acestea au ca scop organizarea și coordonarea acțiunilor partidului comunist și social-democrat pe toate tărîmurile de activitate politică și sindicală. „Ele trebuie să aplice cu toată sinceritatea și într-un spirit de disciplină organizatorică toate hotărîrile și îndrumările care vin de la organele politice superioare”⁵⁰.

Reamintind sarcina constituirii comitetelor F. U. M. pe întreaga scară organizatorică, circulara specifica amănunțit atribuțiile principale ale acestora. Constituite din reprezentanți împuterniciți ai ambelor partide (comunist și social-democrat), ele aveau obligația de a organiza colaborarea și acțiunea comună, de a evita eventualele neînțelegeri ce s-ar fi putut ivi în timpul muncii în întreprinderi, între membrii celor două partide.

Pe baza prevederilor circularei nr.2 au fost elaborate de către Biroul operativ central al F. U. M. instrucțiunile cu privire la activitatea și sarcinile comitetelor de front unic din întreprinderi⁵¹.

Transpunerea în viață a indicațiilor cuprinse în instrucțiuni a intensificat acțiunea de constituire a comitetelor de Front unic muncitoresc în fabrici și instituții⁵².

⁴⁹ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 8, dos. 3, f. 3.

⁵⁰ Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 8, dos. 3, f. 4.

⁵¹ Instrucțiunile Biroului operativ central al F. U. M. arătau:

„... 1. În toate întreprinderile unde se găsește tovarăși comuniști și social-democrați iau ființă imediat organe de coordonare ale F. U. M.

2. Datoria organelor de F. U. M. este să rezolve neîntârziat litigiile existente între ambele partide muncitorești și să treacă la organizarea și coordonarea activității politice, economice și culturale, în folosul clasei muncitoare.

3. Membrii ambelor partide muncitorești sînt obligați a conlucra în toate chestiunile care privesc clasa muncitoare și să dezvolte la maximum spiritul de răspundere comun.

4. Membrii partidelor muncitorești au datoria de a explica rostul legilor economice în fața masei și de a combate elementele provocatoare care agită spiritele împotriva dispozițiilor guvernului.

5. Reprezentanții celor două partide muncitorești sînt obligați a întreține un contact permanent de consultare și colaborare.

6. Organele de F. U. M. trebuie să dea tot sprijinul acțiunilor sindicale, să contribuie la atragerea elementelor neorganizate în sindicate, să lupte pentru păstrarea unității sindicale” (Buletinul P. S. D. din România, nr. 2 din 20 iunie 1945, p. 10).

⁵² Arh. Com. oraș. București al P. C. R., fond. 1, dos. 3, f. 52 și fond. 6, dos. 67, f. 1; Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 2, dos. 13, f. 20; dos. 37, f. 97 și fond. 10, dos. 1 350, f. 3, 7 și 15; Arh. Com. reg. Galați al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 21, 22, 24, 40, 41, 44, 46 și 48; Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 5, dos. 519, f. 25, 37 și 57; dos. 642, f. 22 și

În munca de organizare a comitetelor de Front unic muncitoresc în întreprinderi, un rol deosebit l-a avut faptul că Biroul operativ central al Frontului unic muncitoresc a lămurit problema raportului între organele acestuia și organele sindicale, iar Confederația Generală a Muncii a elaborat (în iunie 1945) regulamentul de funcționare a comitetelor de fabrică. Prin aceste documente s-au delimitat sarcinile celor două organe care activau în întreprinderi.

Activitatea desfășurată de comitetele din întreprinderi ale F. U. M. a făcut să se dezvolte colaborarea între comuniști și social-democrați în rezolvarea tuturor problemelor care interesau masa muncitorilor din fabrici⁵³.

Organizațiile Partidului Comunist Român din întreprinderi au dat tot sprijinul lor comitetelor de Front unic muncitoresc, pentru ca acestea să ducă o muncă sistematică în vederea întăririi unității de acțiune a clasei muncitoare, pentru ridicarea conștiinței de clasă, pentru educarea muncitorilor în spiritul luptei de clasă⁵⁴. Partidul Comunist Român a depus toate eforturile, mobilizând organizațiile sale pentru înlăturarea greutăților ce se iveau în activitatea comitetelor de front unic. În ședința din martie 1945 cu instructorii Comitetului Central al Partidului Comunist Român, discutându-se despre constituirea comitetelor de front unic în întreprinderi, se avertiza asupra greutăților care vor fi provocate de elementele ostile unității clasei muncitoare⁵⁵. În ședința din 25 iulie 1945 de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român cu secretarii regionali și instructorii centrali în vederea pregătirii Conferinței naționale, luându-se în discuție încercările pe care elementele dușmănoase le făceau pentru slăbirea unității și a înțelegerii existente în cadrul Frontului unic muncitoresc, s-a dat ca sarcină organizațiilor Partidului Comunist Român să nu se mulțumească numai a semna asemenea manifestări. Dimpotrivă, organizațiilor de partid le revenea misiunea de a dezvălui în fața muncitorilor adevăratele intenții ale acelor care voiau să ducă proletariatul pe căi străine de interesele sale. Organizațiile Partidului Comunist Român aveau sarcina de a intensifica munca de educare a oamenilor muncii pe baza principiilor luptei de clasă, de a contribui la dezvoltarea conștiinței de clasă și pe această cale să poată fi înlăturate toate piedicile ridicate în fața unității clasei muncitoare⁵⁶.

Munca comună a membrilor celor două partide pentru rezolvarea sarcinilor politice, economice și sociale pe plan local a dus la o apropiere

fond. 9, dos. 1 346, f. 5 și 6; Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 2, dos. 2, f. 67, dos. 3, f. 17 și fond. 8, dos. 3, f. 5; Arh. Com. reg. București al P. C. R., fond. 3, dos. 146, f. 2; Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 1, dos. 3, f. 10.

⁵³ Ocupându-se operativ de rezolvarea problemelor, în documente de arhivă s-a consemnat numai o mică parte din activitatea comitetelor din întreprinderi ale F. U. M. Din procesele-verbale existente se degajă însă ideea de a continua consolidarea unității de acțiune a clasei muncitoare. Astfel, din primele ședințe, comitetul F. U. M. al fabricii „Dorobanțul” Ploiești a ajuns la înțelegere deplină ca toate chestiunile ce se ivesc în fabrică să fie aduse la cunoștința comitetului F. U. M., care să le rezolve. Comitetul F. U. M. de la Societatea „Columbia” din Moreni consemna că „Frontul unic trebuie respectat ca o colaborare tovărășească”. Comitetul F. U. M. de la Atelierele centrale „Steaua română” Climpina aprecia că „acolo unde va fi nevoie de intervenția F. U. M. să se procedeze fără părtinire și cu dreptate” etc. etc. (Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 2, dos. 97, f. 19; dos. 98, f. 17; fond. 19, dos. 6, f. 6).

⁵⁴ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 2, dos. 4, f. 45.

⁵⁵ Ibidem, f. 8.

⁵⁶ Ibidem, f. 137.

mai mare, la înțelegerea necesității unității depline organizatorice și politice a clasei muncitoare, idee fundamentată de Conferința națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945⁵⁷.

Referindu-se la sarcinile de moment și de perspectivă în problema unității clasei muncitoare, în Statutul Partidului Comunist Român adoptat de Conferința națională a fost înscris: „În vederea realizării năzuințelor clasei muncitoare și ale întregului popor, Partidul Comunist Român luptă pentru consolidarea Frontului unic muncitoresc și tinde spre unificarea clasei muncitoare în Partidul Unic Muncitoresc”⁵⁸.

Pe baza sarcinilor trasate de Conferința națională, organizațiile Partidului Comunist Român au intensificat legăturile cu organizațiile Partidului Social-Democrat pentru întărirea unității de acțiune. În concluziile consfătuirii organizate la Comitetul Central al Partidului Comunist Român cu secretarii organizațiilor regionale (15—17 noiembrie 1945) se arăta: „Partidul unic noi nu-l înfăptuim artificial, ci întărind Frontul unic, întărind colaborarea cu social-democrații cinstiți, izolând elementele reacționare, demascându-le și făcând clarificarea ideologică și politică...”⁵⁹.

Buna desfășurare a munci F. U.M. în această perioadă era rezultatul grijii manifestate de P. C. R. și P. S. D. pentru continua întărire a unității clasei muncitoare. Această problemă a constituit — în perioada 1944—1948 — principala grijă a organizațiilor ambelor partide. „Frontul unic muncitoresc în județul nostru — aprecia Comitetul județean Cluj al P. C. R. în 1945 — este solid și întărit”⁶⁰. „Să întărim Frontul unic muncitoresc și să știm să-l apărăm de orice ruptură”⁶¹, se angaja comitetul județean Covurlui al Partidului Social-Democrat. Aceeași grijă și activitate pentru consolidarea unității de acțiune au manifestat și alte organizații locale ale celor două partide⁶².

Nu au lipsit însă nici unele greutăți în activitatea de front unic cauzate de poziția contrară unității, a elementelor scizioniste din partidul social-democrat⁶³, precum și, în unele locuri, de manifestări stângiste ale unor membrii ai partidului comunist⁶⁴. Aceasta explică de ce în câteva organizații locale colaborarea în cadrul Frontului unic a fost întreruptă pentru un timp sau a fost sporadică și cu caracter de rezolvare a divergențelor ivite între organizațiile Partidului Social-Democrat și cele ale Partidului Comunist Român. Așa, de pildă, spre sfârșitul anului 1945, elementele scizioniste care se mai aflau încă în organele de con-

⁵⁷ Gh. Tuțui, *Conferința națională a P. C. R., moment însemnat în lupta pentru realizarea unității depline a clasei muncitoare din România*, în „Studii”, t. 8, 1965, nr. 5.

⁵⁸ *Statutul Partidului Comunist Român*, Edit. P. C. R., 1945, p. 9.

⁵⁹ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 1, dos. 4, f. 168.

⁶⁰ Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 2, dos. 13, f. 20.

⁶¹ Arh. Com. reg. Galați al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 3.

⁶² Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 10, dos. 1 350, f. 17 și fond. 2, dos. 13, f. 116; Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 7, dos. 1 271, f. 60; Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 2, dos. 2, f. 51 și 67; Arh. Com. reg. Galați al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 3; Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 7, dos. 210, f. 27; Arh. Com. reg. București al P. C. R., fond. 3, dos. 146, f. 2; „Presa” (Ploiești), nr. 43 din 22 august 1945.

⁶³ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 1, dos. 3, f. 14; Arh. Com. reg. Hunedoara al P.C.R., fond. 5, dos. 519, f. 223; Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 2, dos. 18, f. 79, 82 și 91.

⁶⁴ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 2, f. 24.

ducere ale Partidului Social-Democrat, lansînd lozincă duşmănoasă potrivit căreia trebuia respins orice cartel electoral, partidul mergînd singur în alegeri⁶⁵, au încercat să lovească în unitatea de luptă a proletariatului. Elemente străine de aspiraţiile clasei muncitoare, aflate în conducerea organizaţiilor judeţene Covurlui, Deva, Satu-Mare, Cluj, Dolj, Gorj⁶⁶, au reuşit să întrerupă pentru scurt timp colaborarea în cadrul comitetelor judeţene respective ale Frontului unic muncitoresc.

În direcţia demascării manevrelor elementelor scizioniste, un rol important l-a avut şi Conferinţa Partidului Social-Democrat din 1—3 decembrie 1945. Pe baza raportului prezentat de L. Rădăceanu şi de tovarăşul Ştefan Voitec, conferinţa a însărcinat Comitetul Central al Partidului Social-Democrat să întreprindă noi acţiuni pentru îmbunătăţirea funcţionării Frontului unic muncitoresc⁶⁷. Ca urmare, s-a putut relua colaborarea în front unic acolo unde fusese întreruptă.

Subliniind însemnătatea hotărîrii Conferinţei Partidului Social-Democrat în legătură cu întărirea Frontului unic, ziarul „Scînteia” scria: „Noi comuniştii vom face tot ce este posibil pentru a uşura înlăturarea unor piedici şi învingerea unor greutăţi ce mai stau în calea întăririi unităţii de acţiune a clasei muncitoare. Avem ferma credinţă că şi tovarăşii social-democraţi merg pe acelaşi drum al intereselor superioare ale clasei muncitoare şi ale întregului nostru popor”⁶⁸.

Pentru că la Conferinţa din decembrie 1945 a Partidului Social-Democrat nu a fost exclusă posibilitatea unei reexaminări a poziţiei faţă de alegerile parlamentare, se impune întărirea muncii de demascare şi izolare a elementelor scizioniste şi de intensificare a tuturor acţiunilor care să ducă la consolidarea unităţii muncitoreşti. Aceasta a constituit una din principalele sarcini ale Partidului Comunist Român şi ale aripilor de stînga social-democrată, deoarece fără consolidarea unităţii de acţiune a clasei muncitoare nici nu se putea vorbi de victoria forţelor democratice în alegerile parlamentare.



După instaurarea primului guvern din istoria României, în care clasa muncitoare avea rolul conducător, sarcina economică principală a constituit-o refacerea economiei naţionale distruse de război, ridicarea producţiei. Adresîndu-se poporului, Partidul Comunist Român a mobilizat şi îndrumat toate forţele în direcţia refacerii economiei. Realizarea acestui obiectiv a cerut mari eforturi în special din partea clasei muncitoare, care a dus greul muncii. În focul luptei pentru înfrîngerea împotrivrării claselor exploatare care acţionau în direcţia intensificării sabotajului, a menţinerii haosului în economie, în focul bătăliei eroice pentru dezvoltarea forţelor de producţie, unitatea de acţiune a clasei muncitoare s-a călît, s-a consolidat.

⁶⁵ „Libertatea”, nr. 372 din 8 noiembrie 1945.

⁶⁶ Arh. Com. reg. Galaţi al P.C.R., fond. 2, dos. 14, f. 71, 88 şi 89; Arh. Com. reg. Oltenia al P.C.R., registrele de procese-verbale ale comit. judeţene ale P.S.D. din Gorj şi Dolj, noiembrie 1945; Arh. Com. reg. Maramureş al P.C.R., fond. 1, dos. 2, f. 195; Arh. Com. reg. Hunedoara al P.C.R., fond. 2, dos. 26, f. 57 şi 100 şi fond. 3, dos. 519, f. 42 şi 223; Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 1, dos. 9, f. 9.

⁶⁷ „Libertatea”, nr. 395 din 5 decembrie 1945.

⁶⁸ „Scînteia”, nr. 417 din 4 ianuarie 1946.

Paralel cu munca pentru înfăptuirea sarcinilor economice, s-a intensificat continuu procesul de democratizare a vieții țării și în acest domeniu unitatea de acțiune a clasei muncitoare a avut un rol hotărâtor pentru consolidarea alianței dintre muncitori, țărani și intelectuali, pentru întărirea frontului unic al tuturor forțelor democratice, antiimperialiste.

În desfășurarea procesului revoluționar anul 1946 a fost dominat de un eveniment deosebit de important: alegerile parlamentare, care aveau să dea un răspuns clar cu privire la întreaga evoluție ulterioară a României.

Examinând această problemă hotărâtoare în ceea ce privea căile de dezvoltare social-politică a țării, Plenara din 25—28 ianuarie 1946 a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, reafirmând poziția clară de întărire a Frontului unic muncitoresc, a scos în evidență rolul determinant pe care-l avea clasa muncitoare în câștigarea victoriei în apropiatele alegeri parlamentare. Analizând situația politică, plenara a apreciat că existau condiții optime ca în această bătălie socialiștii și comuniștii să meargă uniți, să prezinte o listă comună. Pentru aceasta trebuia intensificată colaborarea în Frontul unic muncitoresc, trebuia acționat în direcția de a ajuta pe toți membrii Partidului Comunist Român și cei ai Partidului Social-Democrat să înțeleagă că lupta pentru unitate însemna lupta împotriva dușmanilor clasei muncitoare. Aceasta presupunea un contact permanent viu, o atitudine prietenească, o apropiere continuă între membrii celor două partide⁶⁹.

Dezbătând problemele legate de apropiatele alegeri sindicale, Plenara din ianuarie 1946 a Comitetului Central al Partidului Comunist Român aprecia acest eveniment ca o repetiție a alegerilor generale⁷⁰.

Comitetul central al Frontului unic muncitoresc, considerând alegerile sindicale ca fiind de o importanță covârșitoare atât pentru consolidarea unității sindicale, cât și a unității de acțiune a celor două partide muncitorești, îndemna — prin comunicatul publicat la 3 februarie — ca socialiștii și comuniștii să se pună de acord asupra candidaților, precum și asupra tuturor problemelor legate de această acțiune.

La 6 februarie 1946, Partidul Comunist Român a propus Partidului Social-Democrat din România ca în alegerile parlamentare cele două partide să se prezinte pe listă comună, împreună cu grupările politice care aveau reprezentanți în guvernul de la 6 Martie 1945. În ședința plenară din 9—10 februarie 1946 a Comitetului Central al Partidului Social-Democrat, s-a hotărât să recomande Congresului — ce urma să fie convocat — participarea pe liste comune în alegerile parlamentare⁷¹.

Această hotărâre, constituind o înfrângere netă a elementelor de dreapta din Partidul Social-Democrat, a însemnat un nou pas pe calea înfăptuirii unității depline a clasei muncitoare. În același timp însă, elementele scizioniste au făcut și unele încercări nereușite de a slăbi unitatea sindicală. La fabrica „Ilsa” din Timișoara, elemente de dreapta au voit cu prilejul alegerilor sindicale să provoace dezordini și să determine muncitorii să facă grevă⁷², lucru pe care l-au încercat — tot fără succes — și

⁶⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 6, f. 174.

⁷⁰ Ibidem, fond. 2, dos. 6, f. 279.

⁷¹ „Libertatea”, nr. 450 din 14 februarie 1946.

⁷² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 2, dos. 6/1946, f. 66.

la minele din Schitu Golești-Muscel⁷³. Acțiuni de acest gen au fost provocate și la Mediaș, la I. A. R. Brașov, la Reșița și în unele întreprinderi din București⁷⁴. Concomitent, presa partidelor reacționare a desfășurat o acerbă campanie de ponegire a conducătorilor Partidului Social-Democrat care militau pentru a se merge pe listă comună în alegerile parlamentare, sperînd astfel că socialiștii din unele organizații locale vor putea fi determinați să adopte o poziție scizionistă.

În acele împrejurări, Partidul Comunist Român a acordat în cadrul comitetelor de F. U. M. un sprijin larg Partidului Social-Democrat, pentru înfrîngerea acțiunilor dușmănoase, luptînd cu și mai mare fermitate pentru apărarea și dezvoltarea unității clasei muncitoare. La rîndul său, Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Social-Democrat a luat atitudine față de manifestările ostile unității clasei muncitoare, atrăgînd atenția că acei ce vor fi dovediți că au desfășurat activitate cu caracter fracționist se vor situa în afara rîndurilor partidului⁷⁵.

Congresul extraordinar al Partidului Social-Democrat, care a avut loc la 10 martie 1946, exprimînd voința fermă a imensei majorități⁷⁶, a hotărît participarea partidului la alegerile parlamentare pe aceeași listă cu partidele și organizațiile care au constituit la 6 Martie 1945 guvernul prezidat de dr. Petru Groza⁷⁷.

Eliminarea din Partidul Social-Democrat a elementelor dușmănoase a avut ca urmare directă stringerea relațiilor între partidele muncitorești, constituind un moment important pe linia înlăturării greutăților care stăteau în calea unității depline a clasei muncitoare. La 29 martie 1946, reprezentanții ai Comitetului Central al Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat, exprimînd voința neclintită a clasei muncitoare, subliniau că „Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat din România, consecvente acordului de Front unic încheiat la 1 Mai 1944, confirmat apoi prin hotărîrea comună din 2 octombrie 1944 și verificat zi de zi în lupta comună împotriva fascismului și reacțiunii și pentru consolidarea democrației în țara noastră, vor acționa cu toată hotărîrea împotriva oricărei încercări a reacțiunii de a submina unitatea clasei muncitoare”⁷⁷.

În prima parte a anului 1946, ca rezultat al activității depuse atît de organizațiile Partidului Comunist Român — care militau pentru transpunerea în viață a hotărîrilor Plenarei din ianuarie a Comitetului Central —, cît și a celor ale Partidului Social-Democrat eliberate de balastul format de elementele scizioniste eliminate din partid în urma Congresului din martie 1946, s-au intensificat măsurile de consolidare și dezvoltare a unității de acțiune a clasei muncitoare. Astfel, comitetul județean Prahova al P. C. R. îndruma organizațiile din întreprinderi ca, mergînd mîna

⁷³ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 2, dos. 6/1946, f. 113.

⁷⁴ Ibidem, f. 301.

⁷⁵ „Libertatea”, nr. 458 din 23 februarie 1946.

⁷⁶ În ajunul deschiderii congresului, organizația județeană Constanța a P.S.D. își exprima astfel poziția: „Cine lucrează împotriva unității clasei muncitoare nu este socialist, iar prin acțiunea sa se pune în afară de principiile ce stau la baza mișcării socialiste. Deci este în afară de partid, pe baricadă opusă” („Dobrogea muncitoare”, nr. 50 din 10 martie 1946).

⁷⁷ „Libertatea”, nr. 473 din 13 martie 1946.

⁷⁸ „Scnteia”, nr. 490 din 1 aprilie 1946.

în mână cu organizațiile P. S. D., să se acționeze pentru întărirea unității clasei muncitoare în lupta pentru refacerea economiei naționale, pentru apărarea intereselor vitale ale proletariatului, pentru apărarea unității sindicale⁷⁹. Totodată, Comitetul județean al F. U. M. a luat măsurile necesare pentru reorganizarea comitetelor F. U. M. din întreprinderi, acolo unde acestea se dovediseră inactice⁸⁰.

La sfârșitul lunii martie 1946, Comitetul județean al Partidului Comunist Român Cluj arăta că viața politică în întreprinderi era caracterizată de o mare însuflețire pentru unitate⁸¹. În adunarea Frontului unic muncitoresc din Brașov, la 14 aprilie 1946, s-a subliniat cu tărie: „Clasa muncitoare nu poate fi despărțită. Noi considerăm Frontul unic muncitoresc ca prefața unității totale a clasei muncitoare”⁸². Muncitorii din Galați și-au exprimat hotărârea lor ca frontul unic să fie „o etapă pentru a ajunge la partidul unic al clasei muncitoare, la România Socialistă”⁸³. Aceeași atmosferă de strânsă colaborare se degaja în relațiile dintre muncitorii comuniști și social-democrați din întreprinderile din județul Prahova⁸⁴, din Oltenița, Călărași⁸⁵ etc.

Rezultatul imediat al consolidării Frontului unic muncitoresc în urma îndepărtării din conducerea Partidului Social-Democrat a principalilor dușmani ai unității l-a constituit încheierea în jurul clasei muncitoare a unei largi coaliții de forțe democratice. La 17 mai 1946 s-a constituit Blocul Partidelor Democratice.

Succesele politice tot mai evidente, dorința fermă a clasei muncitoare de a se realiza unitatea deplină au făcut ca în timpul bătăliei electorale să se intensifice activitatea celor două partide în Frontul unic. Și în direcția lămuririi ideologice s-a făcut mult prin apropierea dintre organizațiile și membrii celor două partide. Edificator în acest sens este interviul acordat în iunie 1946 de Lothar Rădăceanu: „Desigur — spunea el — între noi există încă deosebiri de vederi. Altfel n-am fi două partide. Formarea partidului unic al clasei muncitoare este tocmai în funcție de nivelarea acestor ultime deosebiri de vederi. Cred că clasa muncitoare nu dorește nimic mai arzător decât să vadă dispărînd orice disensiune”⁸⁶.

Pentru lărgirea sferei de apropiere dintre cele două partide, un rol important l-a avut ședința comună din 23 octombrie 1946 a Comitetelor Centrale ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat, la care au participat și candidații în alegerile parlamentare din partea acestora.

În timpul discuțiilor s-a subliniat că, în linii generale, Frontul unic muncitoresc a funcționat mulțumitor și că se observă mai ales în ultimele luni o serioasă îmbunătățire a colaborării între organizațiile celor două partide. Acolo unde mai existau unele fricțiuni, ele nu aveau caracter principal, ci se datorau, pe de o parte, nivelului ideologic scăzut al unora

⁷⁹ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 35, f. 13.

⁸⁰ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 98, f. 44.

⁸¹ Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 1, dos. 9, f. 5.

⁸² „Poporul” (Brașov), nr. 16—17 din 21 aprilie 1946.

⁸³ Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 2, dos. 19, f. 100.

⁸⁴ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 46.

⁸⁵ Arh. Com. reg. București al P.C.R., fond. 1, dos. 18, f. 108; fond. 3, dos. 148, f. 10.

⁸⁶ „Scnteia”, nr. 548 din 15 iunie 1946.

dintre membrii celor două partide, iar pe de altă parte spiritului sectar și exclusivist manifestat de unii comuniști sau social-democrați⁸⁷.

Victoria strălucită obținută de Blocul Partidelor Democratice în alegerile parlamentare din 1946, reflectând schimbările substanțiale în raportul forțelor de clasă din România, a demonstrat încă o dată baza social-politică largă pe care se sprijinea guvernul democratic.

După acest eveniment de însemnătate istorică, masele muncitoare au luptat cu elan pentru a transpune în viață măsurile legiferate de Parlamentul democratic în vederea refacerii economice și financiare a țării, măsuri care au deschis larg drumul cuceririi întregii puteri politice de către poporul muncitor în frunte cu clasa muncitoare.

În focul acestei grandioase bătălii care vestea apropierea trecerii României într-o nouă etapă a dezvoltării sociale, etapa revoluției socialiste, comitetele de Front unic muncitoresc au militat pentru desăvârșirea premiselor necesare creării partidului unic al clasei muncitoare. Comitetele regionale, județene, orașenești și de sector ale Frontului unic muncitoresc țineau în mod regulat ședințe în care se analizau problemele politice și economice, luându-se măsurile corespunzătoare pentru rezolvarea lor⁸⁸. Astfel, la 3 ianuarie 1947, în ședința regională a comitetelor de Front unic muncitoresc din județele Covurlui, Brăila, Rm.-Sărat, Putna, Tutova și Tecuci, constatându-se „cu satisfacție că . . . unitatea de acțiune în Frontul unic muncitoresc s-a evidențiat în toată regionala și îndeosebi în marile centre muncitorești Galați și Brăila”⁸⁹, s-au trasat sarcinile pentru activitatea viitoare⁹⁰.

Activitatea desfășurată de comitetele județene ale Frontului unic muncitoresc a contribuit în cea mai mare măsură la rezolvarea problemelor politice și economice — cu caracter local — în spiritul liniei politice de desăvârșire a revoluției burghezo-democratice. Unitatea de acțiune în cadrul organizațiilor locale s-a întărit în lupta pentru rezolvarea sarcinilor pe care viața le ridica zi de zi. Astfel, chiar de la constituirea sa, Comitetul județean Turda al F. U. M. sublinia necesitatea studierii și discutării problemelor politice în vederea rezolvării lor în spirit de colaborare⁹¹. Comitetul județean Cluj al F. U. M. milita pentru ca masele să înțeleagă însemnătatea covârșitoare a unității de acțiune a clasei muncitoare în rezolvarea problemelor politice⁹².

⁸⁷ „Scnteia”, nr. 664 din 30 octombrie 1946.

⁸⁸ Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 1, dos. 2, f. 12; Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 8, dos. 3, f. 19.

⁸⁹ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 8, dos. 4, f. 4.

⁹⁰ În rezoluția adoptată se spunea: „Ședința regională de F.U.M. constată că, avându-se în vedere sarcinile politice și economice ce stau în fața întregii țări și împrejurările grele de azi își ia ca angajament:

1. De a continua și adânci acțiunea de colaborare în F.U.M.
2. De a sprijini opera legislativă a primului Parlament democratic, veghind la justa aplicare a legilor.
3. De a ajuta acțiunea guvernului de combatere a efectelor secetei și de a lupta contra speculanților.
4. De a munci neobosit pentru aducerea la îndeplinire a Platformei program B.P.D., mobilizând întreaga clasă muncitoare și toate forțele productive ale țării ca prin muncă disciplinată și neobosită să realizăm opera de construcție și redresare economică a țării” (Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 8, dos. 4, f. 4).

⁹¹ Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 10, dos. 1 334, f. 10.

⁹² Ibidem, fond. 2, dos. 13, f. 16.

Comitetele Frontului unic muncitoresc pe sectoare din capitală acționau pentru consolidarea unității de acțiune, în lupta pentru mărirea producției și întărirea disciplinei în muncă⁹³. Poziții asemănătoare se înregistrau în regionalele Valea Jiului⁹⁴, Dunărea de Jos⁹⁵ etc. Comitetele de Front unic muncitoresc ale sectoarelor III Albastru A, III Albastru B, IV Roșu și I Galben din capitală militau pentru „a întări unitatea de luptă a Frontului unic muncitoresc, a depune toate eforturile pentru ridicarea producției, pentru a sprijini guvernul și parlamentul poporului, a antrena toate energiile creatoare pentru înfăptuirea Platformei program”⁹⁶.

În Prahova ședințele de front unic cu delegații din întregul județ și adunările din întreprinderi ca „Astra Română”, „Vega”, „Româno-Americană”, „Unirea”, „Orion”, „Columbia”, „Creditul minier”, „Concordia”, „Dorobanțul”, „Feroemail”, C. F. P. V. din Ploiești, Uzinele „Mărgineanca” din Ploeni, precum și în schelele petroliere Tintea, Moreni, Urleați, demonstau „adîncă apropiere între muncitorii comuniști și socialiști. La toate adunările Frontului unic muncitoresc se votează moțiuni comune, care se publică în presa locală și în ziarele de perete”⁹⁷. De asemenea, la Galați, Comitetul județean al Frontului unic muncitoresc constata că „în întreprinderi comitetele Frontului unic muncitoresc lucrează”, menționînd însă că „nu fac procese-verbale”⁹⁸.

Munca de educare politică desfășurată a făcut ca încă la jumătatea anului 1947 în întreprinderi să se manifeste vădit „o voință unanimă de întărire a unității politice a clasei muncitoare și de unificare a ambelor partide într-un singur partid muncitoresc”⁹⁹.

Comitetele județene ale F. U. M. au sprijinit — în mare măsură — comitetele similare din întreprinderi, pentru ca munca acestora să aibă o cît mai mare eficacitate. Ele au intervenit operativ pentru îndrumarea muncii curente a comitetelor F. U. M. din întreprinderi¹⁰⁰, au luat măsuri pentru reorganizarea și întărirea acelor care nu desfășurau o activitate corespunzătoare¹⁰¹. Comitetul orașenesc București al F. U. M., în instrucțiunile pentru comitetele din întreprinderi¹⁰², subliniind rolul clasei mun-

⁹³ Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 1, dos. 2, f. 11.

⁹⁴ „Scnteia”, nr. 753 din 10 februarie 1947.

⁹⁵ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 8, dos. 4, f. 4.

⁹⁶ Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 142; fond. 1, dos. 3, f. 136; fond. 8, dos. 86, f. 28; „Scnteia”, nr. 706 din 18 decembrie 1946.

⁹⁷ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 2, 3, 12, 21 și 36 și dos. 35, f. 6 și 15.

⁹⁸ Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 2, dos. 19, f. 16.

⁹⁹ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 24, f. 57.

¹⁰⁰ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 97, f. 11 și 22.

¹⁰¹ Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 2, dos. 19, f. 56—122; Arh. Com. reg. București al P.C.R., fond. 3, dos. 146, f. 11; Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 1, dos. 9, f. 15, Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 2.

¹⁰² În instrucțiuni se arată: „Normele de funcționare sînt următoarele:

Comitetele de F.U.M. pe întreprinderi se intrunesc ori de cîte ori este nevoie și cel puțin o dată pe săptămînă și cînd trebuie prelucrate și stabilite sarcinile politice și sindicale ce stau în fața organizațiilor noastre și rezolvate toate neînțelegerile intervenite pînă la data întrunirii.

Comitetele de F.U.M., în colaborare cu comitetele de fabrică, au datoriat de a lupta în mod metodic nu numai pentru introducerea disciplinei în cîmpul muncii, dar și pentru impunerea respectului necesar în ierarhia întreprinderii, asigurîndu-se prin aceasta disciplina și un randament mai mare în producție. . . Comitetele de F.U.M. vor colabora cu comitetele de fabrică în munca pentru ridicarea nivelului cultural și politic al muncitorimii, pentru combaterea zvonurilor, minciunilor și calomniilor elementelor din slujba reacțiunii. . .”.

citoare în refacerea economică a țării, pentru ridicarea nivelului de viață al poporului și pentru consolidarea regimului democratic arată că „rolul comitetelor Frontului unic muncitoresc și în special al celor din întreprinderi este să desăvârșească în mod practic unitatea de acțiune muncitorească, condiție indispensabilă și garanția realizării năzuințelor clasei muncitoare”¹⁰³.

Întreaga activitate a Comitetelor județene ale F. U. M., în cadrul cărora, în cea mai mare parte a timpului cât au funcționat, „toate discuțiile au fost purtate pe picior de egalitate și s-a ajuns totodată la o deplină înțelegere”¹⁰⁴, a adus o însemnată contribuție la apropierea între membrii P. C. R. și P. S. D., la munca de clarificare politică și ideologică ceea ce a creat premisele necesare înfăptuirii unității depline a clasei muncitoare¹⁰⁵.

Această atmosferă prielnică a făcut ca în întreaga țară, și în special în centrele industriale, Frontul unic muncitoresc să se întărească continuu. Astfel, în întreprinderile din județul Prahova comitetele de Front unic muncitoresc desfășurau o largă activitate. Aveau loc ședințe în mod regulat pentru luarea de hotărâri în legătură cu activitatea politică¹⁰⁶. Pozitiv era că aceste comitete aveau de rezolvat din ce în ce mai puține neînțelegeri ivite între membrii celor două partide și că acestea erau „neînțelegeri mai mici”¹⁰⁷. Aceeași situație exista și în întreprinderile din orașele Galați, Brăila etc.¹⁰⁸.

Caracteristic pentru activitatea comitetelor Frontului unic muncitoresc din întreprinderi în această perioadă era că întăreau unitatea de acțiune a proletariatului, orientându-l spre marile probleme care trebuiau rezolvate atunci. Semnificativă este activitatea desfășurată de comitetele Frontului unic muncitoresc de la fabrica „Fusul” și de la S. R. T. din Galați. Acestea considerau că principala îndatorire este activitatea politică intensă pentru înlăturarea oricărei piedici care ar fi putut să frâneze buna desfășurare a producției¹⁰⁹. În același timp propagau obiectivele programatice de luptă ale Blocului Partidelor Democratice. Militând pentru o deplină unitate de acțiune¹¹⁰, Comitetul Frontului unic muncitoresc de la S. R. T. Galați a luat atitudine fermă împotriva tuturor acelor care încercau să provoace dezbinare în rândul muncitorilor. Comitetul Frontului unic muncitoresc al Sectorului P. T. T. București ținea „ședințe săptămânale regulat, avînd la ordinea de zi probleme în legătură cu : disciplina în muncă, demascarea elementelor reacționare și dușmănoase”¹¹¹. Comitetele de Front unic muncitoresc din întreprinderile „Laromet” și „A. S. A. M. Cotroceni” din capitală desfășurau o largă activitate politică pentru mobilizarea muncitorilor în vederea continuei întăriri a Frontului unic muncitoresc, a măririi producției¹¹². Tot în direcția ridicării producției și a întăriri disci-

¹⁰³ Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 1, dos. 3, f. 186.

¹⁰⁴ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 97, f. 14.

¹⁰⁵ Ibidem, dos. 98, f. 170.

¹⁰⁶ Ibidem, dos. 13, f. 58, 85 și 110; dos. 98, f. 45, 48 și 76.

¹⁰⁷ Ibidem, fond. 2, dos. 13, f. 110.

¹⁰⁸ Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 119.

¹⁰⁹ Ibidem, fond. 2, dos. 19, f. 177.

¹¹⁰ Ibidem, f. 155.

¹¹¹ Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 15, dos. 135, f. 51, 59 și 85.

¹¹² Ibidem, fond. 1, dos. 3, f. 12, 13 și 14.

plinei în muncă activau comitetele de Front unic muncitoresc din întreprinderile din Brăila¹¹³, Ploiești¹¹⁴, Rm. Sărat¹¹⁵ etc.

Ca urmare a activității intense desfășurate de comitetele de Front unic muncitoresc în întreprinderile din capitală și principalele centre industriale ale țării se putea vedea că muncitorii — comuniști, social-democrați, fără de partid — manifestau activ „o sinceră colaborare în vederea ridicării muncii sindicale, ridicarea producției și întărirea disciplinei în muncă”¹¹⁶. Mai mult, în numeroase întreprinderi din București s-au făcut propuneri de a se constitui școli comune de Front unic muncitoresc pentru ridicarea nivelului politic al membrilor ambelor partide, pentru ca să se întărească unitatea clasei muncitoare¹¹⁷.

Desfășurându-se în condițiile când clasa muncitoare din țara noastră făcea eforturi susținute pentru a da viață planului de măsuri economice propus în luna iunie de către Partidul Comunist Român și adoptat de guvern, alegerile sindicale din vara anului 1947 au constituit un moment însemnat pe drumul realizării unității depline muncitorești. Forul suprem sindical a stabilit ca aceste alegeri să se efectueze pe baza principiului democrației muncitorești, dat fiind că, se arăta în ședința plenară din 26—27 iunie 1947 a Comitetului central al Confederației Generale a Muncii, „alegerile sindicale trebuie să însemne întărirea și dezvoltarea unității sindicale fără de care nu se pot consolida și dezvolta pozițiile cucerite de clasa muncitoare în viața economică, socială și politică a țării”¹¹⁸.

Împotriva încercărilor onora din elementele reformiste și reacționare, muncitorii au luptat pentru ca aceste alegeri să marcheze un nou pas pe calea întăririi unității proletare. Comitetul Central al Partidului Comunist Român considera „deplină victoria în alegerile sindicale atunci când în conducerile comitetelor de fabrică, instituții, sindicate și pînă la Confederația Generală a Muncii vor fi alese elementele cele mai cinstite, hotărîte și capabile pentru a mobiliza și conduce întreaga masă a salariaților în lupta pentru realizarea tuturor sarcinilor ce stau în fața clasei muncitoare. De asemenea, victoria în aceste alegeri este condiționată și de antrenarea în munca de răspundere a conducerii sindicale a tuturor elementelor social-democrate cinstite, care merg în activitatea lor pe linia de întărire a unității clasei muncitoare și care sînt hotărîte de a duce lupta pînă la capăt alături de comuniști pe linia intereselor clasei muncitoare. Aplicarea în viață a acestor directive va însemna un nou pas înainte pe drumul ce trebuie să ducă la crearea unității politice a clasei muncitoare prin întărirea și mai puternică a unității sindicale și consolidarea Frontului unic muncitoresc”¹¹⁹.

Marea majoritate a membrilor Partidului Social-Democrat a militat ca alegerile sindicale să se desfășoare în spiritul unei depline unități a clasei muncitoare. „În comitetele sindicale — afirma conducerea organizației Partidului Social-Democrat din Constanța — să intre cele mai cinstite elemente, care muncesc, care luptă pentru unitate”¹²⁰.

¹¹³ Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 135.

¹¹⁴ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 129.

¹¹⁵ Ibidem, fond. 8, dos. 4, f. 32.

¹¹⁶ Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 8, dos. 86, f. 17.

¹¹⁷ Ibidem, fond. 1, dos. 1, f. 148.

¹¹⁸ „Scnteia”, nr. 863 din 6 iulie 1947.

¹¹⁹ Arh. Com. reg. București al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 70.

¹²⁰ Arh. Com. reg. Dobrogea al P.C.R., fond. 2, dos. 59, f. 168.

În alegerea organelor conducătoare, muncitorii s-au orientat spre acei membri de sindicat care au fost tot timpul în fruntea luptei pentru ridicarea producției, care au desfășurat o intensă activitate obștească și mai ales care au militat neobosit pentru unitatea politică a clasei muncitoare.

Elementele exponente ale grupului scizionist exclus din Partidul Social-Democrat au suferit o zdrobitoare înfringere.

Caracteristica alegerilor sindicale din 1947 a fost unitatea. „Unitatea sindicală — scria „Scnteia” — a fost pecetea care a marcat alegerile. Această unitate, săpată adânc în inimile muncitorilor cinstiți și conștiinți, s-a manifestat cu tărie cu această ocazie. Este o verificare a creșterii conștiinței de clasă a muncitorimii noastre”¹²¹.

Conducerea Partidului Social-Democrat, referindu-se la alegerile sindicale, arată că acestea au dovedit o dată mai mult ce înseamnă o bună funcționare a Frontului unic muncitoresc, o strânsă colaborare între membrii celor două partide frățești¹²².

În împrejurările prilejuite de consolidarea unității clasei muncitoare manifestată în timpul alegerilor sindicale din vara anului 1947, în condițiile victoriilor politice obținute de forțele democratice în această perioadă, s-au întrunit în ședință comună, la 27 septembrie 1947, Birourile Politice ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat. Ambele părți, fiind întru totul convinse că întărirea continuă a unității de acțiune a clasei muncitoare era condiția de bază pentru zdrobirea definitivă a reacțiunii și pentru progresul țării, au hotărât ca, „în vederea îndeplinirii misiunii istorice a clasei muncitoare din România, să pună în discuția forurilor de conducere respective¹²³, mijloacele practice pentru grăbirea înfăptuirii unității politice, organizatorice și ideologice a mișcării noastre muncitorești”¹²⁴.

La 29 octombrie 1947, Comitetul Central al Frontului unic muncitoresc, luând în discuție problemele legate de aplicarea hotărârii din 27 septembrie a Birourilor Politice ale celor două partide, a început lucrările pregătitoare în vederea realizării partidului unic¹²⁵.

Până la constituirea Comisiei centrale de unificare¹²⁶, Comitetul central al F. U. M. a desfășurat o intensă activitate, îndrumând comitetele județene în pregătirea organizatorică a condițiilor necesare pentru crearea organizațiilor locale ale partidului unic al clasei muncitoare.

¹²¹ „Scnteia”, nr. 893 din 10 august 1947.

¹²² „Libertatea”, nr. 892 din 11 august 1947.

¹²³ Partidul Comunist Român, avind poziția — în această problemă — clar stabilită încă de la Conferința națională din octombrie 1945, hotărârea cu privire la unitatea clasei muncitoare a fost discutată și la al XVIII-lea Congres al Partidului Social-Democrat, care și-a desfășurat lucrările la București între 4 și 9 octombrie 1947. Congresul al XVIII-lea al Partidului Social-Democrat a adoptat rezoluția politică în care își însușea cu însuflețire hotărârea din 27 septembrie a Biroului Politic al P.S.D. și a Biroului Politic al P.C.R. și împuternicea Comitetul Central să discute cu Comitetul Central al Partidului Comunist Român mijloacele practice pentru realizarea unității politice, organizatorice și ideologice a clasei muncitoare (Partidul Social-Democrat din România. Secretariatul General. Îndreptar pentru cadre, București, 1947, p. 2).

¹²⁴ „Scnteia”, nr. 935 din 29 septembrie 1947.

¹²⁵ Ibidem, nr. 963 din 1 noiembrie 1947.

¹²⁶ Ibidem,

Comitetele de front unic din întreprinderi au adus o serioasă contribuție la organizarea adunărilor de prelucrare a Platformei Partidului Unic Muncitoresc ¹²⁷.

★

În ianuarie 1948, o dată cu constituirea organizațiilor de bază ale Partidului Unic Muncitoresc, și-au încetat activitatea comitetele de F. U. M. din întreprinderi. Sarcina pentru care fuseseră create era realizată. Membrii lor făceau parte acum din partidul unic marxist-leninist al clasei muncitoare din România.

★

La 21 februarie 1948 au început lucrările congresului care încununa lupta comună pentru unirea celor două partide, luptă dusă de socialiști și comuniști, „urmarea firească a unui îndelungat și laborios proces de clarificare ideologică, de apropiere tovarășească a militanților, în toiul grelelor lupte duse de clasa muncitoare pentru cucerirea puterii, ca și împotriva elementelor și ideologiei reformiste” ¹²⁸. Această acțiune comună, în cadrul căreia un rol determinant l-au avut comitetele Frontului unic muncitoresc, a ajutat în mod hotărîtor la constituirea bazei deplină unități organizatorice, politice și ideologice a clasei muncitoare, a demonstrat necesitatea unui singur stat-major al clasei muncitoare.

Congresul a subliniat că la baza muncii de realizare a partidului unic a stat principialitatea de clasă. Unitatea s-a făurit în lupta împotriva elementelor reformiste, scizioniste, înfăptuindu-se principiul leninist al unității organice, combătîndu-se cu hotărîre orice concepție de unitate mecanică, formală. La baza partidului unic, la temelia întregii sale activități, a fost pusă atotbiruitoarea învățătură marxist-leninistă.

„Unificarea la Congresul din 1948 a Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat, pe baza principiilor organizatorice, tactice, politice și ideologice ale marxism-leninismului, a pus capăt sciziunii de peste 20 de ani din mișcarea muncitorească din țara noastră, a asigurat clasei muncitoare, întregului popor, statul-major de luptă capabil să rezolve cu succes sarcinile operei istorice de construire a societății socialiste” ¹²⁹.

¹²⁷ Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 32, f. 2 și 10; dos. 98, f. 179; fond. 4, dos. 8, f. 27; dos. 8, f. 31.

¹²⁸ Ștefan Voitec, *op. cit.*, p. 493.

¹²⁹ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al P.C.R.*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1965, p. 75.

LUPTA PARTIDELOR POLITICE ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN DECEMBRIE 1937

DE

I. SCURTU

Alegerile parlamentare din decembrie 1937 au reprezentat un moment important din lupta diverselor partide și grupări politice pentru acapărarea puterii de stat în România¹.

Deoarece trecuseră patru ani de la alegerile generale, la începutul lunii noiembrie 1937, fără a cere demisia guvernului Tătăărăscu, pentru a nu crea o „criză de autoritate”, regele Carol al II-lea începe consultările pentru

¹ Viața politică din România anilor 1934—1937 era deosebit de complexă ca urmare a ascuțirii contradicțiilor politice interne. Principalele partide burgheze se fărâmițează, influența lor politică și morală scade. Are loc un proces de regrupare a forțelor politice, se creează noi disidențe.

Astfel, în această perioadă activau două partide național-liberale: unul era condus de Dinu Brătianu, iar celălalt, al „tinerilor liberali”, de Gh. Brătianu. Principalul partid liberal, cel prezidat de Dinu Brătianu, era frământat de puternice crize interne, ca urmare a divergențelor dintre șeful partidului și șeful guvernului (Gh. Tătăărăscu) în privința atitudinii față de tendințele autoritare ale regelui Carol al II-lea.

Celălalt partid burghez „de guvernare”, P.N.Ț., fusese părăsit în martie 1935 de gruparea de dreapta, condusă de Al. Vaida-Voievod, care a creat o organizație proprie, „Frontul românesc”. În sînul P.N.Ț. se conturau tot mai limpede trei curente: de stînga (dr. Lupu, V. Madgearu), care cuprindea elemente net antifasciste și cu vederi democratice, de „centru” (A. Călinescu, M. Costăchescu), care se situa pe o poziție potrivnică legionarilor, dar dispusă a colabora cu gruparea din jurul palatului, și o grupare a „intransigenților” (I. Maniu), care era contra colaborării cu cercurile palatului, dar gata să realizeze compromisuri cu grupările fasciste interne.

Partidul Radical-Tărănesc (Gr. Iunian) se situa pe o poziție antifascistă și, ca și Partidul Conservator (Gr. Filipescu), acționa uneori pentru unitatea forțelor antifasciste. Partidul Naționalist Democrat (N. Iorga) era împotriva fascismului legionar și a hitlerismului.

În general însă, toate partidele burgheze s-au manifestat în anii 1935—1937 împotriva frontului popular propus de P.C.R. și organizațiile sale de masă.

Dintre partidele minorităților naționale cel mai puternic era partidul maghiar din rîndurile căruia s-a desprins în 1934 o grupare de stînga care s-a constituit în MADOSZ — organizație ce a activat sub îndrumarea P.C.R.

Organizațiile fasciste nu erau nici ele unite, datorită unor deosebiri în privința programelor, orientării politicii externe a României, precum și datorită rivalităților dintre conducători. Astfel, în această perioadă activau pe lîngă Garda de fier (care se legalizase în 1934 sub numele de partidul „Totul pentru țară”) și Partidul Național-Creștin (creat prin fuziunea din 1935 a Partidului Național Agrar al lui Oct. Goga cu L.A.N.C. al lui A. C. Cuza) și organizații fasciste mai mici, ca Cruciața românismului, Partidul German, sau partide de nuanță profascistă ca Liga Agrară (C. Argetoianu) P.N.L.-Gh. Brătianu, Frontul românesc (Vaida), care se agitau împotriva regimului democratic, parlamentar.

crearea unui guvern de alegeri². În timp ce P. N. L. era în general pentru rămânerea lui Gh. Tătăărăscu la guvern, P.N.Ț. considera că numai I. Mihalache, care-și întocmise un „program de imediată guvernare”, are dreptul de a organiza alegerile. Șefii partidelor mici, dar averse de putere — Oct. Goga, Gh. Brătianu, Al. Averescu, Al. Vaida-Voievod — cereau crearea unui guvern de alegeri din reprezentanții mai multor partide care să încheie între ele un cartel electoral. Pe de altă parte, Gr. Iunian cerea și el un guvern de coaliție, dar fără un cartel înainte de alegeri, ci după alegeri. Unii membri ai camarilei regale, printre care și C. Argetoianu, considerau că conjunctura era favorabilă pentru a introduce „un guvern totalitar, un guvern de autoritate și de ordine, un guvern liberat de orice tiranie electorală sau de club, un guvern dintr-o echipă desemnată de suveran”³.

Deși se pregătise de mult pentru introducerea unei dictaturi personale, Carol al II-lea a considerat că nu este încă momentul potrivit pentru instaurarea dictaturii regale, de aceea aștepta desfășurarea alegerilor parlamentare, în care partidele politice trebuiau să se macine între ele, să se compromită definitiv în ochii maselor, pentru a folosi rezultatul alegerilor ca un argument în favoarea ideii că regimul politic existent era incapabil de a face față situației.

La 12 noiembrie 1937, regele Carol al II-lea primește în audiență pe I. Mihalache, președintele P.N.Ț., cerindu-i ca în 24 de ore să comunice dacă poate realiza o colaborare cu Vaida în vederea constituirii unui guvern național-țărănesc⁴. În seara aceleiași zile, Mihalache convoacă biroul P.N.Ț., care însă respinge ideea colaborării cu Vaida. În cadrul audienței din 13 noiembrie, Mihalache află că „condiția este *sine qua non*”⁵. În concepția camarilei regale, prezența lui Vaida-Voievod la Ministerul de Interne trebuia să constituie „o cheazășie pentru grupările naționaliste”⁶. Regele a pus această condiție, deși cunoștea împrejurările în care părăsise Alex. Vaida-Voievod P.N.Ț. în 1935, când a creat gruparea profascistă „Frontul românesc”. După această dată, între P.N.Ț. și „Frontul românesc” a existat o polemică permanentă, care nu o dată a degenerat în dispute personale.

Dar, pe deasupra rivalităților personale, P.N.Ț. „trebuia să țină seama de angajamentele luate în fața maselor de unii fruntași ai partidului în toiu alegerilor comunale, când dr. Lupu a luat atitudine fățișă împotriva «Frontului românesc»”⁷.

Pentru a se lua o hotărâre definitivă a fost convocată delegația permanentă a P.N.Ț. Centriștii (A. Călinescu, Gr. Gafencu, Căpităneanu) au cerut inițierea unor discuții cu Vaida, însă propunerea lor neîntrunind majoritatea⁸ s-a hotărât respingerea colaborării P.N.Ț. la un guvern cu Vai-

² Arh. ist. centr., fond. Min. Propagandei, serv. Presa internă, dos. 354/1937, p. 135—138.

³ Vezi C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 624, f. 2 828 și urm.

⁴ *Ibidem*, f. 2 847.

⁵ *Memoriile lui A. Călinescu*, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 10 012, f. 55.

⁶ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 623, f. 2 806.

⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 293.

⁸ Regele a susținut prin manevre de culise scindarea P.N.Ț. în scopul slăbirii acestuia și mai ales a pozițiilor lui I. Maniu. Din martie 1935 Carol al II-lea a exprimat mereu lui I. Mihalache ideea că în viitorul guvern național-țărănesc va trebui să intre și Al. Vaida-Voievod (*Memoriile lui A. Călinescu*, f. 25).

da⁹. Neputînd îndeplini condiția *sine qua non*, la 14 noiembrie Mihalache și-a depus mandatul. Cîteva zile mai tîrziu, într-o discuție cu șeful Partidului Agrar, președintele P.N.Ț. arăta : „Domnule Argetoianu, dacă regele m-ar fi chemat și mi-ar fi spus : «Mihalache, am încercat să guvernez cu partidele, am schimbat atîtea ministere și n-am izbutit să dau țării guvernul care îi trebuie : acum vreau să încerc să guvernez eu, îmi iau răspunderea, vreau să încerc și eu dictatura», aș fi arătat maiestății-sale că, după mine, greșește, că coroana are totdeauna nevoie de acoperire, dar, în fine, dacă regele ar fi persistat, m-aș fi supus, nu i-aș fi făcut nici o greutate și aș fi așteptat cu arma la picior să-și săvîrșească experiența”¹⁰.

Regele l-a însărcinat tot pe Gh. Tătărăscu, care-și prezentase demisia la 14 noiembrie, să formeze un guvern de alegeri cu o „bază politică mai largă”*. Gh. Tătărăscu a dus tratative pentru crearea „bazei largite” a guvernului cu Partidul Radical-Țărănesc (Gr. Iunian), Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu), Partidul Conservator (Gr. Filipescu) și Partidul Naționalist-Democrat (N. Iorga). Eforturile lui Gh. Tătărăscu s-au soldat însă cu un eșec, deoarece nimeni nu dorea, așa cum plastic se exprima Gh. Brătianu, „să urce într-o corabie care naufragiază înainte de a ieși din port”¹¹. Astfel că noul guvern Tătărăscu, care s-a creat la 17 noiembrie, nu se deosebea în privința persoanelor de guvernul care demisionase în urmă cu trei zile ; doar la departamentele economice, fără nici o importanță într-un guvern de alegeri, erau doi reprezentanți ai partidului iorghist, singurul care a acceptat o colaborare cu P.N.L. la guvern. În aceeași zi cu crearea guvernului se anunță realizarea unui cartel electoral între P.N.L. și „Frontul românesc”. Acest cartel a fost făcut de Gh. Tătărăscu la sugestia regelui Carol al II-lea. Prin aceasta camarila regală și-a atins două scopuri : în postul-cheie al noului guvern, Ministerul de Interne, a fost introdus omul său de încredere Richard Franasovici¹² ; în al doilea rînd, cartelul electoral cu Vaida-Voievod avea rolul de a da guvernului o orientare vădit spre dreapta, care să creeze un climat favorabil introducerii dictaturii regale. Încheierea cartelului electoral cu „nașul” Gărzii de fier, care-și făcuse din lozinca diversionistă *numerus valahicus* punctul central al programului „Frontului românesc”, a fost primită cu nemulțumire de către masa membrilor Partidului Național-Liberal. Chiar unii dintre fruntașii P.N.L. s-au opus acestui cartel electoral. Astfel, continuînd atitudinea de permanentă împotrivire față de orice concesiile făcute dreptei fasciste sau fascizante, șeful organizației național-liberale din Iași, fostul ministru Victor Iamandi, a refuzat să primească pe lista liberală vreun candidat

Interesantă este poziția „centriștilor” din stîlul P.N.Ț. Armand Călinescu redă la 7 iunie 1937, o discuție cu Costăchescu, Ghelmegeanu, Polircă și Gafencu : „Întreb : ce zicem dacă Regele în momentul crizei cere acord cu Vaida ? Răspund toți : susținem formula în partid spre a obține majoritatea partidului” (f. 47).

⁹ *Ibidem*, f. 55—56.

¹⁰ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 624, f. 2 879.

* Între Gh. Tătărăscu și șeful P.N.L. erau unele contradicții : în timp ce primul dorea continuarea guvernării cu orice preț și se angajase pe linia susținerii planurilor dictatoriale ale regelui, Dinu Brătianu opta pentru retragerea partidului de la putere pentru a se reface și întări prin unire cu partidul lui Gh. Brătianu și pentru menținerea regimului democratic, parlamentar, împotriva încercării lui Carol al II-lea de a introduce un regim de dictatură personală.

¹¹ „Mișcarea” din 29 noiembrie 1937.

¹² Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 37/1937, f. 1 și 2.

vaidist¹³, iar organizația liberală din județul Neamț în frunte cu N. Guran-da a respins „din capul locului cu unanimitate”¹⁴ cartelul încheiat de guvern. Și alte organizații național-liberale și-au manifestat nemulțumirea față de colaborarea fățișă a guvernului cu gruparea profascistă a lui Vaida.

Pregătită cu mult timp înainte, campania electorală a început oficial la 19 noiembrie 1937, când au fost dizolvate adunările legiuitoare, corpul electoral fiind convocat pentru alegerile parlamentare din 20 decembrie 1937¹⁵.

În fața eșecului înregistrat de I. Mihalache în tentativa de a crea un guvern național-țărănesc, conform unei înțelegeri anterioare, la 23 noiembrie 1937 șefia P.N.Ț. a fost preluată de I. Maniu¹⁶, a cărui atitudine împotriva lui Carol al II-lea era cunoscută¹⁷. Prima manifestare politică a noului președinte al P.N.Ț. a fost intrarea în tratative oficiale cu șeful Gărzii de fier, Corneliu Zelea-Codreanu. În timp ce purta încă discuții cu reprezentanții forțelor democratice, I. Maniu a încheiat prin surprindere la 25 noiembrie 1937 un pact de neagresiune cu organizația fascistă Garda de fier. Ideea încheierii în vederea alegerilor, pentru a înfringe guvernul Tătăărăscu, a unui pact de neagresiune între P.N.Ț. și Garda de fier fusese însușită de către comitetul executiv încă înainte de venirea lui I. Maniu la șefia partidului¹⁸. Faptul că semnarea acestui pact a revenit lui I. Maniu se datorește politicianismului său, unor tendințe dictatoriale și de cochetărie cu fascismul, precum și bunelor sale relații cu Codreanu¹⁹. Pactul de neagresiune semnat de I. Maniu, Corneliu Zelea-Codreanu și Gh. Brătianu, la care a aderat și C. Argetoianu, avea ca scop declarat a „apăra libertatea și a asigura corectitudinea alegerilor”, „înconjurarea actelor și limbajului de violență și de denigrare”, dar care, „nu împiedică afirmarea ideologiei proprii”²⁰. Dar asigurarea libertății și corectitudinii alegerilor alături de Garda de fier, care ridicase asasinatul la rangul de normă politică și care din practica alegerilor precedente se dovedise a fi principala forță ce amenința buna desfășurare a acestora, nu putea fi scopul real și exclusiv al încheierii pactului de neagresiune, cu atât mai mult cu cât el fusese semnat la începutul campaniei electorale, cu aproape o lună înainte de ziua desfășurării alegerilor.

Mobilul principal care l-a determinat pe I. Maniu să încheie acest pact a fost crearea unui puternic front de opoziție pentru desfășurarea unei

¹³ „Lumea românească” din 6 decembrie 1937.

¹⁴ „Înainte”, Piatra-Neamț, din 26 noiembrie 1937.

¹⁵ „Monitorul oficial”, partea I, nr. 2 671 din 18 noiembrie 1937, p. 8 982.

¹⁶ Într-o discuție de la începutul lunii ianuarie 1937 cu A. Călinescu, I. Mihalache declara că în cazul în care P.N.Ț. nu va fi adus la guvern el „se va retrage și va împinge partidul spre Maniu și Garda de fier (*Memoriile lui Armand Călinescu*, dos. 10 012, f. 22).

¹⁷ *Ibidem*, f. 58.

¹⁸ Vezi C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, f. 2 883.

¹⁹ La procesul din mai 1938, luând apărarea lui Codreanu, Maniu a declarat: „Am putut constata din partea d-sale sinceritate în acțiune, onestitate, consecvență și tenacitate, calități care se găsesc atât de rar în viața noastră politică. Pentru aceasta i-am întins mina cu încredere și plăcere” („Știri” din 7 iunie 1938). La rîndul său, Corneliu Codreanu spunea despre Maniu: „Mi-a făcut impresia unui om cu suflet curat ca al unui tânăr din generația noastră” (din mișcarea legionară) („Buna vestire” din 28 noiembrie 1937). Cîteva luni mai tîrziu, în testamentul său nescris, Codreanu, după ce prezenta o listă de șefi ai mișcării legionare, a cerut ca, dacă această listă va cădea, „legiunea să se adreseze lui Iuliu Maniu” (*Procesul marii trădări naționale*, București, 1946, p. 173).

²⁰ „Dreptatea” din 26 noiembrie 1937.

vehemente campanii împotriva guvernului Tătăărăscu, care se transformase într-un guvern personal al regelui, încît o victorie a acestuia în alegeri ar fi facilitat instaurarea dictaturii regale²¹. Gh. Brătianu a declarat chiar că scopul pactului de neagresiune era „de a nu fi atacat în campania electorala decît guvernul și numai guvernul”²². Așadar, I. Maniu, în conflictul cu Carol al II-lea și guvernul Tătăărăscu, nu alegea mijloacele, mergînd pînă la o colaborare cu forțele cele mai negre ale fascismului. Pactul de neagresiune, prin caracterul său, a depășit cadrul unei simple înțelegeri electorale, avînd grave consecințe politice. În primul rînd, prin pactul de neagresiune liderii P.N.Ț. au recunoscut Garda de fier ca forță de guvernămînt, acordîndu-i girul lor politic. I. Maniu însuși și-a definit astfel acțiunea sa de încheiere a pactului de neagresiune; „eu, prin această acțiune a mea față de legionarii urmăream două lucruri, pe care le-am și atins. În primul rînd să trîntesc în alegeri pe d. Tătăărăscu, în al doilea rînd, să scot la suprafață acele forțe care pînă atunci lucrau subteran, în mod ascuns, din întuneric și deci să ne putem cunoaște”²³.

De asemenea, prin pactul de neagresiune, liderii P.N.Ț. se angajau să nu împiedice „afirmarea ideologiei proprii” legionarilor. Organul C.C. al P.C.R. arăta că în acest fel I. Maniu „lasă mîna liberă Gărzii de fier să atace oricît și oricum bazele democrației și independenței noastre naționale”²⁴. Într-adevăr, urmînd aceeași linie politicianistă, căutînd să creeze un climat internațional favorabil unei eventuale guvernări național-tărăniste, alături de declarații de fidelitate față de Franța și Anglia, cu prilejul adunării electorale de la Cluj, I. Maniu a strecurat și aprecieri pozitive la adresa conducătorilor fasciști ai Germaniei și Italiei²⁵.

Pactul de neagresiune și declarațiile lui I. Maniu de la Cluj au constituit o încurajare pentru legionari, care, în atmosfera politică creată la sfîrșitul anului 1937, au pornit o largă ofensivă, nutrînd speranța că în urma alegerilor vor reuși să pună mîna pe putere.

Deși în alegerile precedente Garda de fier suferise eșecuri lamentabile²⁶, legionarii considerau că alegerile parlamentare din decembrie 1937 trebuie să constituie pentru ei ceea ce pentru Hitler au însemnat alegerile din Germania din 1933, adică o posibilitate legală de a pune mîna pe putere.

Aceasta nu înseamnă că mișcarea legionară și-ar fi schimbat atitudinea politică față de votul universal, față de dreptul maselor populare de a-și exprima în chip liber cuvîntul. Un ideolog al Gărzii de fier, exprimînd diferența dintre ideologia democratică și cea fascistă, arăta: „Democrații privesc votul universal ca pe cel mai de preț cîștig al omenirii . . . Ei uită însă că, o dată ce li se pune la dispoziție acest temut instrument de influențare a treburilor publice, masele acestea lipsite de perspectiva istorică și fără simțul eternului național se vor preocupa exclusiv de satisfacerea

²¹ Vezi și Al. Savu, *Unele aspecte privind poziția partidelor politice din România în preajma instaurării dictaturii regale*, în „Analele I.I.P.”, 1965, nr. 3.

²² „Mișcarea” din 29 noiembrie 1937.

²³ *Procesul mării trădări naționale*, p. 220.

²⁴ „Scnteia” din 15 decembrie 1937.

²⁵ „Dimineața” din 2 decembrie 1937.

²⁶ Precedentele alegeri parlamentare la care Garda de fier a participat au fost cele din 1932, cînd a obținut abia 2,37% din totalul voturilor (vezi „Monitorul oficial”, partea I, nr. 173 din 26 iulie 1932).

intereselor lor materialiste și vor obliga pe conducători să se devoteze realizării acestor interese”²⁷. Din toate scrierile și declarațiile conducătorilor Gărzii de fier se degajează nu numai un profund dispreț față de masele populare, dar și o teamă instinctivă a legionarilor față de acestea. Totuși, Garda de fier — fără a renunța la principala sa armă politică, violența — s-a avîntat în alegeri desfășurînd o demagogie nemaîntîlnită, menită să inducă masele în eroare pentru a le smulge un număr cît mai mare de voturi, care să constituie o platformă în drumul spre putere.

Manevrînd cu lozinca mincinoasă „omul și pogonul”, legionarii au reușit să cîștige încrederea unei bune părți a țărănimii; de asemenea, desfășurînd o vastă propagandă demagogică²⁸, legionarii au reușit să tîrască pe căi rătăcite, împotriva intereselor sale, o oarecare parte a muncitorimii. Mijlocul de bază folosit de legionari în campania electorală pentru a-și asigura succesul în alegeri a fost violența. Teroarea era îndreptată în primul rînd împotriva comușiștilor, a elementelor democratice, antifasciste, a tuturor acelor care luau poziție împotriva ideologiei și practicilor legionare²⁹. Nici elementele democratice din partide burgheze ca P.N.L., P.N.Ț., P.R.Ț. etc. n-au scăpat de răzbuarea fascistilor³⁰. Acolo unde autoritățile locale interveneau pentru a pune capăt dezmațului fascist, legionarii și cuziștii au mers pînă la atacarea, dezarmarea și maltratarea acestora³¹.

Practica a demonstrat că „pactul de neagresiune” n-a constituit pînă la urmă decît un sprijin moral și politic acordat Gărzii de fier, iar nu un mijloc de menținere a ordinii electorale. Căutînd să se impună în viața politică a țării, conducătorii Gărzii de fier au făcut în această perioadă mai multe declarații de politică externă, prin care-și exprimau hotărîrea de a schimba orientarea politică a României, direcționînd-o spre axa Berlin-Roma. Corneliu Codreanu, luînd atitudine împotriva Micii Înțelegeri, a Înțelegerii Balcanice și a Societății Națiunilor, a declarat chiar că, „în 48 de ore după biruința mișcării legionare, România va avea o alianță cu Roma și Berlinul”³².

Punîndu-se la dispoziția hitleriștilor, șefii legionari au organizat o largă rețea de spionaj în principalele instituții de stat. Cu prilejul procesului din 1938 intentat lui C. Codreanu, în arhiva secretă a șefului Gărzii de fier s-au descoperit hărți militare, planuri de manevră etc., care urmau să fie trimise guvernului nazist³³.

Așadar, „Mișcarea legionară, agentura hitlerismului în România, aservită în întregime imperialismului german, a dus o politică profund anti-națională, prejudiciînd grav interesele poporului român”³⁴.

²⁷ V. Marin, *Crez de generație*, ed. a 3-a, București, 1940, p. 9.

²⁸ Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 2/1938, f. 4.

²⁹ Vezi „Dimineața” din 20 decembrie 1937.

³⁰ Arh. ist. centr., fond. Pref. jud. Ilfov, dos. 15/1937, vol IV, p. 18, Vezi și „Dimineața” din 17 decembrie 1937.

³¹ Vezi „Lumea românească” din 7 decembrie 1937; „Viitorul” din 16 decembrie 1937; „Dimineața” din 17 și 22 decembrie 1937.

³² „Buna vestire” din 30 noiembrie 1937, ed. specială.

³³ *Cine este Zelinsky Codreanu* (f.a.), p. 17.

³⁴ N. Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 41.

În astfel de condiții, caracterizate prin ofensiva forțelor fasciste și profasciste, sarcina P.C.R. era deosebit de grea. P.C.R. considera că, pentru stăvilirea ofensivei fascismului, era necesară unitatea de acțiune a clasei muncitoare, care trebuia să constituie coloana vertebrală a Frontului popular antifascist, la care să participe toate partidele, grupările și organizațiile antifasciste, pe baza unui program general democratic, la care să adere categorii sociale foarte largi.

Practică alegerilor parțiale din județele Hunedoara și Mehedinți, unde candidații frontului popular au obținut majorități zdrobitoare, demonstra, așa cum arăta tovarășul N. Ceaușescu, că „poporul român se pronunța tot mai hotărît împotriva fascismului și a pericolului nazist, pentru apărarea democrației și a independenței naționale”³⁵.

Într-un document elaborat de C.C. al P.C.R., la începutul campaniei electorale, se arăta că politica Partidului Comunist din România este o politică de strângere în jurul clasei muncitoare a tuturor maselor: țărănești, mic-burgheze de la orașe, a funcționarilor, a intelectualilor, a tuturor acelor care sînt dornici de pace, democrație și progres, într-un front popular antifascist, contra pericolului fascismului și războiului³⁶.

La începutul lunii noiembrie 1937, P.C.R. a elaborat un proiect de program de acțiune care era adresat tuturor partidelor, organizațiilor și forțelor democratice în vederea creării Frontului popular antifascist în alegeri³⁷. Din punct de vedere politic, proiectul de program cerea: lupta pentru apărarea și lărgirea drepturilor democratice, apărarea regimului constituțional și a tuturor instituțiilor democratice, lupta împotriva fascismului, dezarmarea, desființarea și interzicerea organizațiilor fasciste; desființarea stării de asediu și a cenzurii; libertate de organizare, presă, cuvînt, demonstrație; apărarea păcii, susținerea politicii de securitate colectivă.

Proiectul de program mai prevedea măsuri pentru îmbunătățirea situației economice, sociale și sanitare a clasei muncitoare, funcționarilor publici și particulari, țăranilor, meseriașilor, micilor comercianți și industri-ași, minorităților naționale, femeilor, tineretului și soldaților.

Acest proiect de program, elaborat de către P.C.R., tipărit și răs-pîndit în broșura *Ce trebuie să știe orice cetățean*³⁸, a dat o bază pen-tru discuțiile în vederea creării Frontului popular antifascist. Așadar, în condițiile în care forțele fasciste în plină ofensivă puneau în pericol însăși existența României ca stat independent și suveran, „Partidul Co-munist din România, exprimînd interesele vitale ale maselor largi, mili-tează activ pentru unirea tuturor forțelor democratice și patriotice ale poporului pentru apărarea independenței și suveranității țării”³⁹.

P.C.R. a considerat în mod just că la baza Frontului popular trebuie să stea Frontul unic muncitoresc. Partidul comunist arăta necesitatea organizării unei campanii electorale în comun cu P.S.D., a redactării unor

³⁵ N. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 43.

³⁶ Arh. I.S.I.S.P., cota A XXI-7, nr. inv. 982.

³⁷ *Documente din istoria Partidului Comunist din România (1934—1937)*, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 494—507.

³⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 338.

³⁹ N. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 42.

manifeste comune, a formării unor delegații care să trateze cu reprezentanții partidelor burgheze înfăptuirea practică a Frontului popular antifascist⁴⁰.

Inițial, tratativele dintre P.C.R. și P.S.D. mergeau pe un drum bun⁴¹, dar curînd liderii social-democrați, considerînd că susținerea în condițiile date a P.N.Ț. ar fi o greșeală, au hotărît ca Partidul Social-Democrat să meargă singur în alegeri⁴².

Unitatea de acțiune a clasei muncitoare, atît de necesară în condițiile ofensivei fascismului, nu s-a putut realiza. În acțiunea lor potrivnică Frontului unic muncitoresc, liderii de dreapta ai social-democrației s-au folosit de poziția greșită a elementelor străine, sectare, din conducerea P.C.R., care au apreciat greșit raportul de forțe existent atunci în țară și n-au stabilit o tactică justă. De asemenea, acestea tratau P.S.D. ca un partid oportunist, neținînd seama de existența unei aripi de stînga în conducerea P.S.D. și nici de atitudinea masei membrilor Partidului Social-Democrat. Un asemenea mod de a aprecia P.S.D. era mai vechi și continua să se mențină și la sfîrșitul anului 1937, deși într-o formă mai atenuată. La aceasta a contribuit și faptul că repetatele propuneri făcute de către P.C.R. conducerii P.S.D. de realizare a Frontului unic muncitoresc n-au găsit ecoul necesar la liderii social-democrați. Lipsa F.U.M. va dăuna extrem de mult unității tuturor forțelor democratice și antifasciste, care au fost astfel lipsite de coloana vertebrală, de nucleul în jurul căruia trebuiau să graviteze.

Opunîndu-se Frontului popular antifascist, unii lideri social-democrați de dreapta, pentru a justifica poziția lor, au început să vorbească despre „liste unice de clasă”, despre necesitatea „biruinței socialiste în alegeri”⁴³.

Astfel, C. Titel Petrescu a declarat la o întrunire electorală : „Sînt contra coaliției cu partidele micii-burghezii în luptele electorale. Această coaliție cu mica burghezie o admit atunci cînd e vorba de apărarea democrației și a păcii, atunci cînd aceste două elemente sînt periclitare. Dar în acest moment e vorba numai de o luptă electorală, deci trebuie să mergem singuri pentru a demonstra puterea clasei muncitoare”⁴⁴. Acești lideri de dreapta ai P.S.D. subapreciau ofensiva forțelor fascismului. Consecința acestei tactici se va reflecta și în rezultatul alegerilor, în care P.S.D. va pierde peste 10 000 de voturi.

O astfel de poziție a liderilor social-democrați de dreapta nu a fost împărtășită de masa membrilor acestui partid. Un ziar contemporan arăta : „Muncitorii vin în mase compacte la adunările partidului social-democrat, tocmai pentru a manifesta nemulțumirile lor față de noua atitudine”⁴⁵ a liderilor de dreapta ai acestui partid. Ei cereau realizarea grabnică a Frontului unic muncitoresc, singura forță capabilă de a asigura bararea ofensivei fascismului și de a menține și lărgi regimul democratic.

Un rol important l-a avut activitatea comuniștilor în rîndul muncitorilor înscrși în P.S.D. Semnificativă este relatarea unei note a Siguranței

⁴⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 286.

⁴¹ „Scnteia” din 15 decembrie 1937.

⁴² „Lumea nouă” din 28 noiembrie 1937.

⁴³ Vezi M. Gh. Bujor, *Datoria muncitorilor în actualele alegeri*, București, 1937.

⁴⁴ „Lumea românească” din 8 decembrie 1937.

⁴⁵ „Scnteia” din 15 decembrie 1937.

din 6 decembrie 1937 asupra desfășurării întrunirii comune a Partidului Social-Democrat și Partidului Socialist Unitar (care s-au unificat în această perioadă) de la sala „Tomis”, unde au participat 1 600—1 700 de muncitori dintre care mulți erau comuniști : „Prin întreruperi, prin lansarea de lozinci și prin scurte intervenții ale comuniștilor din sală, aceștia au reușit să stăpînească întrunirea”⁴⁶. În timp ce vorbea Grigorovici, președintele P.S.D., muncitorii l-au întrerupt, cerînd să vorbească M. Gh. Bujor (care acționase alături de P.C.R.) : „Cu toată opunerea biroului și a social-democraților (de dreapta — I. S.), Bujor a fost impus și de la tribună a făcut o aspră critică social-democraților (de dreapta — I. S.), expunînd punctul de vedere al comuniștilor”⁴⁷.

Deși asemenea acțiuni au fost numeroase, nu s-a putut realiza în practică, la sfîrșitul anului 1937, unitatea de acțiune a clasei muncitoare. La aceasta a contribuit și faptul că în conducerea P.C.R. continua să se aprecieze că unitatea clasei muncitoare trebuia să constituie factorul hotărîtor care să asigure victoria în alegeri a frontului popular în frunte cu P.N.Ț. Pe de altă parte, Partidul Social-Democrat a refuzat să accepte ideea susținerii unui partid care încheiase pact de neagresiune cu Garda de fier.

P. C. R. a dus tratative și cu partide burgheze, în primul rînd cu Partidul Național-Țărănesc și Partidul Radical-Țărănesc, în vederea creării Frontului popular antifascist. Gr. Iunian, deși a combătut cu energie în campania electorală Garda de fier, a continuat să rămînă pe o poziție izolaționistă, neaducîndu-și contribuția la crearea Frontului popular antifascist.

Tratativele cu conducerea P.N.Ț. erau foarte grele, deoarece I. Mihalache și apoi I. Maniu doreau să primească voturile muncitorilor fără a-și lua însă angajamente concrete în fața acestora, în primul rînd acela de a denunța pactul de neagresiune cu Garda de fier. În vederea creării unui larg front democratic, antidictatorial, P.C.R. a susținut încheierea unui cartel electoral între P.N.Ț. și Partidul Conservator, Frontul plugarilor, Uniunea democratică, Partidul Socialist, Madosz, Partidul Țărănesc Maghiar din județul Odorhei pe baza unui program care cerea desființarea stării de asediu și a cenzurii, acordarea amnistiei politice, o politică externă alături de statele antirevizioniste⁴⁸.

Dar, I. Maniu se temea de frontul popular, de mase⁴⁹. Dorind cu orice preț să pună mîna pe puterea și să împiedice victoria în alegeri a guvernului Tătărească, a semnat prin surprindere cunoscutul pact de neagresiune cu Garda de fier.

Conducerea P.C.R. nu a reușit, deși cunoștea relațiile lui Maniu cu Garda de fier și orientarea tot mai spre dreapta a liderilor național-țărăniști, să prevadă din timp această acțiune a P.N.Ț. Plecînd de la ideea, în esență justă, că P.N.Ț. era un partid de masă, P.C.R. „nu a făcut totdeauna și destul de hotărît deosebire între conducătorii reacționari ai partidelor « istorice » și între masele înseși care urmau aceste partide — arăta

⁴⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 321.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, f. 158, 445—446.

⁴⁹ „Scînteia” din 15 decembrie 1937.

Gheorghe Gheorghiu-Dej —, ceea ce nu ne-a îngăduit mobilizarea acestor mase, peste capul și împotriva voinței conducătorilor lor, în cadrul frontului popular”⁵⁰. Deși P.N.Ț. încheiase pactul de neagresiune cu Garda de fier, elementele străine de interesele clasei muncitoare din România aflate în conducerea P.C.R., ca urmare a unei practici care a „adus daune din cele mai serioase liniei partidului . . . ”⁵¹, au lansat lozinca : „Front popular în frunte cu P.N.Ț.”. Această linie tactică, profund greșită, a derutat o parte a membrilor de partid.

În plină campanie electorală, a reînceput o polemică foarte aprinsă între P.C.R. și P.S.D., care nu putea folosi concentrării forțelor democratice. Plenara C.C. al P.C.R. din 30 noiembrie — 5 decembrie 1961, referindu-se la campania electorală din decembrie 1937, arăta că elementele străine aflate în conducerea partidului au cerut ruperea imediată a legăturilor cu P.S.D. și încheierea alianței electorale necondiționate cu P.N.Ț. Cei care-și exprimau nedumerirea față de aceste hotărâri ale conducerii erau „demascați” ca „fracționiști”⁵². Cadrele de bază ale partidului au continuat însă acțiunile de strângere a legăturilor cu organizațiile social-democrate și de demascare a poziției reacționare a conducerii P.N.Ț.

Datorită activității comuniștilor, numeroase delegații de muncitori au cerut lui I. Maniu ruperea pactului cu Codreanu. Astfel, o delegație de muncitori ceferiști a declarat președintelui P.N.Ț. că „nu putem concepe înțelegerea (cu Garda de fier. — I. S.) sub nici o formă” și „cerem imediata denunțare a pactului încheiat”⁵³. O altă delegație a muncitorilor din București „a protestat în modul cel mai energic, și a cerut imediata denunțare a pactului”⁵⁴. Documentele P.C.R. arătau poziția comuniștilor față de pactul încheiat între P.N.Ț. și Garda de fier : „Noi dezaprobăm public acest acord și cerem ruperea lui”⁵⁵.

În același timp P.C.R. a făcut apel și la masele înseși ale P.N.Ț. : „Partidul Comunist din România cere tuturor membrilor Partidului Național-Țărănesc de a lupta pentru ruperea pactului încheiat cu mercenarii lui Hitler și Mussolini”⁵⁶, se spune într-un manifest. O notă a Siguranței din 15 decembrie 1937 informează despre activitatea intensă desfășurată de comuniști în rândurile membrilor Partidului Național-Țărănesc pentru a-i determina să solicite de la conducerea P.N.Ț. denunțarea pactului de neagresiune, intensificarea luptei pentru un program general-democratic și antifascist, pentru o colaborare sinceră cu forțele democratice și înființarea unui adevărat front popular, pentru o revenire asupra declarațiilor făcute de Maniu la Cluj⁵⁷.

În urma activității comuniștilor, numeroși membri ai P.N.Ț. au cerut denunțarea pactului cu Garda de fier. Astfel, la o întrunire publică

⁵⁰ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a 4-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 19—20.

⁵¹ *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, București, Edit. politică, 1964, p. 53.

⁵² „Scnteia” din 10 decembrie 1961.

⁵³ „Lumea românească” din 4 decembrie 1937.

⁵⁴ „Scnteia” din 22 decembrie 1937.

⁵⁵ Arh. I.S.I.S.P., cota XXI-8, nr. inv. 983.

⁵⁶ *Ibidem*, cota XXI-3, nr. inv. 978.

⁵⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos 210, f. 334.

la care au luat parte și muncitori înscriși în P.N.Ț. de la fabricile „Vulcan”, „Fichet” și Uzinele chimice de cauciuc s-a cerut denunțarea pactului⁵⁸. La întrunirea organizației feminine București a P.N.Ț. s-a discutat în chip special atitudinea față de pactul de neagresiune, arătându-se că el „este potrivit atât ideologiei democratice, cât și convingerilor muncitorimii aflate în cadrele partidului”⁵⁹. La întrunirea național-țărănistă din sectorul Albastru s-a cerut „desfacerea pactului de neagresiune”⁶⁰. Când la o adunare electorală a P.N.Ț. din Cluj un vorbitor a încercat să justifice pactul de neagresiune, toți cei prezenți s-au ridicat împotriva lui⁶¹.

Este de remarcat faptul că, în cadrul acestui puternic curent de opinie împotriva pactului de neagresiune, chiar unii membri ai Comitetului executiv al P.N.Ț., ca de exemplu dr. N. Lupu, V. Madgearu, A. Călinescu, cunoscuți pentru atitudinea lor antilegionară, nu s-au declarat de acord cu noua orientare impusă P.N.Ț. Aceasta l-a obligat pe I. Maniu să explice de zeci de ori pactul de neagresiune, să dea noi și noi rectificări declarațiilor sale de la Cluj, mergând chiar pînă la amenințarea cu retragerea sa de la șefia P.N.Ț. N. Lupu și V. Madgearu nu au susținut în discursurile lor electorale pactul de neagresiune, primul chiar promițînd P. C. R. că va lua poziție contra pactului cu legionarii și va lupta hotărît pentru ideile de front popular⁶².

Datorită activității intense desfășurate de către comuniști în multe localități, ca, de exemplu, la București, Cluj, Sibiu etc., întrunirile național-țărăniste au căpătat un pronunțat caracter democratic, antifascist. În unele localități, comuniștii au reușit să impună denunțarea în practică a pactului cu Garda de fier⁶³. P.C.R. a combătut pe acei conducători ai partidelor burgheze, inclusiv ai P.N.Ț., care se pronunțau împotriva frontului democratic, căutînd să împiedice punerea candidaturii acestora.

Că muncitorii nu erau dispuși să voteze necondiționat candidații național-țărăniști ne-o dovedește acțiunea lucrătorilor din comuna Cetate-Dolj, membri ai Sindicatului muncitorilor manuali și căruțași din port. Aceștia au înmînat șefului organizației Dolj a P.N.Ț., Virgil Potîrcă, un memoriu în care se arăta că, în condițiile în care „libertatea și existența noastră este amenințată de dictatura sîngeroasă a fascismului”, este necesară „concentrarea forțelor democratice care luptă contra fascismului”. În continuare, ei își exprimau nemulțumirea față de încheierea pactului de neagresiune cu Garda de fier. De asemenea, muncitorii protestau împotriva celor doi candidați național-țărăniști din localitatea Cetate, care erau adversari fățiși ai muncitorimii, declarînd: „Cerem demiterea acestor șefi dușmani ai poporului muncitoresc”, deoarece „noi vrem să sprijinim în alegerile actuale parlamentare democrația”⁶⁴.

Deși între P.N.Ț. și P.R.Ț. nu s-a încheiat un cartel electoral, în unele circumscripții, ca de exemplu în sectorul Negru, din inițiativa

⁵⁸ „Lumea românească” din 5 decembrie 1937.

⁵⁹ „Dimineața” din 9 decembrie 1937.

⁶⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 322.

⁶¹ „Lumea românească” din 16 decembrie 1937.

⁶² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 313.

⁶³ „Scnteia”, an. VIII, nr. 1 (91) ianuarie 1938; vezi și Arh. C.C. a P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 336.

⁶⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 73, dos. 7086, f. 1.

comuniștilor, s-a realizat o unitate a organizațiilor de tineret ale P.N.Ț. și P.R.Ț. în lupta contra tendințelor dictatoriale, pentru pace, libertate și dreptate, pentru o viață omenească, așa cum se arată în manifestul elaborat în comun ⁶⁵. Mai multe organizații locale ale P.N.Ț. și P.R.Ț. au scos, din inițiativa comuniștilor, manifeste comune cu caracter antifascist ⁶⁶.

În sectorul Verde, tot ca urmare a activității comuniștilor, a avut loc o întrunire a tineretului din mai multe partide și grupări, la care s-a hotărât apărarea lui N. Titulescu de eventualele agresiuni ale Gărzii de fier ⁶⁷.

Pentru a asigura securitatea alegătorilor, P.C.R. a inițiat, crearea de gărzi cetățenești „printr-o largă recrutare de elemente muncitorești, așa ca ele să se transforme în adevărate gărzi ale maselor muncitorești și țărănești. Aceasta pentru ca apărarea libertății alegerilor să nu fie lăsată la discreția celor mai înverșunați adversari ai tuturor libertăților cetățenești, ci exercițiul dreptului de vot să fie asigurat de singura forță în stare s-o face: forța populară organizată în cadrul frontului democratic” ⁶⁸. Din inițiativa P.C.R., în multe localități, mai ales la orașe, au luat ființă gărzi muncitorești care se opuneau violențelor legionare, cuziste etc. ⁶⁹.

P.C.R. a organizat acțiuni pe întreprinderi pentru a impune înscrierea pe listele electorale a celor omiși. De asemenea au fost create comitete electorale pe întreprinderi și raioane, care arătau muncitorilor rolul pe care trebuie să-l aibă în alegeri ⁷⁰.

P. C. R. s-a folosit de libertatea din perioada campaniei electorale pentru a desfășura o activitate care să ducă la cunoașterea poziției P.C.R. față de principalele probleme politice ale țării, la întărirea legăturilor partidului cu masele. Desigur că P.C.R., neavînd o existență legală, a trebuit să-și desfășoare activitatea mai mult prin intermediul unor organizații legale, mai ales a Uniunii democratice. În acest sens, partidul comunist a susținut și a participat la campania electorală a Frontului plugarilor și Madosz-ului, precum și a Uniunii democratice, organizație de masă legală creată de P.C.R. în noiembrie 1937. La numeroase întruniri ale acestor organizații și ale partidelor burgheze au participat și comuniști, la unele au luat cuvîntul ⁷¹, folosind tribuna pentru a exprima punctul de vedere al P.C.R. în cele mai importante probleme ale politicii interne și externe.

P.C.R. a reușit să folosească coloanele unor ziare burgheze, ca „Dimineața”, „Adevărul”, „Lumea românească” etc., unde au apărut articole în care era expus punctul de vedere al partidului. Manifestele și materialele de propagandă ale P.C.R. au fost larg răspîndite în rîndul cetățenilor, care au putut astfel cunoaște poziția partidului comunist. În această perioadă, pe lîngă publicațiile ilegale („Lupta de clasă”, „Scînteia”), au apărut și o serie de materiale de propagandă: *Ce trebuie să știe orice cetățean*, manifestele *Către muncitori, țărani, meseriași, mici negustori*,

⁶⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 210, f. 355.

⁶⁶ Ibidem, f. 351.

⁶⁷ „Scînteia” din 15 decembrie 1937.

⁶⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 327.

⁶⁹ „Scînteia”, nr. 1 (91) ianuarie 1938.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 337.

intelectuali, tineri și femei, Contra pericolului de fascism și război, Pentru concentrarea forțelor democratice, Către întreaga populație producătoare din capitală și județ, broșura cu titlul fals, ca acoperire, « *Da sau nu* », de Gh. Tătărăscu etc. De asemenea, C.C. al P.C.R. a elaborat broșura *Cu cine trebuie să voteze toți cei ce muncesc, toți prietenii păcii și ai progresului*⁷², care a lansat lozinca: „Nici un vot pe listele fasciste și fascizante”⁷³. Acest document arată că sarcina fundamentală a comuniștilor era de a împiedica o eventuală victorie în alegeri a organizațiilor fasciste.

În activitatea lor, comuniștii duceau o luptă susținută pentru realizarea și lărgirea Frontului democratic antifascist, pentru crearea de comitete locale electorale ale frontului popular și pentru atragerea în acest bloc a tuturor organizațiilor democratice, fie ele culturale, cooperatiste, sportive etc.⁷⁴. Deși aproape unanimitatea documentelor P.C.R. din această perioadă cereau să se acorde prioritate listelor P.N.Ț., trebuie să subliniem faptul că adesea conducerea P.C.R. a arătat datoria alegătorilor comuniști de a vota pe candidații democrați, antifasciști de pe orice listă.

Astfel în județele în care s-a realizat o înțelegere locală între organizațiile muncitorești care au depus o listă comună, se cerea ca comuniștii să susțină votarea acestei liste. În județele în care existau listele mai multor partide, se cerea analiza relațiilor de forțe, a spiritului alegătorilor, nu numai al muncitorimii, ci și al maselor celor mai largi populare pentru ca cunoscându-se bine toate listele depuse, pe toți candidații și priza lor în mase, comuniștii să recomande masesor votarea acelei liste care în condițiile concrete avea toate șansele să adune în jurul său marea majoritate a alegătorilor și în modul acesta să se asigure înfringerea listelor fasciste sau profasciste. În cazul în care lista social-democrată avea șansă mai mare de reușită într-o localitate, P.C.R. trebuia să susțină această listă. P.C.R. ținea seama de faptul că o parte a membrilor P.N.L. era nemulțumită de politica guvernului Tătărăscu, de aceea a depus o intensă activitate pentru atragerea acestora de partea listelor democratice locale, sprijinind candidații P.N.L. în contra candidaților Gărzii de fier și P.N.C. În alegerile parlamentare de acum, esențialul este „înfringerea partidelor și organizațiilor fasciste și fascizante”⁷⁵, se arată într-un document al C.C. al P.C.R.

Astfel de exemple în care comuniștii au susținut candidați ai P.S.D., P.N.Ț. sau P.N.L. împotriva listelor Gărzii de fier sau gogo-cuziste au fost la Brașov, Iași, Piatra-Neamț etc. Deși există documente ale P.C.R. din această perioadă care cer alegătorilor o analiză atentă a tuturor listelor și candidaților pe care urmau să-i voteze, în ansamblu însă, linia tactică a fost aceea de a susține victoria în alegeri a P.N.Ț. văzându-se în aceasta calea înfringerii forțelor fasciste în plină ofensivă:

În alegerile parlamentare din decembrie 1937 nu s-a putut realiza un larg front popular antifascist, datorită în primul rând atitudinii conducerii partidelor burgheze, și în special a P.N.Ț., care au început să considere frontul popular ca o „diversiune comunistă”. O vină poartă și conducerile P.S.D. și P.S.U., care au refuzat propunerea P.C.R. și Uniunii democra-

⁷² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 368 și 401.

⁷³ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 194, f. 27.

⁷⁴ Ibidem,

⁷⁵ Ibidem. f. 26.

tice de realizare a unei liste comune. La aceasta se adaugă greutățile nenumărate întâmpinate de P.C.R. în condițiile ilegalității, precum și ceea ce Gheorghe Gheorghiu-Dej atribuia „slăbiciunilor noastre proprii”⁷⁶, generate în primul rînd de existența în conducerea partidului a unor elemente care cunoșteau insuficient situația concretă din România. Nefăcînd o apreciere justă a raportului de forțe, văzînd în guvernul liberal — pe care unele documente îl considerau sau chiar fascist — principalul pericol, P.C.R. a susținut pînă la capăt P.N.Ț. în alegeri, deși liderii acestui partid încheiaseră pactul de neagresiune cu Garda de fier. În campania electorală din noiembrie — decembrie 1937 nu s-a dus o luptă deschisă între forțele fasciste, pe de o parte, și cele democratice, pe de alta, ceea ce a generat în țară o atmosferă de confuzie. Dominantă a fost lupta îndrîjită pentru guvern între principalele partide burgheze : P.N.L. și P.N.Ț. Profitînd de situația creată, forțele fasciste au trecut la ofensivă.

Ziua de 20 decembrie a consemnat roadele unei campanii electorale desfășurate în condițiile unei tensiuni extreme. Guvernul Tătăărăscu a promis să asigure desfășurarea alegerilor în condiții normale. Totuși în vederea menținerii ordinii, guvernul a hotărît concentrarea pentru 30 de zile a contingentelor 1933 și 1934 care aparțineau jandarmeriei⁷⁷. Localurile de vot au fost înconjurate de trupe, care au ocupat poziții de luptă. S-au format gărzi compuse dintr-un sergent și 39 de soldați, conduse „de un ofițer destoinic, căpitan sau locotenent”. De asemenea s-au constituit „rezerve sau unități de alarmă”, care erau gata de a părăsi cazarma în cel mult 10 minute de la primirea unui eventual ordin. Aceste unități erau dotate cu puști mitraliere. Pentru a pregăti psihologic pe militari în vederea intervențiilor, „înainte de a fi trimiși (în misiune — *I.S.*) vor avea loc ședințe teoretice”⁷⁸.

Cu toate acestea, în ziua de 20 decembrie se cumpărau ultimele voturi⁷⁹; băuturile alcoolice se împărțeau în cantități industriale; autoritățile maltratau pe cetățeni, ridicîndu-le cu forța cărțile de alegător⁸⁰ în timp ce unii votau cu mai multe cărți, uneori aparținînd unor cetățeni ce muriseră de mult⁸¹. Mii de cetățeni au fost împiedicați să voteze. Localități întregi, mai slabe pentru guvern, au fost declarate în carantină. Astfel, în județul Sălaj au fost declarate contaminate 28 de sate, în județul Satu-Mare 27 de sate⁸² etc. Mulți săteni au fost împiedicați să vină la circumscripțiile de vot prin ruperea podurilor, înălțarea de bariere, organizarea de cordoane de bătăuși.

La Tîncăbești, zonele de votare s-au extins asupra întregului sat, pînă la ieșirea din comună, unde staționau cetățenii care erau triași⁸³. În fața sediilor de votare, disputele dintre reprezentanții diverselor partide ajungeau adesea la încăierări⁸⁴.

Comentînd atmosfera în orașul Piatra-Neamț în ziua alegerilor parlamentare, un ziar local arăta : „Terorizată, amenințată cu bita și cuți-

⁷⁶ Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁷ „Monitorul oficial”, partea I, nr. 283 din 7 decembrie 1937.

⁷⁸ Arh. ist. centr., fond. Pref. jud. Ilfov, dos. 15/1937, vol. IV, f. 30 și 34.

⁷⁹ „Dreptatea” din 21 decembrie 1937.

⁸⁰ „Adevărul” din 21 decembrie 1937.

⁸¹ Arh. ist. centr., fond. Pref. jud. Ilfov, dos. 15/1937, vol. V, f. 36.

⁸² „Dimineața” din 22 decembrie 1937.

⁸³ Ibidem din 23 decembrie 1937.

⁸⁴ Ibidem din 29 decembrie 1937.

tul, bătută și însingerată, populația orașului a avut o zi de groază”⁸⁵. În notele sale zilnice, Argetoianu conchidea : „S-a furat ca în codru. S-au oprit sate întregi să voteze. S-a bătut, s-a schingiuit și s-a omorât”⁸⁶.

Deși comparativ cu precedentele alegeri parlamentare acestea s-au desfășurat într-o mai mare libertate, nici rezultatul acestor alegeri nu poate constitui o oglindă fidelă a voinței maselor populare. El are însă o semnificație importantă prin aceea că reflectă criza politică, impasul în care se găsea la sfârșitul anului 1937 regimul burghezo-moșieresc.

Comisia centrală electorală a publicat la 30 decembrie 1937 următoarele rezultate⁸⁷ :

Alegători înscriși: 4 649 163
votați: 3 071 695

Partidul	Nr. voturilor obținute	%
Partidul Național-Liberal	1 103 353	35,92
Partidul Național-Tărănesc	626 612	20,40
Totul pentru țară	478 378	15,58
Partidul Național-Creștin	281 167	9,15
Partidul Maghiar	136 139	4,43
Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu)	119 361	3,89
Partidul Radical-Tărănesc	69 198	2,25
Partidul Agrar	52 101	1,70
Partidul Evreiesc	43 681	1,42
Partidul Poporului German	43 612	1,42
Partidul Social-Democrat	28 840	0,94
Partidul Poporului	25 567	0,83
Partidul Frontul Muncii	6 986	0,23
Alte 53 de grupări și liste independente	11 145	0,36

Analiza rezultatului alegerilor impune ca o primă concluzie aceea că masele au luat atitudine împotriva tendinței de instaurare a dictaturii regale, ceea ce se reflectă în înfringerea guvernului Tătăărăscu în alegeri. Astfel că pentru prima dată în istoria vieții parlamentare a României guvernul pierde alegerile.

P.N.L., deși a folosit deseori în propaganda de partid aparatul de stat, iar în preajma alegerilor a suprimat curba de sacrificiu de 10 % ce dăinuia încă din 1932⁸⁸, n-a reușit să obțină numărul de voturi necesar pentru a rămâne la putere. Rezultatul votului constituie pentru guvern răspunsul maselor față de politica dusă în timpul celor patru ani, iar buletinul de vot a reprezentat o forță prin care și-au arătat nemulțumirea față de guvernul Tătăărăscu. Dar mai ales rezultatul alegerilor constituie răspunsul maselor la transformarea acestuia într-un guvern personal al regelui Carol al II-lea.

Speranța pusă în potența electorală a lui Vaida-Voievod s-a dovedit a fi neîntemeiată. În alegerile parțiale, „Frontul românesc” obținuse într-adevăr un număr mare de voturi, dar cea mai mare parte a acestora

⁸⁵ „Telegraful”, Piatra-Neamț, din 26 decembrie 1937.

⁸⁶ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 625, f. 3 045.

⁸⁷ „Monitorul oficial”, partea I, nr. 301 din 30 decembrie 1937.

⁸⁸ „Lumea româncască” din 27 noiembrie 1937.

proveniseră de la Garda de fier. După alegeri, între Vaida și conducerea P.N.L. a izbucnit un puternic conflict. În constătuirea conducerii P.N.L. „s-au adus aspre rechizitorii felului de comportare a d-lui Vaida-Voievod, care n-a contribuit conform așteptărilor la succesul cartelului electoral”⁸⁹. La rîndul său, Vaida-Voievod era nemulțumit de cartelul încheiat cu P.N.L., „aruncînd vina asupra regelui, care l-a silit să-l facă”⁹⁰.

Elementele de dreapta din P.N.L. și „tinerii liberali” au preferat să voteze cu P.N.L. — Gh. Brătianu, care se ridicase împotriva „bătrînilor”.

Un al doilea rezultat al alegerilor este acela că P.N.Ț., principalul partid de opoziție, n-a reușit să obțină mult rîvnitul procent de 40 % din totalul voturilor, care să-l îndreptățească să preia conducerea guvernului. Desigur că măsurile administrative au avut un rol în obținerea acestui rezultat înțit se poate considera că diferența dintre Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal era mai mică decît o arătau cifrele statistice. Însă principala cauză a înfrîngerii zdrobitoare în alegeri a P.N.Ț. s-a datorat descreșterii simptoare a influenței acestui partid în rîndul maselor populare și mai ales încheierii pactului de neagresiune cu Garda de fier.

După 1935, conducerea P.N.Ț. a orientat acest partid tot mai spre dreapta. O mărturie în acest sens o constituie programul adoptat în 1935, prin care se încerca o împăcare a statului corporatist cu ideea statului țărănesc a lui I. Mihalache⁹¹.

Înlocuirea lui I. Mihalache, amintit de N. Iorga „între părinții demagogiei”⁹², cu I. Maniu a dus la încheierea pactului cu Garda de fier. Pactul de neagresiune a avut însă rezultate contrare celor scontate de I. Maniu. Masele nu puteau susține un partid care scotea Garda de Fier la „suprafață”. În fața pactului de „neagresiune” cu Garda de Fier, o parte a membrilor P.N.Ț. și a forțelor cartelate a preferat să voteze pe candidații altor partide, dar care aveau o atitudine net antifascistă. Astfel, în județul Neamț, unde candidatul național-țărănesc avea o atitudine antisemită, la indicația P.C.R. a fost susținut deputatul liberal, care a avut o atitudine net antifascistă⁹³. În județul Brașov, comuniștii au susținut pe radical-țărăniști împotriva candidaților fasciști și profasciști⁹⁴. Asemenea situații s-au întîmplat în multe localități în care candidații național-țărăniști aveau orientări profasciste sau au refuzat să adere la un program minimal democratic și antifascist. Deși P.N.Ț. era împotriva instaurării dictaturii regale și pentru menținerea sistemului parlamentar, politica de duplicitate impusă de conducere, în frunte cu Maniu, a avut rezultate dezastruoase pentru acest partid.

O a treia concluzie evidențiază cît de iminent devenise pericolul fascismului, și în primul rînd al Gărzii de fier, care amenința printr-o lovitură de stat și prin orientarea politicii externe a României spre Germania

⁸⁹ Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 37/1937, f. 3.

⁹⁰ C. Argetolanu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 626, f. 3 117.

⁹¹ De altfel, la sfîrșitul anului 1934, Mihalache a întreprins o călătorie „de studii” în Italia, în urma căreia a declarat: „Mi-am propus să văd ce învățăminte se pot trage pentru noi” („Dreptatea” din 11 noiembrie 1934).

⁹² N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, București, 1939, p. 39.

⁹³ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 455.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 158, 327.

hitleristă. De altfel, pentru campania electorală Garda de fier a primit 40 000 000 de lei din partea Misiunii germane din România⁹⁵. C. Codreanu a dat o circulară către toate cuiburile legionare, prin care ordona tuturor gardiștilor să se considere mobilizați îndată după sfârșitul alegerilor, oricare ar fi rezultatul acestora și gata de plecare la primul ordin⁹⁶.

Amenințarea Gărzii de fier a făcut ca cercurile profranceze și proengleze să treacă pe plan secundar divergențele dintre ele, contribuind astfel la crearea unui climat favorabil introducerii dictaturii regale⁹⁷. Datorită faptului că nici un partid politic nu a obținut victoria în alegeri, Carol al II-lea a putut interveni pentru a impune propria sa hotărâre în vederea soluționării crizei politice create. Regele și-a dat seama că prin înfrângerea guvernului Tătăreșcu în alegeri a eșuat și planul de a folosi acest guvern în vederea realizării planurilor sale. Dar Carol al II-lea n-a încredințat, așa cum se credea, mandatul creării guvernului lui I. Maniu, șeful P.N.Ț., deoarece acest partid desfășurase o intensă campanie contra planurilor dictatoriale ale regelui și camarilei sale, astfel încît „nu era indicat tocmai el să servească în împrejurări atît de grele coroana”⁹⁸. Nu a apelat nici la Garda de fier, pentru că aceasta ar fi dus la schimbarea liniei politicii externe a României și ar fi introdus în țară o dictatură teroristă de care însuși Carol al II-lea se temea. De aceea regele a considerat că a venit momentul de a renunța la utilizarea celor două partide de guvernămînt și de a crea un guvern care să reprezinte numai propria sa voință. A. Călinescu nota la 23 noiembrie o discuție cu mareșalul palatului: „Urdăreanu îmi cere cuvîntul de onoare asupra discrețiunii celor ce-mi va comunica. Partidul Național-Tărănesc nu va mai fi chemat la guvern cît va fi Regele; să știu că Rex va lupta pînă la ultima limită. S-a hotărît să constituie imediat un guvern Goga cu concursul meu, Ghelmegeanu și Potîrcă”⁹⁹. La 25 decembrie Goga a avut o întrevedere cu Armand Călinescu asupra constituirii noului guvern¹⁰⁰, iar la 26 decembrie s-a și hotărît „forma de guvern de colaborare”¹⁰¹.

Îndată ce a aflat despre dezastrul guvernului, fără a mai aștepta publicarea rezultatelor oficiale ale alegerilor, la 28 decembrie 1937, în cadrul unei audiențe secrete, Carol al II-lea, călcînd în picioare uzanțele obișnuite, a încredințat lui Oct. Goga mandatul de a constitui noul cabinet. În aceeași zi, Gh. Tătăreșcu a prezentat demisia guvernului său.

Regele a hotărît să treacă peste capul principalelor partide burgheze și să cheme Partidul Național-Creștin la guvern, deși acesta nu obținuse decît 9,15% din totalul voturilor, deoarece, fiind atît de nepopular, era ușor de strunit, iar la momentul oportun putea fi înlăturat. În același timp, datorită faptului că Partidul Național-Creștin avea un program naționalist, antisemit, guvernul Goga-Cuza constituia și o manevră împotriva Gărzii de fier.

⁹⁵ *Militarismul german și România*, București, Edit. politică, 1963, p. 48.

⁹⁶ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Arh. C.C. al P. C. R., fond. 104, dos. 8 625, f. 3 048; Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 27/1937, f. 6.

⁹⁷ *Vezi* Al. Savu, *art. cit.*

⁹⁸ Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos 40/1938, f. 4.

⁹⁹ *Memoriile lui Armand Călinescu*, f. 60.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 62.

¹⁰¹ *Ibidem*.

Regele considera că experiența cu un guvern de partid era necesară pentru a demonstra oamenilor politici care nu-i împărtășeau ideile că regimul de guvernare cu partidele nu mai putea constitui o soluție viabilă. Practica a demonstrat că guvernul Goga-Cuza n-a constituit decît o diversiune, o trambulină pentru instaurarea dictaturii regale.

Parlamentul ales în decembrie 1937 va fi dizolvat înainte de ziua de 17 februarie, cînd trebuia să se întrunească. După 44 de zile de guvernare, Carol al II-lea avea să concedieze guvernul Goga-Cuza pentru incapacitate, instaurînd la 10 februarie 1938 dictatura regală.

Dictatura regală a reprezentat victoria momentană a grupărilor monopoliste industriale și bancare legate de comenzile statului concentrate în jurul Băncii de credit român, în fruntea căroră se găsea însuși regele Carol al II-lea. Pe plan politic dictatura regală reprezenta succesul acelor cercuri ale burgheziei și moșierimii care pe plan intern se orientau spre restrîngerea drepturilor și libertăților democratice, iar pe plan extern spre menținerea relațiilor tradiționale cu Anglia și Franța.

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ISTORIE MARITIMĂ. BEIRUT (5—10 SEPTEMBRIE 1966)

Comisia internațională de istorie maritimă este o asociație care are de scop stabilirea de contacte și facilitarea coordonării cercetărilor întreprinse de specialiștii din toate ramurile istoriei maritime. Comisia este un organism afiliat la Comitetul internațional de științe istorice. Membrii săi se recrutează prin cooptare, iar biroul este ales o dată la cinci ani, cu ocazia congreselor internaționale de științe istorice.

De altfel, în cadrul celui de-al XII-lea Congres internațional de științe istorice ținut la Viena în 1965, mai mulți membri ai delegației române au participat la lucrările celui de-al șaptelea colocviu al Comisiei internaționale de istorie maritimă (Marile drumuri maritime în lume în secolele XV—XIX). R. Manolescu, S. Goldenberg și O. Iliescu au participat cu comunicări la aceste dezbateri, iar N. Fotino a propus participarea cercetătorilor români la elaborarea unei colective care este bibliografia istorică a marilor drumuri maritime.

În acest an s-a întrunit cel de-al VIII-lea Colocviu internațional de istorie maritimă, de data aceasta împreună cu Asociația internațională a Oceanului Indian.

Tema generală a fost : *Societăți și companii de comerț în Orient și în Oceanul Indian.*

În prima secție : Perioada de dinaintea epocii marilor descoperiri maritime.

- a) Încrușișarea drumurilor feniciene ;
- b) Navigația în mările din Orientul Apropiat și din Oceanul Indian până în epoca arabă ;
- c) Relațiile comerciale ale occidentalilor cu țările din Orient în evul mediu.
- d) Arheologia, auxiliar al istoriei maritime : vechile porturi din Levant, Africa orientală.

Secția a II-a — Din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea.

- 1) Stabilirea relațiilor maritime directe între Orient și Occident în secolul al XVI-lea ;
- 2) Influențe reciproce între Orient și Occident prin intermediul marilor companii comerciale în secolele XVI—XIX.

Originea societății de navigație „Compagnies des Indes” ;

Companii, flote, drumuri ;

— Influența comerțului oriental asupra economiei occidentale ;

Influența comerțului occidental asupra economiei orientale.

- 3) Moștenirea marilor companii : sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea.

4) Izvoarele arhivistice orientale.

La acest colocviu, care și-a desfășurat lucrările în capitala Libanului Beirut între 5 și 10 septembrie, s-au ținut 12 rapoarte și 38 de comunicări, prezentate și discutate de către

130 de congresiști, reprezentând 46 de universități sau instituții științifice din 32 de țări de pe toate continentele.

În prima zi, la secția I dezbaterile s-au făcut în jurul raportului prezentat de emirul Maurice Chéhab, directorul general al anticităților din Liban, *Tyr în lumina textelor și descoperirilor arheologice*. Dezbaterile prezidate de Fernand Benoit, membru al Academiei Franceze, la care au participat deosebi cercetători din Franța, Anglia și S.U.A., au scos în evidență importanța săpăturilor efectuate pentru o cunoaștere mai aprofundată a istoriei fenicienilor și a expansiunii lor maritime în Mediterană.

La secția a II-a, sub președinția prof. C. Verlinden, directorul Institutului Academică Belgică din Roma și vicepreședinte al Comisiei internaționale de istorie maritimă, s-au ținut rapoartele: *Originile societăților de navigație*, de prof. R. Mantrau (de la Universitatea Aix en Provence) și *Dezvoltarea societăților de navigație: modul de a pune problema*, de prof. P. Chauu (Universitatea Caen) și prof. H. Fuiber (Universitatea Pennsylvania).

Rapoartele de mai sus au infirmat teza după care ar fi existat un declin al comerțului mediteranean după „Marile descoperiri”, afirmându-se că acest declin a fost relativ și, în orice caz, foarte lent.

În această ședință s-au ținut și comunicările: *Ancona punct de legătură între Occident și Orient* (prof. J. Delumeau, Universitatea Rennes) și *Rolul Beirutului în comerțul oficial al Veneției în perioada 1500—1517* (Reverendul F. Hours, Universitatea Sfântul Iosif, Beirut).

În ziua a doua, la Secția I, sub președinția emirului Maurice Chéhab, s-a ținut raportul prezentat de dl. și d-na. Gilbert Charles-Picard (Sorbona, Paris), care stabilește că Tyr a reprezentat în antichitate o încrucișare natural-geografică a drumurilor comerciale, fapt ce a permis fenicienilor să înființeze, plecând de aici, o rețea întreagă de colonii pe coastele Mediteranei. Recentele săpături arheologice de pe coastele mediteraneene ale Africii și Spaniei confirmă din plin amploarea acestor colonii. Tot în această secție și-a ținut raportul dl. G. le Rider (Biblioteca Națională din Paris), care, pe baza unui text inedit, a relatat aspecte noi ale comerțului Imperiului roman cu coasta de sud-est a Indiei, fapt cunoscut pînă acum deosebi din descoperiri arheologice.

Comunicarea dr. J. Rougé de la Universitatea din Lyon, *Factori economici în navigația mediteraneană în vremea Imperiului roman* și discuțiile la această temă au reliefat cauzele istorice care au determinat abandonarea unor porturi, schimbarea unor căi de navigație cu tradiție (de pildă, înlocuirea portului Marsilia cu Ales), schimbările în tehnica construcției vaselor și formarea în această perioadă a primelor mari societăți de transport maritim.

Tot în această secție, sub președinția dr. H. N. Chittick, directorul Institutului britanic de arheologie din Nairobi, prof. J. Freedman de la Cambridge a susținut raportul său referitor la cunoștințele pe care Orientul le-a transmis Occidentului, insistînd deosebi asupra aportului tehnologic, care a permis ameliorarea condițiilor de navigație în Occident.

Pe această linie de preocupare, prof. Jung Pau Lo de la Universitatea Davies-California a arătat aportul navigatorilor chinezi în evoluția tehnicii navale și al cunoștințelor astronomice pentru orientarea navelor în secolele X—XIV.

În încheierea acestor dezbateri, Comandantul D. W. Waters de la Muzeul național de istorie maritimă Greuwich a relatat concluziile care se degajă, pentru evoluția tehnicii instrumentelor de navigație maritimă, din recuperarea carcasa navei „Batavia”, pierdută în 1629.

În secția a II-a, prezidată de profesorul Wang Gungwu (Universitatea Kuala-Lumpur), președintele Asociației istoricilor din Asia, și de prof. K. G. Tregonning (Universitatea din Singapore), s-a ținut raportul prof. L. Dermigny de la Universitatea din Montpellier, împreună cu d-na Meilink-Roelopez (Arhivele Generale ale Olandei), care a tratat despre caracteristicile așa-numitelor „compagnies des Indes”. În aceeași ordine de idei a fost elaborat și raportul prof. Kr. Glamann de la Universitatea din Copenhaga, care a furnizat o serie de date ilustrative asupra societăților daneze care făceau drumul Indiei.

În aceeași ședință, prof. J. Carswell (Universitatea americană din Beirut), d-na Ly-Tio-Fane (Institutul de cercetare al industriei zahărului din Insula Maurice), dr. D. R. Howell (British Council, Londra) și prof. W. Kirk (Universitatea Leicester) au adus o serie de date și informații asupra traficului maritim cu India.

Ziua a III-a :

În secția I, sub președinția rectorului Universității libaneze Fouad Boustany, s-a prezentat raportul *Preponderența Islamului în Oceanul Indian*, de J. Aubin (École des Hautes Études) și prof. Claude Cahen (Sorbonne). Raportul a prezentat izvoarele istoriei maritime ale Oceanului Indian, problemele ridicate de evenimentele istorice din lumea arabă, repartizarea zonelor de influență și activitatea comercială între diferitele puteri din lumea indiană, chineză, malaeză și persană.

Apoi, prof. R. B. Serjeant (Penbrooke College, Cambridge) a relatat în raportul său despre cele mai vechi texte referitoare la comerțul în Oceanul Indian, prezentând cauzele fluctuațiilor economice care au existat pînă la invazia portughezilor în această parte a lumii. Într-o serie de comunicări, prof. S. Labib (Universitatea Kiel) a vorbit despre importanța comerțului egiptean în evul mediu în Oceanul Indian și despre rolul orașelor Cairo și Alexandria în acest comerț; profesorul Gungwu Wang (Universitatea Kuala Lumpur) a vorbit despre rezultatele ultimelor sale cercetări asupra comerțului maritim chinez în sudul și sud-estul Asiei, în ultimele secole ale evului mediu. Acestea i-au dat posibilitatea de a stabili cu mai multă precizie periodizarea principalelor faze ale comerțului maritim chinez cu produse ale Extremului Orient către Occident și de a fixa totodată itinerariile.

În comunicările dr. J. S. Kirkman (Kenya) și ale prof. P. Vêrin (Universitatea din Madagascar), s-a arătat pe baza ultimelor cercetări arheologice, pe de o parte importanța comerțului indian pe coastele Kenyei, inclusiv comerțul cu sclavi, iar pe de altă parte cât de întinsă a fost instalarea grupurilor musulmane la mijlocul evului mediu în Madagascar.

În secția a II-a, sub președinția dr. A. Schêrer (directorul Arhivelor din La Réunion), d-na D. G. Keswani (Arhivele Naționale ale Indiei) a prezentat un raport care cuprindea un tablou foarte bogat al resurselor pe care le oferă arhivele din India pentru istoria maritimă. Acest raport a fost completat pînă într-o serie de comunicări care s-au referit la bogăția de informații ce există în arhivele din Olanda (prof. De Graaf), din Malaezia (prof. K. Tregonning), din Filipine (prof. Quiason), din Hong Kong (prof. Ch'ong), din Madagascar (prof. A. Schêrer și Toussaint).

O notă aparte a adus comunicarea d-nei de la Roncière (Biblioteca Națională din Paris), care a comentat o hartă inedită a insulei Ceylon din 1666.

În ședința prezidată de prof. J. Carswell (Universitatea Americană din Beirut), prof. P. Leuillot (École des Hautes Études) a prezentat raportul *Influența comerțului oriental asupra economiei occidentale*.

Luînd printre altele ca exemplu comerțul cu pînza de bumbac denumită „indian”, cu tehnica specială orientală a fabricației sale și a felului cum era imprimată, a făcut o remarcabilă sinteză a factorilor de bază ai comerțului cu Orientul, care au jucat un rol de seamă în revoluția industrială.

Acest raport a fost urmat de două comunicări referitoare la comerțul Olandei (Marius Roessingh) și al Iugoslaviei (dr. S. Mijusković) în Oceanul Indian și de cea a delegatului României (N. Fotino): despre problemele navigației dunărene și relațiile comerciale cu Orientul apropiat.

În ziua a IV-a, sub președinția reverendului Hours (Universitatea Sf. Iosif din Beirut) și a prof. Jung Pan Lo (Universitatea din California) s-a susținut de către dr. E. Baratier (Arhivele din Marsilia), prof. R. H. Bautier (École des Chartes, Paris), prof. R. S. Lopez (Universitatea Yale), raportul *Revoluția comercială în Asia de Sud-Est și țările din Orient în evul*

mediu. Raportorii s-au străduit să stabilească, pe baza unor aprofundate cercetări de arhivă, care erau mărfurile exportate din Occident în Orient, cantitatea acestora, prețul lor și fluctuațiile care au intervenit.

Acest raport și în special partea redactată de prof. R. H. Bautier a provocat unele discuții și chiar o vie polemică cu Claude Carrère (Universitatea din Toulouse), în jurul problemei importanței comerțului cu mirodenii. Prof. Bautier a arătat că pînă astăzi istoriografia a acordat o importanță deosebită acestui comerț, dar că această apreciere trebuie reconsiderată. Punctul său de vedere a fost contestat de prof. Carrère, care, pe baza unei informații exhaustive din arhivele din Barcelona, arată că amploarea acestui comerț este confirmată de aceste surse documentare.

Alte în partea redactată de prof. Bautier, cit și în aceea a dr. E. Barratier, sînt ample referiri la comerțul din Marea Neagră, îndeosebi la rolul jucat de Caffa. În legătură cu această parte, prof. Balard (membru al Școlii franceze de la Roma) a făcut cunoscute, printr-o foarte interesantă comunicare, o serie de documente inedite provenite din arhiva de stat din Genova. Izvoarele acestei comunicări sînt constituite de actele întocmite la Caffa de la 29 mai la 16 august 1290 de către notarul genovez Lamberto di Sambuceta. Aceste acte sînt urmarea imediată a documentelor editate de către G. I. Brălianu, *Actele notarului genovez din Pera și de la Caffa la sfîrșitul secolului al XIII-lea (1281—1290)*, București, 1927. În afara a numeroase date despre viața socială din Caffa, aceste acte notariale oferă o documentație prețioasă și variată asupra oamenilor de afaceri genovezi stabiliți la Caffa, a felului cum era organizată activitatea lor comercială și a regiunilor unde ea se exercita.

În secția a II-a, sub președinția prof. Kr. Glamann (Universitatea din Copenhaga), comunicările s-au referit numai la comerțul în Oceanul Indian. Astfel, dr. A. Toussaint (Directorul arhivelor din insula Maurice) a făcut cunoscute o serie de date inedite asupra primelor companii în această insulă. Dr. A. Schérer (directorul Arhivelor din La Réunion) a făcut același lucru pentru teritoriul de care se ocupă, iar prof. W. E. Chéong (Universitatea Hong-Kong) asupra comerțului cu opium în China, în perioada 1821—1827.

Concluziile dezbaterilor au fost trase în ziua a cincea în templul lui Bacchus, în faimoasele ruine de la Baalbek (Heliopolis).

Valorile rapoartelor, a comunicărilor și a intervențiilor a fost subliniată de prof. F. Melis (Universitatea din Florența) pentru secția I și de dr. Toussaint pentru secția a II-a; acesta din urmă, printre altele, a menționat aportul delegatului român în cunoașterea unor probleme legate de navigația pe Dunăre, Marea Neagră și în Mediterana Orientală.

Ca o concluzie a succesului lucrărilor acestui colocviu, s-a propus ca în anul viitor, pentru cel de-al IX-lea colocviu să se elaboreze o temă de geografie istorică.

În cadrul acestei teme ar trebui să se studieze amplasamentul exact al vechilor porturi din Mediterana și căile maritime care le legau. S-a propus ca viitorul colocviu să aibă loc pe un vapor, care ar putea chiar în timpul dezbaterilor să refacă unele din aceste drumuri. Acesta este un proiect ce urmează să se vadă dacă e realizabil și toate țările participante vor fi avizate la timp.

Președintele Comisiei internaționale de istorie maritimă, prof. Michel Mollat, a comunicat propunerile de teme ce vor fi dezbătute de comisie în cadrul celui de-al XIII-lea Congres internațional de științe istorice de la Moscova din 1970, și anume:

- a) Istoria navigației în oceanele antarctice și în mările polare;
- b) Istoria navigației în Marea Neagră.

(Titlurile nu sînt încă definitiv fixate).

Ceea ce a contribuit la atmosfera foarte plăcută a lucrărilor au fost excursiile trecute în program de organizatori, la Jbel (Byblos), orașul ale cărui temple au o vechime de 5 000 de ani, fost cu 4 000 de ani înaintea erei noastre capitala economică și religioasă a fenicienilor, la Saida (Sidon), care pe vremea lui Darius era capitala țării de-a V-a satrapii persane, unde

se poate vizita „Castelul Mării”, construit de cruciați în 1228 și care s-a păstrat în condiții excelente și la Sour (Tyr), care a rezistat 13 ani cu succes asediului lui Nabucodonosor și 7 luni celui al lui Alexandru cel Mare. Uriașul șantier arheologic de aici, condus de emirul M. Chéhab, impresionează atât prin amploarea sa, prin claritatea cu care se desprind epocile istorice, cât și prin piesele păstrate, în mod uimitor, intacte. Impresionant mai ales a fost Baalbek (Heliopolis). Ansamblul de edificii de la Baalbek este poate cel mai mare și mai bine conservat al arhitecturii romane; templele sale închinat lui Iupiter, Venus și Bacchus au fost construite în secolele al II-lea și al III-lea ale erei noastre.

Și între atâtea monumente de mare valoare, cercetătorul român află — nu fără emoție —, pe muntele din imediata apropiere a Beirutului, o mănăstire ortodoxă, ctitorie a lui Constantin Brîncoveanu, și care are un splendid iconostas adus din Țara Românească.

Succesele Congresului, posibilitatea de a fi cercetat într-un timp atât de scurt atâtea comori de artă se datorează, desigur, în primul rând gazdelor, care s-au întrecut în a oferi congresiștilor condiții de lucru optime.

Am părăsit Libanul profund impresionat de tot ceea ce am văzut, de eforturile savantului libanez Maurice Chéhab de a pune în adevărata lor valoare monumentele străvechi ale țării sale, precum și de arta de a organiza o dezbatere științifică a d-lui Camille Aboussouan, secretarul general al Comisiei libaneze pentru UNESCO. Acest intelectual, de un deosebit rafinament artistic, care nu va uita niciodată capodoperele de la Voroneț...

N. Fotino

CEL DE-AL XI-LEA CENTENAR CHIRILO-METODIAN DE LA SALONIC

Între 22 și 26 octombrie 1966, s-au sărbătorit la Salonic, într-un cadru festiv, unsprezece veacuri de la data când cei doi frați bizantini Chiril și Metodiu au pornit să creștineze, în forma ritului răsăritean, triburile slave din Imperiul Marii Moravii. Împrejurările în care s-a produs acest eveniment istoric sînt, mai mult sau mai puțin, cunoscute și ele pot fi rezumate astfel: prin 863, Ludovic Germanicul, împăratul francilor, încheie alianță cu bulgarii, a căror dominație politică se întindea și peste o parte din slavii balcanici. Rostislav, prințul Marii Moravii, al cărui imperiu fusese încercuit de această alianță, încearcă s-o contracareze printr-o apropiere de Bizanț. Căutînd la Constantinopol o restabilire a echilibrului politic în Europa centrală și sud-estică, Rostislav descoperi acolo și dezlegarea problemei creștinării imperiului său. Și deoarece între timp Roma refuzase să-i trimită misionari cunoscători de limbă slavă, fiindcă de fapt nu-i avea, prințul morav ceru același lucru lui Mihail al III-lea, împăratul Bizanțului. El voia „un vlădică, un astfel de om care să cunoască limba slavă și să-i învețe pe ai săi sînta scriptură”. Mihail al III-lea hotărî să trimită în Moravia doi dintre cei mai buni cărturari din cuprinsul împărăției sale, pe Chiril și Metodiu din Salonic. Activitatea desfășurată de acești misionari bizantini în mijlocul slavilor occidentali a avut, începînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea, profunde implicații în istoria culturii popoarelor slave și neslave din centrul, răsăritul și sud-estul Europei.

Comemorarea celor doi misionari bizantini care au încercat, cu unsprezece secole în urmă, să atragă slavii occidentali în sfera bisericii răsăritene a fost rodul unei colaborări, inițiată încă din 1963, între Mitropolia din Salonic, Facultatea de teologie și primăria orașului. Comitetul organizatoric, alcătuit din personalități proeminente — printre care, eminența-sa monseniorul Pantelimon, mitropolit de Salonic, monseniorul Stefanos, episcop, Ioanis Anastasiu, profesor universitar, Cleovulos Tsurkas, consilier ministerial, Antonios Tachias, conferențiar universitar

ș.a. , a depus toate străduințele pentru a da acestor festivități strălucirea binemerită. La sărbătorirea de la Salonic au participat, pe lângă o seamă de reprezentanți ai ortodoxiei din Europa răsăriteană și sud estică (Alena, Alexandria, Constantinopol, Sofia, Tirnovo, Moscova, Kiev, Praga), și delegați din partea bisericii catolice și ai unor institute teologice din Occident. Participarea laicilor a fost mult mai redusă — câțiva specialiști din Bulgaria, doi din Iugoslavia, iar din țara noastră au fost invitați: Damian Bogdan, Tr. Ionescu-Nișcov, Gh. Mihăilă (București), Mihail Ezen și Ion Pătruș (Cluj). Programul festivităților a constat dintr-o serie de ceremonii, consacrate memoriei celor doi misionari bizantini, precum și din câteva comunicări cu caracter pur științific. Astfel, în după-amiaza zilei de 24 octombrie, prof. I. Anastasiu (Salonic) a vorbit despre *Misiunea fraților Chiril și Metodiu la Kazari*, iar prof. J. Vašica (Praga) s-a ocupat de *Opera juridică a lui Chiril și Metodiu*. A doua zi, 25 octombrie, prof. Damian Bogdan a făcut o expunere despre *Opera lui Chiril și Metodiu și românii*, după care prof. I. Krizanopoulos (Salonic) a prezentat un referat intitulat: *Cadrul istoric al activității celor doi apostoli*. Dat fiind faptul că sărbătorirea a avut un caracter solemn, n-au avut loc discuții. Tot pe această linie, comitetul organizatoric a mai pregătit și două volume de studii și cercetări. Un prim volum a și apărut, într-o remarcabilă ținută editorială, cu articole și studii în limbile greacă și franceză, legate de problematica chiriilo-metodliană. Volumul următor se află sub tipar și cuprinde, printre altele, și contribuțiile delegației române. Tr. Ionescu Nișcov tratează problema *Tradiției chirilo-metodiene în istoria slavilor occidentali*, Mihail Dan se ocupă de *Cercetările cehe privitoare la viața lui Chiril și Metodiu între 1963 și 1966*, Gh. Mihăilă scrie despre *Circulația în țările române a scrierilor despre viața și activitatea lui Chiril și Metodiu*, iar articolul lui Ion Pătruș se referă la *Influența greacă și slavă în textele române vechi*. Noi așteptăm cu interes și apariția acestui volum, al cărui conținut va intra în circuitul manifestărilor științifice europene închinatelor celor doi misionari bizantini.

Delegația română la aceste festivități s-a bucurat, ca și celelalte, deopotrivă, de o deosebită atenție din partea gazdelor. S-a putut constata, o dată mai mult, că colaborarea științifică e posibilă între specialiști, dacă ea este promovată la un înalt nivel de înțelegere umană. Și astfel, Salonicul a adus un omagiu binemeritat lui Chiril și Metodiu, care, acum 1100 de ani, au pornit înarmați cu texte liturgice, să desfășoare o operă de misionarism printre triburile păgine ale slavilor occidentali.

Tr. Ionescu-Nișcov

C R O N I C A

La sfârșitul lunii septembrie 1966 s-a deschis la Brașov expoziția arhivistică „Legăturile comerciale ale Brașovului cu Țara Românească și Moldova în secolele XIII - XVI”, care cuprinde numeroase documente inedite, tipărituri ale lui Coresi, registre de mărfuri și alte piese depistate în ultimii ani de cercetători în arhivele orașului.

Documentele expuse oglindesc relațiile strânse care au existat între brașoveni și cele două provincii românești încă din timpurile vechi. Printre exponatele valoroase se află cel mai vechi act al cancelariei din Țara Românească (scris în limba latină, pe pergament, în 1368), prin care domnitorul Vlaicu Vodă reinnoia privilegiile comerciale ale brașovenilor. Un alt document important este actul din 1413, prin care Mircea cel Bătrîn reinnoiește și el privilegiile brașovenilor de a face comerț cu Țara Românească. Actul este scris în limba slavă veche și conține

pccețile voievodului. Expoziția mai cuprinde de asemenea documente din timpul domnitorilor Vlad Dracul, Vlad Țepeș, Radu de la Afumași, Mircea Ciobanu.

Un document inedit foarte valoros este și cel dat de Ștefan cel Mare la 26 mai 1457, prin care întărește brașovenilor privilegiul pentru vamă, privilegiu pe care l-au avut încă din timpul lui Alexandru cel Bun. Un alt document de o rară valoare aflat în expoziție este scri-soarea lui Neacșu din Clmpulung către judele Brașovului, primul act scris în limba română. Menționăm de asemenea un registru din care rezultă activitatea tipografică a lui Coresi la Brașov.



În ziua de 3 octombrie 1966, în sala de ședințe a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România, prof. Jorge Gurria Lacroix de la Universitatea din Mexic a vorbit despre cucerirea Mexicului. Expunerea a fost însoțită de proiecții.



În ziua de 14 octombrie 1966, la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei, Alfred Sauvy, profesor la Collège de France, membru de onoare al Uniunii internaționale pentru cercetarea științifică a populației, a conferențiat despre *Le problème de la population dans le monde*.



La Oradea, în ziua de 2 noiembrie 1966, a avut loc o adunare comemorativă cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la moartea marelui cărturar ardelen Gheorghe Șincai. Despre perso-nalitatea lui Gh. Șincai, despre ideile sale istorice și filologice, precum și despre activitatea și legăturile pe care acest reprezentant de frunte al Școlii ardelen le-a avut cu personalitățile culturale de pe meleagurile Bihorului la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea au vorbit Mircea Tomuș, redactor la revista „Steaua” din Cluj, lectorul universitar Lucian Drimba și asistentul universitar Sever Dumitrașcu de la Institutul pedagogic din Oradea.

Cu același prilej, la Blaj a avut loc dezvelirea unci plăci, pe care se poate citi : „În această clădire au funcționat ca profesori Samuil Micu (1745—1806), Gheorghe Șincai (1754—1816) și Petru Maior (1760—1821), istorici și iluminiști români din Transilvania, fruntași ai literaturii ardelenene”.

După-amiază, casa de cultură din localitate a găzduit un simpozion consacrat lui Gh. Șincai.



Din inițiativa filialei Tîrgu-Mureș a Societății de științe istorice și filologice s-a organizat, în zilele de 12 și 13 noiembrie 1966, o sesiune științifică în acest oraș, consacrată comemorării lui Gh. Șincai.

Au ținut comunicări asupra vieții și operei lui Gheorghe Șincai prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, V. Nețea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, Pompiliu Teodor, lector universitar la Cluj, D. Nireșteanu, prorector al Institu-tului pedagogic din Tîrgu-Mureș, I. Ranca, director al Arhivelor statului din Tîrgu-Mureș, Valer Nițu, cercetător la Centrul de istorie, filologie și istorie a artei, ș.a.

Cu acest prilej s-a deschis și o expoziție documentară cuprinzînd scrieri, documente și manuscrise cu privire la viața și activitatea lui Gh. Șincai și s-au dezvelit două plăci come-morative în comunele Riciul de Clmpie și Gh. Șincai, unde s-a născut și a copilărit marele învățat.

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, București, Edit. științifică, 1965, 247 p. + 1 h.

Lucrarea lui Ștefan Ștefănescu abordează un domeniu de cercetare denumit îndeobște al istoriei locale sau regionale. Întregind viziunea generală a istoriei naționale prin cazurile particulare pe care le pun în lumină aspectele dezvoltării istorice a diferitelor regiuni ale țării, acest domeniu este de o deosebită însemnătate. Trebuie spus că în istoriografia mai veche, dar și în cea contemporană, problematica istoriei regionale nu s-a bucurat decât de o atenție răzleață, concretizată mai degrabă în cercetări de un caracter foarte particular decât în studii aprofundate, care să permită cunoașterea mai bună a istoriei țării prin istoria unei regiuni. Lucrarea lui Ștefan Ștefănescu este poate prima care îndeplinește aceste condiții, deschizând seria unor studii științifice mai ample de acest fel. Faptul că un cercetător, care prin contribuțiile sale este reprezentativ pentru mediistica noastră de azi, a socotit că poate și trebuie să abordeze o asemenea problematică trebuie considerat ca un exemplu și un impuls. Aceasta cu atât mai mult cu cât, prin concepția și metoda folosită, *Bănia în Țara Românească* poate fi apreciată ca un succes al științei istorice marxiste din țara noastră.

Condiția fundamentală a acestui succes e definită de autor chiar la începutul cărții, în prefața în care expune datele problemei și aportul istoriografiei de până acum, și anume: necesitatea delimitării pe care un

reprezentant al istoriografiei noi o simte în raport cu istoriografia mai veche. Subliniind meritele acesteia, bogăția datelor scoase la iveală în numeroase publicații, care toate, într-o anumită măsură, au adus o contribuție la cunoașterea problemei, autorul ține să precizeze: „Poziția metodologică greșită de pe care au scris în genere istoricii din trecut a făcut ca ei să nu observe sau să nu poată explica particularitățile pe care le-a cunoscut instituția Băniei în diferitele ei etape de dezvoltare”. Cauzele acestei poziții metodologice greșite, caracteristică cercetărilor mai vechi în acest domeniu, se datorează faptului că autorii erau prizonierii concepției idealiste a istoriei, — după cum spune, Ștefan Ștefănescu, „străini în genere de înțelegerea dialectică a fenomenelor istorice, cei mai mulți dintre vechii cercetători ai problemei nu vedeau condiționarea factorului politic, a instituțiilor politice de fenomenele vieții social-economice, dădeau de multe ori unui proces istoric obiectiv explicații subiectiv idealiste”, exemplul cel mai caracteristic fiind I. G. Filitti. În acest fel, autorul își formulează indirect programul său propriu, conform cu concepțiile și metodele folosite în cercetarea marxistă a istoriei. În fapt, însăși structura lucrării pune în lumină aceasta, diferitele capitole compunând laolaltă o explicație de caracter dialectic a unui fenomen istoric de cea mai mare importanță.

În primul capitol, „Bănia înainte de Craiovești”, se discută diferitele aspecte ale evoluției acestei instituții, de la apariția ei până spre sfârșitul secolului al XV-lea. Atrage în chip deosebit atenția modul în care este fixat cadrul de istorie universală (firește istorie a sud-estului european), care permite înțelegerea apariției acestei instituții în lumina raporturilor internaționale specifice veacurilor XIII-XIV. Trebuie subliniat totodată efortul autorului de a demonstra caracterul firesc al genezei instituției care nu a apărut dintr-o dată, ci treptat, printr-un proces continuu de adaptare. Pentru cunoașterea unor aspecte particulare ale feudalității românești, dar care nu fac decît să sublinieze caracterul real al relațiilor de producție, important este paragraful în care se analizează tendința de transformare în feudă a Băniei și se explică începuturile Băniei la Craiova. Ni se pare, în această privință, că lămurirea una din numeroasele idei generalizatoare ale autorului. „Dezvoltarea schimbului, precum și permanenta amenințare externă din partea turcilor, au dus la lichidarea izolării unităților politico-teritoriale de tipul Băniilor, la o centralizare în cadrul Olteniei, care și-a găsit expresia pe plan instituțional în crearea marii Băniei”. Toate acestea trebuiau în cea mai mare măsură să contribuie la centralizarea statului feudal, de unde caracterul mai subliniat al unor asemenea tendințe în a doua jumătate a veacului al XV-lea și mai ales la sfârșitul acestuia.

În capitolul al II-lea „Craioveștii” se analizează problemele legate de ceea ce am numi preluarea de către această însemnată familie boierească a puterii politice în Oltenia. Se subliniază în acest fel caracterul dezvoltării economiei de schimb la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea și, în raport cu aceasta, începuturile legăturilor domeniului feudal cu ceea ce era, folosind un termen modern, piața. Cu ajutorul acestui cadru se fixează locul ocupat de către Craiovești. O valoroasă contribuție a autorului constă în definirea bazei economice a politicii duse de acest grup boieresc și a caracterului legăturilor întreținute cu stăpînitorii de peste Dunăre. În felul acesta nu se mai pierde

în ceașă, ci capătă contur clar procesul apariției, și dezvoltării contradicțiilor dintre domnie și Bănia oltenescă, sușurile și coborârurile unei colaborări care nu putea să nu fie supusă unor încercări decisive. Cel care dorește să aibă o imagine apropiată a împrejurărilor interne nu numai din Oltenia, ci din întreaga Țară Românească, în legătură cu sensul unor domnii, poate să înțeleagă în acest fel mai bine caracterul domniei lui Radu cel Mare, care a instaurat colaborarea cu Craioveștii, al instabilității politice dintre 1500 și 1512, datorită crizei dintre domnie și Craiovești, și al domniei lui Neagoe Basarab, reprezentînd apogeul puterii acestora. Cu toată severa judecată de valoare privind consecințele politicii duse de Craiovești în ce privește independența țării, Ștefan Ștefănescu înțelege totodată să sublinieze importanța operelor lor culturale.

În capitolul al III-lea „Bănia Craiovei”, se descriu analitic raporturile dintre domn și marele ban, ierarhia politică din interiorul Băniei, caracterul divers al atribuțiilor marelui ban (atribuții administrative, judecătorești, militare), capacitatea financiară bazată pe anumite venituri și instrumentajul concret al prestigiului exterior reprezentat de curtea banului. Formulîndu-și concepția proprie în această problemă, autorul consideră că s-a greșit în istoriografia mai veche considerîndu-se că marele ban nu era altceva decît un simplu agent executiv al poruncilor domnești referitoare la teritoriul oltean, dar totodată atrage atenția că o greșală ar fi și însușirea unui punct de vedere diametral opus, potrivit căruia marele ban ar trebui considerat în genere ca senior local. Concluzia autorului în această privință e următoarea: „Marele ban era uneori mai mult reprezentant administrativ al domniei, alteori mai mult senior feudal, și aceasta în funcție de autoritatea, de forța lui, ca și de forța și autoritatea domnească”. În legătură cu aceasta se consideră necesară sublinierea caracterului feudal de clasă al Băniei și al raporturilor dintre Bănie și domnie cînd spune: „Un rol însemnat îi revenea banului în sistemul general de exploatare feudală. Prin aparatul și forța sa militară, el adăuga

noi mijloace de constrângere stăpînilor feudali, pentru a asigura creșterea veniturilor lor pe seama exploatării maselor populare". În întreg acest capitol autorul, analizînd instituția Băniei în perioada cînd aceasta a fost deținută ereditar de boierii Craiovești, învederează neîncetată luptă pentru putere desfășurată de aceștia și dincolo de teritoriul Olteniei, ținînd în chip vădit să fie egali cu domnul sau chiar deasupra acestuia. Iată cum a apărut, consideră autorul, acea aparență de autonomie a Olteniei, care s-a păstrat multă vreme.

În capitolul al IV-lea, „Criza Băniei ca dregătorie de familie a Craioveștilor”, se înfățișează într-un mod deosebit de interesant situația internă a Țării Românești în al doilea sfert al secolului al XVI-lea în legătură cu evoluția raporturilor dintre Craiovești și domnia țării. În felul acesta se luminează împrejurări interne caracteristice care au condiționat în această vreme căderea Țării Românești sub dominația otomană. În acest sens sînt trecute în revistă diferite aspecte, ca intensificarea amestecului turcesc în urma anarhiei interne provocate de marii boieri, luptele victorioase duse împotriva turcilor sub conducerea lui Rădu de la Afumați, neputința de a culege roade de pe urma lor din cauza înțelegerii dintre marii boieri și turci, obligarea domnilor Țării Românești de către turci de a sprijini acțiunile lor militare în condițiile politicii de duplicare a Craioveștilor încheiate cu un eșec, folosirea de către domnie a supunerii față de Poartă pentru a înlătura transmiterea ereditară a Băniei de Craiova și, în sfîrșit, ieșirea de pe scena politică a țării a Craioveștilor ca forță principală. Caracterul necesar al acestei evoluții este pus în lumină de autor într-una din concluziile sale: „Evenimentele petrecute în Țara Românească după moartea lui Neagoe Basarab, luptele dintre Craiovești și domnie, ca și cele din sinul partidei de boieri Craiovești, marcau criza unui regim, vedeau necesitatea unor schimbări pe linia întăririi puterii centrale, generate în ultimă instanță de schimbările economice, de lărgirea schimbului de mărfuri, de antrenarea cît mai însemnată a domeniilor feudale în relațiile marfă-bani”.

Meritul principal al acestei lucrări este acela că, în lumina concepției dialectice despre procesul istoric, autorul a izbutit folosînd în chip creator categoriile generalului și particularului să ne dea nu numai un important capitol din istoria Olteniei medievale, ci totodată un important capitol din istoria evului mediu românesc. Nicăieri în corpul acestei lucrări problemele istoriei oltenesti nu sînt tratate despărțit de problemele istoriei Țării Românești, ci, dimpotrivă, sînt integrate acesteia într-o corelație care este mereu prezentă. Astfel, se izbutește ca istoria Olteniei din aceste veacuri să fie înțeleasă mai bine în lumina istoriei generale a Țării Românești, iar istoria acesteia din urmă să capete un sens mai adînc în lumina istoriei uneia din cele mai importante regiuni ale sale din punct de vedere istorico-politic. Dinamismul forțelor social-politice generale și particulare devine concret în cadrul realităților analizate. Probleme importante, ca de pildă cauzele, caracterul, periodizarea unui proces istoric ca cel al raporturilor dintre Bănia de Craiova și domnie, ies astfel la lumină în contururi deosebit de precise. Din această cauză, deși a pornit de la cercetarea unei instituții politico-administrative, Ștefan Ștefănescu a izbutit să ne dea, cu ajutorul acesteia, o adevărată istorie a evoluției structurilor social-politice din Țara Românească în veacurile XV-XVI. Prin aceasta, lucrarea sa trebuie considerată ca o importantă contribuție la elucidarea numeroaselor probleme legate de caracterul specific al feudalității românești.

Iată de ce, în concluzie, se poate considera că lucrarea lui Ștefan Ștefănescu este numai în aparență o istorie regională. Aici istoria regională reprezintă mai puțin o delimitare tematică și mai mult una metodologică. S-a folosit istoria unei regiuni pentru a se clarifica aspecte ale istoriei întregii țări. Noutatea în acest fel a metodei dă dreptul acestei lucrări să ocupe un loc important în ansamblul studiilor de medievistică din țara noastră.

Eugen Stănescu

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*,
București, Edit. științifică, 1965, 477 p.

Ampla monografie *Viața și opera lui Cuza Vodă* constituie o lucrare demnă de întreaga atenție a istoriografiei românești. Într-o manieră caldă, apropiată, utilizând cu abilitate bine alese din izvoarele vremii, autorul înfățișează cititorilor viața și opera lui Alexandru Ioan Cuza, una din figurile cele mai interesante ale istoriei moderne a României, personalitate marcantă și făuritor de seamă al statului național român. Întemeiat îndeosebi pe știrile bogate și în parte inedite ale Arhivei Cuza bogat fond de documente de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, autorul a realizat cea mai întinsă și documentată lucrare asupra lui Cuza, întregind în chip fericit monografia *Domnia lui Cuza Vodă* din 1903 a lui A. D. Xenopol. În parte învechită sub raportul informației, *Viața și opera lui Cuza Vodă* umple nefundamental un gol, mai ales prin larga utilizare a arhivei domnești și prin caldă și patriotica evocare a lui Cuza Vodă, „domnul Unirii”.

În „Introducere bibliografică” — care, datorită deselor aprecieri critice, ar fi putut fi intitulată „istoriografică” —, autorul prezintă lucrările predecesorilor săi, atât români cât și străini. În capitolul următor este înfățișat un istoric al problemei Unirii, urmărită de la origini și până la îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. Prezentarea — făcută în temeiul unor date în general cunoscute — este clară și edificatoare. Un capitol este apoi consacrat activității lui Alexandru Ioan Cuza „Înainte de domnie”. Autorul prezintă ascendenții domnitorului, familia sa apropiată, părinți și frați, discută data nașterii sale opinia privind data de 20 martie 1820 fiind convingătoare —, dă apoi detalii referitoare la studiile, la cariera sa, la situarea sa necontenită pe pozițiile progresului. Semnificativă este în această privință categorica pledoarie a lui Cuza pentru rezistență armată în timpul evenimentelor revoluționare ieșene din martie 1848 și participarea sa la marea adunare de la Blaj din 3/15 mai 1848. Interesantă este creionarea în câteva pagini a poziției lui Cuza în

perioada înverșunatelor lupte unioniste din 1857-1858; de asemenea, subcapitolul „Firea lui Cuza” cuprinde aprecieri juste și reconstituie imaginea personalității sale.

În capitolul „Primii trei ani de domnie...” se descriu evenimentele legate de recunoașterea îndoitei alegeri, primele măsuri de organizare internă, acțiunile duse pentru unificarea administrativă a celor două țări, înființarea Universității din Iași (1860), turburările orășenești din toamna anului 1860 și manifestări de politică externă: lupta pentru recunoașterea desăvârșirii Unirii Principatelor, apărarea autonomiei lor, relațiile cu Poarta otomană, legăturile cu revoluționarii poloni și maghiari. Deosebit de interesant este primul subcapitol: „Ecoul dublei alegeri” întemeiat pe o bogată informație, în bună parte inedită. „Anii de luptă constituțională” constituie capitolul în care este urmărită evoluția evenimentelor desfășurate între desăvârșirea Unirii și lovitura de stat de la 2 mai 1864. Activitatea și lupta politică din timpul guvernelor Barbu Catargiu și Nicolae Kretzulescu, amplu tratată chestiunea tranzitului armelor străbești (1862) — asupra căreia autorul a stăruit mai înainte într-un documentat studiu special —, măsurile preliminare secularizării (subliniem interesul deosebit al acestui subcapitol), problema întăririi autorității domnești și, la celălalt pol, formarea monstruoasei coaliții, conflictele pe tărni politic ale guvernului Kretzulescu cu reprezentanții acesteia, ciocnirea de la Costangalia dintre voluntarii poloni și unitățile armatei române, sfârșitul guvernării lui Kretzulescu și preluarea guvernului de către Mihail Kogălniceanu, secularizarea averilor mănăstirești — deosebit de interesant prezentată și cu numeroase informații inedite, îndeosebi în privința negocierilor diplomatice legate de ea, un adevărat studiu de sine stătător, activitatea guvernului și a adunării în perioada premergătoare loviturii de stat, cuprinzând informații noi culese din arhiva Cuza, constituie cuprinsul acestui întins capitol (p. 127-244).

Capitolul „Domnia autoritară...” (p. 245—380) prezintă evenimentele din partea finală a domniei lui Cuza Vodă, stăruint asupra etapelor importante: lovitură de stat și legea electorală; plebiscitul și complotul Suțu-Lambert, ultimul analizat în temeiul unui interesant material inedit; poziția puterilor față de lovitură de stat, subcapitol ilustrat cu o bogată informație inedită; legea rurală, ecoul, aplicarea și urmările ei, activitatea neobosită a lui Kogălniceanu, călătoria sa în Oltenia, primele manifestări de nejustificată neîncredere ale domnitorului, contractarea împrumutului Stern — din nou un adevărat studiu întemeiat pe material inedit — acțiunile politice interne ale lui Kogălniceanu, susținuta activitate legislativă a guvernului său, interesant și documentat prezentată, manifestări de politică externă (îndeosebi atitudinea față de emigrațiile revoluționare polonă și maghiară) ale guvernului Kogălniceanu, preludiile și căderea acestui guvern, relatate cu unele detalii inedite; în sfârșit, partea finală a domniei lui Cuza, insistându-se asupra legilor bisericești, problemei capitulațiilor și spinoasei probleme financiare. Acțiunile erescînd ale opoziției, mișcarea bucureșteană de la 3/15 august 1865, cu detalii inedite, consecințele ei externe, demna atitudine a domnitorului, care respinge încercarea de imixtiune a Porții, intențiile de retragere ale lui Cuza, organizarea răsturnării sale — prilej pentru analiza capetelor de acuzare ce i se aduceau —, complotul și abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza constituie obiectele de studiu ale ultimei părți a capitolului menționat.

„Alexandru Ioan Cuza față de viața economică, administrativă și culturală a țării, precum și față de românii din Transilvania” este un capitol complex al lucrării, în care autorul prezintă aspectele menționate în titlu, utilizînd îndeosebi informațiile Arhivei Cuza. Este analizată poziția domnitorului față de problema progresului economic al țării, față de agricultură, industrie, căi de comunicație, pentru a se trece apoi la unele aspecte ale poziției lui Cuza în probleme de administrație, iar în partea finală sînt înfățișate acțiunile sale pe plan cultural, ară-

tîndu-se că domnitorul „a căutat și în parte a izbutit să realizeze programul cultural al revoluționarilor de la 1848”. Progresele realizate în domeniul învățămîntului de data aceasta documentația cuprinde mai ales informații din fondul Ministerului Instrucțiunii Publice de la Arhivele Statului — și aspecte din domeniul literaturii și artei sint de asemenea prezentate în acest capitol, care se încheie printr-un scurt subcapitol, intitulat „Cuza și românii din Transilvania”, întemeiat pe informații editate. Capitolul final — „Ultimii ani ai vieții (1866—1873). Moartea lui Cuza. Amintirea lui Cuza și judecata posterității” — aduce în circulația științifică, mai ales în primul subcapitol, unele știri noi referitoare la biografia domnitorului în ultima parte a vieții sale. Bogat și sugestiv ilustrat, volumul este însoțit de un indice de nume și locuri alcătuit de Vasile Radu, bibliograf șef de serviciu la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Ampla lucrare a profesorului Constantin G. Giurescu este susceptibilă de unele completări, pe care le-am sugerat pentru o eventuală nouă ediție. Introducerea ar fi putut fi întregită printr-o prezentare a scrierilor *contemporane perioadei cercetate*, ca și a *fondurilor de izvoare inedite* — unele utilizate de altfel în lucrare din afara Arhivei Cuza. Între lucrările vechii istoriografii, care ar mai fi meritat o mențiune, semnalez și studiile lui Al. Lapedatu referitoare la poziția Austriei față de lovitură de stat de la 2/14 mai 1864 și față de legea rurală din același an, iar dintre lucrările noii istoriografii ar fi meritat să fie amintite cataloagele corespondenței lui V. Alecsandri, a lui I. Ghica și a lui M. Kogălniceanu. De asemenea, unele probleme ar apărea mai bogat tratate în lucrare dacă s-ar recurge mai des, în afara Arhivei Cuza, și la informația edită cuprinsă în unele articole și studii, mai ales cînd în acestea s-au utilizat și alte izvoare, și totodată, în unele cazuri, informațiile cuprinse în Arhiva Cuza. Este vorba îndeosebi de articole și studii consacrate evenimentelor din ianuarie 1859, caracterului unității realizate prin învoia alogere, frămîntărilor grănicerești din 1859, relațiilor dintre Principatele Unite și emigrațiile revo-

luționare maghiară și polonă etc. În aceeași măsură ar fi fost utilă folosirea mai largă a presei.

Autorul reușește să reconstituie în culori vii și, deseori în temeiul unei informații inedite — pozițiile domnitorului și ale celor din preajma sa, dar în egală măsură s-ar impune, tocmai pentru înțelegerea amplă a frământatei perioade tratate, aceeași reconstituire pentru celelalte figuri și forțe politice ale vremii. Ar fi necesară îndeosebi o analiză mai adâncită a configurației politice a vremii, în care să fie înfățișată situația diferitelor grupări și curente față de problemele la ordinea zilei, ca și atitudinea lui Guza față de ele. De asemenea, credem că formarea monstruoasei coaliții trebuie explicată printr-un proces mai complex decât cel înfățișat în lucrare, proces început în formele sale incipiente în 1848, accentuat în 1857 în Adunările ad-hoc și care avea la temeiul său interese de clasă ale celor două componente; totodată, ea se explică — în ceea ce privește pe liberalii radicali — prin tendințele domnitorului de a recurge la o accentuare a puterilor sale și la o limitare a libertăților publice, ca și prin rezerva sa față de această grupare politică. Ar mai fi necesar să fie evidențiat faptul că monstruoasa coaliție n-a ființat neconținut ca un corp politic unitar și că ea a fost de mai multe ori în pragul destrămării.

O altă problemă pe care o ridică documentata monografie a profesorului Constantin C. Giurescu este aceea a inevitabilității loviturii de stat, ca și aceea a domniei personale. Meritele lui Alexandru Ioan Guza sînt de necontestat. El a fost însuși simbolul Unirii, al înnoirilor pentru care lupta în acea vreme poporul român, iar pe plan extern Guza a dus o patriotică politică de demnitate națională. Dar, în același timp, nu ne putem însuși teza inevitabilității loviturii de stat de la 2 mai în forma în care ea a avut loc. A existat posibilitatea unei înțelegeri cu stînga radicală, ceea ce ar fi destrămat monstruoasa coaliție și ar fi întărit baza politică a domnitorului, înțelegere la care radicalii s-au arătat dispuși chiar prin refuzul lor de a vota un blam guvernului Kogălniceanu, posibilitate care n-a fost însă folosită. Totodată,

apreciind reformele realizate în 1864, trebuie subliniate și limitele domniei personale după cum camarila — a cărei nocivă activitate e foarte bine descrisă în lucrare — nu poate fi desprinsă de domnitor, fiind totuși camarila ale cărei acțiuni el le-a tolerat. În egală măsură, starea precară în care se găseau Principatele Unite în 1865 nu poate fi desprinsă de anumite deficiențe ale domnitorului, care conducea în acea vreme statul român și care preluase și purta răspunderea situației acestuia. Meritele lui Guza sînt atât de mari, încît greșelile și deficiențele sale nu le pot umbri, dar ele trebuie totuși recunoscute.

Adăugăm cîteva precizări: criza economică care a avut loc în Principate urmează a fi considerată în contextul crizei ciclice mondiale din 1857—1858 (p. 87); oare nu este o greșeală că Mitică Știrbei, unul din refractarii la plata impozitelor din 1863, este în adevăr Mitică (Dimitrie) Ghica? (p. 163); ne exprimăm rezerva în legătură cu teza compunerii grupării liberale „în majoritate” din „avocați”, atât în ceea ce privește cadrele ei de conducere, cît mai ales componența ei de masă (p. 166); „instigatorul” din 1861 al vasluienilor era neîndoiește Grigore Guza, unchiul domnitorului (p. 229); Dimitrie și nu Ion Brătianu a fost ministru de externe în timpul lui Guza (p. 350); prefectul Cantacuzino, menționat la p. 402, este Alexandru Cantacuzino. Indicele — care ar fi cîștigat prin completarea în măsura posibilului a pronomelor celor înregistrați (de exemplu: Adrian, *George*; Béclard, *Louis*; Brăiloiu, *C. N.*; Gavour, *C. B.*; Căliman, *Gheorgh*; Colquhoun, *Robert*; Cracti (nu Cracty), *Dimitrie*; Czartoryski, *Adam*; Eder, *Karl von*; Klapka, *G.*; Mavriki, *N.* etc.) — necesită cîteva îndreptări: Nicolae Rosetti-Bălănescu aparține și la Bălănescu și la Rosetti, unde ar fi trebuit, strînse toate indicațiile; Carada, Eugenju, nu Carada Eugenia; Royer-Collard, Albert-Paul, nu Collard-Roger; Obrenovici, Efrem, nu Efrem; Rechberg, nu Reichberg; Văitoianu familia, nu Văitoianu general.

Rezervele și completările de mai sus nu limitează deosebita valoare a lucrării profesorului

Constantin G. Giurescu. Întemeiată pe o largă documentație inedită și în special pe minuțioasa urmărire și utilizare a uriașului fond de documente cuprins în arhiva Cuza, monografia *Viața și opera lui Cuza Vodă* reprezintă una din cele mai de seamă lucrări privind istoria modernă a României. Calda evocare a uneia din cele mai importante personalități ridicată dintre români și totodată însușită

reconstituire a unor momente deosebit de importante ale procesului de constituire a statului modern român merită toate elogiile. În concluzie, nu putem decât să subliniem încă o dată contribuția deosebit de meritorie pe care autorul a dat-o prin lucrarea sa la cunoașterea primei etape a formării statului național român.

Dan Berindei

GEORGIJE OSTROGORSKI, *Серска област после Душанове смрти*
(Principatul de Serez după moartea lui Dușan), Beograd,

Posebna izdanja Vizantološkog Instituta. Knjiga 9
Edit. „Naučno delo”, 1965, 171 p. + 1h.

Până acum se știa în general că, după moartea țarului Ștefan Dușan (decembrie 1355), țaratul sîrb s-a fărîmițat în mai multe principate feudale, care-și disputau înțietatea și teritoriile, devenind o pradă ușoară în calea cuceritorilor otomani care înaintau treptat dinspre răsăritul Peninsulei Balcanice. Ținărul țar Ștefan Uroș, cel căsătorit cu Anca, fiica lui Nicolae Alexandru, domnul Munteniei, avea o putere nominală și nu s-a dovedit în stare să mențină integritatea teritoriului moștenit.

Starea aceasta a constituit de obicei punctul de plecare pentru istoricii care s-au ocupat de evenimentele atât de importante pentru popoarele balcanice care s-au succedat în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Sărăcia de izvoare însă, precum și lipsa de legătură dintre sursele de informare existente, a lăsat loc pentru felurite ipoteze sau aprecieri greșite care predomină și astăzi în știință, referitoare la această perioadă.

Cu atât mai prețioasă este deci contribuția adusă de acad. G. Ostrogorski la elucidarea uneia dintre problemele centrale ale perioadei următoare morții lui Dușan: existența și soarta statului de Serez. Căci, într-adevăr, în această operă de înaltă ținută științifică, caracterizată prin analiza profundă a tuturor informațiilor de care s-a putut dispune, prin pătrunderea și înțelegerea intimă a fenomenului istoric, autorul scoate la iveală un întreg organism de stat, cu toate caracteristicile lui, despre care s-a știut prea puțin pînă la

apariția acestei cărți revelatoare. Statul de Serez, cu oclrmuire, teritoriu, organizare administrativă, economie și biserică proprie, trăsături a căror existență autorul o dovedește, durează de la moartea lui Dușan și pînă la lupta de la Gernomen pe Marița (26 septembrie 1371), care pune capăt existenței lui. Prin poziția sa geografică, vecin direct cu rămășițele Imperiului bizantin și primul dintre statele sîrbești în calea invaziei otomane, statul de Serez are o însemnătate deosebită în acea vreme.

Pentru a lămuri problemele legate de existența acestui organism politico-statal, autorul nu a dispus de informații noi, ci a procedat la o nouă verificare și interpretare a izvoarelor existente și cunoscute, a făcut o întreagă reconsiderare textologică a documentelor, însoțită de aprecierea critică a ipotezelor de pînă acum. După cum se precizează și în introducere, opera de față nu este concepută ca o istorie a evenimentelor, ci ca un studiu asupra caracterului statului de Serez. Adică, se face o cercetare minuțioasă a documentelor „prin prisma cărora se constată trăsăturile esențiale și se poate înțelege natura acestei creații statale sub diferitele ei aspecte” (p. 1). Coroborînd atît datele dispersate, întimplătoare, dar grăitoare, vorbindu-ne poate de evenimentele și fenomenele nu tocmai cele mai caracteristice, autorul reușește să ne dea o idee autentică, deși prin forța împrejurărilor incompletă, asupra statului de Serez.

Înainte de toate, în studiu se precizează poziția și raporturile dintre „Țarul Uroș și regele Vukașin, țărișă Elena și despotul Iovan Uglješa” (cap.I). Analizând documentele în lumina dreptului bizantin în vigoare în Serbia, autorul stabilește cine și când deține puterea în Serez, rezultând din cele constatate că avem în față un stat cu oclrmuire proprie. Între 1355 și 1365 aici stăpînește văduva lui Dușan, Elena (călugărită cu numele de Elisaveta), recunoscînd la început puterea nominală a fiului ei Uroș. Din 1360 nu se mai face mențiune de autoritatea lui Uroș. În schimb capătă aici o poziție puternică Iovan Uglješa, nepot de soră al Elenei. Situația se definește în 1365, cînd Elena este menționată ca despînă, iar Uglješa ca despot de Serez. S-a crezut pînă acum că a fost la mijloc o uzurpare a puterii din partea lui Uglješa, după cum de asemenea s-a considerat că și Vukașin, fratele lui Uglješa, ar fi uzurpat puterea în țarat, proclamîndu-se rege și înălțurînd pe țarul Uroș. G. Ostrogorski demonstrează că în ambele cazuri nu este vorba de uzurpare a puterii, ci de aplicarea sistemului bizantin de asociere la domnie, de o întregă mișcare efectuată în acest scop în vîrfurile ierarhiei feudale sîrbești. Altt analiza informațiilor, cit și concepția despre stat și însemnătatea titlurilor în vremea aceea arată că Vukașin nu a putut deveni rege printr-un act uzurpator, ci numai prin asocierea legală la domnie de către țarul Uroș, cu titlul de rege. De fapt se aplică sistemul diarhiei bizantine, cu deosebirea că în loc de *colmpărat (simvasiteis)* aici asociatul are titlu de rege. Acest sistem nu era nou la curtea sîrbă, întrucît Uroș fusese asociat cu titlu de rege la domnia tatălui său țarul Dușan. Drept urmare, conform uzanței bizantine, titlul de despot pe care pînă atunci îl avusese Vukașin este acordat acum lui Uglješa, stabilîndu-se astfel un raport de asociere între cei doi frați. Acesta se oglindește în faptul că ei emit la început unele acte comune. Titlul de despot subînțelege însă independența teritoriului stăpînit, fapt care la rîndul său se oglindește în actele emise separat de Uglješa, cînd el se intitulează „autocrat”. Și acest titlu exprimă realitatea, deoarece

despina Elena părăsește Serezul după proclamarea lui Uglješa ca despot.

În felul acesta se observă procesul de decădere a autorității lui Uroș și de creștere a puterii marilor feudali, dintre aceștia frații Mrnjavčević avînd rolul principal în țaratul fărîmițat. Rolul de oclrmuitor independent al lui Uglješa apare acum limpede.

În privința „Teritoriului” (cap.II) statului de Serez, G.Ostrogorski rectifică o serie de păreri greșite. Astfel, domnia sa stabilește că teritoriile din nord, greșit atribuite fraților Dejanović (Jovan și Konstantin) și unchiului lor Bogdan, au fost în realitate stăpînite de Uglješa, granița Serezului întinzîndu-se în această parte pînă dincolo de Strumica și Melnik și peste apa Mesta. În vest, stăpînirea lui Uglješa era de asemenea mult mai întinsă decît ce s-a considerat pînă acum, avînd graniță comună cu teritoriul stăpînit de Vukașin. Dar această graniță nu a fost niciodată trasată clar între frați, stăpînirea comună fiind caracteristică epocii (cazul fraților Dejanović, al fraților Balș etc.). Acest fapt subliniază legătura strînsă dintre despotul Uglješa și regele Vukașin. Stabilirea graniței de răsărit a Serezului duce și la precizarea graniței țaratului lui Dușan. Lacul Poru, ținutul de la acesta pînă la rîul Mesta, cu orașele Xanti, Periterion și Polistilion, nu au fost cuprinse în țaratul lui Dușan (cum a crezut G. Jirecek), ci au fost luate de Uglješa în 1366. cînd aceste porțiuni teritoriale au fost izolate de restul teritoriului bizantin în urma cuceririi localității Kumeșina - Džumuldžina de către turci. De aici decurge constatarea foarte importantă că statul de Serez avea graniță comună cu turcii cu mult timp înainte luptei decisive din 1371. În privința graniței sudice, de asemenea se aduce o precizare importantă. Față de părerea dominantă în istoriografie că Dușan nu ar fi stăpînit în Chalcidica decît partea de răsărit cu Athosul, G.Ostrogorski demonstrează că, dimpotrivă, și partea de vest — Kalamaria cu peninsula Kasandra — s-au aflat sub stăpînirea lui Dușan și, în continuare, sub aceea a lui Uglješa. Reiese din aceasta că singurul punct de sprijin pentru bizantini, rîmas în mîinile lor în Macedonia, a fost Salonicul.

Granițele statului de Serez, desigur, nu pot fi stabilite cu precizie, dar în orice caz acum putem avea o idee mult mai clară despre întinderea acestuia și despre consecințele acestui fapt arătate în alte paragrafe ale cărții.

Luând în studiu pentru prima dată aspectele privind „Populația și economia” (cap. III) statului Serez, G.Ostrogorski constată (folosind aici și datele toponimei și onomasticii) că populația slavă este numeroasă, deși global ea nu o depășește pe cea grecească, majoritară în aceste „părți ale țării grecești”. Alte elemente etnice în lumea rurală sînt ramenționate, cu excepția vlahilor, care apar mai frecvent. „Deseori printre țărani se întîlnesc Vlahii și descendenții Vlahilor, precum și nume vlaho-romane. E drept, numărul lor nu poate fi comparat cu acela al populației slave, după cum nici numărul numelor vlaho nu poate fi comparat cu acela al numelor slave. Totuși, în multe locuri vedem țărani și țărânci menționați ca Vlahi, respectiv fiul Vlahului, văduva Vlahului etc., uneori și femeie Vlahă, Vlahopul, Vlahopulina” (p.51).

Un rol important în viața economică a regiunii Serez îl joacă viticultura, apicultura și mai ales pescuitul. Baza însă o constituie agricultura. Natura relațiilor agrare, cunoscută încă din perioada stăpînirii bizantine, este confirmată și de actele sîrbești. Tărâncea este în întregime dependentă. Diferențierea la sate se adîncește; domeniile feudale cresc și se întăresc. Printre stăpînii de domenii sînt mulți greci care s-au declarat loiali față de Dușan. În vremea stăpînirii sîrbești sistemul pronie este foarte răspîndit în estul Macedoniei, oastea statului de Serez fiind alcătuită cu precădere din proniari; nu se pomenesc mercenari.

Un spațiu considerabil acordă autorul mineritului, problemă cu totul necercetată. Se face localizarea vechii mine Siderokapsa din Chalcidica. Dar acest nume, care înseamnă „topitorie de fier”, poate semnala și alte exploatari miniere. Una exista la Kondogrița, dăruită de Dușan mănăstirii Xiropotan. Alta exista la Stilaria, care nu poate fi localizată. Alte topitorii sînt menționate la Trilisa și Vronda, de unde Lavra sf. Atanasie avea dreptul să ia anual cîte 600 de

„mazia de fier în natură”. Nu se știe ce cantitate este indicată prin termenul μαζιον altfel, pe baza indicației din 1361 privind transformarea acestei dări în natură în dare în bani (30 de perperi), s-ar fi putut stabili și prețul fierului. În legătură cu aceasta, noi ne punem întrebarea dacă nu s-ar putea stabili indirect cantitatea cuprinsă în μαζιον, prin cercetarea sensului termenilor similari de greutate folosiți mai tîrziu în țările balcanice. Bunăoară, în Țara Românească, măsura „maja” „majă”, pl. „măji”, care desigur provine de la acest „mazion”, se folosea pînă și în secolul trecut ca termen de măsură la vînzarea fierului. O majă de fier costa în această vreme (1834-1835) de obicei 44 de lei, în timp ce o oca de fier se vindea cu 1 leu sau și 1,20—1,60—1,90 lei una oca.

Studiul mineritului în statul Serez duce la constatarea că aceasta a constituit o sursă din ce în ce mai bogată de mijloace financiare, făcînd ca acest stat să aibă o situație bună în 1371 și să poată oferi bizantinilor bani pentru acțiunea comună împotriva otomanilor.

Orînduirea de stat (expusă în cap.IV) a fost în Serez cea adoptată de la bizantini, inclusiv limba oficială grecească. Numai despotul folosește în hrîsoave și limba sîrbă, pe lîngă cea grecească. Faptele arată că în stat nu s-a produs haos la moartea lui Dușan, că administrația de stat se consolidează în continuare, chiar se introduc instituții noi. Cele mai numeroase date în această privință se găsesc în actele de judecată. Se constată că despotul avea pe lîngă sine un sinod, în frunte cu arhiepiscopul, care la un moment dat este cel de Ohrida (adică din cuprinsul teritoriului lui Vukașin). Între 1360 și 1365 s-a introdus instituția bizantină de judecător ecumenic; de asemenea, s-a organizat un senat, s-au numit în fruntea municipiilor și regiunilor demnitari speciali numiți „kefali”. În general, curtea de la Serez, cu sistemul de ranguri adoptat, avea o înfățișare tipic bizantină. Se observă însă tendința de a pune în funcții de conducere pe nobilii sîrbi, în timp ce arhonții greci au în cele mai multe cazuri înalte ranguri onorifice

Aceeași tendință se observă cercetînd situația mitropoliei de Serez și a Athosului sub stăpînirea sîrbă (cap.V). Pînă în 1360 mitropolit era Iacov, cel numit de țarul Dușan. Urmează apoi sîrbii Sava și Teodosie. Funcționarii și clericii de la mitropolie erau în general greci, cu timpul penetrînd și elemente sîrbești. Situația era asemănătoare la mitropoliile din Zilna, Melnik, Iževo și Kesaropol.

În organele de conducere ale muntelui Athos, în aparatul administrativ de acolo, în mănăstirile alte sîrbești, cit și în cele grecești, au pătruns tot mai multe elemente sîrbești, sprijinite de stat. S-a desfășurat aici o luptă între curentul grecesc și cel sîrbesc, pînă ce sîrbii precumpănesc. G. Ostrogorski stabilește că procesul de penetrație sîrbească la Athos a început în vremea lui Dușan, a continuat cu vigoare și în vremea lui Uglješa. Îndeosebi s-a întărit elementul sîrbesc la mănăstirea Vatoped, onorată de Uglješa cu donații substanțiale. Din actele protului de Athos și mitropolit al Ungrovlahiei Hariton, reiese că Uglješa a făcut donații importante și mănăstirii Kutlumuș, aceea care, după cum știm, s-a bucurat de deosebite ajutoare din partea voievozilor munteni Nicolae Alexandru și Vlaicu-Vodă, mai tîrziu și a marelui boier muntean Alexandru Aldea. Reamintînd că Hariton a fost ales ca mitropolit al Ungrovlahiei în 1372, subliniem cele cîteva date despre el, menționate de G.Ostrogorski (p.113). Hariton a scris trei testamente, două în 1370 și unul în 1378, în care enumeră donațiile făcute mănăstirii Kutlumuș din partea despotului Uglješa. El menționează că pentru nevoile mănăstirii a mers „la romeni, tribali și bulgari”; de asemenea că a răscumpărat pe monahii căzuți robi la turci și în acest scop a mers la despina Elena-Elisaveta.

Cu ajutorul actelor de la mănăstirile Athosului s-au lămurit și unele aspecte ale problemei complexe a raporturilor dintre autoritățile sîrbești și cele bizantine în teritoriile cucerite de sîrbi. Sub acest raport situația era complicată și chiar contradictorie. Tocmai aici, după cum ni se pare, G.Ostrogorski își definește concepția metodei de lucru: „Realitatea e plină de contradicții și sarcina istoricului nu este să le pună de acord și să le acopere prin

combinații în aparență logice, ci el trebuie să le sesizeze și să le scoată în evidență”. Procedînd astfel, autorul constată că pentru Athos este caracteristică dublarea stăpînirii sîrbești de autoritatea bizantină. Alături de puterea directă a sîrbilor, rămîne vie ideea drepturilor legitime ale împăratului bizantin, căruia chinoviile i se adresează pînă și pentru chestiuni obișnuite. În general, în „finiturile grecești” încorporate Serbiei și făcînd parte din statul Serezului există o legătură strînsă între acest stat și Imperiul bizantin, o colaborare permanentă în sfera statală și ecleziastică. Aceasta însă nu a exclus antagonismul sîrbo-grec.

Generalizări și concluzii importante exprină autorul în ultimul capitol, privind „Marele război împotriva turcilor. Pregătiri și consecințe”. Devine clar că toată politica internă și externă a lui Uglješa a fost subordonată pregătirii unui război ofensiv împotriva otomanilor. În acest scop a fost împinsă și granița de răsărit înspre turci, după cum s-a arătat. Acest fapt, care înălțura presiunea turcilor asupra regiunilor centrale ale statului Serez, înmulțea, pe de altă parte, posibilitățile de conflict direct. Datorită deselor incursiuni de jaf turcești, care ajungeau uneori pînă în Athos, Serezul se afla în stare de permanentă tensiune cu mulți ani înainte de conflictul fatal.

În vederea pregătirii războiului antiotoman, Uglješa a dus o susținută acțiune diplomatică. Mai întîi el a căutat să impace biserica sîrbă cu cea bizantină. Sciziunea s-a produs în urma încoronării lui Dușan ca țar și a ridicării arhiepiscopiei sîrbe la rangul de patriarhie, acte nerecunoscute și anatemezate de patriarhia din Constantinopol. De fapt, anatema a fost pronunțată sub un imperativ politic, în momentul unei ofensive bizantine. Tot motive de ordin politic determină încercările de reconciliere. După ce turcii cuceresc Dimotica, Adrianopol și Filipopol, Bizanțul este nevoit să solicite alianța lui Uglješa și delegă în vederea tratativelor pe patriarhul Kalist, acela care pronunțase anatema. Urma să se realizeze mai întîi reconcilierea bisericilor. Moartea subită a patriarhului la Serez amină această problemă. Inițiativa a

fost relnată și reconcilierea a fost înfăptuită de către Uglješa în martie 1368. Aceasta a fost o introducere în tratativele politice, pe care Uglješa le-a intensificat în vara anului 1371, trimițând solie la Constantinopol în vederea încheierii alianței antiotomane. Dar bizantinii nu au acceptat propunerea, alți de teama turcilor, cit și din cauza absenței împăratului plecat în occident. Se pare că Uglješa a trimis solii și la alți vecini, pentru a forma o coaliție, dar despre aceasta nu a rămas nimic consemnat. Singurul care s-a alăturat lui Uglješa a fost regele Vukašin, aliatul cel mai puternic care putea fi găsit atunci în Balcani. Ca rege și asociat al lui Uroș, deținând puterea reală în statul srb., Vukašin îl angaja ca atare în acțiunea antiotomană. În lumina acestui fapt, războiul fraților Mrnjavčević are o însemnată mult mai largă consecințele lui apar mult mai grave decât ce s-a socotit până în prezent în știință. Este greșită impresia contemporanilor că războiul a fost numai al lui Uglješa. El a fixat doar vremea atacului.

Faptul că oștirea lui Uglješa și Vukašin pătrunde rapid până la Cernomen, distanță de numai o zi de mers până la capitala turcilor (Adrianopol), constituie un indiciu clar că vestul Traciei nu a fost în stăpânirea deplină a turcilor, ci că ei au deținut numai anumite centre. Lupta de la Cernomen (26 septembrie), în care Uglješa și Vukašin pier împreună cu oștirea lor și în urma căreia statul de Serez își încetează existența, reprezintă cea mai însemnată victorie repurtată de turci în Balcani înainte de 1453. Totuși, Serezul nu cade acum sub stăpânirea turcilor. Aceștia au luat numai teritoriul acela peste care Uglješa își împinsese granița. De înfrângerea de la Cernomen a profitat mai întâi despotul Manuel de la Salonnic (viitorul împărat al Bizanțului), pentru a lua în stăpânire regiunea Serez și Galcidica, iar frații Dejanović își însușesc ținuturile dintre Struma și Vardar. Turcii vor pune stăpânire pe Serez abia în septembrie 1383.

Dar catastrofa de la Marița a avut alte urmări mult mai grave: ea a însemnat sfârșitul independenței Bizanțului și Bulgariei. Întors din misiunea ca după o lună de la ead. strofa srbilor, Ivan al V-lea al Bizanțului și a dat seama de zădărnicia unei încercări de rezistență și a recunoscut suzeranitatea sultanului. Același lucru au făcut și frații Dejanović, precum și țarul bulgar, iar apoi pe rând o serie de despoți bizantini.

În ultima parte a cărții sale, G. Ostrogorski, în două expuneri scurte, discută unele probleme adiacente celor dezbătute anterior. În una se lămurește genealogia și originea fraților Alexios stratopedarh și Ioan primichior. Aceștia erau cunoscuți ca ctitori ai înăstăririi Pantocrator, iar mai recent a fost lămurit (de Paul Lemerle) rolul lor politic după moartea lui Dușan, când au recucerit orașele Hrisopol, Hristopol și Anaktoropol, precum și insula Tasos. Se stabilește acum că părinții lor sînt mările domestice Dimitrie Paleolog și Ana Kantakuzin.

În cea de-a doua expunere adăugată cărții prin aceeași manieră de analiză logică a informațiilor laconice, se stabilește că tuteii au cucerit Kumuțina-Džumulđina în iarna anului 1364/13,65. Acest fapt a dat posibilitate lui Uglješa să întindă granița Serezului spre est.

Cartea lui G. Ostrogorski, construcție logică a unei cercetări temeinice, efectuată de un experimentat cunoscător al metodei de lucru științifice, profund cunoscător al istoriei și instituțiilor bizantine, nu numai că pune la punct o problemă importantă din istoria Macedoniei, dar lămurește și unele aspecte ale istoriei bizantine și otomane, precum și chestiuni privind țaratul lui Dușan. Totodată, o serie de poziții exprimate în carte pot constitui puncte de plecare în lămurirea diverselor chestiuni de amănunt care pot interesa pe istoricii acestei perioade.

FÉLIX PONTEIL, *Les institutions de la France de 1814 à 1870*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, VIII + 489 p. (Histoire des institutions)

Colecția „Histoire des institutions” ne este cunoscută prin amplele studii monografice asupra instituțiilor Franței în evul mediu¹. În prezent, colecția ne oferă, sub semnătura lui Félix Ponteil, membru corespondent al Institutului Franței și profesor onorific la Universitatea din Strasbourg, o istorie a instituțiilor franceze din perioada 1814-1870, perioadă care a cunoscut nu mai puțin de patru regimuri de guvernământ. Urmind deci succesiunea faptelor istorice din anii 1814-1870, cartea lui F. Ponteil tratează: instituțiile din timpul Restaurației (1815-1830); instituțiile monarhiei din iulie (1830-1848); instituțiile celei de-a doua republici (1848-1852) și instituțiile celui de-al doilea imperiu (1852-1870). În fiecare din cele patru părți autorul prezintă următoarele probleme: instituțiile și organizarea politică, organizarea administrativă, instituțiile judecătorești, instituțiile financiare, instituțiile economice și instituțiile sociale (statul și societatea, instituțiile ecleziastice, universitatea, presa, teatrul).

Considerăm totuși că în tratarea acestei perioade atât de frământată — care, pe de o parte, a cunoscut consolidarea puterii economice și apoi a burgheziei și, care, pe de altă parte, a fost marcată de mișcări sociale deosebit de puternice — autorul ar fi procedat mai judicios, din punctul de vedere al metodei de expunere, dacă s-ar fi ocupat mai întâi de structura social-economică a fiecăreia din cele patru subperioade prezentate în cartea sa și numai după aceea de instituțiile politice, administrative, judecătorești, financiare și culturale. În fond, toate aceste instituții trebuie privite ca reflectând structura social-economică a Franței în diferitele etape ale perioadei 1815-1870. De altfel, în diferite părți ale textului său autorul subliniază uneori chiar foarte accentuat acest lucru.

Analizând evoluția instituțională a Franței în cei 55 de ani care separă căderea lui Napoleon de Comună, F. Ponteil constată că, în pofida tuturor frământărilor, organizarea pe care a primit-o Franța de la revoluție și de la imperiu a rezistat atât timpului, cât și evenimentelor. Prefectul în departamentul său și consiliul general care îl asista au supraviețuit tuturor celor patru regimuri. Desigur au fost și unii care au vizat o modificare a instituțiilor politice și administrative instaurate de revoluție, considerând fie că sînt ineficiente, fie că au durat prea mult. Alții s-au gândit la o reîntoarcere la sistemul administrativ al vechiului regim. Au avut loc dezbateri aprinse în legătură cu problema trecerii de la organizarea departamentală la organizarea regională, aceasta din urmă fiind considerată ca reacționară de către reprezentanții burgheziei. Problema centralizării a fost de asemenea îndelung discutată. Fără îndoială, nu era vorba de renunțarea la centralizarea politică, ce se dovedise, în decursul secolelor, atât de necesară bunului mers al statului. Se contesta însă centralizarea administrativă. Numeroase voci cereau să se acorde o largă descentralizare, spre folosul organelor locale. Aceste voci găseau ascultare și în rândurile membrilor corpurilor reprezentative. Dar, așa cum arată autorul, „umbra federalismului revoluționar plana totdeauna asupra deliberărilor lor”. Aici era de precizat că reprezentanții marii burghezii din aceste corpuri nu doreau o lărgire a participării la treburile de guvernământ. Discuțiile privind centralizarea sau descentralizarea erau tranșate în ultimă instanță de guvern, care declara întotdeauna că este hotărît să nu cedeze nici unul din drepturile și prerogativele ce i-au fost conferite prin lege.

¹ Ferdinand Lot, Robert Fawtier și colaboratori: *Histoire des institutions françaises au moyen âge* (3 vol.); Gaston Zeller, *Les institutions de la France au XVI^e siècle*; Jacques Ellul, *Histoire des institutions de l'époque franque à la révolution*. Mai menționăm sinteza lui Maurice Duverger, *Les institutions françaises* și cartea lui Fernand l'Huillier, *Les institutions internationales et transnationales*.

Referitor la organizarea judecătorească, autorul subliniază îndeosebi problema inamovibilității magistraților, care a fost pusă de fiecare din regimurile ce s-au succedat la putere. Inamovibilitatea nu era însă aplicată în mod efectiv decât numai în cazul magistraților numiți de noul regim. Ceilalți magistrați, rămași din timpul vechiului regim, erau adesea revocați sau suspendați, în funcție de opiniile lor politice.

Numeroase pagini sînt consacrate examinării instituțiilor financiare. Autorul ne spune că acestea au rămas în general așa cum fuseseră stabilite de revoluție și de imperiu, cu oarecare tendințe de schimbare în ceea ce privește capitalul contribuțiilor. Se arată că au fost inițiate unele măsuri ca fiscalitatea să fie mai echitabilă. Ele însă nu au întotdeauna succes, unele din cauzele principale fiind, după F. Ponteil, „rutina și elementul politic pasional”, care se dovedeau mai puternice decât spiritul de echitate. Numai „rutina și elementul politic pasional” au împiedicat instituirea unei fiscalități mai juste, ne întrebăm noi, sau au fost cumva și interesele beneficiarilor inegalității fiscale care s-au opus măsurilor de îmbunătățire? Autorul arată apoi că în această perioadă Franța a avut de-a face pe plan financiar cu două probleme mai complicate. A fost întâi problema bugetelor, care timp de 30 de ani au suferit fluctuații considerabile; faptul a constituit o preocupare permanentă pentru diferitele guverne mereu în căutare de soluții de stabilire a echilibrului bugetar. Apoi, desigur, strîns legată de prima problemă, a fost problema lichidării dificultăților financiare rezultate din înfrîngerile de la sfîrșitul epocii napoleoniene. Dar, în afară de acestea, alte complicații bugetare au apărut ca urmare a marilor lucrări publice care au determinat considerabile alocări de fonduri, creînd în mod implicit noi greutăți și preocupări pentru resorturile financiare. Autorul elogiază miniștrii de finanțe care s-au succedat în diferite guverne, deoarece ar fi dat dovadă de o cunoaștere profundă a sistemului financiar și a posibilităților fiscale ale țării. Totuși, ministrul de finanțe Georges Human, supranumit și „Neckerul alsacian”, nu a fost în stare să împiedice gravele tulburări care au surdit

în 1841 o bună parte din sudul Franței (regiunile Toulouse, Bordeaux și Clermont). Micii contribuabili s-au ridicat atunci în masă împotriva măsurilor fiscale vexatorii inițiate de Ministerul de Finanțe. De asemenea, nici criza financiară din 1847—1848, parte integrantă a crizei economice generale, care a precedat izbucnirea revoluției din 1848, nu a putut fi împiedicată de forurile superioare de la conducerea finanțelor țării. Se impunea deci o analiză mai amănunțită a contextului economico-social în cadrul căruia au acționat organismele și instituțiile financiare. În felul acesta credem că s-ar fi putut vedea mai bine ce anume determină defecțiunile în materie de organizare fiscală.

Referindu-se la situația financiară din timpul celui de-al doilea imperiu, autorul arată că aceasta s-a caracterizat printr-o „politică de magnificență și o concepție bugetară multiformă”, ceea ce făcea dificil controlul cheltuielilor și în același timp favoriza deficitele. În 1852—1870 Franța a cunoscut o perioadă de mare expansiune economică, dar în același timp guvernele trebuiau să facă față, cu mari eforturi, greutăților financiare mereu prezente. În aceste împrejurări paradoxale, F. Ponteil arată că se recurgea pe scară largă la sistemul împrumuturilor, fapt care a avut o contribuție decisivă la dezvoltarea instituțiilor de credit. De altfel, după Ponteil, dezvoltarea creditului a fost, pe plan financiar, unul din elementele esențiale ale perioadei celui de-al doilea imperiu.

Peste 100 de pagini ale cărții sînt afectate prezentării dezvoltării economice a Franței în cei 55 de ani ai perioadei cercetate de autor. Bazele economice ale țării se transformă. Mijloacele de comunicație progresează însă cu multe ezitări, fapt care explică întârzierea importantă în punerea la punct a sistemului feroviar francez. Autorul crede că în dezvoltarea economică un rol important îl joacă și spiritul de inițiativă al oamenilor de afaceri. După F. Ponteil, aceștia au avut o contribuție importantă la marea expansiune economică din timpul celui de-al doilea imperiu. Totuși, spune în continuare F. Ponteil, multe întreprinderi s-au dovedit nerentabile. Una din cauzele importante ale eșecurilor economice

din anii 1852-1870 ar fi fost tendința accentuată de speculație a deținătorilor de capitaluri. Cu toate acestea însă, marea industrie metalurgică franceză a putut fi instaurată. Textul cuprinde o serie de date care ilustrează progresul industrial. Brevetele de invenții se înmulțesc ca urmare a stimulării spiritului de cercetare. În 1867 sînt înregistrate 2 000 de brevete de invenții, cifră care reprezintă dublul celei din 1847. Numărul mașinilor cu aburi crește de 5 ori într-un interval de timp scurt, de la 5 322 în 1850 la 26 221 în 1869, iar puterea lor este de 13 ori mai puternică: de la 26 000 de cai putere la 320 000 de cai putere. Crește de asemenea în mod considerabil extracția de cărbune, de la 4 430 000 t în jurul anului 1850 la 13 460 000 t în jurul anului 1870. Oțelul începe să fie tot mai mult folosit la construcția mașinilor, fapt care mărește rezistența acestora la efort, precum și durata lor în timp. Un factor care a contribuit în mod decisiv la prioritatea oțelului ca material de bază în industria construcție de mașini a fost introducerea procedurii Bessemer, care la rîndul său a fost îmbunătățit de procedeul Siemens-Martin. Ca urmare a folosirii acestor procedee, producția de oțel crește de la 30 000 t în 1860 la 110 000 t în 1869, iar prețul de fabricație scade de la 864 de franci/t în 1855 la 442 de franci/t în 1872. La rîndul ei, industria textilă se mecanizează și se perfecționează, Franța avînd de recuperat, în această privință, rămînerea ei în urmă față de industria textilă engleză. Industria chimică înregistrează și ea succese considerabile, datorită descoperirii a noi procedee de fabricare a diferitelor substanțe chimice.

Dezvoltarea industrială are importante consecințe pe plan social. Autorul arată că mîna de lucru emigrează de la țară la oraș, micul atelier țărănesc nefiind capabil să reziste concurenței marilor uzine. În 1846 doar 5 orașe au populație de 100 000 de locuitori, reprezentînd 4,03% din totalul populației țării. În 1866 numărul orașelor cu peste 100 000 de locuitori ajunge la 8, reprezentînd 8,21% din populația Franței. Proletariatul industrial se strînge îndeosebi la Paris, și

cărui populație se ridică de la 1 277 000 de locuitori în 1851 la 1 825 000 în 1866.

Referitor la situația materială a clasei muncitoare, F. Ponteil arată că salariul real nu corespundea salariului nominal. Viața muncitorului continua să fie foarte grea. Prețurile la articolele de primă necesitate erau în 1856 cu 40% mai mari decît în 1852. În 1870, produsele alimentare de bază costau mai mult cu 50% față de 1864-1865. Pentru a-și apăra interesele, muncitorii recurgeau la greve și încercau să se asocieze. Or, arată autorul, francezii nu aveau dreptul să formeze asociații sau coaliții în cadrul cărora să se dezbată problema salariilor și a duratei zilei de lucru. Toțuși, coalițiile muncitorești se înmulțesc după 1849, fapt care a determinat reacția autorităților. F. Ponteil relevă că unul din organele superioare ale puterii, Consiliul de Stat, vedea în constituirea coalițiilor muncitorești un pericol pentru ordinea publică. De aceea, la 25 mai 1861 publică o lege prin care excludea cuvîntul „coaliție” din unele articole ale Codului penal. În felul acesta, arată autorul, din punct de vedere teoretic nu mai exista delictul de coaliție. În fapt însă, instanțe e judecătorești pronunțau foarte adesea pedepse cu închisoare sau amenzi împotriva celor care făceau agitație în problemele de muncă și de salarizare.

În societatea franceză din anii 1815-1870, o preocupare de mare importanță a constituit-o regimul Universității, atît ca instituție de învățămînt, cît și ca instituție socială. Autorul arată că încă din timpul secolului al XVIII-lea au existat în Franța puternice tendințe de laicizare a învățămîntului. Revoluția din 1789 a confirmat aceste tendințe. Napoleon, la rîndul său, a ținut seama de ele, îndeosebi în ceea ce privea rezistența opiniei publice față de reinstaurarea influenței ordinului iezuiților în școală. Or, reîntoarcerea la monarhia legitimă în 1815 a însemnat o amenințare directă la adresa instituției laice care era Universitatea. Iezuiții, la rîndul lor, se agită, sperînd să recîştige pozițiile pierdute în timpul revoluției. Autorul arată că Universitatea, cu toate aceste presiuni, a reușit să reziste. A trebuit însă, ca urmare a intervenției coroanei, să se facă unele concesiuni bisericii,

care lindea să beneficieze, în raport cu Universitatea, de o poziție superioară. Ordonanțele din 1828 și, mai ales, revoluția din 1830 au pus însă o frână puternică politicii de preeminență a bisericii. Monarhia din iulie va cunoaște o întreagă perioadă de conflicte între Universitate și biserică, ace sta din urmă neluând legând să renunțe la influența ei asupra spiritelor. După revoluția din 1848, lupta este reluată. Va urma legea Falloux, care va recunoaște libertatea procesului de învățământ, dar, în același timp, va încerca să acorde o satisfacție și bisericii. Astfel, Universitatea își va vedea micșorate atribuțiile dobândite în cursul revoluției. Ea nu va mai fi un ghid ideologic al națiunii, ci doar un simplu serviciu public. Ministrul instrucțiunii publice, la rândul său, va pierde prestigiul care îi era conferit de titlul său de mare maestru al Universității. Rectorii de universități, care, sub revoluție și imperiu, ocupau poziții deosebit de importante în cadrul aparatului de stat, vor fi coborâți la nivelul unor funcționari departamentali. În felul acesta, Universitatea, ca instituție, va ieși din perioada 1815—1870 în mod sensibil minimalizată.

Referitor la presă, F. Ponteil ne spune că aceasta a avut o existență foarte frământată în tot timpul perioadei analizate. Amenințate fără încetare, ziarele trăiau de pe o zi pe alta, cunoscând toate neplăcerile și persecuțiile din partea unor regimuri politice, neliniștite de orice propagandă care nu era emanație guvernamentală.

Unele considerații interesante se fac de către autor în legătură cu societatea franceză din 1815—1870, privită în ansamblul ei. După F. Ponteil, această societate continua să fie puternic ierarhizată. Astfel, femeia rămâne încă supusă „jugului unui cod civil”, care nu cunoaște decât averea dobândită și nu acceptă realitatea unei evoluții economice la care femeia participă în mod activ prin munca sa și prin simțul responsabilităților sale. Desigur, alți jurisperdența, cit și legistii au în vedere problema emancipării femeii, dar procedează la rezolvarea ei cu o maximă încetinală. În continuare, F. Ponteil arată că în societatea franceză din anii 1855—1870 exista „umbra claselor periculoase” muncitorii industriali și muncitorii agricoli, care provoca o permanentă teamă aparatului de guvernare. Probabil această teamă a determinat unele preocupări privind grava și acuta problemă a asistenței sociale. În sfârșit, referitor la burghezie, F. Ponteil spune că revoluția din iulie 1830 a adus triumful definitiv, și pe plan politic, al acestei clase, devenită astfel „stăpînul adevărat al societății”.

În încheiere, putem spune că interesul unor atare lucrări ca cea prezentată aici este de necontestat. Așteptăm deci din partea colaboratorilor colecției „Histoire des institutions” continuarea eforturilor lor, pentru a ne da lucrări de istorie a instituțiilor care să trateze și perioada de după 1870.

S. Columbeanu

„Исторически преглед”, Sofia, 1965, nr. 1—6; 1966, nr. 1—5, 1616 p.

Revista Institutului de istorie al Academiei Bulgare de Științe și-a păstrat și în 1965 și 1966 aceleași rubrici de bază: articole, comunicări, scrisori și rectificări, recenzii, note bibliografice, însemnări și cronică. Atunci când a fost cazul s-au introdus și alte rubrici, publicându-se scurte *Materiale documentare*, *Lecții și consultații*, *Discuții*, probleme de *Științe speciale*, precum și mici studii despre *Evenimente și personalități* marcante.

Dacă ne referim numai la articole și comunicări, s-ar putea spune că revista s-a axat în ultimii doi ani mai ales pe studii de istorie medievală și contemporană, deoarece numărul acestora, luate fiecare separat, depășește de peste două ori pe acela al studiilor de istorie modernă. Numărul mic al articolelor și comunicărilor de istorie modernă se datorește și faptului că în istoria Bulgariei această perioadă cuprinde doar 40 de ani (1878—1918), față de mai bine de un mileniu cât durează oriundeva feudală. În ceea ce privește numărul deosebit de mare al articolelor și comunicărilor de istorie contemporană, acestea constituie o veche caracteristică a revistei.

Bazându-se pe instrumentele de cremene găsite pe teritoriul țării. I. Șopov încearcă să probeze că *Apariția omului pe teritoriul R. P. Bulgaria* (nr. 4/1965) ar fi avut loc încă de la începutul paleoliticului timpuriu. Articolul este însoțit de o bogată bibliografie și de numeroase ilustrații.

Tv. Kristanov face considerații interesante despre *etnogeneza poporului bulgar* (nr. 3

1966), problemă care, chiar în tratatul de *Istoria Bulgariei* este expusă cu totul sumar. Autorul trece în revistă toate teoriile existente, emise de Drinov, Thunmann, Engel ș.a., de Z'atarski, care admitea doar două elemente — slav și protobulgar (teoria huno-bulgară) —, de Mutafciiev (teoria turco-hunică), teoria lui N. Derjavin și M. I. Artamonov (teoria iafetidă) etc. Ținând seama și de măsurătorile antropologice ale lui Metodie Popov (1958), autorul ajunge la următoarele concluzii: balkarții de azi, care locuiesc în Caucazu de nord și în republica autonomă Cabardino-balkarscă, sînt rămășițele protobulgarilor lui Kubrat, de origine turco-iraniană. Patria lor primitivă este Iranul, și în primele trei veacuri ale erei noastre au locuit pe valea râului Bolgar — Geaia, care se află între Azerbaidjanul sovietic și cel iranian. Poporul bulgar s-a format în Peninsula Balcanică din resturile trace (cu cel mai înalt nivel cultural) asimilate de slavi în secolele VI—VII ultimii asimilînd și pe protobulgarii foarte puțin numeroși ai lui Asparuh, ca și pe ce, ai lui Kuber din Macedonia. Această nouă formație etnică a asimilat în secolele XI—XIII cele două popoare tiurce — pecenegii și cumanii (nu toți s-au stabilit în Bulgaria), fiecare din ele avînd cîteva sute de mii de inși.

V. Antonova demonstrează într-o scurtă comunicare că materialele antice de construcție găsite la Pliska ar proveni de la așezarea din preajma satului apropiat Voivoda, unde,

la locul numit Hisaria, s-au făcut de curind săpături (*Despre originea materialelor antice la Pliska medievală*) (nr. 5/1966). Sub titlul *Vechii locuitori ai Sofiei* (nr. 1/1966), Pencio Hristov trece în revistă interesante date din izvoare asupra populației orașului Sofia din cele mai vechi timpuri și pînă în 1878. R. Stoikov arată că *Prima mențiune a albanezilor în izvoarele istorice* (nr. 1/1966) datează din deceniul al 5-lea al secolului al XI-lea, în *Istoria* lui Mihail Attaliates.

În ultima vreme, problemele referitoare la creștinarea bulgarilor, la cauzele, consecințele și importanța acestui eveniment, la combaterea unor teze greșite ale unor istorici mai vechi, au preocupat în mare măsură pe cercetătorii bulgari și ele au găsit ecou și în paginile revistei. Astfel, în nr. 6 1965, D. Anghelov se ocupă de răspîndirea creștinismului în Bulgaria înainte de venirea slavilor și protobulgarilor și apoi de situația în care s-a aflat aici biserica creștină pînă în anul 865. Bazat pe date arheologice, ca și pe cele oferite de scriitorii bizantini, învățatul bulgar, care atacă doar două probleme din cele multe cite se pun în legătură cu creștinarea bulgarilor, a dat un studiu încheiat, cu concluzii logice și bine argumentate (*Asupra unor probleme în legătură cu creștinarea bulgarilor*). Aceeași temă, și anume *Creștinarea bulgarilor și crearea bisericii independente bulgare*, sînt probleme în care și astăzi istoricii bulgari și străini duc încă discuții pentru acele aspecte ce nu sînt total clarificate. Problema în ansamblul ei este tratată în nr. 3 1965 de Petăr Petrov, care a mai scris în această direcție, iar acad. Ivan Snegarov arată *În ce an s-a creștinat cneazul Boris al Bulgariei* (nr. 5 1966).

Bojana Blagoeva scrie *Despre originea țarului Samuil* (nr. 2/1966), dovedind că acesta a fost bulgar, și nu armean, așa cum a susținut Iordan Ivanov în 1925 și orientalistul belgian Nicolas Adontz în 1938, pe baza afirmațiilor istoricului armean Asohig, și cum înclină în ultimul timp să creadă și cunoscutul bizantinolog Ostrogorski.

În *Unele probleme în legătură cu statul lui Samuil* (nr. 1/1965), Liubomir Ioncev arată pe bază de izvoare că un stat bulgar

„apusean” nu a existat niciodată și nici nu se află menționat în izvoarele istorice. Este vorba doar de mulțarea centrului statului bulgar în teritoriile de sud-vest din cauze politice și militare. În al doilea rînd se demonstrează, pe baza știrilor din Skillișes-Kedren că Bulgaria răsăriteană a căzut sub stăpînirea bizantină în vara anului 973, ceea ce explică trimiterea soliei bulgare la împăratul Otto I de către Boris al II-lea și nu de către cei din statul bulgar apusean, care nu exista. În sfîrșit, răscoala celor patru frați din anul 976 a avut ca scop înlăturarea suzeranității formale a Imperiului bizantin. Se combat tezele istoricilor iugoslavi Prochici și Anastasievici, care contestă caracterul bulgar al statului lui Samuil.

B. Primov arată *Importanța internațională a celui de-al doilea stat bulgar în perioada înființării și consolidării lui* (nr. 1/1966). Crearea acestui stat depășește granițele istoriei bulgare, întrucît la răscoala din care a luat ființă și la consolidarea lui au luat parte și elemente nebulgare. Este vorba de români, al căror rol a fost total negat pînă acum de vechea istoriografie șovină bulgară, după cum, respectiv cea românească, l-a exagerat. Existența românilor în Balcani și participarea lor la crearea și consolidarea acestui stat, afirmă Primov, este un bun definitiv cîștigat pentru știință. O spun cronicarii bizantini, o afirmă izvoarele papale ș. a. Este adevărat, arată autorul, că nu totdeauna prin denumirea de vlahi trebuie să înțelegem — la Nicetas Honiates, de pildă, dar și la alții — pe români. În pasajul, de comentat des istorici, în care este vorba de Vasile al II-lea și Leon Monastirioteu este clar că prin vlahi Nicetas a înțeles pe bulgari, după cum în alte locuri prin vlahi a înțeles pe români. Oricum ar fi, este clar că la Nicetas se vorbește de două popoare bine distincte — vlahi și bulgari, așa cum se arată și în titlul lui Kaloian. Aceste relații cu papa, ca și cele cu cruciații, introduc noul stat bulgar în concertul țărilor europene. De asemenea Bulgaria a jucat un rol ce depășește granițele istoriei ei, fiind la începutul secolului al XIII-lea un centru al răspîndirii erezilor dualiste în apusul Europei. Erezile catarilor și albigenzilor, deși au cauze locale,

au fost puternic influențate de creziile dualiste din Bulgaria, toate fiind forme de luptă împotriva asupririi feudale. Acest rol pe care l-au jucat bulgarii s-a menținut în amintirea apusenilor până târziu în secolele XVII—XVIII, când numele Bulgariei propriu-zise, căzută sub stăpînirea turcească, fusese de mult uitat. În acest sens, autorul se bazează pe lucrările lui Bossuet și Voltaire. Sprijinit pe izvoare și pe o bogată bibliografie, din care nu lipsește cea românească, studiul lui B. Primov reprezintă o lucrare valoroasă.

Bazat pe o solidă documentare, Nicola Kondov tratează problema *Unității sociale primare la populația fărâncască din Bulgaria medievală* (nr. 1/1965), arătînd că zadruga era proprie acelei populații ce avea o legătură mai labilă cu pămîntul pe care-l stăpînea, pe cînd familia obișnuită este celula socială caracteristică regiunilor în care țăraniile aveau o legătură mai strînsă față de pămînt. În același timp, păstorii nomazi și seminomazi — bulgari sau vlahi — erau răspîndiți în evul mediu în toate teritoriile bulgare. Autorul citează pe Kekavmenos și alte izvoare care afirmă că păstorii vlahi din împrejurimile Larisei plecau primăvara și vara împreună cu familiile și turmele lor în munții Bulgariei, de unde se întorceau abia toamna. La fel Mihail Akominatos afirmă că Asăneștii și-au animat răscoala pînă ce au reușit să se înțeleagă cu populația vlahă din Balcani.

Ara Margos publică în traducere bulgară *Note de drum din teritoriile bulgare ale călătorului armean din secolul al XVII-lea Simeon Dbir Lehaji* (nr. 2/1966). Traducerea se face după originalul armean publicat la Viena în 1932 de H. G. Aghinian, în revista armeană *Handes asmorja*. Pornind din Lvov spre Ierusalim, călătorul armean a trecut prin Moldova. La Suceava s-a atașat unei caravane în drum spre Constantinopol. El a trecut prin Suceava, Iași, Vaslui, Birlad, Galați, Măcin, Cernavoda ș. a., ceea ce înseamnă că descrierea sa interesează și țările române.

Alex. Matkovski din R. S. F. Iugoslavia publică *Date despre haiducii din Macedonia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* (nr. 2/1966). Autorul, care s-a mai ocupat de această problemă, menționează cetele de hai-

duci după izvoare de prima mîna: documente turcești inedite din arhivele de la Skopje și documente turcești publicate de istoricul grec Vazdraveli. Printre numeroasele nume de haiduci găsim între 1669 și 1671 pe un Hristo vlahu și pe un Dimo vlahu, care nu au fost prinși niciodată. Alte denumiri, ca Pasco Costa din satul Stavros, regiunea Beria, Moscua Chiriac ș. a. fac pe autor să noteze că mulți dintre acești haiduci erau aromâni. Este atestat documentar și satul Malo Vlahece de lângă Bitolia.

M. Voinov scrie *Despre problema bulgarilor din Macedonia* (nr. 5/1966), arătînd pe bază documentară prezența lor în această regiune din evul mediu și pînă la finele secolului al XIX-lea.

Sloian Maslev semnează un lung și documentat articol despre *Răscoala grecească din 1821—1829 și poporul bulgar* (nr. 4/1965). Autorul expune pe scurt înființarea și organizarea Eteriei, planul lui Ipsilanti dezbătut în octombrie 1820 la Ismail, dînd o atenție mai mare luptelor din Grecia. Partea cea mai mare a articolului se ocupă de detașamentele de voluntari balcanici înregimentați în Eterie încă din Țara Românească și Moldova și mai ales de participarea la Eterie a bulgarilor de la sud de Dunăre. Printre aceștia, vestiți au rămas diferiți comandanți de detașamente, ca Hagi Mihail, care a trecut și după aceea în slujba statului grec nou creat. După afirmațiile istoricilor greci, bazați pe izvoare, numărul voluntarilor bulgari înregimentați în Eterie a depășit cu mult numărul general al tuturor celorlalți voluntari străini din această mișcare. Bazat pe numeroase documente de arhivă și în special pe lucrările istoricilor greci, trecînd totul printr-o scrupuloasă apreciere critică, studiul lui Maslev are o deosebită valoare. El precizează originea greacă a lui Binbașa Sava, despre care în bogata literatură memorialistică, inclusiv Liprandi, s-a susținut că ar fi fost bulgar născut la Salonic Șumen, Sliven etc., și arată că dr. P. Beron și Ivan Seliminski nu au participat la Eterie, documentele vremii neatestînd acest lucru. În schimb, autorul subliniază participarea lui Atanasie Vogor'di și Nicolae

Piccolo, ambii foști elevi ai Academici grecești de la București. Despre răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, care, menționează Maslev, a avut un larg ecou, trebuiau făcute anumite precizări în legătură cu atitudinea sa față de turci ș. a.

Foarte interesante date comunică S. Damianov în legătură cu *Misiunea secretă a diplomatului francez Prosper Bourrée în Balcani în anii 1853—1854* (nr. 3/1965), pe baza unor documente descoperite de curând de autor în arhivele Ministerului de Externe din Paris. Bourrée a vizitat în două rânduri Bulgaria, pentru a vedea care urma să fie în această țară impresia produsă de debarcarea unor forțe armate franceze în porturile de la Dunăre și Marea Neagră, cît de puternică era influența rusă, cum ar trebui procedat pentru aplicarea unor reforme care, îmbunătățind cîtusi de puțin situația poporului bulgar, să taie calea influenței rusești ș. a. Se dau semnificative extrase din rapoartele diplomatului francez.

Date interesante despre cea dintîi întreprindere bulgară de transporturi înființată în 1862 de bulgarii de la Constantinopol ne dă Vl. Pavlov, în comunicarea sa *Prima societate comercială bulgară de navigație „Providența”* (nr. 2/1965). Pe baza unor acțiuni emise de societate s-a cumpărat un vas, care a făcut curse în Marea Neagră și pe Dunăre pînă la Galați și Brăila. Rakovski a vrut să asigure și participarea negustorilor români la această societate, ceea ce nu a reușit. De altfel nici marii bancheri bulgari, ca Evloghie Gheorghiev sau Hr. Tăpcileștov, nu au cumpărat acțiuni, fapt care, conjugat cu alte condiții, a dus la pierderea vasului și la falimentul societății numai după doi ani de existență.

F. Milkova arată *Dezvoltarea și caracterul legislației agrare otomane între 1839—1878* (nr. 5/1965). Studiul este bazat pe documente otomane publicate mai ales în ultimul timp. Este o contribuție serioasă și care dovedește încă o dată că toate reformele întreprinse în perioada tanzimatului — și în special cea agrară — au păstrat caracterul feudal al dreptului de proprietate, menținut de aparatul de stat, puternică forță reacționară care

frîna descompunerea relațiilor feudale și dezvoltarea celor capitaliste.

Din comentariul pe care N. Dekov îl face asupra unui episod din viața lui Levski, *Levski „Intr-o casă secretă”* (nr. 5/1965), se desprind foarte clar legăturile lui cu Comitetul central revoluționar bulgar din București.

Ivan Ungiev arată greșelile făcute de I. Evrev în legătură cu *Președinția comitetului revoluționar din Loveci* (nr. 1/1965), dovedind că această funcție a aparținut preotului Krăstio, și nu lui Marin Lukanov. Ivan G. Diviziev comunică unele date asupra participării bulgarilor din regiunea Razlog la răscoala din aprilie 1876 (nr. 2/1965).

Bazat pe materiale din arhiva Ministerului de Externe francez, ca și pe materiale de presă, S. Damianov prezintă *Atitudinea diplomației și opiniei publice franceze față de răscoala din aprilie 1876* (nr. 2/1966). Este un studiu deosebit de documentat, în care autorul arată atitudinea guvernului francez, care privea răscoala și represiunile turcești prin prisma intereselor sale, precum și atitudinea total diferită a opiniei publice. Aceasta din urmă, prin condeul și glasul lui Victor Hugo, care a luat apărarea Bulgariei în camera franceză, cît și prin articolele lui Emil Girardin și ale altora din ziarele „La France”, „Le Rapel”, „Le Figaro”, a contribuit la triumful cauzei bulgare. St. Radev dă numeroase exemple asupra *Ecoului răscoalei din aprilie 1876 în presa ungară* (nr. 3/1966).

Iv. Panaiotov expune date interesante *Din istoria diplomatică a tratatului de la San Stefano din 1878* (nr. 5/1966), arătînd, pe baza unui bogat material documentar publicat și mai ales a *Memoriilor* lui Ignatiev, discuțiile dintre marile puteri începute îndată după căderea Plevnei și încheiate prin semnarea tratatului.

O expunere succintă asupra *Istoriei diplomatice a unificării Bulgariei în anul 1885* (nr. 6/1965) publică G. D. Todorov. D-sa arată modul în care a acționat principele Alexandru Battemberg, care cunoștea clauzele acordului rus-austro-german din 1881, prin care se admitea unirea Bulgariei cu Rumelia orientală și anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria. Cînd

Însă în septembrie 1885 s-a făcut această unire și Frantz Iosif a sosit în Bosnia, Rusia s-a opus să recunoască vechea înțelegere. Explicația, arată Todorov, constă în faptul că dacă până în 1881 Rusia a tratat Bulgaria în chip de aliată, după această dată, fiind în diplomația țaristă au avut cuvânt hotărâtor cele mai reacționare forțe, guvernul țarist a început să trateze această țară ca pe un protectorat, intervenind brutal în treburile ei interne. Dorind înlăturarea lui Battenberg, țarul Alexandru al III-lea nu voia să admită unificarea, deoarece aceasta avea să consolideze poziția principelui. Arătând în continuare împrejurările în care a avut loc conflictul și apoi războiul sirbo-bulgar, autorul afirmă că guvernul român a avut față de Bulgaria o atitudine neprietenoasă, dorind, în înțelegere cu Serbia și Grecia, să obțină compensații teritoriale până la linia Ruscuc Varna. Este cazul să corectăm această afirmație, deoarece numeroase documente diplomatice arată exact contrarul. Este vorba de telegrama lui Ciampineanu, ministrul de externe al României, din 17/29 septembrie 1885, către agenții diplomați români, în care se spunea răspicat: „Desmințiți în modul cel mai formal orice alianță cu Serbia sau Grecia . . .” (Arh. Min. Af. Ext., Buc., vol. 202, dos. 41b, 1c.). Cerind doar neutralitatea Dunării în timpul conflictului, România nu a mobilizat armata la Calafat, zvon dezmințit de Brătianu, care a telegrafiat în acest sens la Sofia, ba, mai mult, a acordat ospitalitate celor 200 de familii de refugiați bulgari de la Vidin. Prințul Battenberg a mulțumit în mod oficial, și de mai multe ori, României pentru această atitudine prietenească. În afara acestei afirmații eronate, studiul lui G. D. Tudorov prezintă o expunere succintă, ce aduce interesante și utile precizări.

Demnă de subliniat este și comunicarea din același număr al revistei, semnată de S. Damianov și intitulată *Diplomația franceză și unificarea Bulgariei din 1885*. Ca și în celelalte contribuții ale sale, Damianov se întemeiază tot pe arhiva Ministerului de Externe francez, ceea ce dă studiului său o deosebită valoare. Se arată că Franța a fost de la început împotriva unirii, întâi pentru că voia ca puterea

sultanului să nu fie micșorată și al doilea pentru că nu dorea să ia o poziție contrarie Rusiei. După izbucnirea războiului Franța a încercat, fără însă a reuși, o îmbunătățire a relațiilor bulgare-ruse. În general ea a căutat să fie alături de Rusia. Articolul este interesant prin detaliile și nuanțele pe care le precizează.

Ivan Filipov aduce unele contribuții la biografia unui mare fruntaș al mișcării muncitorești din Bulgaria, expunând activitatea depusă de *Vasil Kolarov ca reprezentant al muncitorilor în „Comitetul muncii” din Plovdiv* (nr. 2/1966) în anii 1905–1912, în special pe baza unor materiale de presă. P. Anev dă date despre *D. Blagoev și crearea organizației social-democrate din orașul Plovdiv (1893–1901)* (nr. 4/1966); A. Pantev prezintă cu o bogată documentare *Relațiile anglo-bulgare după căderea de la putere a lui St. Stambolov (1894–1896)* (nr. 4/1966) unul din micile episoade ale marelui insucces al politicii engleze în Balcani și orientul apropiat; A. M. Șnitman (U. R. S. S.), sub titlul *Bulgaria în moștenirea ideologică a lui V. I. Lenin*, analizează câteva teze ale lui Lenin în legătură cu Bulgaria (nr. 4/1966), iar Danița Milici din R. S. F. Iugoslavia aduce date și precizări importante asupra *Capitalului străin în Serbia, până la primul război mondial* (nr. 4/1965).

M. Isusov scrie despre *Legăturile dintre mișcarea muncitorească din Bulgaria și cea din Serbia la începutul secolului al XX-lea* (nr. 3/1965), legături ce s-au desfășurat pe baza colaborării și a apărării intereselor proletariatului din cele două țări. Se menționează că la congresul Internaționalei a II-a la Stuttgart în vara anului 1907 a avut loc și o întâlnire a reprezentanților partidelor social-democrate din Balcani, care trebuia să pregătească o conferință a acelorași. Din partea României au participat la această întâlnire Kr. Rakovski, A. Constantinescu, N. Cocea și Al. Ionescu. Conferința a și avut loc la Belgrad, fiind deschisă la 25 decembrie 1909. Se menționează și alte acțiuni ale Partidului social-democrat din România, care a luat inițiativa convocării unei noi Conferințe a

social-democrației din Balcani în septembrie 1911 ș. a.

S. Arabagiev arată cît de numeroase și de puternice au fost *Răscoalele femeilor din regiunea Ttrnovo în anul 1918* (nr. 5/1966), care cereau pline și pace.

Interesant este articolul lui Ivan Uzunov, *Unele contradicții din comisia militară interaliată de control și lovitura de stat de la 9 iunie 1923* (nr. 2/1965). Pe baza unor materiale de arhivă, autorul arată felul în care contradicțiile dintre Franța și Anglia, care atrăsese și Italia de partea sa, s-au reflectat în comisiile și subcomisiile interaliatate ce se aflau în Bulgaria pe baza tratatului de la Neuilly. Interesante sînt și aprecierile făcute în legătură cu atitudinea Iugoslaviei și a României față de lovitura de stat. Atitudinea negativă a celei dintîi a fost repede modificată prin presiunea anglo-italiană, pe cînd în România, notează maiorul italian Scanagata, lovitura de stat ar fi fost privită favorabil de unele grupări politice. Tot după aceleași rapoarte, participarea țarului Boris al III-lea la lovitura de stat ar fi fost cu mult mai activă. Dacă după informațiile de plînă acum țarul ar fi semnat lista noului guvern (Tankov) la cîteva ore după lovitura de stat, potrivit afirmațiilor lui Scanagata, Boris al III-lea ar fi făcut acest lucru încă înainte de executarea loviturii.

I. Mitev prezintă aspecte interesante și semnificative *Din activitatea grupului comunist al studenților bulgari de la Praga, după insurjecția antifascistă din 1923* (nr. 5/1965); At. Leonidov dă date documentare și unele cifrice referitoare la plata reparațiilor de către Bulgaria în perioada anilor 1926—1931, în *Politica celui de-al doilea guvern al Uniunii agrare în privința reparațiilor de război și intențiile rapace ale imperialismului internațional* (nr. 2/1966). Aceste date sînt foarte utile, mai ales că în problema reparațiilor s-a scris plînă acum foarte puțin.

N. Dimov prezintă un aspect *Din activitatea Uniunii naționale a studenților bulgari pentru unificarea studențimii revoluționare din Balcani (1931—1932)* (nr. 1/1966). Este vorba de încercarea de a se convoca o conferință a studențimii din țările balcanice, în scopul mobilizării ei în lupta împotriva

fascismului și războiului. Această sarcină trasată Uniunii bulgare de către Comitetul executiv al Internaționalei Tineretului Comunist nu a putut fi tradusă în fapt din cauza slabelor legături dintre organizațiile democratice studențești din țările balcanice, a persecuțiilor politice ș. a.

D. Șarlanov prezintă, pe baza unor materiale de arhivă și de presă, *Crearea și activitatea organizației legate de ajutor (1929—1934)*, în nr. 5/1966. După ce face istoricul acestei organizații internaționale (MOPR) și al creării secției sale din Bulgaria, autorul arată structura și formele sale de manifestare.

I. Toncev expune aspecte din *Luptele Uniunii Tineretului Muncitoresc în perioada crizei economice din 1929—1934* (nr. 4/1966); I. Nikolov prezintă activitatea pe care a desfășurat-o în scurta ei existență *Asociația proletarilor liber-cugetători (1931—1934)* (nr. 5/1965); D. Sirkov comunică date despre postul de radio *Bulgaria democrată (decembrie 1930—martie 1939)* (nr. 1/1965), ale cărui emisiuni au fost organizate de frunțașii detașamentelor bulgare ce au luptat în Spania, transmisiile făcîndu-se de la Barcelona și apoi de la Madrid. Cu prilejul celei de-a 30-a aniversări, G. Baicinski subliniază *Importanța celui de-al VII-lea congres al Internaționalei Comuniste în dezvoltarea strategiei și tacticii muncitorești internaționale* (nr. 4/1965).

Un studiu asupra *Guvernului Ţvetkovi-Macek și problema „refacerii” Iugoslaviei* semnează în nr. 2/1965 Krăstio Mancev. Bazat pe o bogată bibliografie de specialitate, cercetătorul bulgar arată că acest guvern, adus la putere în 1939 pentru „refacerea” Iugoslaviei, nu a putut rezolva această problemă. El nu a reușit să ridice economia țării și nici nu a asigurat dezvoltarea unei vieți politice democratice atît de mult așteptată. Dinpotrivă, a contribuit la dezlănțuirea unei lupte și mai înverșunate între diferitele grupări burgheze, deschizînd în același timp drum pentru fascizarea țării. Pentru clasa muncitoare a însemnat nu numai lagăre de concentrare și interzicerea activității politice, ci și luarea dreptului de organizare profesională.

Ev. Kamenov precizează *Trăsăturile caracteristice ale ocupației germano-fasciste în*

Bulgaria (1941—1944) (nr. 1/1966). D. Tişev prezintă „*Uniunea agrară*” în lupta armată a poporului bulgar împotriva dictaturii monarho-fasciste 1941—1944 (nr. 3/1966) arătând modul în care organizațiile din diferitele sate și orașe ale țării s-au încadrat în această perioadă în „Frontul patriei”. Se dau numeroase nume de frunțași și se notează acțiuni locale; V. Haginikov arată modul în care s-au desfășurat *Acțiunile lui G. Dimitrov pentru salvarea lui Ernst Thälmann* (nr. 3/1966). Printre ele cităm scrisori către Romain Rolland și Henri Barbusse, interviuri acordate ziariștilor străini, articole în „L’Humanité” etc.; Despre modul în care s-a făcut *Reorganizarea P. C. B. după ieșirea sa din ilegalitate (9 sept. 1944—febr. 1945)* (nr. 2/1965), necesară pentru a putea face față noilor sale sarcini, scrie Petăr Avramov; Asen Kalinkov comunică date care arată marea *Ajutor dat de Comitetele Frontului Patriei armatelor bulgare care au luptat în războiul de apărare a patriei (1944—1945)* (nr. 3/1965). Se publică și numeroase date cifrice. În același număr, Anghel Nakov arată felul în care P. C. B. a organizat *Întărirea armatei sovietice în Bulgaria; Activitatea Uniunii Sindicatelor în sprijinul intereselor directe ale clasei muncitoare și a funcționarilor (1944—1947)* este prezentată cu numeroase date cifrice, scoase din materiale de arhivă și de presă de V. Gheorghiev (nr. 1/1965).

De *Apariția și dezvoltarea mișcării brigăzilor de tineret din perioada 1946—1950* se ocupă D. Trifonov (nr. 5/1966), care arată, pe ani și regiuni, brigăzile și realizările obținute. Cifrele sînt foarte semnificative. În 1950, de pildă, au lucrat 547 de brigăzi, cuprinzînd 14 053 de tineri, care au efectuat 408531 de zile-muncă. Uneori au participat și tineri din alte țări. Astfel, în 1947 printre cele 13 țări participante se afla și România.

La rubrica „Materiale” P. Koledarov și K. D. Kosev publică cu un larg comentariu *Scrisoarea-program a dr. Nicola Piccolo în legătură cu lupta pentru libertate național-bisericească* (nr. 3/1965). Pînă acum știința istorică bulgară a considerat ca prim program în lupta dusă de burghezie împotriva clerului

fanariot memoriul pe care Neofit Bozveli și Iliarion de Macariopol l-au înaintat Porții în 1845. Scrisoarea de față, tipărită într-un calendar bulgar ce a apărut la Paris în 1841, cuprinde în mare parte aceleași idei și cereri și prezintă un aspect pînă acum necunoscut al activității umanistului bulgar N. Piccolo, absolvent al Academiei grecești de la București. Același a funcționat apoi, tot aici la Eforia școlilor și a spitalelor, sub Kiseleff, ca și după plecarea acestuia.

Marin Devegiev, în *Istoricul problemei deschiderii portului Varna spre lacuri și unirea lui cu depresiunea Devnia* (nr. 5/1966), prezintă cu o bogată documentare diferitele proiecte făcute în acest sens din 1840 și pînă azi. Interesantă este și părerea pe care și-o dă și D. Bolintineanu, care a vizitat portul la finele secolului trecut.

K. Telbizov dă interesante *Date biografice despre colonelul St. Duniiov din armata lui Garibaldi, erou al luptei de la Volturmo* (nr. 1/1965). El face parte din cei cîtiva bulgari din Banat care, împreună cu unii revoluționari unguri din 1848, au plecat, după înfrîngerea revoluției din Ungaria, să lupte împotriva aspirării austriece în armata lui Garibaldi. O. Magiarova publică și comentează *Insemnările lui Hristo Ivanov pe două cărți scrise de St. Zaimov* (nr. 2/1965). Respectivetele însemnări se referă și la acțiunile revoluționarilor bulgari de la București.

K. Hagiolova publică în traducere bulgară un document turcesc referitor la judecarea adepților lui Levski și care nu se află cuprins în volumul publicat în legătură cu această problemă în 1952. Este vorba de declarațiile lui Anastas Hr. Popov, fratele lui Danaîl Popov, cunoscutul negustor bulgar de la Turnu-Măgurele, prietenul lui Levski și președintele comitetului revoluționar local (*Sentința judecării turcești asupra unuia din adepții lui V. Levski*, nr. 4/1965).

E. Bogdanova publică cîteva documente noi din arhivele sovietice asupra Verei Blagoeva, soția lui D. Blagoev (nr. 1/1966).

La rubrica *Scrisori și rectificări*, Nicola Boşniakov publică o scrisoare a învățătorului bulgar I. Ivanov din Bolgrad, în legătură

cu caracterul ziarului „Bălgarski glas” (nr. 2/1966), dovedind că acest organ de presă apărut în 1876 aparține emigrației revoluționare, nefiind „un ziar social-politic cu orientare liberal-democratică”, cum l-a caracterizat Maniu Stoianov în cunoscuta sa lucrare bibliografică apărută în 1957 la Sofia.

T. Bucinski discută *Unele greșeli în legătură cu ceata lui Hr. Botev* (nr. 5/1965), arătând contradicțiile dintre afirmațiile unor autori cu destulă greutate asupra unor amănunte importante referitoare la lupta dusă de ceata lui Hr. Botev.

St. Ștefanov precizează *Data exactă a unei scrisori greșit datată din culegerea lui D. T. Strașimirov* (nr. 4/1966). Este vorba de o scrisoare scrisă de D. Popov din Turnu-Măgurele lui Panaiot Hitov, a cărei datare este în legătură cu activitatea revoluționară a lui V. Levski. În sfârșit, T. Tumanghelov expune motivele pentru care data nașterii lui Karavelov trebuie să rămână 7 noiembrie 1837.

La rubrica *Evenimente și personalități* reținem un studiu complet asupra vieții și operei istoricului și folcloristului ucrainean *Mihailo Petrovici Dragomanov*.

Genevea Ţankova Petkova îl prezintă pe *Petru Delian prin însemnările contemporanilor săi* (nr. 4/1966). Deși Delian își începe mișcarea sa din 1040 la Belgrad și în regiunile Moravei, toate izvoarele o prezintă ca pe o răscoală a bulgarilor, iar pe conducătorii ei ca hulgari. Autoarea citează și comentează pasajele din Kekaumenos, Psellos, Kedren și Zonaras, însoțindu-le de comentarii competente.

P. Atanasov prezintă *Ceaslovul lui Iakov* (nr. 2/1966), tipărit în 1566 la Veneția, prima carte tipărită în care autorul, tipograful, traducătorul și scriitorul Iakov, sparge canoanele ecleziastice declarând deschis originea sa bulgară și luptând contra asupritorilor.

La rubrica „Științe speciale” găsim studiul intitulat *Unele probleme ale geografiei istorice și ale cartografiei în Bulgaria*, semnat de P. Koledarov (nr. 2/1965), care prezintă această disciplină auxiliară a istoriei, izvoarele și sarcinile ei principale în legătură cu istoria Bulgariei și chiar a Penin-

sulei Balcanice. Studiul este convingător și bazat pe o bogată bibliografie generală și specială. O dovadă a utilității lui o face A.S. Razbolnikov, care în nota sa intitulată *Putea oare Kaloian să lipsească Dimotika de apă „abătând” Marija?* dovedește greșeala acestei supoziții, care și-a găsit totuși loc în tratatul de Istoria Bulgariei tocmai din necunoașterea geografiei istorice. Interesant este apoi studiul lui K. Gheorghiev, *În legătură cu publicarea izvoarelor documentare ale istoriei noastre* (nr. 3/1966), în care, după ce se face un istoric al publicațiilor de documente apărute în Bulgaria pînă la 9 septembrie 1944 și se arată lipsurile lor se analizează situația de după această dată. Și aici, arată autorul, sînt încă serioase deficiențe, deoarece problemele ce se pun editorului de documente sînt multiple și variate. Se citează unele din hotărârile luate de comisiile internaționale ale istoricilor la Praga și la București (1959), unde s-au stabilit anumite reguli măcar în ceea ce privește unele principii de care trebuie să se țină seamă. Interesante sînt nu numai problemele expuse de autor, ci și exemplificările pe care le face.

La rubrica „Istoriografie”, Em. Mihailov se ocupă de *Studierea relațiilor reciproce ruso-bulgare din evul mediu, după 9 septembrie 1944* (nr. 2/1965); Branco Georgevici comentează *Izvoare și publicații despre influența Revoluției din Octombrie în Iugoslavia*, dînd informații foarte utile (nr. 6/1965), iar Ioachim Șreinsandt expune *Conceptia lui Frantz Mehring despre istoria Germaniei* (nr. 4/1966).

Tot în legătură cu dezvoltarea studiilor istorice, deși nu la această rubrică, D. Kosev publică un lung articol asupra celui de-al XII-lea Congres internațional al istoricilor care a avut loc la Viena în 1965. Arătînd tematica și problemele discutate, cunoscutul istoric bulgar subliniază că delegația română a luat parte activă la congres. După ce arată contribuția istoricilor bulgari, Kosev se oprește asupra deficiențelor observate cu acest prilej, deficiențe care sînt ale științei istorice bulgare în general.

Revista rezervă un număr de pagini mereu crescînd, recenziilor, prezentărilor, notelor bibliografice, însemnărilor și cronicii. Valoarea

numărul și diversitatea acestora fac revista deosebit de utilă și interesantă.

Alte recenzii arată ținuta exigentă a revistei. Aprecieri asupra documentelor din arhivele din Grecia, Dubrovnik sau alte orașe din Iugoslavia, U.R.S.S., Anglia etc., dările de seamă asupra unor sesiuni științifice, prezentarea Institutului de studii balcanice și a Institutului de istorie din Sofia, a Institutului de studii sud-est europene de la București, recenzarea studiilor privitoare la istoria și relațiile româno-bulgare apărute în „Romanoslavica”, organul Asociației slaviș-

tilor din România ș.a. fac ca revista să fie mai interesantă. Notăm că ea își ține coloanele deschise și pentru cercetători străini, în acești doi ani colaborând aici istorici din U.R.S.S., R.S.F. Iugoslavia, R.D.G. și Republica Socialistă România.

Apreciind în general conținutul și prezentarea grafică a revistei care se apropie de 25 de ani de existență, cititorul străin nu poate să nu remarce progresul continuu pe care-l fac cercetările istorice din țara vecină și prietenă.

C. N. Velich

„Revue historique”, Paris, Presses Universitaires, LXXXVIII–LXXXIX (1964–1965), 2 317 p.

Așa cum remarcam anterior, în prezentarea noastră asupra numerelor din anii 1960 și 1961², „Revue historique” poate fi considerată pe bună dreptate principala publicație occidentală de istorie, dacă ținem seama de vechimea și tradiția ei științifică, formată în acest lung interval de timp. Studiile și discuțiile științifice din cuprinsul ei conturează importante probleme și concluzii, rezultat al recentelor investigații istorice efectuate de cercetătorii francezi și străini.

Prezentând selectiv unele probleme abordate de tematica revistei în anii 1964–1965 în compartimentele mari cronologice de istorie veche, medie, modernă și contemporană, vom încerca să subliniem câteva din cele mai caracteristice aspecte ale preocupărilor și rezultatelor istoriografiei franceze și occidentale în genere.

Dintre lucrările de istorie veche, semnăm studiul semnat de Emiliene Demougeot, *Variations climatiques et invasions* (1965, t. CCXXXIII, fasc. I), studiu în care sînt remarcate cauzele multiple și variate ce au determinat în cursul secolelor mișcările de populație și deplasările acestora în direcția civilizațiilor mediteraneene (suprapopulație, epuizarea terenurilor cultivabile, dezvoltarea și perfecționarea uneltelor prin dezvoltarea metalurgiei fierului, organizarea superioară tri-

bală, iar în ceea ce privește în mod special expansiunea populațiilor celte și ilirice, contactele destul de frecvente ale acestor populații cu zonele comerciale din sudul Europei). Autorul consideră ca factor determinant al migrațiilor pentru perioada cuprinsă între sirșitul celui de-al doilea mileniu și secolul al V-lea f.e.n., schimbarea de temperatură din ce în ce mai accentuată a climatului subboreal. În ceea ce privește perioada invaziilor și migrațiilor târzii, petrecute în primele secole ale erei noastre, acestea, în concepția autorului, sînt rezultatul unor factori speciali, de ordin demografic, economic și politic, profund diferențiați de cei semnalăți pentru epocile anterioare.

F. Bourriot, *Le tombe de Vix et le mont Lassois* (1965, t. CCXXXIV, fasc. II). Autorul prezintă interesante date și concluzii privitoare la descoperirile arheologice relativ recente (ianuarie 1953) comunicate de R. Joffroy în două studii tipărite în 1954 și 1962. Este vorba de mormîntul de la Vix, așezat la poalele muntelui Lassois, înălțime fortificată, probabil centru economic și militar al vechilor populații celtice. Obiectele găsite și rezultatele cercetărilor subliniază ideea unui refugiu cu caracter sacru, rezervat sacrificiilor religioase în sensul celor semnalate de Strabon, în lucrarea sa cu caracter geografic.

STUDIUL XV (1962), nr. 1, p. 229–225; XVI 1963, nr. 4, p. 987–994.

Glaude Mossé *Le rôle de l'armée dans la révolution de 411 à Athènes* (1964, t. CGXXXI, fasc.I). Referindu-se la principalele texte ale unor scriitori antici ca Tucidide și Aristotel, studiul analizează evenimentele desfășurate la Atena și Samos în anul 411 î.e.n., anul crizei acute a democrației grecești. Autorul se referă în principală sa concluzie la faptul că atitudinea divergentă a celor două grupări de armate (de la Atena și Samos), în raport cu încercarea de răsturnare a ordinii politice ateniene, se explică în bună parte prin compoziția socială diferită a acestor formațiuni.

Charles Saumagne, în studiul său *Tacite et saint Paul* (1964), t. CGXXXII, fasc.I), discută pe baze filologice și istorice unele fragmente de text din opera lui Tacitus, considerate de autor ca interpolări trzii. Fragmentele incriminate se referă la evenimentele anului 64 e. n., anul incendiului Romei și al represiunilor ulterioare.

Din seria studiilor de istorie medie publicate în revistă în cursul anilor 1964—1965 remarcăm două principale serii de cercetări: A) studiul general, de ansamblu, care face bilanțul investigațiilor istorice de pînă acum și fixează directivele viitoarelor cercetări și B) studiul de erudiție, rezultat al unor noi materiale abordate, care pun în lumină aspecte cu caracter inedit în cadrul temelor tratate.

Din prima categorie, a lucrărilor cu caracter general, se cuvine a aminti studiul lui Robert-Henri Bautier, *Les grands problèmes politiques et économiques de la Méditerranée* (1965, t. CGXXXIV, fasc.I). Lucrarea prezentată la al 90-lea Congres național al societăților savante, desfășurat la Nisa în aprilie 1965, indică principalele teze și puncte de vedere ale istoriografiei contemporane referitoare la spațiul geografic și istoric al bazinului mediteranean în perioada evului mediu. Sînt reamintite și rediscutate cu această ocazie în special lucrările lui H. Pirenne și J.Lombard, lucrări care au deschis atîtea perspective investigațiilor în acest orizont tematic.

Pierre Deyon, *À propos des rapports entre la noblesse française et la monarchie absolue pendant la première moitié du XVII^e siècle* (1964, t. CGXXXI, fasc. II). Tematica

articolului, conturînd cîteva probleme importante privind structura societății franceze în prima jumătate a secolului al XVII-lea, repune în discuție unele teze mai vechi ale istoriografiei contemporane, subliniînd în special diferențierea de grup și interese ale societății franceze în perioada menționată mai sus. Autorul, insistînd asupra conflictelor și intereselor divergente ale monarhiei și aristocrației franceze, exemplifică aceste conflicte în special prin acțiunile și intervențiile adunărilor nobiliare din 1649, 1651 și 1658.

Pierre Chaunu, *Les crises au XVII^e siècle de l'Europe réformée* (1965, t. CGXXXIII, fasc. I). Studiul remarcă unele trăsături specifice ale filozofiei de tip protestant și implicațiile acesteia în viața social-politică a epocii. În sfîrșit, tot în cadrul lucrărilor cu caracter general, amintim și articolul: Ch. Edmond Perrin, *Les chartes de franchises de la France. État des recherches. Le Dauphiné et la Savoie* (1964, t. CGXXXI, fasc.I). Autorul trece în revistă principalele repertorii publicate în Franța conținînd cartele comunale de privilegii (*les chartes de franchises*). Inițiativa acestor volume-repertorii a avut-o încă din 1913 Societatea de istorie a dreptului, care, prelua în acest fel un proiect mai vechi de investigație istorică și juridică întocmit de Augustin Thierry la sugestia lui Guizot.

În ceea ce privește seria studiilor cu un caracter limitat, dar foarte erudit, cuprinzînd de cele mai multe ori noi date supuse interpretării și analizei istorice, semnalăm studiile semnate de Pierre Toubert, *La vie commune des clercs aux XI-XII^e siècles* (1964, t. CGXXXI, fasc. I) și Ch. Edmond Perrin, *La Cour pontificale d'Avignon (1309-1376)* (1964, t. CGXXXII, fasc.II). Primul articol redă pe o largă bază documentară aspecte interesante privitoare la organizarea vieții ecleziastice în secolele XI-XII. Al doilea studiu prezintă bogate referințe și completări pe marginea lucrării lui Bernard Guillemain, *La Cour pontificale d'Avignon (1309-1376)*, publicată în 1962.

Interesante și concludente date privind situația populației Mexicului, în special în prima perioadă a administrației și dominației spaniole, sînt redat de studiul semnat de: Pierre Chaunu, *La population de l'Amerique indienne (Nouvelles recherches)* (1964, t. CGXXXII,

fasc.I). Ca studii cu caracter economic privind perioada evului mediu amintim Pierre Jeannin, *Les comptes du Sund comme source pour la construction d'indices generaux de l'activite economique en Europe (XVI-XVIII siecle)* (1964, t. CGXXXI, fasc.I.; 1964, t. CGXXXI, fasc. II) și D. Eeckaute, *Le commerce russe au milieu du XVII^e siecle, d'après la correspondance du chargé d'affaires suédois Rodès* (1965, t. CGXXXIII, fasc. II). Primul prezintă, pe baza unor concludente analize statistice, în special pentru secolele XVI-XVII, date asupra traficului comercial și în genere asupra legăturilor economice ale porturilor Mării Baltice, cu alte orașe și ținuturi ale Europei. Al doilea studiu, redând fragmente semnificative din corespondența însărcinatului cu afaceri comerciale al Suediei în Rusia în prima jumătate a secolului al XVI-lea, prezintă, în afara problemelor strict economice, numeroase indicații interesante cu caracter politic, diplomatic, militar și administrativ din Rusia anilor 1650—1655.

În același cadru al lucrărilor privind perioada medievală trebuie remarcat în sfârșit și studiul lui Roger Dufraisse, *Les populations de la rive gauche du Rhin et le service militaire à la fin de l'Ancien Régime et à l'Epoque Révolutionnaire* (1964, t. CGXXXI, fasc.I). Lucrarea, tratând pe o bază larg documentară o problemă cu un caracter mai special, de istorie militară—sistemul de recrutare în regiunile franco-germane din stînga Rinului—în perioada frământărilor revoluționare, dezvăluie unele aspecte inedite referitoare în genere la opinia publică și la radicalizarea acestei opinii, față de noile evenimente social-politice.

În ceea ce privește seria studiilor de istorie modernă, acestea pot fi grupate în trei principale subdiviziuni tematice: studii de istorie economică și socială, studii de istorie politică și studii privind istoria coloniilor și politica colonială a marilor puteri.

Din prima categorie amintim: François Grouzet, *Bilan de l'économie britannique pendant les guerres de la Revolution et de l'Empire* (1965, t. CGXXXIV, fasc.I.); J.L.Van Regemorter, *L'influence de la Réforme de 1861 sur la production marchande, le commerce et l'exportation des céréales dans la Russie du Sud-*

Ouest (1861-1870) 1964, t. CGXXXII, fasc.I.; Raymond Poidevin, *Les intérêts financières français et allemands en Serbie de 1805 à 1914* (1964, t. CGXXXII, fasc. I; Pierre Barral, *Les mouvements agrariens de l'ère industrielle (jusqu'à la seconde guerre mondiale)* (1964, t. CGXXXII, fasc. II). Primul studiu semnat de François Grouzet, asupra economiei britanice în perioada războaielor revoluției franceze și imperiului napoleonean, prezintă numeroase și inedite date de ordin statistic privind problema venitului național, a pieții și a prețurilor, a schimbului, a producției etc., raportate la situația politică și militară a Angliei din acea perioadă. Războiul împotriva Franței, început în 1793, prelungit apoi pînă în 1815, a impus Angliei o uriașă încordare a resurselor sale financiare. O parte din aceste sume au fost folosite pentru subsidiile acordate statelor intrate în cercul alianțelor engleze și pentru sprijinirea emigrației franceze. Războaiele purtate au avut ca urmare directă creșterea datoriei de stat a Angliei și, implicit, majorarea impozitelor directe și indirecte. Toate aceste greutăți economice au crescut în mod deosebit mai ales după introducerea de către Napoleon a blocaei continentale. Deși limitat la studiul unei singure regiuni din Rusia deceniului al 7-lea al veacului trecut, articolul publicat de J.L. Van Regemorter subliniază aspecte și date concludente privind situația economică a țării în urma reformei din 1861, reformă care constînd în desființarea șerbiei, a lărgit prin caracterul ei limitat pauperizarea pe scară largă a țărănimii. Interesante și semnificative aspecte ale luptei și rivalităților economice ale unor mari puteri, ca Franța și Germania, pentru obținerea diferitelor avantaje economice și financiare într-o regiune subdezvoltată ca Serbia anilor 1895—1914 sînt prezentate de Raymond Poidevin în articolul menționat mai sus. În sfârșit, în cadrul aceluiași preocupări de istorie economică, în articolul privind problemele mișcărilor țărănești în perioada industrializării—studiul se referă exclusiv la situația Europei occidentale și a Statelor Unite—, Pierre Barral prezintă principalele aspecte, probleme și soluții așa cum acestea s-au conturat în perioada respectivă. De remarcat este

faptul că autorul consideră în cercetările sale țărânumea ca o categorie unică, indisolubilă și nediferențiată. Perspectiva unui astfel de punct de vedere îngustează însă înțelegerea și semnificația datelor comunicate.

În ceea ce privește a doua categorie a lucrărilor de istorie modernă publicate în cadrul revistei, și anume a lucrărilor de istorie politică propriu-zisă, credem că pot fi amintite următoarele articole: Ferdinand Boyer, *L'armée des Alpes en 1848* (1965, t. CCXXXIII, fasc. I); Ștefan Kienewicz, *Le centenaire de l'insurrection polonaise de 1863* (1964, t. CCXXXI, fasc. II); François Bédarida, *L'armée et la République: Les opinions politiques des officiers français en 1876-1878* (1964, t. CCXXXII, fasc. I). Articolul semnat de Ferdinand Boyer redă pe o bază documentară largă un aspect cu semnificație deosebită legat de evenimentele revoluției din 1848, revoluție care a dus la proclamarea celei de-a doua Republici. Mișcarea revoluționară din Franța în 1848, pregătită îndelung de întregul mers al dezvoltării social-economice și social-politice în cei 18 ani de dominație a monarhiei de tip burghez a casei de Orléans, a avut un răsunet larg, aproape fără precedent, în toate statele și provinciile Europei. Evenimentele din Franța și reacțiunea spontană a cercurilor politice din statele limitrofe au determinat o acțiune militară organizată, necesară pazei frontierelor din vest și sud-vest. În aceste condiții a luat ființă, pe bază de decret, grupul de armată cunoscut sub numele de „l'Armée des Alpes”, cu cartierul general la Grenoble. Pe marginea temelor prezentate cu ocazia aniversării centenarului insurecției poloneze din 1863, Ștefan Kienewicz, profesor la Universitatea din Varșovia, remarcă în articolul menționat câteva aspecte caracteristice ale acestei mișcări cu caracter revoluționar, precum și unele date privitoare la istoriografia polonă — mai veche sau recentă — asupra acestei probleme. El consideră pe bună dreptate că insurecția din 1863 reprezintă o etapă cu totul deosebită în contextul evenimentelor desfășurate în întreaga perioadă 1795 — 1918. După 1863, datorită violențelor reacții ale cercurilor politice conducătoare, frământările naționale și speciale au crescut în mod

simțitor. În același timp, Polonia pășea spre sfârșitul secolului pe calea dezvoltării capitalismului. Sînt analizate cu această ocazie atît principalele lucrări de interpretare, cît și izvoarele privitoare la această problemă publicate în cursul anilor.

François Bédarida, autorul studiului menționat, pe baza a două memorandumuri inedite păstrate în arhiva secretă a lui Gambetta, întreprinde o amplă cercetare asupra opiniilor politice din rîndurile ofițerilor francezi în primii ani ai celei de-a III-a Republici. Cele două dosare studiate pun în lumină curente de opinie și forțele politice care acționau în rîndul cadrelor superioare ale armatei, dezvoltînd un triplu conflict: ideologic, psihologic și social. Orientarea sistemului politic francez spre democrația liberală a generat puterice divergențe între fracțiunile bonapartistă regalistă și republicană.

În sfîrșit, referitor la studiile de politică colonială a marilor puteri și în genere la istoria coloniilor, cu indicații speciale asupra regiunii Maghrebului, semnalăm: P. Guillen și J.L. Miège, *Les débuts de la politique allemande au Maroc (1870-1877)* (1965, t. CCXXXIV, fasc. II, p.323-352); René Gallissot, *Abd-el-Kader et la nationalité algérienne. Interprétation de la chute de la Régence d'Alger et des premières résistances à la conquête française (1830-1839)* (1965, t. CCXXXIII, fasc. II); J. Turin, *Instituteurs et colonisation en Algérie au XIX^e siècle* (1965, t. CCXXXIV, fasc. II). Deosebit de interesant și semnificativ ni s-a părut primul articol, semnat de P. Guillen și J.L. Miège, privitor la politica germană în Maroc în perioada anilor 1870-1877, cu referiri directe asupra interferenței politicii germane cu politica colonială franceză, interferență care reliefează încă o dată interesele economico-financiare ale puterilor occidentale în Africa nord-vestică, în ultimele trei decenii ale secolului trecut. Sînt relevate cu această ocazie diferite aspecte ale presiunii politice pe care a exercitat-o Bismark și cercurile guvernamentale ale Germaniei pentru a înlocui sau chiar anula puterea militară și prezența politică a Franței în Algeria. Misiunea întreprinsă mai întîi de cel doi emisari germani — Rohlf și Wetzstein — în Maroc, iar mai tîrziu de Wetz-

stein în Gibraltar, au constituit încercări, eşuate de altfel, de pregătirea unor mişcări insurrecţionale îndreptate împotriva autorităţii coloniale franceze. La aceste acţiuni s-au alăturat, aşa cum observă autorii, şi unii exponenţi marcanţi ai mişcării de eliberare algeriene din acea perioadă.

Dintre studiile de istorie contemporană se cuvine a aminti următoarele două articole: Pierre Miquel, *Le journal des Débats et la paix de Versailles* (1964, t. CGXXXII, fasc. II) şi Jacques Bariéty, *La politique allemande dans l'hiver 1939-1940* (1964, t. CGXXXI, fasc. I). Primul articol prezintă punctul de vedere diferenţiat al unor grupări politice franceze, aşa cum acesta se oglindeşte într-una din publicaţiile de largă circulaţie — „Journal des Débats” — privitoare la câteva probleme politice importante (chestiunea italiană, problemele privind zona balcanică, situaţia Austriei), viu discutate în preajma păcii de la Versailles. Al doilea articol constituie de fapt o simplă prezentare, însoţită de comentarii nu întotdeauna fondate, a volumului de documente diplomatice germane — *Documents on German Foreign policy* — din perioada 4 septembrie 1939-18 martie 1940. Trebuie să precizăm însă faptul că prezentarea lui Jacques Bariéty nu-l poate dispensa pe cercetător de consultarea directă a textelor amintite mai sus.

Publicaţia cuprinde în fasciculele sale, în afara studiilor propriu-zise, numeroase indicaţii bibliografice (note critice, recenzii, cronici, dări de seamă etc.), importante surse privind orientarea istoriografiei contemporane. În afara capitolelor de semnalare bibliografică curentă publicate în cursul anilor 1964-1965, remarcăm câteva articole cu caracter pronunţat bibliografic privind activitatea ştiinţifică de specialitate din anumite ţări sau centre de cercetare ştiinţifică: Georges Duby, *Les recherches en histoire médiévale à la Faculté des Lettres d' Aix-en-Provence* (1964, t. CGXXXII, fasc. II); Henri Michel, *Le Comité d'histoire de la deuxième guerre mondiale* (1965, t. CGXXXIII, fasc. I.); Robert Mantran, *L'orientation des études historiques en Turquie* (1965, t. CGXXXIV, fasc. II); Pierre Chaunu, *L'Amérique latine. Les grandes lignes de la production*

historique (1950-1962) (1964, t. CGXXXI, fasc. I).

În acelaşi cadru al informaţiilor cu caracter bibliografic se cuvine a aminti şi seria excelentelor buletine critice, care prezintă periodic ansamblul lucrărilor de specialitate asupra unor epoci sau probleme istorice. Dintre acestea, un interes deosebit pentru specialiştii prezintă: Ed. Will, *Histoire grecque* (1965, t. CGXXXIII, fasc. II); André Piganiol, *Histoire romaine* (1965, t. CGXXXIV, fasc. I, fasc. II, p.389-410); Robert Boutruche, *Histoire de France au Moyen Age (XI^e-XV^e siècles). Publication des années 1959-1964*, (1964, t. CGXXXII, fasc. II; 1965, t. CGXXXIII, fasc. I) Bernard Guenée, *L'histoire de l'Etat en France à la fin du Moyen Age vue par les historiens français depuis cent ans* (1964, t. CGXXXII, fasc. II); Pierre Toubert, *Histoire de l'Italie médiévale (X^e-XIII^e siècles). Publications des années 1955-1964* (1965, t. CGXXXIV, fasc. II); Ph. Dollinger şi R. Folz, *Histoire d'Allemagne au Moyen Age. Publications des années 1960-1965* (1964, t. CGXXXII, fasc. I; fasc. II); Daniel Robert, *Histoire du protestantisme* (1965, t. CGXXXIV, fasc. I); Gastelan Georges, *Histoire de l'Allemagne depuis 1914* (1964, t. CGXXXI, fasc. II); G.G.H. Dunstheimer, *Le mouvement des boxeurs. Documents et études publiés depuis la deuxième guerre mondiale* (1964, t. CGXXXI, fasc. II); Henri Brunschwig, *Histoire de l'Afrique du Nord* (1964, t. CGXXXII, fasc. I); *Afrique du Sud* (1965, t. CGXXXIII, fasc. II). În afara indicaţiilor de mai sus trebuie să amintim în mod special, credem, excelentul studiu publicat de Henri-Irénée Marrou, *Théorie et pratique de l'histoire* (1965, t. CGXXXIII, fasc. I), care discută cu multă competenţă unele curente şi şcoli, aşa cum acestea s-au dezvoltat în istoriografia mondială modernă şi contemporană.

Numărul mare al cărţilor recenzate, faptul că recenziile se publică în general la scurt interval după apariţia lucrării respective, comunicările privind activitatea diferitelor seminarii şi centre ştiinţifice internaţionale etc. deşi aproape în exclusivitate rezervate şcolii şi istoriografiei occidentale — fac ca partea de critică şi bibliografie a revistei să fie foarte

utilă documentării și informării cercetătorilor. Este de prisos în a stăruia asupra valorii contribuțiilor publicate în paginile revistei; fundamentul documentar, profunzimea analizei și noutatea interpretării disting cele mai multe dintre aceste contribuții. Trebuie însă relevat că absența unei baze teoretice a anchetei istorice i-a împiedicat adesea pe autori să pătrundă esența fenomenelor studiate și să dezvăluie forțele profunde ale proceselor analizate. Aceasta face necesară o reluare critică a

rezultatelor investigațiilor întreprinse de autori în perspectiva concepției materialist istorice. Trebuie să remarcăm de asemenea faptul că absența aproape totală a unor studii mai ample referitoare la Europa răsăriteană și sud-estică se resimte în genere negativ în activitatea revistei, al cărei prestigiu a depășit de mult granițele țării în care se editează.

P. Simionescu

ISTORIA ROMÂNIEI

VASILE POPEANGĂ, *Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1966, 322 p.

Specialiștii din domeniul istoriei învățămîntului își concentrează în ultima vreme eforturile în vederea elaborării unei ample sinteze colective: *Istoria învățămîntului din România*. În acest cadru general, profesorul Vasile Popeangă din Arad a publicat o nouă lucrare, avînd de astă dată profil de analiză bibliografică amplă, însoțită de aprecieri generalizatoare, care vor călăuzi cu competență căutările ulterioare în materie. Cartea cuprinde trei capitole, dintre care primul și ultimul constituie o introducere istorică și, respectiv, o sistematizare de probleme, cu caracter concludiv, a bogatului material documentar prezentat în capitolul median, cel mai întins, axul de gravitație al lucrării.

Istoricul școlii populare din Transilvania în perioada 1848-1918 este analizat cu o subîmpărțire la 1868, motivată de noua lege a învățămîntului, promulgată nu întimplător în primul an după instaurarea dualismului austro-ungar; primul capitol este completat cu o examinare succintă a sistemului de îndrumare și control al școlii românești din Transilvania, precum și cu cea a unor mijloace de perfecționare a cadrelor didactice, cum au fost conferințele și reuniunile învățătoresți;

acestea, datorită situației specifice a Transilvaniei, au constituit timp îndelungat forme active de manifestare publică a slujitorilor catedrei, intrînd în tradiția vieții culturale românești într-o măsură caracteristică pentru Transilvania. Privite în evoluția lor istorică, se constată faptul că aceste conferințe și reuniuni s-au dezvoltat de fapt concomitent, nu consecutiv, completîndu-se reciproc (p.59-60). Avînd menirea principală de a fixa cadrul istoric al problemei, din acest prim capitol se desprinde situația vitregă a învățămîntului elementar românesc din Transilvania într-o întregă epocă istorică, în care asupra majorității covârșitoare a populației se exercita nu numai oprimarea social-economică, ci, cu o virulență crescîndă, persecuția națională mergînd pînă la teroarea în masă din timpul primului război mondial.

Examinarea materialului documentar din al doilea capitol a celor peste 30 de periodice românești cu profil distinct pedagogic din perioada 1860-1914, strînește interesul cel mai viu al cercetătorului, procurînd nu o dată surprize. Satisfacția ar fi deplină dacă autorul ar fi fixat și aici, ca și la primul capitol, limita inițială la perioada revoluției din 1848, care, prin activitatea lui T.Cipariu, apare mai motivată decît limita actuală. Remarcăm faptul că în cursul expunerii autorul își completează adesea informația cu numeroase referințe la

surse inedite, în general din arhivele locale, prea puțin cercetate încă, precum și la presa politică a epocii, ceea ce sporește simțitor valoarea lucrării în ansamblu. Cu regretul de a nu putea zăbovi asupra conținutului publicațiilor analizate de autor în ordinea cronologică a apariției lor, vom menționa doar titlurile citorva reviste care au adus o contribuție deosebită în cadrul dezbaterilor pedagogice, culturale, și uneori chiar mai largi, din epocă : „Lumina” (1872), „Școala română” (1875), „Biserica și școala” (1877), „Școala și familia” (1886), „Vatra școlară” (1907), „Pedagogia română” (1907), „Gazeta învățătorilor” (1912) și altele. Aceste reviste pedagogice erau editate fie de către reuniunile învățătorilor (Arad, Brașov, Blaj, Gherla, Oravița etc.), fie de către senatele școlare ale diecezelor (Caransebeș, Arad ș.a.), fie, foarte adesea, de către învățători și profesori cu sprijinul material și moral al poporului (Năsăud, Sibiu, Reșița, Șimleu, Gherla, Blaj, Giula, Panciova etc.).

În paginile acestei bogate prese pedagogice românești din Transilvania au apărut frecvent — uneori având rolul de animatori sau merite de adevărați fondatori — numele unor personalități, culturale îndeosebi, cum au fost : Gh. Barițiu, Vis. Roman, Ion Slavici, Ion Vidu, I. Pop-Reteganul, Timotei Popovici, At. Marinescu, P. Vasici, Vinc. Babeș și mulți alții. Unele considerații mai largi — dincolo de semnificația ideilor expuse în cutare articol în legătură cu aderența unora dintre personalitățile amintite la preocupările pedagogice — îmbogățesc substanța paragrafelor în care apar aceste nume ilustre.

Autorul se referă uneori la articole pedagogice publicate în reviste sau gazete cu alt profil, mai ales politic, sau cu caracter general. În mod practic, orice bibliografie e incompletă, iar în cazul de față cercetarea exhaustivă a *Intregii* prese, nu numai a revistelor care mărturisesc prin titlul lor sau prin alte indicații exterioare profilul pedagogic, ar fi fost singură în măsură să răspundă exigențelor absolute. Un asemenea etalon nu poate fi aplicat lucrării de față, cu atât mai mult cu cât autorul nu-și propune epuizarea temei.

În lucrare se aduc date interesante despre poziția mișcării muncitorești și socialiste față de problemele școlii. Unele dintre articolele citate în acest sens au și semnificația unor mărturii ale legăturilor dintre mișcarea muncitorească de pe cele două versante ale Carpaților (p.10, n.2 — e o republicare). Menționăm că problema poate fi cercetată mult mai amplu pînă în 1918, cînd organul Secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria a atacat cu multă vigoare cele mai acute probleme care se puneau învățămîntului : concentrarea cadrelor didactice, școli părăsite, salarii și pensii de mizerie pentru învățători, anacronismul învățămîntului confesional, crunta persecutare a școlii românești (nr. 13, 28, 35, 36, 41 etc.).

Ca și în lucrarea precedentă, scrisă în colaborare, referitoare la Preparandia din Arad, V. Popeangă aduce și în cartea de față mărturii despre influența mișcării muncitorești și socialiste asupra școlii, manifestată prin filiera presei pedagogice : organe ca „Lumina”, „Foaia școlastică” și „Vatra școlară” publică materiale despre concepția marxistă, făcînd chiar referințe la *Manifestul Partidului Comunist*. Asemenea date sporesc cunoștințele istoricilor și filozofilor asupra pătrunderii și răspîndirii în limba română a ideilor marxismului în țara noastră. Sub influența mișcării muncitorești, unii învățători publică articole sau chiar editează organe de presă radicale, ar fi loc o apropiere mai pronunțată a școlii de viață și de aspirațiile maselor populare.

În ultimul capitol, grupînd tematic articolele și materialele publicate în cele peste 30 de periodice analizate cronologic în capitolul precedent, autorul selectează cîteva idei mai importante în jurul cărora au gravitat preocupările acestor publicații, sau la formularea cărora ele au adus o contribuție originală : școala populară ca factor de culturalizare, limba română ca obiect central de studiu, orientarea realist-practică a învățămîntului, lărgirea orizontului pedagogic (și, adăugăm, cultural) al învățătorilor, aportul la constituirea și unificarea terminologiei pedagogice (ordonată alfabetic, într-un mic dicționar de specialitate), presa pedagogică — factor activ

în apărarea (mai potrivit : afirmarea) unității culturale a poporului nostru, valoarea documentar-istorică a acestei prese.

Ca observații de ordin general, considerăm că ar fi fost binevenită o privire mai largă asupra poziției partidelor politice românești și a conducătorilor acestora — mai ales P.N.R. — exprimată în presa proprie, față de problemele învățământului românesc popular care constituia de fapt probleme de natură politică. Unele personalități politice românești din această epocă au fost totodată devotați slujitori ai școlii, ceea ce explică mai bine competența cu care au demascat politica școlară îndreptată împotriva naționalităților. Apreciem că era necesară o tratare mai nuanțată a problemei raporturilor dintre școală și biserică, care constituie pentru Transilvania acestei epoci o trăsătură specifică : fără a se estompa rolul negativ jucat de prelungirea anacronică a învățământului confesional, se impune delimitarea istorică între cauzele fundamentale (opresiunea politică, națională) și cele secundare, care explică situația grea creată culturii românești în genere, învățământului mai ales. Rolul și contribuția școlii românești, a presei pedagogice la lupta de eliberare națională meritau o tratare mai amplă, într-un capitol distinct, în care tocmai perioada finală, decisivă, din 1918, să se bucure de o atenție deosebită. Considerăm apoi că limitarea tratării la problemele școlii populare îngustează sfera tematică, eliminând aprioric o bogată publicistică referitoare la școlii românești de mare tradiție, cum sînt cele de la Brașov, Năsăud, Beiuș, Blaj, Sibiu, Arad ș.a. De altfel nici titlul cărții nu precizează acest lucru, așa după cum nu precizează nici faptul că lucrarea tratează numai problema presei pedagogice românești din Transilvania. Ca observații de detaliu, menționăm că în privința lui Eötvös era cazul să se arate și limitele acțiunii sale (p.60), că „Lumina” a apărut în 1894 la Gyula, iar nu în 1872 la Arad, cum se indică tocmai în legenda ilustrației.

În esență, problemele pe care le ridică volumul de față reprezintă doleanțe ale unei lucrări mai cuprinzătoare, care să se apropie pe cât cu putință de limitele unei istorii a școlii românești din Transilvania în epoca mo-

dernă, cu toată problematica amplă pe care aceasta o presupune ; sîntem încredințați că o asemenea așteptare va fi implinită prin apariția tratatului general de *Istoria învățământului românesc*, la ale cărui lucrări pregătitoare contribuie din plin această nouă și valoroasă carte a profesorului V.Popeangă, primită cu interes de cercul larg al celor cărora se adresează.

A. P.

Maior ILIE GEAUȘESCU, *Căpitanul de panduri Simion Mehedințeanu*, București, Edit. militară, 1966, 81 p.

Frământările țărănești din Țara Românească, care au avut loc la scurt timp după înăbușirea mișcării revoluționare din 1821, al căror punct culminant îl constituie răscoala din 1826 condusă de căpitani de panduri Ghiță Cuțui și Simion Mehedințeanu, au atras atenția istoricilor români încă din secolul trecut. Publicarea în anii puterii populare a unor importante volume de documente din perioada de destrămare a feudalismului și studierea lor de pe pozițiile marxism-leninismului au permis cercetătorilor de specialitate să dezvăluie nu numai noi aspecte sociale și economice, dar chiar să ajungă la noi concluzii în această problemă.

În lucrarea de față sînt evocate, în jurul persoanei lui Simion Mehedințeanu, nu numai evenimentele din 1826, dar și întreaga istorie frământată a Țării Românești din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Rînd pe rînd, cînd voluntar împotriva turcilor în războiul din 1806-1812, cînd comandant de panduri în timpul răscoalei din 1821 conduse de Tudor Vladimirescu, Simion Mehedințeanu este prezentat prin excelență ca un simbol al luptei țărănilor români împotriva dominației otomane și exploatării feudale. Autorul urmărește viața și activitatea eroului său, în cursul citorva decenii, scoțînd în evidență nu numai eroismul, dar și dirzenia de care dă dovadă în momentele critice ale existenței sale. În 1821, Simion Mehedințeanu rezolvă problema grea a organizării detașamentelor de țărani volun-

tari care au sporit armata lui Tudor Vladimirescu, el comanda avangarda „adunării norodului” care deschide drumul răsculaților spre București, el zădărnicește complotul boierilor de la Belvedere împotriva lui Tudor Vladimirescu, zdrobind pe turci în prima luptă de la Drăgășani.

Intr-o și mai largă măsură este studiat rolul lui Simion Mehedințeanu în organizarea și declanșarea răscoalei țărănești din 1826. Autorul ni-l arată pe eroul său neobosit în anii 1821-1826, când îi recrutează pe panduri,

căutînd să atragă și pe unii boieri în răscoală pe care o pregătea. Sînt apoi studiate planul răscoalei și tactica adoptată în cursul acesteia. În încheiere, autorul face o analiză a cauzelor înfrîngerii răscoalei din 1826.

Adresată unor cercuri largi de cititori, lucrarea lui Ilie Geaușescu are un stil plăcut, atractiv, mai ales prin textele cu caracter literar presărate ici și colo, dispune de o ilustrație adecvată și cuprinde aproape tot ce se știe relativ la acest personaj istoric.

C. Ș.

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Jobbágytelek és parasztságaság az örökös jobbágyaság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből* (Sesia iobăgească și gospodăria țărănească în perioada legării de glie a țăranilor. Studii cu privire la istoria agrară a comitatului Zemplén în secolele XVI—XVII). Redactare și studiu introductiv de László Makkai; autori István N. Kiss, Éva Veress, Kirilly Zsigmondné și János Román, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1966, 638 p.

Problema folosirii metodelor statistice în cercetarea unor aspecte ale vieții sociale agrare din evul mediu constituie azi una din preocupările majore ale medievisticii contemporane pe plan mondial. Felul în care pot fi folosite și mai ales prelucrate izvoarele medievale din punct de vedere statistic, eficiența și valabilitatea concluziilor obținute pe această cale, iată cele două domenii în care s-au purtat și încă continuă dezbaterile de ordin metodologic. Această fază foarte folositoare este astăzi însă depășită în multe țări prin publicarea unor monografii ample, în care metodele statisticii istorice sînt pe larg utilizate. O asemenea monografie constituie cartea recent apărută în Editura Academiei Maghiare de Științe, redactată de un colectiv de la Institutul de istorie din Budapesta.

Redactorul responsabil al cărții, László Makkai, arată în prefață că pînă nu demult cercetările de istorie agrară medievală din

Ungaria erau consacrate cu precădere studierii evoluției marii gospodării senioriale. Acest lucru era logic și firesc, deoarece transformarea marilor gospodării senioriale în gospodării de tip capitalist indică drumul principal de pătrundere a capitalismului în agricultură. Totodată însă, direcția amintită mai sus a avut ca rezultat neglijarea studierii gospodăriei țărănești, a ponderii pe care o ocupa ea în producția agrară și în evoluția socială. Acest lucru s-a constatat foarte pregnant, se relevă în prefață, cu ocazia dezbaterilor care au avut loc în toamna lui 1954, când au fost discutate manualele universitare de istorie a Ungariei. Pentru a remedia situația, la Institutul de istorie din Budapesta s-a format un colectiv care avea misiunea să pregătească o monografie privitoare la gospodăria țărănească din Ungaria în secolele XVI-XVII.

Lucrarea constă din patru mari capitole independente și o prefață. În prefață, L. Makkai abordează unele aspecte metodologice ale aplicării statistice în istoria agrară medievală¹.

¹ Aceste probleme au mai fost dezbătute în literatura de specialitate din Ungaria și au fost expuse mai pe larg în introducerile la două publicații de izvoare: László Makkai, *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)* (Actele de ordin economic ale moșiilor lui Gh. Rákóczi I), Budapesta, 1954, și István N. Kiss, *16. századi dézsmajegyzékek* (Lista de dijma din secolul al XVI-lea), Budapesta, 1960.

István N.Kiss studiază *Fluctuația populației agricole producătoare și posesiunea „extraneus” în „Hegyalja” în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (p. 21-284). Prelucrarea statistică a materialului oferit de urbarii și de listele de dijmă constituie principalul izvor folosit de autor. El ne înfățișează o serie de tabele statistice și diagrame care demonstrează dinamica proceselor studiate. Prima problemă abordată este cea a fluctuației populației rurale, reconstituită după urbarii pe sate sau localități. Constatarea este surprinzătoare. Astfel se arată că, prin urmărirea listelor de locuitori, pe baza urbariilor se pot identifica doar 25,3% dintre ei, care au rămas pe loc timp de zece ani și că este mare procentul celor nou așezați în sate. În alte cazuri, procentul celor rămași în localitate, pe un timp mai lung, e mai mare, dar el nu depășește decât în rare cazuri 50% din populație. Este deci vorba de o mare fluctuație, care a putut fi surprinsă foarte bine pe baze statistice. Interesantul grafic, ilustrând în procente fluctuația din 8 sate (p. 49), este foarte interesant. În cadrul aceluiași studiu mai sînt o serie de grafice care ilustrează proporția populației active față de populația totală a satelor, proporția celor care plăteau dijmă din populația totală a țărilor, iar în partea finală sînt publicate într-o prelucrare foarte bine chibzuită listele de dijmă pe sate și pe o perioadă de 10 ani.

Cel de-al doilea studiu semnat de Éva Veress se ocupă de *Sesia iobăgească și gospodăria țărănească în perioada legării de glie* (p. 289-426). Autoarea abordează probleme ca prelucrarea statistică a urbariilor și a listelor de dijmă pentru a reconstitui organizarea internă a gospodăriei țărănești, valoarea topografică a conscripțiilor, valoarea ca izvor a numelor de familii cuprinse în conscripții, sesiile țărănești, sesia și producția, organizarea internă a gospodăriei țărănești din punct de vedere social. Și Éva Veress publică în anexă o serie de date prelucrate statistic, folosind datele izvoarelor referitoare la anii 1546-1577, care cuprind 12 sate din comitatul Zemplén.

Zsigmondné Kirilly abordează problema *Gospodăriei iobăgești și diferențierea iobăgimii pe moșiile lui Homonnay în prima jumătate a*

secolului al XVII-lea (p. 431-559). În cadrul acestui studiu sînt dezbătute aspecte ale izvoarelor folosite, istoricul formării moșiei familiei Homonnay, condiții geografico-naturale, obligațiile iobăgimii, diferențierea populației active, corelația dintre sesia iobăgească și gospodăria țărănească, fluctuația populației active, familia țărănească și situația economico-socială a iobăgimii în 1651. Și acest studiu se încheie cu o anexă, în care sînt publicate tabele întocmite din urbarii și listele de dijmă. Remarcăm caracterul mai complex și mai multilateral al acestui studiu.

În sfîrșit, cartea cuprinde studiul intitulat *Condițiile de producție ale meșteșugului din satele și țărrurile comitatului Zemplén în secolele XVI-XVII cu privire specială la „Hegyalja”* (p. 563-627), semnat de János Román. După o prezentare a condițiilor social-economice și politice în care s-au dezvoltat meșteșugurile din comitatul Zemplén în perioada arătată și influența pe care au exercitat-o acești factori, precum și dezvoltarea agriculturii asupra evoluției meșteșugurilor, autorul abordează corelația dintre meșteșuguri și posibilitățile de desfacere, evoluția condițiilor pieței. În încheierea capitolului I, János Román schițează rolul breslelor în dezvoltarea meșteșugurilor. În capitolul al II-lea al studiului său, autorul se oprește asupra unor probleme de ansamblu ale dezvoltării meșteșugurilor în comitatul Zemplén. Dintre acestea reținem dezvoltarea numerică a meșteșugarilor, originea și compoziția lor, situația materială și socială a meseriașilor și diferențierea lor socială. În încheiere, autorul vorbește pe scurt despre ramurile de meșteșug, de ateliee și de produse, precum și de valorificare, prețuri și salarii. Cartea se încheie cu un indice toponimic.

Prin noutatea metodei aplicate, cartea aduce un suflu nou în cercetările de istorie agrară medievală din Ungaria și ea poate fi utilă și cercetătorilor noștri care se ocupă de teme asemănătoare, și care au la dispoziție izvoare apropiate de cele utilizate de autori.

L. D.

S. IU. VIĠODSKI, *У истоков советской дипломатии, Москва, Госполитиздат, 1965, 352 p.*

Monografia *La izvoarele diplomației sovietice* este ultima lucrare a specialistului în domeniul politicii externe sovietice, prof. S. Iu. ViĠodski. Autorul a folosit atât materiale publicate, cât și unele date inedite din arhivele sovietice, rapoarte ale diplomaților străini, precum și alte materiale privind dezbaterile parlamentare din Anglia, Franța și alte țări capitaliste.

În primul capitol sînt expuse principiile leniniste, ale politicii externe a statului socialist. În capitolul al 2-lea se urmărește, pentru prima dată, crearea aparatului diplomatic al statului sovietic, istoricul formării Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine, înființarea primelor reprezentanțe diplomatice sovietice peste hotare ș.a. În capitolele al 3-lea și al 4-lea sînt pe larg analizate politica externă sovietică, de la pacea de la Brest pînă la Conferința de la Lausanne, inclusiv Conferințele de la Genova și Haga. În ultimul capitol sînt studiate relațiile tinerei Republici Sovietice cu țările Orientului, printre care Iran, Afganistan, Turcia, China ș.a.

Întreaga lucrare este străbătută de ideea că geniul leninist s-a manifestat, printre altele, și în domeniul politicii externe—după cum relevă autorul—, în organizarea serviciului diplomatic al statului sovietic, publicarea tratatelor secrete ale țarismului, pregătirea și semnarea tratatului de pace de la Brest, demascarea planurilor perfide antisovietice ale diplomației Antantei, semnarea primelor acorduri cu Estonia, Lituania, Letonia, Finlanda, Polonia, Anglia și, în sfîrșit, conferințele de la Genova și Haga, tratatul de la Rapallo, toți acești primi pași ai diplomației sovietice constituind exemple strălucite ale înțelepciunii tactice a gândirii leniniste.

Din multitudinea de aspecte abordate de autor menționăm un paragraf referitor la politica concesiunilor economice acordate de statul sovietic capitaliștilor străini, preconizată de V.I.Lenin ca o formă specifică în lupta diplomației sovietice pentru coexistența pașnică cu țările capitaliste.

Sînt interesante datele privitoare la pregătirea guvernului sovietic pentru Conferința de la Genova. În invitația trimisă guvernului sovietic se exprima dorința ca V.I.Lenin să participe personal la lucrările conferinței, ceea ce ar fi ușurat rezolvarea problemelor care urmau să facă obiectul discuțiilor. V.I. Lenin intenționa să ia personal parte la conferință. Însă hotărîrea Sesiunii extraordinare a Comitetului Central Executiv din întreaga Rusie, din 22 ianuarie 1922, prin care se dădeu imputerniciri unei delegații compuse din 15 persoane, în frunte cu V.I.Lenin, pentru Conferința de la Genova a provocat o neliniște serioasă în masele largi ale oamenilor muncii. Redacția ziarului „Pravda” a primit o mulțime de scrisori și adrese, în care se cerea insistent ca V.I.Lenin să nu părăsească țara, fiind astfel supus la mai multe pericole. Aceasta a fost una din cauzele care au împiedicat realizarea intenției lui Lenin de a pleca la conferință. Și, într-adevăr, unele date atestă pregătirea atentatului asupra lui V.I.Lenin la Genova.

Lucrarea este completată de o scurtă istoriografie referitoare la politica externă și situația internațională a Uniunii Sovietice în perioada studiată.

• A. L.

BRANISLAV VARSİK, *Husitské revoluční hnutí a Slovensko* (Mișcarea revoluționară husită și Slovacia), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej Akademie vied, 1965, 371 p.

De la prăbușirea Imperiului Marii Moravii, adică de la pătrunderea ungarilor în Cîmpia panonică (în cursul primului deceniu al secolului al X-lea) și pînă la izbucnirea mișcării revoluționare husite (1420), deci două perioade de importanță istorică, Slovacia a trecut printr-o epocă de izolare completă față de ceilalți, slavi occidentali. Din acest punct de vedere expedițiile husiților, începute în februarie 1428, ca și stabilirea de garnizoane taborite în anii următori în cîteva puncte importante din Slovacia, înseamnă pentru poporul slo-

vac, istoricește vorbind, o reluare a contactelor cu cehii. Pentru precizarea evenimentelor din această vreme și dată fiind poziția istoriografiei burgheze față de aceste probleme, autorul își propune să cerceteze atât perioada anterioară expedițiilor husite, cât și problema influenței mișcării revoluționare husite în Slovacia. Astfel, în prima parte a lucrării, autorul se ocupă de expedițiile organizate până în 1434 și de garnizoanele husite rămase pe teritoriul Slovaciei. Expunerea primei părți este oarecum periodizată în funcție de bătăliile taboriștilor cu cruciații lui Sigismund de Luxemburg, care, după moartea fratelui său Václav al IV-lea (1419), urma să ocupe, în mod legitim, tronul țărilor cele. Deci e vorba de câteva expediții taborite care au loc până la lupta de la Domažlice (1431), unde lefegii lui Julius Gesarini sint puși pe fugă de trupele lui Prokop Veliký. Spre deosebire de istoriografia burgheză, autorul precizează că primele contacte dintre husiți și populația slovacă nu au loc înainte de începutul anului 1428.

După lupta de la Domažlice, care prezintă o mare importanță pentru desfășurarea evenimentelor următoare, feudații și curia papală își dau seama că husiții nu pot fi înfrinți prin sabie și, în consecință, adoptă o nouă tactică politică. De aceea, o misiune de husiți este invitată la Conciliul de la Basel (1431-1432). În schimb, husiții organizează garnizoane permanente în orașele mai importante din Slovacia și pătrund tot mai adânc în Moravia și Silezia. În legătură cu aceasta, autorul urmărește cronologic întreaga acțiune militară desfășurată de taboriști în Slovacia până la lupta de la Lipany (mai 1434). Se știe că în această localitate, rămasă celebră în istoria poporului ceh, husiții au fost pur și simplu nimiciți de Uniunea panilor cehi, care, după aceea, luând conducerea mișcării husite, a lăsat țara din nou pradă în mâinile feudaților. După înfrângerea de la Lipany, garnizoanele husite din Slovacia se retrag treptat, pe baza unei compensații pecuniare, până la începutul anului 1435. Trezind la componența unităților husite care au pătruns în Slovacia, Branislav Varsik notează, după izvoarele cehe, că ele erau alcătuite din taboriști, orfelini și eventual

praghezi și husiți din Moravia. Prea puține știri vorbesc despre compoziția garnizoanelor stabile.

În partea a doua a lucrării, autorul tratează problema influenței exercitate de mișcarea revoluționară husită în Slovacia. Pentru aceasta, el cercetează mai întâi faptele istorice până la instalarea garnizoanelor taborite și, în al doilea rând, se ocupă de influența exercitată de aceste garnizoane asupra evenimentelor și oamenilor din imediata lor vecinătate. Ele au fost în număr de șase, situate în centrele principale. Cercetând istoria fiecărei garnizoane, autorul constată că ele au jucat un mare rol în lupta husiților împotriva lui Sigismund. Deși clasele conducătoare din Ungaria—Slovacia aflându-se la această dată sub dominație maghiară—procurau împăratului ajutoare în materiale și oameni, totuși husiții au pus stăpânire pe teritoriile de margine din nordul și vestul Slovaciei. Prezența husiților în aceste regiuni, timp de aproape trei ani, a avut consecințe politice și economice pentru întreaga Ungarie.

Pe de altă parte, aceleași garnizoane a, transmis ideologia husită populației locale indiferent de originea lor etnică. Înarmați cu programul mișcării husite, micii meseriași și sărăcimea orașelor au ajutat pe taboriști în luptele lor împotriva patricienilor bogați. De pildă, în urma acestui fapt, o mare parte a patriциatului german din câteva orașe slovace s-a strămutat dincolo de Dunăre, la Eisenstadt. Locurile patricienilor au fost ocupate apoi de locuitorii din împrejurimi, înlesnindu-se astfel procesul de slovacizare a acestor orașe.

Pe baza unor documente noi, autorul precizează data instalării și durata în timp a acestor garnizoane, competența lor politică și, mai ales administrativă, ca și teritoriul pe care-l controlau. Uneori luptau alături pentru cucerirea unui obiectiv important din punct de vedere strategic și economic. În această privință, autorul ne informează că deși Bratislava n-a fost ocupată de husiți, totuși, prin noiembrie 1432, garnizoanele din Tırnova și Skalice au răspuns la chemarea sărăcimii bratislăvenă în vederea cuceririi orașului. Planul fiind însă descoperit, n-a mai putut fi

pus în aplicare. Cu acest prilej, autorul notează un amănunt interesant: populația germană săracă din orașe era alături de husiți.

Relații asemănătoare au avut garnizoanele husite și cu populația săracă a satelor, cu iobagii. Pământurile Slovaciei erau la data aceea în mâinile citorva feudali laici și bisericești, iar țărani lipsiți și neajutorați tînjeau după o bucată de pămînt. De aceea, nu-i de mirare că la orice prilej ei ajutau pe husiți în luptele lor antif feudale. Constatarea generală, căreia autorul îi acordă caracter de concluzie majoră, e aceea că mișcarea revoluționară husită a acționat în Slovacia asupra acelorași pături sociale ca și în Cehia, adică, în primul rînd asupra țăranilor și iobagilor, nemulțumiți de exploatarea claselor conducătoare, iar în orașe micul meseriași și sărăcimea s-au alăturat de îndată husiților în luptele acestora împotriva patriciatului.

Lucrarea lui Varsik constituie o sinteză a tot ce s-a scris pînă acum despre marșul istoric, ca să spunem așa, pe care husiții l-au executat asupra Slovaciei, dar și despre pătrunderea ideologiei husite în păturile sociale cele mai receptive.

Pe lângă un număr de 17 anexe inedite, cu valoare documentară, monografia mai cuprinde și două rezumate, în rusă și germană. Autorul a adăugat volumului două hărți, indicînd expedițiile și garnizoanele husite din Slovacia în secolul al XV-lea, precum și un indice onomastic și toponomastic.

Tr. I.-N.

DOMNA N. DONTAS, *Greece and the Great Powers 1863—1875*, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1966, VI+ 223 p.

Conform unei concepții acreditate în istoriografia occidentală, Grecia ar fi fost, în primii ani de domnie ai regelui George I, doar un protectorat al așa-numitelor puteri garante: Franța, Rusia și Marea Britanie. D.N. Dontas dimpotrivă, susține că cercetarea atentă a documentelor diplomatice din 1863-1875 demonstrează existența unei politici externe grecești proprii, de care puterile protectoare,

la fel ca și celelalte puteri europene, trebuiau să țină seama.

Referitor la atitudinea Angliei față de Grecia, autorul arată că aceasta era determinată de dorința cabinetului de la Londra de a menține statu-quo-ul în Balcani și de a contribui la consolidarea regimului constituțional din Grecia. În legătură cu acest de-al doilea obiectiv, D. N. Dontas face o observație interesantă: consolidarea monarhiei constituționale sub George I însemna un mijloc de împiedicare a manifestărilor revoluționare ale grecilor. În același timp, prezența unei monarhii constituționale în Balcani constituia, după D. Dontas, și un factor de îngrădire a influenței Rusiei țariste și absolutiste în această parte a Europei.

Dacă politica Angliei în Balcani și în Grecia se manifesta într-un mod destul de activ, nu același lucru se poate spune despre politica Franței, care era mult mai puțin consistentă. Franța, în această perioadă, avea în Balcani interese limitate și planurile sale din vestul Europei o împiedicau să joace un rol predominant în Grecia. Trebuie totuși avut în vedere că Franța avea în Imperiul otoman interese financiare de care trebuia să țină seama. În contextul acestor împrejurări, cu toate încercările de apropiere dintre Alexandru al II-lea și Napoleon al III-lea, inițiate cu diferite prilejuri, Franța, în problemele grecești mai importante, tîndea să adopte punctul de vedere britanic.

În ce privește Rusia țaristă, autorul arată că, deși această țară avea o poziție diplomatică mai slabă, ca urmare a războiului Crimeii și a răscoalei polone din 1863, ea a inițiat în Grecia o politică de cștigare a regelui George I, prin încercarea de a stabili legături dinastice între Gurțile din Atena și Petersburg. Această politică însă s-a lovit de adversitatea Angliei și conflictul diplomatic rezultat din ea a cuprins nu numai Franța, care a sprijinit poziția engleză, dar a avut urmări și în afacerile interne ale Greciei:

Un loc important în cartea lui Dontas îl ocupă și analiza poziției marilor puteri în legătură cu revoluția cretană din 1866 și lupta acestora pentru a-și asigura succesiunea Imperiului otoman în Peninsula Balcanică.

După criza cretană a urmat, în 1869, Conferința de la Paris, care a respins pretențiile guvernului de la Petersburg de a fi singurul apărător al creștinilor din Balcani. De altfel, încercările Rusiei țariste de a atrage Peninsula Balcanică în sfera sa de influență au determinat, așa cum arată D. Dontas, o apropiere a Greciei de Turcia, apropiere care s-a accentuat în urma conflictului bisericesc greco-bulgar din 1870—1872, conflict în care biserica bulgară a avut sprijinul Rusiei. Politica de cîștigare a bunăvoinței turce dusă de cabinetul din Atena s-a vădit cu prilejul răscoalei din Bosnia și Herțegovina din 1875, cînd Grecia a adoptat poziția de neutralitate care, în 1881, i-a adus Thesalia.

Cartea lui D. N. Dontas conține și unele referințe privitoare la România. Astfel, autorul relevă că planul lui Botzaris din 1864 pentru o insurecție antiotomană a Epirului și a Thesaliei includea și participarea grecilor din Serbia și România (p. 21). Răscoala cretană din 1866 a determinat guvernul atenian să studieze problema unei alianțe balcanice mai largi, cu participarea Greciei, Serbiei, României și Muntenegrului (p. 109, 114, 130). Dovada că România privea în mod favorabil această alianță o constituie citarea de către autor a unei dispoziții a Porții, care, neținînd seama de statutul de autonomie al României, a cerut guvernului de la București expulzarea tuturor rezidenților greci de pe teritoriul românesc (p. 141—142). Autorul vorbește apoi de detronarea lui Guza și de largile implicații internaționale legate de acest act, precum și de problema alegerii unui nou domnitor (p. 63—65). În sfîrșit, tot în legătură cu România, este amintit proiectul lui Napoleon al III-lea de a se acorda Austriei compensații în principate — numirea unui domn favorabil Vienei — pentru pierderea Veneției (p. 49 și 63). Cu acest prilej, autorul subliniază marile complicații care s-ar fi ivit, atît pe plan general european, cît și în cadrul problemei orientale, dacă s-ar fi realizat proiectul lui Napoleon.

În concluzia acestei succințe prezentări subliniem interesul suscitât de cartea lui D. N.

Dontas prin datele noi pe care le aduce în istoria relațiilor internaționale cu privire la Peninsula Balcanică și totodată remarcăm evocarea unor aspecte semnificative ale legăturilor româno-grecești din perioada anilor 1863—1865.

S. C.

LUCIEN MUSSET, *Les invasions: les vagues germaniques*, Paris,

Presses Universitaires de France, 1965, 329 p., „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes”, nr. 12

Cartea recenzată reprezintă primul volum al unei lucrări mai mari consacrate marilor migrațiuni ale popoarelor, care tratează desfășurarea lor, în secolele IV—VII.

Autorul își bazează expunerea pe o amplă documentație de izvoare — narrative, literare, documentare, arheologice — și de lucrări de sinteză sau, mai ales, monografice, apărute îndeosebi în ultimul timp. Ampla informație se oglindește, în afară de cuprins, și în „cartea întâi”, consacrată prezentării sistematice a „Instrumentelor de cercetare și documentare” (p. 5—34). Bibliografia este aproape exclusiv occidentală, deși în problemele de ansamblu (de pildă, trecerea de la antichitate la evul mediu, transformările social-economice ale marii migrațiuni) și regionale (goții în sudul Rusiei, triburile germanice sau uralo-altaice în Europa centrală și sud-estică), istoriografia marxistă diu țările socialiste a adus contribuții mult mai importante decît cele citeva lucrări apărute în limba franceză, engleză sau germană citate de autor.

Tratarea propriu-zisă se găsește în „cartea a doua”, intitulată sugestiv „Cunoștințele noastre”, care oglindește concluziile la care a ajuns autorul și, în genere, istoriografia occidentală în problema marii migrațiuni a popoarelor (p. 41—211).

Porînd de la ideea justă că explicarea invaziilor germanice trebuie căutată atît la „invadați”, cît și „invadatori”, autorul înfățișează în capitolul I, „Virtețul invaziilor”, situația triburilor germanice și a Imperiului roman de apus în perioada premergătoare marii migrațiuni. Autorul insistă însă ma-

mult asupra deosebirilor dintre „civilizația” romană și cea germanică (p. 58), preocupându-se, în schimb, foarte puțin de structura și evoluția societății sclavagiste romane în plină criză a sclavagismului și a societății gentilice germane. Capitolul se încheie cu destrămarea și prăbușirea imperiului, tratată deci, nefiresc după părerea noastră, înaintea „primului val al invaziilor terestre” din secolele IV—V.

Desfășurarea migrațiilor este expusă în cele trei capitole următoare. Capitolele al II-lea și al III-lea sînt consacrate „Invațiilor terestre”, cuprinzînd „primul val” din secolele IV—V, adică migrațiunile hunilor, alanilor, goșilor, vandalilor, suevilor și burgunzilor, și „al doilea și al treilea val”, din secolele V—VII, adică migrațiunile francilor, alamanilor, bavarezilor, longobarzilor și avarilor. Capitolul al IV-lea tratează „Migrațiunile maritime” din Europa de nord-vest din secolele V—VI, ale angliilor, saxonilor și lușilor și ale picților, scoților și bretonilor, care, de fapt, sînt migrațiuni mixte, la început maritime, iar ulterior și terestre.

În ultimul capitol al cărții a doua, consacrat „Contactului dintre civilizații”, autorul pune în lumină aportul lumii romane și germanice la crearea evului mediu timpuriu, arătînd că „toate civilizațiile Occidentului medieval sînt, în proporții variabile, moștenitoare ale Romei și ale germanilor” (p. 171).

Combătînd tezele unilaterale ale romanștilor și ale germanștilor, autorul constată că „evul mediu timpuriu nu reprezintă înlocuirea de către germanismul triumfător a unei romanități asinate”, ci că „peste tot a avut loc un compromis, o sinteză mai mult sau mai puțin realizată a unor elemente felurite și crearea unei civilizații noi, distinctă de cea a antichității tirzii și de cea a Germaniei de sine stătătoare” (p. 191). Referindu-se la rolul marii migrațiuni a popoarelor în procesul de trecere de la antichitate la evul mediu, autorul constată că „invaziile nu poartă, fără îndoială, dect pe jumătate răspunderea directă... însă fără ele condițiile indispensabile ale acestei transformări nu s-ar fi dezvoltat niciodată” (p. 211). Pornind de la aceste puncte de vedere, autorul analizează

de formare a noilor popoare și limbi din apusul Europei, transformările sociale, fără însă a trage concluzia că este vorba de trecere de la sclavagism la feudalismul timpuriu și formarea unei „civilizații noi”, fenomene urmărite și în ceea ce privește diversitatea lor regională.

„Cartea a treia” este consacrată „Problemelor în discuție și direcțiilor de cercetare” (p. 213—312), reprezentînd, de fapt, o reluare a unor aspecte insuficient elucidate în istoriografie ale marii migrațiuni a popoarelor. Interesante prin natura lor, prin comunicarea rezultatelor obținute în istoriografia occidentală și prin aprecierile și soluțiile autorului, ni se pare însă că, din punctul de vedere al structurii volumului, aceste probleme ar fi fost mai nimerit de tratat în cadrul cărții a doua, fapt ce ar fi scutit lucrarea de urmărirea paralelă a unor teme și i-ar fi dat mai multă coeziune. Dintre temele puse în discuție merită a fi menționate: „invazii barbare” sau „mari migrațiuni ale popoarelor”, autorul înclinînd pentru ultimul termen, deși în titlu și în cuprins folosește pe primul, luptele sociale și luptele împotriva migratorilor, autorul subliniind condiționarea lor reciprocă, împărțirea unor proprietăți funciare romane, colonizarea germană, aportul migratorilor în tehnică, artă și instituții, invaziile și ruperea unității economice și politice a lumii mediteraneene etc. Enumerarea lor dovedește interesul ce-l poate suscita discutarea acestor probleme, dar, totodată, arată că fiecare din ele se putea trata în cadrul capitolelor cărții a doua.

Volumul reprezintă un bilanț clar al realizărilor istoriografiei, aproape exclusiv occidentale, în domeniul tratat, oferind totodată noi direcții și sugestii de cercetare.

R. M.

ALFRED LEROY, *Histoire de la civilisation anglaise. L'Angleterre des origines à nos jours*, Paris, Didier, 1965, 439 p.

Autorul, cunoscut prin studiile sale publicate anterior (*La civilisation française du XVIII^e siècle*; *Histoire de la peinture anglaise*) redă în paginile monografiei de față principalele evenimente politice și militare ale istoriei Angliei, precum și diferite aspecte caracteristice ale civilizației

și culturii engleze. Prima parte a monografiei prezentând în genere datele istoriei Angliei — secolele XI—XX — în conjunctura evenimentelor politice ale Europei occidentale, relevă pe etape momentele istorice care definesc dezvoltarea însăși a civilizației și culturii poporului britanic. Este evident că o lucrare de sinteză de proporțiile celei indicate de autor în prima parte a monografiei presupune de fapt un spațiu mult mai larg de prezentare. În limitele îngăduite de economia volumului, autorul redă principalele momente ale istoriei Angliei, grupate mai mult formal în patru principale subcapitole (1066—1485; 1485—1603; 1603—1714; 1714—1960), însoțite de o prezentare introductivă cu caracter explicativ.

Partea a doua a lucrării, conturată tematic prin problemele abordate, indică unele aspecte ale culturii și civilizației engleze: instituțiile britanice; evoluția și unele aspecte ale societății engleze; Anglia și problemele religioase; date privind literatura engleză; evoluția și notele originale ale artei, muzicii și științei engleze; unele aspecte ale particularismului scoțian. În sfârșit, în afara concluziilor generale, autorul prezintă în încheierea lucrării tabele indicative, cu caracter cronologic, privind: principalele evenimente politice și literare redată în paralel atât pentru Franța, cât și pentru Anglia; regalitatea engleză; dezvoltarea arhitecturii, picturii, muzicii și tehnicii, precum și o bibliografie tematică raportată la capitolele tratate anterior (generalități, regalitate, instituții etc.).

Structurată pe o bogată informație documentară și cuprinzând ea însăși importante referințe bibliografice, lucrarea se impune în istoriografia contemporană mai ales prin două caracteristici distincte: prin stilul clar și accesibil, pe de o parte, și prin bogatele referințe incluse în special în partea finală a lucrării pe de altă parte. În ceea ce privește prezentarea propriu-zisă a evenimentelor și datelor politice, militare și economice, autorul, păstrând în genere, metodologic vorbind,

un punct de vedere strict cronologic, nu a încercat o analiză de conținut asupra datelor consemnate decît tangențial și aproape nesemnificativ. În această perspectivă, indicațiile inserate redau de cele mai multe ori aproape simplist suita acestor evenimente golite de orice sens explicativ. S-ar fi convenit, de exemplu, o prezentare analitică cel puțin asupra capitolelor cu semnificație deosebită, cum ar fi capitolul rezervat revoluției burgheze de la mijlocul secolului al XVII-lea, revoluție care, alături de cea franceză din secolul următor, a avut o rezonanță de anvergură europeană. Ea a fost, prin amploarea și prin caracterul ei, prima revoluție care a proclamat susținut noua orînduire politică, pentru noua societate europeană, considerată pe bună dreptate ca graniță în timp între evul mediu și timpurile moderne.

Nici alte evenimente cu semnificație deosebită pentru istoria Angliei — ca, de exemplu, revoluția agrară din secolul al XVIII-lea situația coloniilor engleze din America de Nord și războiul revoluționar de independență etc. — nu au fost abordate în cadrul lucrării decît în contextul unei explicații foarte generale. Mult mai interesante și pline de înțeles sînt capitolele cuprinse în partea a doua a lucrării, capitole care reușesc să contureze într-un cadru mai explicit și cu o notă de originalitate unele aspecte considerate de autor ca semnificative privind cultura și civilizația britanică. Pictura, muzica, literatura — arta în genere — sînt prezentate viu și colorat, remarcîndu-se deseori cu multă perspicacitate notele caracteristice definitorii în raport cu ceea ce se numește îndeobște cultura europeană occidentală.

Lucrarea conturată în liniile ei mari pe baza indicațiilor semnalate mai sus se impune atenției cercetătorilor și cititorilor prin interesante sugestiile, prin bogatele surse de referințe ca și prin stilul nuanțat și clar care facilitează mult înțelegerea temelor enunțate.

P. S.

BIZANTINOLOGIE

H. ANTONIADIS-BIBICOU, *Etudes d'histoire maritime de Byzance. A propos du „Thème des Caravisiens”*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1966, 220 p.

La scurt interval după apariția lucrării *Byzance et la mer* de H. Ahrweiler, apare un alt studiu privind unele probleme ale organi-

zării maritime a Bizanţului. Importanţa pe care problemele maritime au avut-o pentru Bizanţ justifică pe deplin interesul celor două cercetătoare franceze. Metoda de lucru nu este însă aceeaşi şi nici problematica abordată, dar totuşi în multe cazuri punctele de vedere sînt destul de apropiate.

Într-un capitol introductiv se subliniază ceea ce se află în centrul atenţiei autorităţilor bizantine în legătură cu organizarea marinei pentru a-şi menţine supremaţia; astfel procurarea materiilor prime necesare construirii corăbilor constituie o preocupare permanentă, așa după cum apare în diferite tratate bizantine cu caracter militar. Recrutarea personalului maritim a fost de asemenea un alt obiectiv principal urmărit de stat și autoarea crede că s-a recurs la mercenariat, fiindcă la un moment dat Bizanţul s-ar fi găsit în dificultate în ce privește folosirea unui personal calificat autohton. Credem că această părere nu se conciliază cu sistemul larg răspândit în Bizanţ în secolul al XI-lea, de răscumpărare prin plată a obligațiilor militare. Mercenariatul se generalizează în Bizanţ ca urmare a unui întreg sistem politic. Problema îmbunătățirilor tehnice aduse navigației este de asemenea schițată, deși datele izvoarelor sînt în această privință destul de sărace. Folosirea busolei și îmbunătățiri aduse sistemului de cîrmuire au adus reale foloase marinei bizantine.

După aceste considerații de un caracter general, autoarea trece la cercetarea primelor instituții administrativ-maritime, — crearea așa zisei theme a Caravisiensilor. În prealabil se expun pe larg problemele destul de controversate legate de originile și condițiile formării în general a themelor și caracteristicile acestei instituții, autoarea raliindu-se punctului de vedere exprimat de G. Ostrogorsky. În continuare se cercetează dacă Caravisiensii, această primă organizație maritimă, este o temă și, ca Pertusl și Ahrweiler, autoarea ajunge la concluzia că nu poate fi considerată o temă maritimă. În argumentarea sa, autoarea se oprește la scrisoarea lui Iustinian al II-lea către Papa Ioan al V-lea din anul 687, unde sînt enumerate themele existente și unde apare „Cabarisianis” corectat de Ch. Diehl în „Cara-

bisianis”. H. Antoniadis consideră, cum de altfel a susținut și Gelzer, că tema din scrisoarea lui Iustinian al II-lea este Calarisianis, adică Sardinia. Mai mult, stabilind limitele geografice ale themelor Anatică, Armeniacă, Opsikion și Thraeesiană, apare în mod evident că teritoriul presupusei theme a Caravisiensilor făcea parte în realitate din themele Thraeesiană și Anatică.

Pînă la crearea themelor maritime, autoarea socotește că flota militară bizantină a parcurs tref etape. Mai întîi s-a creat în vremea lui Constantin al II-lea o flotă permanentă supusă autorității lui stratigos caravisiensiorum, cu sediul la Samos. Această primă formă de organizare ar fi existat pînă în jurul anului 711.

În a doua etapă apare o flotă imperială numeroasă, cu un personal bine retribuit, și o flotă thematică, ale cărei escadre se încorporează în administrația regiunilor din care fac parte din punct de vedere geografic. Comandanții acestor unități devin strategii themelor respective. Reforma a avut loc între anii 711 și 732, cînd apare prima mențiune despre un strateg al Cibyrreotes-ului. După cum se vede, părerea autoarei nu diferă prea mult de aceea a Helenei Ahrweiler. Această reformă este legată de asediul Constantino-polului din anii 717—718.

Ultima etapă de desăvîrșire a formării themelor maritime o constituie dotarea elementelor din cadrul marinei militare cu loturi funciare. Cu acest prilej se face o expunere a diferitelor păreri în această mult disputată problemă și autoarea acceptă punctul de vedere al lui G. Ostrogorsky, după care loturile ostășești ar fi apărut în secolele VII—VIII; pentru cele ale soldaților din marină, data apariției lor a avut loc mai tîrziu, în orice caz mai înainte de novella lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul. Autoarea crede că în vremea împăratului Nicephor I s-ar părea că s-a început distribuirea de loturi ostășești marinarilor.

În concluzie, autoarea caută să stabilească cauzele care au dus la decăderea forței maritime a Bizanțului, proces accentuat din secolul al XI-lea. Acestea sînt împărțite în trei categorii: economice (slăbirea producției, devalorizarea monezii, infiltrarea străinilor în

economia Bizanțului), militar-administrative (dezagregarea themelor, procedee defectuoase de recrutare a armatei) și politice (slăbirea puterii centrale, creșterea puterii politice și economice a aristocrației). Cu alte cuvinte, în enumerare sînt cuprinse nu numai cauzele reale, ci și consecințele crizei social-economice prin care trece Bizanțul începînd din secolul al XI-lea.

O altă problemă dezbătută în partea finală a cărții este în legătură cu legislația macedoneană privind apărarea proprietății țărănești și stratolice, în special legislația lui Nicephor Phocas.

Într-un apendice sînt prezentate date despre tonajul vaselor bizantine, despre înțelesul impozitului *ναύλον*, despre solda ofițerilor și funcționarilor themelor maritime și într-o anexă sînt dați termenii maritimi grecești folosiți în evul mediu în bazinul oriental al Mării Mediterane.

E. Fr.

* * * *Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantine. Travaux et Mémoires*, vol. I, Paris, Ed. Boccard, 1965, 464 p.

Centrul de cercetări de istorie și civilizație bizantină din Paris începe cu acest volum publicarea anuală a studiilor elaborate de cercetătorii săi.

Primul studiu aparține neobositei cercetătoare a istoriei bizantine H. Ahrweiler, care, concomitent cu pregătirea unei ediții critice a cartularului din *Lentos*, prezintă în acest volum istoria regiunii Smirna în secolele XII—XIII (*L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques*, p. 1—204). Cercetarea istoriei diferitelor provincii ale Imperiului bizantin este o lucrare pe cît de interesantă, pe atît de anevoioasă, din lipsa izvoarelor, așa după cum constată N. Iorga într-o comunicare făcută la Congresul de bizantinologie de la Roma (N. Iorga, *La vie de province dans l'Empire byzantin*, în „*Etudes byzantines*”, vol. II, p. 117).

Smirna, așa după cum arată autoarca, a cunoscut prosperitatea și vicisitudinile prin care a trecut întregul imperiu, în secolele IV—

VII, avînt economic și cultural urmat de o perioadă de declin pînă în secolul al X-lea, cînd începe o nouă dezvoltare economică, întreruptă însă brusc de cuceririle turcilor seldjukizi. După 1204, Asia Mică occidentală, devenită centrul Imperiului de la Niceea, va înregistra o nouă și deosebită prosperitate economică. Smirna devine principalul port al Imperiului bizantin în exil. Această situație se sfîrșește în vremea dinastiei Paleologilor. Lipsa de interes a Paleologilor pentru Asia Mică va slăbi puterea sa de rezistență în fața invaziilor turcești. În continuare, autoarca prezintă regiunea din punct de vedere geografic și topografic, pe baza cartulelor și documentelor unor mănăstiri și ale unor date extrase din opere bagiografice.

În partea a doua, autoarca se ocupă de organizarea bisericească. Arhiepiscopia Smirnei devine în anul 869 mitropolie cu trei episcopate dependente. Numărul acestora crește în secolele următoare. La *Nymphaion* apare un episcopat la sfîrșitul secolului al XII-lea, care devine arhiepiscopat în vremea Imperiului de la Niceea. Sînt prezentate apoi mănăstirile din regiune, cu indicarea surselor și a datelor istorice cunoscute. Pe baza diferitelor surse se face prosopografia mitropoliștilor Smirnei din secolul al XII-lea și a principalilor demnitari ai Mitropoliei.

În partea a treia a volumului, autoarca se ocupă de administrația civilă și militară a regiunii. Aceasta făcea parte din thema Thracesiană. În urma politicii de fărîmițare a themelor, în secolul al XII-lea regiunea Smirna este împărțită între trei theme: Neokastra, Thracesiană și Mylassa-Melanoudion. În urma reformei lui Ioan Comnenul, definitivă de Manuel, conducerea themei revine unui funcționar militar, ducele. Thema este împărțită în mai multe circumscripții fiscale — *Katepanikia* —, conduse de cîte un energon cu atribuții fiscale, judiciare și polițienești. Orașele-cetăți au în frunte funcționari militari. Pentru prezentarea demnitarilor civili și militari cunoscuți din izvoare începînd din secolul al XII-lea, se folosește aceeași metodă ca și pentru demnitarii ecleziaști.

Într-un apendice se face un istoric al principalilor familii de mari proprietari funciari

indigeni sau stabiliți în regiunea Smirna, ca urmare a cuceririi Constantinopolului de către turci. Autoarea nu se ocupă aproape de loc de situația social-economică a regiunii, deși recunoaște importanța economică a unor orașe ca Smirna.

I. Duičev (*La chronique byzantine de l'an 811*, p. 205—254) prezintă într-o nouă ediție critică, însoțită de traducerea în limba franceză, fragmentul unei cronici aflate la sfârșitul cod. Vaticanus gr. 2 014 și care relatează campania împăratului Nicephor împotriva bulgarilor din anul 811. În comentariu se relevă valoarea istorică a acestui fragment, care a făcut parte dintr-o cronică scrisă de un contemporan. Are rezerve față de afirmația lui H. Grégoire („Byzantion”, XI, 1936, p. 417—427) că această relatare, împreună cu ceea ce se cunoaște din *Scriptor Incertus* de Leone Armenio, ar face parte dintr-o continuare a cronicii lui Malalas.

P. Lemerle (*Thomas le Slave*, p. 255—298) supune unui amănunțit examen critic toate izvoarele care se ocupă de răscoala lui Toma Slavonul, înlăturând ceea ce a reprezentat propaganda interesantă a adversarilor săi politici și căutând să restabilească adevărul istoric. Din cele două versiuni date de Genesios și Theophanes Continuatus, una denumită microsiatică și cealaltă siriacă, o înlătură pe prima ca fiind falsificată în scopul denigrării lui Toma. P. Lemerle ajunge la concluzia că Toma, slav de origine, participă la răscoala lui Bardanos Turcos, este nevoit să fugă după înfrângerea ei, reapare în imperiu la suirea pe tron a lui Leon al V-lea, care-l numește turmarhul federațiilor. În urma asasinării lui Leon pornește lupta. Autorul respinge ideea unui sprijin din partea arabilor, fiindcă aceasta i-ar fi înstrăinat simpatia grecilor. Nu crede că ar fi fost partizanul lcoanelor. Poate răscoala ar fi exprimat ostilitatea provinciei împotriva capitalei. Deși sursele nu pomenesc nimic, crede că ar fi stat la baza răscoalei și cauze social-economice. Examinând motivele înfrângerii, consideră ca cel mai important, faptul că Mihail deținea capitala și era legal încoronat, apoi că Toma lăsase în Asia Mică un centru de rezistență în două

theme, în sfârșit înfrângerea flotei sale și atacul bulgar.

J. Gouillard (*L'hérésie dans l'empire byzantin des origines au XII^e siècle*, p. 299—324) face o prezentare cu caracter general a ereziilor din Bizanț. Crede că acestea s-ar putea împărți în trei categorii: ereziile christologice, devierile, denunțate în lucrările teologilor în secolul al XII-lea și sectele sincretiste, rupte de biserica oficială înainte de proclamarea imperiului creștin (montanism, novatism etc.). Iconoclasmul pune probleme speciale și nu se încadrează în nici una din aceste categorii. În continuare sînt analizate izvoarele privind primele erezii, începînd cu enciclopedia lui Epiphane și terminînd cu tratatul patriarhului Germanos. În secolele VIII—IX sînt în special numeroase mențiuni despre montaniști, în realitate sub acest nume se înțeleg și alte erezii. De la mijlocul secolului al X-lea pînă la mijlocul secolului al XII-lea, bogomilii și mesalienii sînt în centrul preocupării teologilor oficiali. Deși autorul recunoaște că la baza fenomenelor eretice trebuie căutate cauze social-economice și politice, crede că izvoarele nu permit decît deducții vagi.

N. G. Svoronos (*Les privilèges de l'Eglise à l'époque des Comnènes: un reserit inédit de Manuel I^{er} Comnène*, p. 325—392) publică textul, traducerea și un bogat comentariu al unui rescript inedit (Marc. gr. 173) pe care îl atribuie lui Manuil Comnenul. Prin acesta, bunurile țărănești publice și așezămintele de binefacere nu sînt supuse clauzei posesiunii juste sau injuste. Consideră că rescriptul lămurește două chrisobule din anul 1158. În comentariu, autorul analizează politica lui Manuil în problema bunurilor bisericești. Pentru a-și atrage proprietarii laici și biseri-cești pînă în anul 1158, a acordat acestora nenumărate libertăți și scutiri de impozite chiar și proprietățile dobîndite cu nerespectarea formelor legale sau prin procedee abuzive sînt pur și simplu confirmate. Din cauza reacției altor pături. interesate din anul 1158, împăratul devine mai circumspect și acest rescript este o dovadă. Din jurul anului 1160 frînează libertățile și se observă în măsurile luate o tendință de a se apropia de legislația macedoneană.

Gh. Astruc (*La tradition manuscrite des oeuvres oratoires profanes de Théodore II Lascaris*, p. 393—404) se ocupă de manuscrisele care cuprind opera oratorică profană a lui Theodor al II-lea Lascaris. Ele se găsesc în patru copii, dintre care Paris. gr. 3 048 este cel mai complet, deși Paris. supl. gr. 472 este o copie mai veche din secolul al XIII-lea, dar cu multe lacune.

D. Jacoby (*Un aspect de la fiscalité vénétienne dans le Péloponnèse aux XIV^e — XV^e siècles : le „zomaticum”*, p. 405—420) se ocupă de o rentă stabilită de autoritățile venețiene din Peloponez la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Aceasta corespundea cu Zevgaratikionul bizantin. Era plătit numai de villanii de stat, la început de aceia care aveau un lot de pământ și vite de muncă, mai târziu a fost perceput de la toți villanii de stat. Se plătea în grlu. Era un impozit foarte împovărător, care atrăgea numeroase plingeri din partea locuitorilor.

J. Verpeaux (*Hierarchie et préséance sous les Paléologues*, p. 421—438) analizează ierarhia funcțiilor în vremea paleologilor,

așa după cum rezultă din *De officiis*, de Pseudo-Kodinos. Aceasta reflectă situația din vremea lui Mihail al VIII-lea și Andronic al II-lea. Dubla ierarhie, a funcțiilor și a titlurilor, a dispărut, nu se cunoaște decât o singură ierarhie, care reunește atit titlul, cit și funcția. Cele mai importante funcții continuă să fie deținute de membrii familiei imperiale, așa încit în unele cazuri ordinea ierarhică reflectă gradul de rudenie față de împărat.

I. Beldiceanu-Steinherr consideră că Adrianopole a fost cucerit mai întâi de unii bei neosmanlii din Tracia, în jurul anului 1369, și a trecut în mâinile otomanilor de-abia după 1373, probabil în toamna anului 1377, când turcii au ocupat și orașul Gallipoli (p. 439—461).

Autoarea folosește în sprijinul tezei sale viața lui Bedr-ed-Din, cronică în limba franceză a lui Geoffroy și o cronică arabă a Imperiului bizantin. Cronicile otomane au căutat să creeze o confuzie în legătură cu data cuceririi orașului Adrianopole, procedeu folosit curent de cronicarii turci când rezulta o situație nefavorabilă pentru sultani.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, Craiova, 1966, 525 p. (extras din „Mitropolia Olteniei”, 1964—1966)

Munca de informare sistematică — ce se vrea și se cere exhaustivă în domeniul cercetării istorice — ocupă un timp prețios fiecărui cercetător, care este obligat, înainte de a aborda o temă, să știe ce anume s-a scris pînă la el. Acest timp poate fi mult redus folosind bibliografiile pe probleme. Necesitatea acestora este resimțită mai ales acum, când bogăția deosebită a monografiilor, studiilor și izvoarelor editate privind diferite probleme și aspecte îngreuiază mult munca de cercetare.

Volumul *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, întocmit de Nicolae Stoicescu, răspunde unei astfel de necesități, punând la îndemna specialiștilor — istorici și istorici de artă — un foarte util și valoros instrument de lucru. Rod al unei

și perseverente munci sistematice, lucrarea lui N. Stoicescu este o realizare meritorie, de largi proporții, reușind pentru prima dată să strângă la un loc informația edită și inedită privind monumentele feudale din Țara Românească.

Monumentele sînt inserate în ordine alfabetică, pe localități, indicîndu-se la fiecare localitate monumentele existente în timpul orînduirii feudale, multe din ele ruinate sau dispărute astăzi. Lucrarea se referă la peste 2 700 de localități, dintre care 38 de orașe (toate avînd cca. 7 500 de biserici), 415 schituri și mănăstiri (cele mai multe mici și cu durată efemeră), 12 cetăți, 5 curți domnești, 216 case boierești, cule, case lăărănești vechi, 117 hanuri (datînd din secolul la XVIII-lea — mijlocul secolului al XIX-lea), 394 de cruci comemorative și de hotar; în afara acestora, numeroase școli și spitale (în majoritatea

Giurgiu), foișoare de foc, cișmele și diverse alte monumente comemorative (de exemplu cel ridicat în amintirea luptelor purtate de batalionul sacru în anul 1821 la Drăgășani, cel ridicat în anul 1830 în amintirea ostașilor ruși participanți la luptele de la Craiova etc.). Din acest total impresionant de peste 8 500 de clădiri și monumente vechi, despre care există mărturii scrise, cele mai multe au dispărut, distruse de cutremur, incendii sau din cauza nepăsării oamenilor, altele au fost reclădite sau transformate, astfel încât puține dintre acestea (mai puțin de 10 %) au ajuns până la noi într-o formă apropiată de cea originală.

La fiecare monument autorul a precizat — în măsura posibilităților — data construirii, reconstruirii, reparațiilor, zugrăvirii etc., indicând bibliografia privind istoria localităților și monumentelor respective, atât izvoarele (documente, inscripții, însemnări, cronici, descrieri de călătorie, catagrafii, iconografie, cartografie), cât și studiile, monografiile și în general toate publicațiile cu referiri la acestea. La fiecare lucrare se relatează în câteva cuvinte conținutul ei. Trebuie subliniat faptul că cele mai multe titluri din bibliografia pe care o prezentăm (cca. 90 %) se referă la monumentele religioase, aceasta datorită nu numai numărului lor foarte mare în timpul ordii feudale (autorul amintește într-o notă — la pagina 2 — că la 1815 în Țara Românească sînt menționate 2 558 de biserici, iar la mijlocul secolului al XIX-lea numărul lor crescuse la 4 517 biserici și 186 de mănăstiri), dar și faptului că despre acestea s-a scris incomparabil mai mult decît despre cele civile, care au fost foarte puțin îngrijite și studiate în trecut.

În afara lucrărilor tipărite despre fiecare localitate și monument în parte, autorul indică în notele din subsolul lucrării numeroase documente (peste 1 600), catagrafii și dosare de documente inedite (cca. 12 000), menite să întregescă informația din lucrările editate, să ajute la o mai bună datare a monumentelor, la cunoașterea situației lor în diferite epoci etc. Pentru cîteva sute din aceste monumente, informația din documentele indicate în note și nepublicate încă este, pînă acum, singura cunoscută.

Lucrarea permite în felul acesta, unele aprecieri generale asupra stadiului de cunoaștere a diferitelor monumente. Se poate vedea, astfel, că despre unele — este adevărat, importante — s-a scris foarte mult (numai despre cele din Cîmpulung, Gurtea de Argeș și Tirgoviște — vechile capitale ale Țării Românești — s-au tipărit cîteva mii de pagini), în timp ce despre sute de alte monumente feudale (mănăstiri, schituri, biserici, curți domnești, hanuri etc.) nu s-a scris pînă în prezent nimic, deși, așa cum reiese din acest repertoriu, material documentar există. Despre numeroase monumente de arhitectură religioasă (de exemplu bisericile din Baba Ana, Calotești, Cornetu, Gănești-raionul Gurtea de Argeș, Gănești-raionul Oltețu, Nehoașu, Palanca, Palanga etc. etc.) singurele știri cunoscute pînă acum sînt cele furnizate de anuarle biserești.

Concepută astfel, bibliografia prezentată, oferind cercetătorilor, pe lângă un scurt istoric al fiecărui monument, întreaga informație bibliografică a acestuia, va fi de mare folos cercetătorilor în alcătuirea unor lucrări bine întocmite. Este de regretat însă faptul că o lucrare atât de utilă, cum este *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească* a fost editată în numai 200 de exemplare.

După cum sîntem informați, autorul pregătește în continuare bibliografia monumentelor feudale din Moldova (în curs de apariție) și a celor din Transilvania, alcătuind în felul acesta un repertoriu general al monumentelor feudale din cele trei provincii românești.

I. C.

* * * *Cuadernos bibliograficos de la Guerra de España (1936—1939)*

(*Caietele bibliografice ale războiului din Spania 1936—1939*), Madrid, Universitatea din Madrid, 1966, 257 p.

Volumul de față reprezintă prima fasciculă din seria I a publicației *Caietele bibliografice ale războiului din Spania*, editată de catedra de istorie contemporană a Spaniei de la Universitatea din Madrid.

Această publicație este proiectată ca o vastă și largă bibliografie, cuprinzînd aproape

tot ce s-a scris despre războiul civil din Spania. Ea urmează să apară în șapte serii, fiecare având mai multe fascicule. Prima serie va cuprinde repertoriul broșurilor, articolelor din reviste și din colecții periodice și al lucrărilor până la 100 de pagini. A doua serie ne va oferi bibliografia lucrărilor generale, a monografiilor, memoriilor, autobiografiilor privind războiul civil din Spania. A treia serie va avea un caracter tematic: bibliografia lucrărilor care abordează probleme legate de pregătirea și înfăptuirea rebeliunii și contrarevoluției. A patra va fi consacrată exclusiv problemelor militare ale războiului civil. Cea de-a cincea serie privește aspectul internațional al războiului civil. Bibliografia lucrărilor despre ideologia și politica celor două zone (republicană și fascistă) va forma obiectul seriei a șasea.

Ultima serie va cuprinde bibliografia lucrărilor care prin profilul lor nu au putut fi incluse în nici una din seriile anterioare.

Fascicula de față este alcătuită din bibliografia broșurilor apărute în perioada 1936—1939 în zona republicană (în mare parte), precum și în cea fascistă. După părerea noastră, ea prezintă interes, deoarece pentru prima dată se încearcă alcătuirea unei bibliografii oarecum complete privind războiul civil din Spania, care ar putea deveni un instrument de lucru indispensabil unui specialist. Din punct de vedere tehnic este foarte bine alcătuită. Fiecare fișă bibliografică cuprinde și o mică adnotare privind conținutul lucrării, locul unde poate fi găsită aceasta. La sfârșitul seriei urmează să apară diverși indici.

E. U.

Rubrica „Insemnări“ a fost întocmită de: Al. Porțeanu, C. Șerban, L. Demény, Alvina Lazea, Tr. Ionescu-Nișcov, S. Columbeanu, R. Manolescu, P. Simionescu, E. Frances, Ioana Constantinescu, Ester Uribeș.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE-CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE-IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în 4 exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Numcle autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * * * Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.
- Sub red. acad. C. DAICOVICIU și MIRON CONSTANTINESCU, *Destruimarea monarhiei austro-ungare*, „Bibliotheca Historica Romaniae I”, 1964, 263 p., 9,25 lei.
- D. M. PIPPIDI și D. BERGIU, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii II”, 1965, 344 p., 13 pl., 20 lei.
- * * * *Brève histoire de la Transylvanie*, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii III”, 1965, 468 p., 38 lei.
- ALEXANDRU GRAUR, *La romanité du roumain*, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. CURTICĂPEANU, *Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,75 lei.
- N. ADĂNILOAIE și DAN BERINDEI, *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application*, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- ION POPESCU-PUTURI, AUGUSTIN DEAC, *La première Internationale et la Roumanie*, „Bibliotheca Historica Romaniae 12”, 1966, 155 p., 6,50 lei.
- * * * *Die Agrarfrage in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichtswissenschaftler*, Budapest, 4. — 9. Mai 1964, 1965, 211 p., 23 lei.
- * * * *Die Frage des Finanzkapitals in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichtswissenschaftler*, Budapest, 4. — 9. Mai 1964, 1965, 88 p., 17,50 lei.
- * * * *La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Histoires du 9 Mai 1964 de Budapest*, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monographie I”, 1965, 291 p., 12 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire, III^e vol., publiées à l'occasion du XII^e Congrès des sciences historiques*, Vienne, 1965, 1965, 508 p., 29 lei.
- * * * *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. I (1247—1500), 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI (1626—1627), 1965, 596 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, 1966, 795 p., 41 lei.
- * * * *Cronica Ghituleșilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Gioran, colecția „Cronicile medievale ale României”, vol. VII, text grecesc însoțit de traducere, glosar și indice; 1965, 809 p., 38 lei.
- * * * *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, Orașul București 1395—1800, 1965, 936 p., 62 lei.
- GEORGE KRAUS, *Cronica Transilvaniei 1603—1685*, 1965, 606 p., 27 lei.
- D. PROTASE, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, „Biblioteca de arheologie IX”, 1966, 251 p., 21 lei.
- * * * *Cronica Țărească privind țările române. Extrase*, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.
- GEORGIOS SPHIRANTZES, *Memorii. 1401—1477*, ediție critică de Vasile Grecu, „Scriptores Byzantini V”, 1966, XVIII + 619 p., 3 pl., 35 lei.